

TORI JA PIKKUKAUPUNKI

Kulttuuriperintö, viihtyisyys ja maine – Loviisan tori ja sen mahdollisuudet

Aulis Tynkkynen

TEKNILLINEN KORKEAKOULU
TEKNISKA HÖGSKOLAN
HELSINKI UNIVERSITY OF TECHNOLOGY
TECHNISCHE UNIVERSITÄT HELSINKI
UNIVERSITE DE TECHNOLOGIE D'HELSINKI

Espoo 2007

TORI JA PIKKUKAUPUNKI

Kulttuuriperintö, viihtyisyys ja maine.
Loviisan tori ja sen mahdollisuudet.

Aulis Tynkkynen

Tekniikan tohtorin tutkinnon suorittamiseksi laadittu väitöskirja, joka esitetään Teknillisen korkeakoulun arkkitehtuurin osaston luvalla julkisesti tarkastettavaksi marraskuun 10. päivänä 2007 klo 12 korkeakoulun luentosalissa TUAS AS 1.

Teknillinen korkeakoulu
Arkkitehtiosasto
Yhdyskunta- ja kaupunkisuunnittelu

Julkaisumyynti:

Teknillinen korkeakoulu
Arkkitehtiosaston kirjasto
PL 1300
02015 TKK
Puh. (09) 451 4418
E-mail: a-kirjasto@hut.fi

© Aulis Tynkkynen 2007

Kannen ulkoasu
Taitto
Abstract (käännös)

Marina Johansson
Aulis Tynkkynen
Marika Kanerva

ISBN 978-951-22-9008-6
ISBN 978-951-22-9009-3 (PDF)
ISSN 1236-6013

Yliopistopaino
Helsinki 2007

Tiivistelmä

Tutkimukseni aiheena on keskustori ja sen asema vanhan pikkukaupungin menestyskamppailussa. Kehitän ajankohtaisen keskustelun perusteella tutkimusmallin, joka soveltuu erityisesti vanhojen ja keskeisten julkisten kaupunkitilojen arviointiin ja kehittämiseen. Mallin tarkoituksena on löytää tällaisen kaupunkitilan kehittämisen kannalta olennaiset ominaisuudet, sen kriittiset menestystekijät. Tutkimusmallin mukaan tilan rakennetut ominaisuudet ja käyttö sekä niihin sisältyvät symboliset piirteet kuvataan ja niistä valitaan suuret ja muuten ilmeisesti vaikuttavat. Näitä tarkastellaan kolmen kirjallisuuden perusteella kehitetyn tarkastelunäkökulman eli rakennussuojelun ja täydennysrakentamisen, viihtyisyyden ja toimivuuden sekä imagon ja maineen kannalta. Tutkimuksen empiirisenä tarkastelukohteena on Loviisan tori ja sen mahdollisuus olla tämän itäuusmaalaisen pikkukaupungin menestystekijänä. Julkisen tilan yleisten kehittämisperiaatteiden lisäksi työ edellyttää torihistoriaan perustuvaa erityistä näkökulmaa.

Loviisa on yli 260 vuotta vanha kaupunki. Se oli aluksi maamme suurimpia kaupunkeja, tärkeä linnoitus-, kaupp- ja hallintokaupunki. Kaupungin suhteellinen asema heikentyi vähitellen, ja nykyään se on pienimpiä kaupunkejamme, jonka kehitys tukeutuu osittain pääkaupunkiseudun kasvuun. Loviisa on aina ollut torikeskeinen kaupunki, ja sen keskustori on ollut aina samassa paikassa, aluksi Suurtorina ja vuoden 1855 suurpalon jälkeisen uudisrakentamisen jälkeen kooltaan yli kaksinkertaiseksi suurentuneena Raatihuoneentorina.

Rakennussuojelukohteena Loviisan Raatihuoneentori on suomalaisittain vanha: sen päärakennukset eli Raatihuone, Kirkko ja viisi kauppiaspalatsia suojeltiin jo vuonna 1958. Rakennussuojelun jatkokysymykset liittyvät näiden talojen yksityiskohtiin, sisätiloihin sekä eri vaiheissa tehtyihin muutoksiin, laajennuksiin ja lisärakennuksiin. Kulttuuriperintö antaa mahdollisuuksia myös niiden toimintojen kehittämiseen nykyistä merkityksellisemmällä tavalla. Kokonaisuuksia ja kerroksellisuutta korostavaan suuntaan kehittynyt rakennussuojelujattelu nostaa myös uudempia rakennuksia suojelutarkastelun piiriin. Kaupunkikuvallisesti vanhat palatsit muodostavat ehyen klassistishenkisen peruserroksen, jota muutokset, laajennukset ja uudisrakennukset ovat täydentäneet muun muassa 1900-luvun vaihteen jugendin, 20-luvun klassismin sekä erityyppisen modernismin hengessä. Jäljellä on ainakin kaksi merkittävää lisärakennusmahdollisuutta, joiden luonteen määrittäminen on vaativa, sekä rakennussuojeluun että rakennustaiteeseen kytkeytyvä tehtävä.

Toriympäristö on saanut fyysiset peruspiirteensä 1800-luvulla, mutta se on viimeistelty nykyiseen muotoonsa lähinnä 1960- ja 1970 -luvulla, jolloin toria sivuava Mannerheiminkatu oli vielä valtatie. Muutenkin henkilöautoliikenne on määrännyt ratkaisujen perusluonteen siten, että torialueen viihtyisyys ja toimivuus muun kuin autoliikenteen kannalta on mahdollisuuksiin nähden kohtuuttoman huono. Kaupunkikeskustojen renessanssiin liittyvän keskustelun ja kehittämistyön pohjalta on löydettävissä ratkaisuja torin

viihtyisyyden ja toimivuuden parantamiseksi, muun muassa liikenteen harmonisoinnilla sekä kehittämällä toria osaksi luontevasti ja turvallisesti saavutettavaa hyvien paikkojen verkostoa.

Nämä kehittämisalueet kuuluvat kaupunkisuunnitteluun, jonka osuutta kaupungin kokonaisvaltaisessa strategisessa kehittämistyössä tämän työn tarkoituksena on korostaa. Kaupunkisuunnittelun rinnalla tärkeää on myös imagotyö, joka on monissa kaupungeissa vasta alkutekijöissään. Loviisan tori voi olla entistä keskeisemmässä asemassa kaupungin imagon rakentamisessa ja maineen parantamisessa. Imagotyö voi täydentää kaupunkisuunnittelun kautta tehtäviä kiinteitä ratkaisuja muun muassa toiminnallisilla ja virtuaalisilla keinoilla. Siinä voidaan tuoda esille ja hyödyntää myös sellaisia rakennetun ympäristön elementtejä, jotka fyysisessä mielessä ovat hävinneet. Samoin siinä voidaan elvyttää ja esittää sellaista toiminnallista historiaa, joka ei ole tarvinnut erityistä fyysistä merkitystä, vaan joka on vain käyttänyt hyväkseen toria avoimena ja monitoimisena kaupunkitilana.

Peruskäsitteitä:

kilpailukyky, identiteetti, imagopotentiali, julkinen tila, olennaiset ominaisuudet/kriittiset menestystekijät, rakennettu ympäristö, käyttö, fyysinen ja symbolinen, rakennus- ja kulttuuriperintö, rakennustaide, täydennysrakentaminen, kaupunkikeskustojen uudistaminen, imagotyö

Abstract

The focus of this study is the central square and its status in the development process of a small town trying to succeed. With the help of contemporary site discussion, I will develop a research model, which is particularly suitable for the evaluation and development of the old and central public sites in towns. The aim of the model is to find those qualities, i.e. the critical success factors that are essential for developing the various sites in town. According to the research model, the physical qualities, the use and the symbolic features included in them, will be described, and those that are of large scale or otherwise of obvious importance will be chosen. These will be examined with the help of three concepts that are developed based on literature. These concepts are building protection and completing building, pleasantness and functionality, and image and reputation. The empirical study concerns the town square of Loviisa and the possible contribution it makes to the success of this town situated in the province of East Uusimaa. In addition to the general development principles of public sites, the study also implies a specific point of view to the history of town squares.

The town of Loviisa is over 260 years old. In its heyday it was one of the biggest towns in Finland, an important fortress and a trade and administration centre. Over time, its position has gradually weakened, and it is now one of our smallest towns in Finland, its development leaning partly on the growth of the capital region. The centre square has always been a key element for the town, as the square has always situated where it still is, first as Suurtori and, after the rebuilding due to a big fire in 1855, its size has more than doubled and is now known as Raatihuoneentori.

By Finnish standards, Raatihuoneentori in Loviisa is a relatively old object of building protection: its main buildings, that is Raatihuone (Town Hall), the church and five merchants' palaces were protected already in 1958. In the future, the building protection of these houses is more focused on the details, inner space and the changes made in various stages, extensions and annex buildings. The cultural heritage offers possibilities to develop the activities in a more significant way. The current thought in the art of building has developed to a direction emphasising entities and layers, which brings also more recent buildings to the sphere of building protection. The town view is formed with the old palaces as the basis in a classic spirit, which has been completed by changes, extensions and more recent buildings in the spirit of art nouveau, 1920's classicism and different forms of modernism. There are at least two significant possibilities for adding new buildings to this view. However, it will be a demanding task both from the point of view of building protection as well as the art of building.

The physical main features of the town square have developed during 19th century, but its current form is the result of the finalisation work that took place mainly during the 1960's and 1970's when Mannerheiminkatu, Loviisa's main street, was still part of the main road. It has been that the traffic system for passenger cars has been a decisive factor in decision-making resulting in a situation where the pleasantness and functionality of the

square to anyone else but a car driver is unreasonably poor. On the basis of the discussion and development work on the renaissance of city centres, it can be found solutions that will improve the pleasantness and functionality by harmonising the traffic system and developing the square to be a safely accessible and natural network of good places.

These areas of development are part of town planning. It is the aim of this study to emphasise this idea in the holistic strategic development of a town. Also, the image work that has only just begun in many cities is also vital in town planning. Loviisa's town square could be in all the more central position when building the image and reputation of the town. Image work may complete the decision-making e.g. with functional and virtual elements, that have vanished in a physical sense. Also, image work may revive and present such functional history that has not needed any specific physical marking, but has used the square as an open and multifunctional place in town.

The main concepts:

ability to compete, identity, image potential, public space, essential qualities/critical success factors, built environment, use, physical and symbolic, building and culture heritage, building art, completion building, the renewal of city centres, image work

Esipuhe

Olen pitänyt toreista siitä asti, kun joskus alle kymmenvuotiaana pääsin isäni matkassa ensimmäisen kerran Savonlinnan torille. Tori ja kauppahalli, joka Savonlinnassakin tuolloin vielä toimi erään korttelin uumenissa, olivat ilmeisesti maalaisten luonnollisin kohde kaupungissa. Näin saattoi päätellä isäni toimintatavasta. Myös äitini oli kuulemma joskus myynyt veljiensä ampumia riistalintuja samaisella Savonlinnan torilla. Tori oli vielä 1960-luvulla kaupunkilaisten ja meidän maalaisten tärkeä kohtaamispaikka, markkinoilla ja muutenkin.

Ammatillisessa mielessä tori tuli vastaan oikeastaan vasta 1980-luvulla, kun kaavoitusarkkitehdin virasta käsin jouduin tarkastelemaan Iisalmen torin riutuvaa elämää ja hakemaan elvytystä kuoleman kielissä kamppailevalle kauppahallille. Torissa oli paljon sanomista: toiminta oli aika vähäistä, mutta myös fyysisesti sen olemus oli nukkavieru. Oikeastaan se oli aiemmilla järjestelyillä jätetty linja-autoaseman takapihaksi. 1980-luvun lopulla torin ja linja-autokentän paikkojen vaihtoa tutkittiin ja jopa esitettiin parannuskeinoksi ongelmaan. Tämä ei toteutunut, mutta sittemmin Iisalmessa käytiin menestyksenkäs kamppailu torin keskeisyyden kannalta ratkaisevien kauppatoimintojen säilymiseksi torin tuntumassa.

Loviisan tori antoi minulle mielikuvan hajanaisesta kasarmialueesta, kun näin sen ensimmäisen kerran ajaessani polkupyörällä kaupungin läpi. Tultuani Loviisan kaupunginarkkitehdiksi 1990-luvun alussa ja alkaessani tutustua siihen paremmin se alkoi kuitenkin muuttua silmissäni parempaan suuntaan. Tori vaikutti aktiivisemmältä kuin Iisalmen tori, vaikka kaupunki oli asukasluvultaan vain kolmasosa Iisalmesta ja keskustajamiakin verraten vain puolet. Tori ei myöskään jäänyt minkään ”taakse”, ja komeaa ja ehyttä ympäristöä katsellessa tuli mieleen lähinnä Helsingin Senaatintori. Kehittämisen varaa tuntui kuitenkin olevan.

Sain lisensiaattiopintoni loppuun vuonna 1994. Niissä keskityin kunnallisten virkaarkkitehtien asemaan sekä kaupunkikeskustojen uudistamiseen. Tuntui luontevalta syventää teemaa aivan ytimeen eli toreille. Aloitinkin aika lailla saman tien jatkotutkimuksen. Ajatukseni oli ensin hakea keinoja torien ja aukoiden parantamiseksi tuolloin jo hyvässä vauhdissa olleen kaupunkikeskustojen uudistuksen hengessä. 1990-luvun taantumassa Loviisan kaupunkilaiva ui syvällä ja menestystekijöitä haettiin hakemasta päästyä. Tästä nousi kysymys toreista mahdollisina menestystekijöinä. Loviisa tunnettiin ja sitä pidettiin arvossa eniten Museovirastossa. Tämä tuki ajatusta siitä, että kehittämisen tulee perustua vankasti historialliseen rakennusperintöön. Korkea rakennustaiteellinen taso oli itsestäänselvyys arkkitehdinammatin pohjalta. Näistä taustoista syntyivät nähdäkseni tämän työn keskeiset suuntaviivat. Se, että päätöriin ei 1990-luvulla suuntautunut merkittäviä kehitystoimia, kun painopiste oli vanhalla satama-alueella eli Laivasillalla, teki mahdolliseksi työn viemisen eteenpäin melko rauhallisessa tahdissa.

Työni Loviisan kaupungin palveluksessa vuosina 1991–2001 ohjasi aiheen valintaa ja teki mahdolliseksi vähittäisen tutustumisen empiiriseen aineistoon. 2000-luvun alussa kävi ilmi, että laajempaa tori- ja aukiokokonaisuutta käsittänyt aineisto oli liian laaja yhteen työhön, ja tutkimus oli pakko rajata Loviisan päätoriin. Työ jatkui oman toimen ohella myös siirryttyäni ympäristöministeriöön vuoden 2002 alussa. Suomalais-ruotsalainen kulttuurisäätiö myönsi vuosina 2000 ja 2002 matka- ja oleskeluavustuksia, joiden turvin saatoin syventää työn taustaa ruotsalaisella arkistoaineistolla ja muulla kytkennällä ruotsalaiseen kaupunkiperintöön.

Aivan aluksi tätä virallisesti 5.5.1998 alkanutta työtä ohjasi vs. professori Heikki Kukkonen, seuraavasta vuodesta alkaen professori Kimmo Lapintie. Vs. professori Aino Niskanen antoi erityisesti rakennustaiteen historiaa koskevia neuvoja luettuaan luonnokseni keväällä 2007. TkT Ari Hynysen ja FT Timo Tuomen suorittama käsikirjoituksen esitarkastus kesällä 2007 oli rohkaiseva, mutta johti myös työtä selkeyttäviin korjauksiin. Ohjaus- ja esitarkastusprosessi on ollut kiinnostava ja opettava, ja olen vilpittömästi kiitollinen saamistani neuvoista. Ohjaajien ja esitarkastajien ohella monet ystäväni ovat edistäneet työtä sekä muotoa että sisältöä koskevilla neuvoillaan ja kommentteillaan. Perheeni ja työympäristöni ovat suhtautuneet näinä vuosina ymmärtävästi ja kannustavasti melko pitkäksi venähtäneeseen työhöni.

Loviisassa ja Helsingissä 30.9.2007

Aulis Tynkkynen

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	11
LUKU I: KESKEISET KÄSITTEET JA NÄKÖKULMAT	19
1. KAUPUNKITILOJEN OMINAISUUKSIA	19
1.1. Tilat ja paikat	19
1.2. Fyysinen ja symbolinen	24
2. KAUPUNKITILAKESKUSTELUA	27
2.1. Kulttuuriperintö	27
2.1.1. Kulttuuriperinnön laajentuminen	27
2.1.2. Typomorfologia ja yhteinen muisti ympäristössä	29
2.1.3. Rakennusperinnön pää- ja sivumerkitykset	32
2.2. Kauneus ja kaupunkirakennustaide	33
2.3. Täydennysrakentaminen	39
2.4. Keskustojen uudistaminen	40
2.5. Menestyskilpailu	48
2.6. Keskustelusta tarkastelunäkökulmiin	53
3. TUTKIMUSMATRIISI	54
LUKU II: TORIPERINTÖ	55
1. TORI KÄSITTEENÄ	55
2. TORI JULKISENA KAUPUNKITILANA JA -PAIKKANA	57
3. TORIN SUUNNITTELUPERIAATTEITA	59
4. RUOTSALAIS-SUOMALAINEN TORIPERINNE	67
5. SUOMALAISEN TORIN KESKEISIÄ OMINAISUUKSIA	70
LUKU III: EMPIIRINEN TUTKIMUSKOHDE: LOVIISAN TORI	72
1. KOHTEEN VALINNAN PERUSTELUJA	72
2. TUTKIMUSAINEISTO	72
3. KOHTEEN ALUEELLINEN JA AJALLINEN RAJAUS	73
4. EMPIIRISEN OSAN RAKENNE	75

5. LOVIISAN TORIN SUUNNITELMAT JA NIIDEN TOTEUTUMINEN	76
5.1. Loviisa – pikkukaupunki	76
5.2. Loviisan historiaan liittyviä periodisointeja	80
5.3. Loviisan tori	82
5.3.1. Suurtori 1745–1855	84
5.3.2. Raatihuoneentori 1855–	88
LUKU IV: LOVIISAN TORIN KESKEISET OMINAISUUDET JA MENESTYKSEN MAHDOLLISUUS	96
1. KESKEISET OMINAISUUDET	96
2. RAKENNUSSUOJELUN JA TÄYDENNYSRAKENTAMISEN NÄKÖKULMA	104
2.1. Kulttuuriperintö	104
2.2. Torin suhde rakennustaiteellisiin ihanteisiin ja paradigmoihin	107
2.3. Raatihuoneentorin toteutunut täydennysrakentaminen	110
2.4. Täydennysrakentamisen mahdollisuus 2000-luvulla	111
3. VIIHTYISYYDEN JA TOIMIVUUDEN NÄKÖKULMA	112
4. IMAGON JA MAINEEN NÄKÖKULMA	117
5. LOVIISAN TORIN VÄLTTÄMÄTTÖMÄT MENESTYSTEKIJÄT	122
LUKU V: JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	124
1. TORIN MENESTYSTEKIJÖITÄ JA TORIN MAHDOLLISUUS KAUPUNGIN MENESTYSTEKIJÄNÄ	124
2. KAUPUNKISUUNNITTELU JA IMAGO STRATEGISENA YDINPARINA?	125
3. SUUNNITELMAT JA TOTEUTUS; RAKENNETUT JA TOIMINNALLISET; FYYSISET JA SYMBOLISET; NOPEUS JA RATIONAALISUUS?	126
4. KOLMEN TARKASTELUNÄKÖKULMAN SOPIVUUS JA RIITTÄVYYS?	127
LIITTEET:	
1a. Tarkastelualueen talot	129
1b. Päätekstin muut kuvat P1–P15	143
2. Rakennetut ominaisuudet ja kuvat R1–R12	155
3. Käyttö ja kuvat K1–K14 ja kaaviot K1–K3	205
4. Lähdeluettelo	255

JOHDANTO

Tämän tutkimuksen kohde, tekotapa ja näkökulmat kietoutuvat tiiviisti tekijänsä työuraan ja sen tarjoamiin mahdollisuuksiin. Kokemuksia kaupunkien ja erityisesti pikkukaupunkien kehittämisestä on kertynyt paljon, ja pääsy empiirisiin lähteisiin on ollut melko vaikeaa. Kohde, tekotapa ja näkökulmat eivät kuitenkaan ole sattumaa, vaan niiden relevanssi on selvästi todettavissa. Pikkukaupunkien yleinen kiinnostavuus on lisääntynyt. Lähes poikkeuksetta uusista kaupunkirakentamiskohteista pyritään tekemään kokonaisia ”pikkukaupunkeja” samalla kun niin sanottua lähiömäisyyttä¹ pyritään välttämään². Kaupunkikeskustojen renessanssi on ilmeinen: kaupunkien nettisivuilla keskustoja esitellään paikkakunnan ”käyntikortteina” tai ”olohuoneina”. Vanhoja rakennuksia, muun muassa puukaupunkeja, on alettu arvostaa, ja historiallisilla ympäristöillä alkaa olla jo taloudellistakin merkitystä. Vanhan pikkukaupungin keskustassa nämä kehittämispotentiaalit yhdistyvät.

1900-luvun loppu ja 2000-luvun alku on ollut kaupunkitutkimuksen nousun aikaa. Näyttää syntyvän jopa uusia, kaupunkiin erikoistuneita tutkimusaloja, tai ainakin uudenlaisia tieteellisten näkökulmien yhdistelmiä. Kiinnostavia puheenvuoroja on syntynyt arkkitehtuurin piirissä³, mutta myös sosiologian, historian, estetiikan, ympäristöpsykologian, etnologian ja maantieteen⁴ alueella. Usein tutkimuksia leimaa monialainen ja laaja ote, ja ne ylittävät perinteisiä tieteiden välisiä rajoja⁵. Paikoista yleisemmin on kirjoitettu paljon varsinkin sosiologian ja humanistisen tai kulttuurimaantieteen piirissä. Kaupunkikeskustojen asema tutkimuskohteena näyttäisi vähitellen lisääntyneen.

Toria ei ole Suomessa kuitenkaan toistaiseksi tutkittu kovin paljon, kaupungin menestysnäkökulmasta vielä vähemmän. Yleensä vanhemmat toritutkimukset painottuvat rakennettuun kulttuuriperintöön. Klassisen taustan osalta perusteellinen Henrik Liliuksen väitöskirja⁶ on typologis-morfologinen taidehistoriallinen tutkimus⁷, ja myös muut Liliuksen

---

¹ Pasi Mäenpää arvioi, että viime vuosikymmeninä kehittyneen kulttuurisen urbanismin näkökulmasta lähiö koetaan ”epäkaupunkina” ja ”suorastaan pahana” (Mäenpää, Pasi, 298).

² Samalla pikkukaupungit nähdään entistä kiinteämmin seudullisten verkostojen osana. Liikenneyhteyksien parantuminen on mahdollistanut kehityksen, jossa kaupunkien erillisuus ja autonomisuus on yleensäkin vähentynyt, ja riippuvuus isommista kokonaisuuksista lisääntynyt niin työssäkäynnin kuin palvelujenkin osalta.

³ Kaj Nyman on tarkastellut arkkitehtuurin väitöskirjoja 1980-luvun puolivälistä 1990-luvun alkupuolelle. Hänen mukaansa niissä tutkitaan muun muassa kaupunkikehitystä, suunnittelun tilan ja sosiaalisen välisiä suhteita, osallistuvan suunnittelun käytäntöjä ja rakennusoppia, pyritään arkkitehtuurin käsitteellistämiseen, ollaan rakennussuojelun ja yhdyskuntasuunnittelun välimaastossa, pohditaan mentaalisten syvärakenteiden ja arkkitehtien arkikäytäntöjen suhteita sekä lähestytään aihetta ympäristö- ja havaintopsykologian, sosiologian, ja taidefilosofian, moraalifilosofian sekä taloustieteen, filosofian ja semiotiikan näkökulmasta. (Aura - Katainen - Suoranta, 75)

⁴ Jussi S. Jauhiainen oli 25.9.2001 pitämänsä luennon mukaan löytänyt 1990-luvulta yli sata Suomeakin koskevaa kaupunkimaantieteellistä tutkimusta. Helsingin yliopistossa maantieteen laitoksella valmistui samaan aikaan kaupunkia koskevia väitöskirjoja kuusi, lisensiaatintöitä useita ja tutkielmia yli sata.

⁵ Esimerkkeinä rajojen ylittämisestä voisi mainita taidehistoriassa tehdyn Otto I. Meurmanian koskevan väitöskirjan (Salmela) sekä toisaalta maantieteessä tehdyn Katajanokan rakennussuojelua koskevan pro-gradu -työn (Yrjölä). Myös Teknillisessä korkeakoulussa toimiva ”tohtoritalli” on hyvä esimerkki monien tieteen kohtaamisesta kaupunkikysymyksen äärellä.

⁶ *Der Pekkatori in Raaha*. Lilius 1967.

toriaiheiset kirjoitukset ovat lähinnä taide- ja kaupunkihistoriallisia. Nils Erik Wickbergin kirja Helsingin Senaatintorista⁸ on melko puhtaasti taidehistoriallinen tutkielma ja keskittyy lisäksi pitkälti rakennuksiin. Timo Kopomaan väitöskirja Hakaniemen torista⁹ käsittelee Helsingin isokokoisien ja varsin omaperäisen ”kakkostorin” kehitystä 1900-luvulla. Lappeenrannan toria tutkinut Merja Kokkonen¹⁰ tarkastelee kohdettaan puolestaan lähinnä torikaupan kannalta. Torin merkitystä pikkukaupungille on selvitetty jossain määrin Teija Ojankosken pikkukaupunkia koskevassa väitöskirjassa¹¹. Näissä tutkimuksissa arkkitehtuurin osuus on vähäinen. Konkreettista tutkimusta monitoimitorin toiminoista pikkukaupungissa on monissa paikallishistorioissa kuten myös Loviisan historioissa, mutta se jää usein rakentamisen ja tapahtumien kuvauksen tasolle.

Viihtyisyyden ja kilpailukyvyn näkökulmista tapahtuvaan kaupunkikeskustojen uudistamiseen liittyvässä kirjoittamisessa torit ovat yleensä sivuosassa, eikä torikeskeisten kaupunkienkaan¹² uudistusprosesseihin liity perusteellisempaa tutkimus- ja julkaisutoimintaa torien osalta. Elävä kaupunkikeskusta ry on käynnistänyt torikaupan kehittämistä koskevan tutkimus- ja kehittämistyön, mutta se on vasta alkuvaiheissaan. Imagokirjoittamisessa kaupunkitiloja tarkastellaan jo vakiintuneesti yhtenä kuntapolitiikan menestystekijänä, lähinnä rakennusperinnön näkökulmasta tai sitten kulttuuritapahtumien foorumeina, mutta torit eivät ole olleet erityisen mielenkiinnon kohteena tässä mielessä.

Tämän tutkimuksen alkuperäinen motiivi on aikanaan ollut hakea tavallista syvällisempää kehittämisperspektiiviä Loviisan torille eli olla apuna omassa työssäni Loviisan kaupungin virkamiehenä, etsiä vastausta siihen, miten Loviisan toria tulisi kehittää ja hyödyntää? Hieman yleisemmin kysymykseksi asetui, miten sellaista kaupunkitilaa tulisi tutkia, jolla ilmeisesti on sekä rakennusperintöarvoa että kauneusarvoa ja joka on kaupungissa keskeinen. Miten tällaisten kaupunkitilojen identiteettiä voidaan lähestyä, millaisista tekijöistä se koostuu tai mitkä tekijät vaikuttavat siihen ratkaisevasti ja onko tällaisille kaupunkitiloille määriteltävissä niiden identiteetin kannalta välttämättömiä pysyviä ominaisuuksia ja/tai miten ominaisuuksien suhteellista merkitystä tulisi arvioida? Vuoden 2001 loppuun jatkunut työni Loviisan kaupungissa vaikuttaa edelleen tutkimuksen rakenteeseen. Loviisan torin kehittämisen ohella on kuitenkin kehittynyt toinen yleisempi tavoite eli kaupunkitilojen analysointimallin kehittäminen aiempaan tutkimukseen nojaten. Empiirinen kohde ja siitä irti saatu tieto on suunnannut ja rajannut myös tämän mallin kehittelyä. Yhdistäväksi motoksi sopii kaupunkitilan identiteetin¹³ ja sen muodostavien olennaisten ominaisuuksien ”metsästys”.

Yleinen identiteetin ja *olennaisten ominaisuuksien* määrittely niin Loviisan torille kuin kaupunkitilalle ei kuitenkaan johtanut kovin pitkälle, ja tulokset näyttivät jäävät erittäin yleiselle tasolle. Parempaan tulokseen pääseminen edellytti näkökulman hakemista olennaisuuteen nähden. Tämän työn taustojen perusteella näkökulmaksi muotoutui varsin it-

---

⁷ Tutkimus keskittyy umpikulmaisiiin toreihin sekä niiin sanottuihin pseudovinkkelitaloihin.

⁸ Wickberg 1981.

⁹ Kopomaa.

¹⁰ Kokkonen.

¹¹ Ojankoski 1998.

¹² Esimerkiksi Joensuu, Kotka ja Kuopio.

¹³ Käytän käsitettä identiteetti siinä merkityksessä, että se viittaa sekä kohteen kokonaisluonteeseen että sen muista erottaviin erityisominaisuuksiin.

sestään selvästi kaupungin niin sanottu *terve menestyminen*. Siinä *menestys* viittaa sellaisiin kehittämisspiirteisiin, joita yleensä pidetään tavoiteltavina ja joille kaupunkien kehittämisspolitiikkaa pyritään perustamaan. *Terve* tarkoittaa ennen muuta sitä, että menestyksen aikajänne on pitkä eli kestävä. Näkökulmassa on nähtävissä tunnettua hyvinvointivaltioajattelua yhdistyneenä tavoitteeseen menestyä paikkakuntien välisessä kilpailussa.¹⁴ Tori liittyy kaupungin terveeseen menestykseen ennen muuta tavoiteltavan viihtyisän elinympäristön osatekijänä. Olennaisia ominaisuuksia voisi menestymisen näkökulman kannalta kutsua myös muun muassa kunnallisissa strategiaprosesseissa vakiintuneella tavalla *kriittiseksi menestystekijöiksi*. Lähdin myös tavoittelemaan nopeaa ja rationaalista selvitysprosessia välttämättömien ja riittävien ehtojen kuvaamiseksi, jotta kaupunkitila voitaisiin valjastaa kaupungin terveen strategisen kehittämisen osaksi.

Tärkeää on tunnistaa myös se, että terve menestys ei ole välttämättä kaikille sama. Asukkaiden suhde hahmottuu ennen muuta jatkuvan niin sanotun arjen kokemisen sekä toisaalta yhteisen muistin kautta. Matkailijoille tärkeitä ovat esimerkiksi kesäiset virkistysmahdollisuudet. Yleisessä paikkakuntien välisessä kilpailussa asukkaista ja työpaikoista positiivisella tunnettuudella ja hyvällä maineella on yhä keskeisempi merkitys. Tähän liittyvän imago työn merkitys on lisääntynyt ja se nousee myös tässä työssä perinteisen kaupunkisuunnittelun rinnalle keskeiseen asemaan.¹⁵

Kiinnostuksen kohteena olennaiset ominaisuudet viittaavat samaan suuntaan kuin kaupunkitilakeskustelussa yleinen käsite *merkityksellinen*. Paikka määritellään usein nimenomaan sen merkityksellisyyden kautta. Yleisemmin merkityksellinen ymmärrettäneen sanan *tärkeä* synonyyminä, mutta sillä on myös erityinen semanttinen sisältö: esimerkiksi Pentti Tuovisen käyttämällä tavalla se on sitä, mihin jokin olio niin sanotusti merkkinä viittaa¹⁶. Merkityksellisyys käyttäjälle ja kokijalle korostuu kommunikatiivisessa suunnittelukeskustelussa; samalla merkityksellisyys suunnittelijalle on joutunut kritiikin koh-

---

¹⁴ Tässä voisi puhua myös yleisestä edusta, joka muun muassa Sari Puustisen lainaaman Pertti Vuorelan arvioinnin mukaan liittyy 1990-luvulta alkaen kiinteästi kilpailukykyyn esimerkiksi aiemman hyvinvointiyhteiskunnan tavoitteen asemesta – mikä kyllä tuo mieleen tavanomaisen ja perinteisen politiikasta tutun dikotomian niin sanotun kakun leipomisesta ja sen jakamisesta. Kuten Puustisen tutkimuksesta käy ilmi, yleisen edun käsite voidaan nähdä "objektiivisempänä" tai hyvinkin subjektiivisena. Yleisen edun sisällöksi Puustisen haastattelemat kaavoittajat nostivat niin sanotun hyvän ympäristön ja siihen kuuluvia seuraavia tekijöitä: virkistysmahdollisuudet ja pääsy luontoon tasapuolisesti, helposti tavoitettavat palvelut, viihtyvyys ja viihtyisä ympäristö, turvallisuus, eri väestöryhmien tarpeiden huomioon ottaminen, sosiaalisesti tasapainoinen väestörakenne, henkilöautoliikenteen minimointi, kauniit näkymät ja esteettisesti korkeatasoinen ympäristö, kaupunkikuvan huomioiminen uudessa suunnittelussa sekä ympäristönäkökulmien huomioiminen suunnittelussa (Puustinen 2004, 82–83; 2006, 220). Näistä pääosa on epäilemättä relevantteja myös tämän tutkimuksen näkökulman kannalta. Kaupunkitilan suhdetta kaupunkipoliittiseen kilpailuun tarkastelee muun muassa Pasi Mäenpää (Mäenpää, Pasi, 310).

¹⁵ Eri näkökulmien painoarvoista voi olla monta mieltä. Esimerkiksi osallistumisproblematiikkaan liittyen niin sanottu *local knowledge* on tapana liittää muita enemmän vakituisten asutuksen näkökulmaan, mikä onkin esimerkiksi yhteisen muistin kautta perusteltua. Paikallistieto on Sari Puustisen mukaan yksi asukkaiden tärkeä anti vuorovaikutusprosessissa historian ja käyttäjänäkemyksen ohella (Puustinen 2004, 55). Tulevaisuuteen tähdättäessä järjestys voi joskus olla perustellusti toinenkin: esimerkiksi viime aikoina paljon käytetty Richard Floridan lanseeraama käsite *luova luokka* viittaa usein muualta muuttajiksi tavoiteltuihin menestyvien yritysten avainhenkilöihin, ja kuntastrategiat näyttävät usein perustuvan ”hyvien veronmaksajien” haalimiseen tulomuuttajiksi kunnan ulkopuolelta.

¹⁶ Tuovinen, 20. Tässä työssä viitataan merkityksellisyydellä yleensä myös ilmiöiden tärkeyteen.

teeksi.¹⁷ Se, kenelle, missä tärkeysjärjestyksessä ja millä tavalla merkityksellisyys toteutuu, on yhteiskunnallisesti mielekäs ja samalla tärkeä kaupunkisuunnittelun kysymys.

Tutkimuskirjallisuudessa käyty kaupunkitilaan ja paikkaan liittyvä keskustelu näyttäisi usein lähtevän tasa-arvoisen yhteiskunnan ihanteesta¹⁸. Sen voi nähdä niin, että myös merkityksellisyyden – joka yleensä ymmärretään positiivisena asiana – tulisi toteutua mahdollisimman laajana. Mahdollisimman monilla tulisi olla edellytykset kokea kaupunkitiloja myönteisellä tavalla merkityksellisiksi¹⁹. Kilpailukyky on noussut samanaikaisesti yhä keskeisempään asemaan kaupunkitilojen kehittämisessä, ja se korostaa kaupallisen menestyksen asemaa. Keskeinen haaste onkin näiden tavoitteiden samanaikainen toteuttaminen.²⁰

Voidaan puhua myös *potentiaalisesta* ja *aktuaalisesta* merkityksellisyydestä. Jonain ajankohtana vallitsevaa kaupunkitilan aktuaalista merkityksellisyyttä joillekin ihmisille on mahdollista selvittää lähinnä kyselyillä ja haastatteluilla, jotka heijastavat tietyllä tarkkuudella ja tietyllä edustavuudella sitä, miten tutkimuksen kohteiksi valitut ihmiset tilan kokevat²¹ ja mitä se heille kertoo. Kaupunkisuunnittelullisissa ja muissa hallinnollisissa arvottamis- ja päätöksentekoprosesseissa tehtävät ratkaisut heijastavat kuitenkin viime kädessä päättäjien välityksellä suodattunutta käsitystä siitä, mikä on tärkeää. On myös perusteltua kysyä, ovatko aktuaaliset, tämän päivän ihmisten kokemat merkitykset sittenkään avain ainakaan sellaisen vanhan kaupunkitilan identiteetin määrittelemiseen, jossa kulttuuriperinnön ja rakennustaiteen osuus on suuri. On ilmeistä, että tällaisessa tapauksessa ammattimaisen inventoinnin merkitys on suurempi kuin uudessa tai uudeksi luotavassa kaupunkitilassa – potentiaalisesti merkitykselliset ominaisuudet on nostettava esille ja samalla on varmistettava yleisesti tärkeiden ominaisuuksien tunnistaminen²². Uusi kaupunkitila luodaan tämän hetken ja tulevaisuuden käyttäjille. Vanhaan tilaan myös menneillä sukupolvilla on näiden lisäksi tavallaan äänioikeus kulttuuriperinnön kautta, minkä selvittäminen on ammattityötä.²³

Empiirisen aineiston jäsentäminen ja arviointi on vaatinut uuden työkalun, kehikon tai matriisin kehittämistä. Yksi sopiva matriisin ulottuvuus, joka soveltuu yleensä kaupunkitilojen tarkasteluun, on löytynyt paikkakeskustelussa tavallista kolmijakomallia kehittä-

---

¹⁷ Tapani Eskolan mukaan arkkitehtuurifilosofisessa tutkimuksessa rakennusten merkitys voidaan jakaa neljään pääluottavuuteen eli tekijän, käyttäjän, kokijan ja tulkitsijan sekä kehittäjän, rakennuttajan merkitykseen (Eskola, 77). Viimeisin viittaa kuitenkin useimmiten rakennusvaiheeseen, ja toinen ja kolmas yhdistyvät usein eli yleisesti ottaen päänäkökulmiksi jäävät käsittääkseni tekijän ja kokijan merkitykset.

¹⁸ Esimerkiksi Aija Staffans katsoo, että vaatimus yhteiskunnallisesta tasa-arvosta ja jopa heikompien valtaistaminen on keskeinen osa kommunikatiivisessa suunnitteluteoriassa sen keskeisten auktoriteettien Patsy Healeyn ja John Foresterin mukaan (Staffans, 53).

¹⁹ Merkitykset koetaan viime kädessä yksilöllisesti (esimerkiksi Tuovinen, 96), mutta julkisissa kaupunkitiloissa korostuu se, mikä voisi olla monelle merkityksellistä eli jollain tavalla kulttuurisesti yhteiset ominaisuudet.

²⁰ Pasi Mäenpään näkökulma on tässä suhteessa samantapainen: mimeettis-aleatorinen toimintakokonaisuus kietoutuu yhteen kulutuksen kanssa.

²¹ Yksi yritys tähän suuntaan on tässä työssä kuvattu ruotsalaisten (muun muassa Rikard Küllerin) käyttämä psykologinen menetelmä.

²² Uudeksi luotavassa paikassa korostuu usein sen ainutlaatuisuus taideteoksen tapaan ja sitä kautta kysymys suunnittelija-taiteilijan ja toisaalta käyttäjien välisestä vuorovaikutuksesta. Hyvä kysymys on tietysti se, kuka "äänestää" tulevien sukupolvien äänillä!

²³ Tämä käsitys on vaikuttanut tämän tutkimuksen empiirisen tietopohjan valintaan alusta alkaen.

mällä. Toista ulottuvuutta olen hakenut rajatumalla tavalla Loviisan torin tapaisia kaupunkitiloja ajatellen, ja se soveltuu vanhakkoihin, keskeisiin, julkisiin ja arkkitehtonisesti arvokkaisiin kaupunkitiloihin. Tämä tutkimusmatriisi on tutkimuksen ensimmäinen tulos.

Tutkimuksen toinen eli empiirinen osa on tavallaan matriisin testaamista, mutta samalla alkuperäisten kysymysten ratkaisemista. Sen tavoitteena on löytää ja arvioida esimerkitapauksena Loviisan torin keskeisiä ominaisuuksia, kirkastaa sen olemuksen kannalta olennaisimpia piirteitä sekä pohtia niihin perustuvia kehittämis- ja hyödyntämismahdollisuuksia. Empiirisen kohteen tutkimusaineisto koostuu pääasiassa eri arkistojen materiaalista eli kartoista, kuvista ja teksteistä, aihetta koskevista aiemmista tutkimuksista, paikallishistorioista ja muusta paikallisesta kirjallisuudesta sekä paikallislehdistöstä. Historiallinen näkökulma nousee siinä ymmärrettävästi melko keskeiseen asemaan. Ajankohtaisessa kaupunkitilakeskustelussa tärkeää käyttäjän tai kokijan näkökulmaa empiiriseen osaan ei valitettavasti ole ollut mahdollista sisällyttää. Todellisessa kaupunkikehittämisessä kokemisen mittaaminen²⁴ on tietysti välttämätöntä, mutta niin on myös ammattimaisesti koottu ja analysoitu tieto esimerkiksi kaupunkitiloihin liittyvästä historiallisesta taustasta sekä siitä, mitä yleensä kaupunkien kehittämisessä tapahtuu. Sekä kaupunkisuunnittelu että kaupunkitilojen hyödyntäminen kaupungin ja seudun maineen edistämiseksi ovat myös kunnallisessa hallinnossa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa käytävien prosessien asioita. Niiden tehtävänä on määritellä aikansa näkökulmasta, hallitsijoiden, käyttäjien ja kokijoiden²⁵ kannalta merkitykselliset ominaisuudet ja niiden järjestys ja tehdä päätökset kehittämistyöstä.

Maankäyttö- ja rakennuslain (MRL) kirjaimen ja hengen mukaiseen suunnitteluprosessiin tämän työn empiirisen osan voi kytkeä seuraavasti. MRL:n 9 §:n mukaan kaavan tulee perustua riittäviin vaikutukset arvioiviin tutkimuksiin ja selvityksiin, 62 §:n mukaan osallisilla tulee olla muun muassa mahdollisuus osallistua kaavan valmisteluun ja arvioida kaavoituksen vaikutuksia. MRL:n 37 §:n ja 52 §:n mukaan yleiskaavan ja merkittävän asemakaavan hyväksyy kunnanvaltuusto. Vaikka valmistelu ja päätöksenteko usein muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden, on ne abstrahoitavissa erilleen myös merkityksellisuuden näkökulmasta. Kaupunkisuunnitteluun liittyvän valmistelun tarkoituksena on olta- tava mahdollisimman oikean kuvan saaminen suunnittelutilanteesta ajateltujen muutosten vaikutukset mukaan lukien, jolloin se on periaatteessa ammattityötä sekä osallisten kanssa tapahtuvan prosessin että aineistolähtöisten selvitysten osalta. Osallisilta on – heidän intressiensä selvittämisen ohella – mahdollista saada ainutlaatuista tosiasiatietoa. Toisaalta prosessiin muualta tuotavalla tiedolla ja arvioinnilla voi olla vaikutusta siihen, miten osallisten käsitys merkityksellisistä ominaisuuksista rakentuu.²⁶

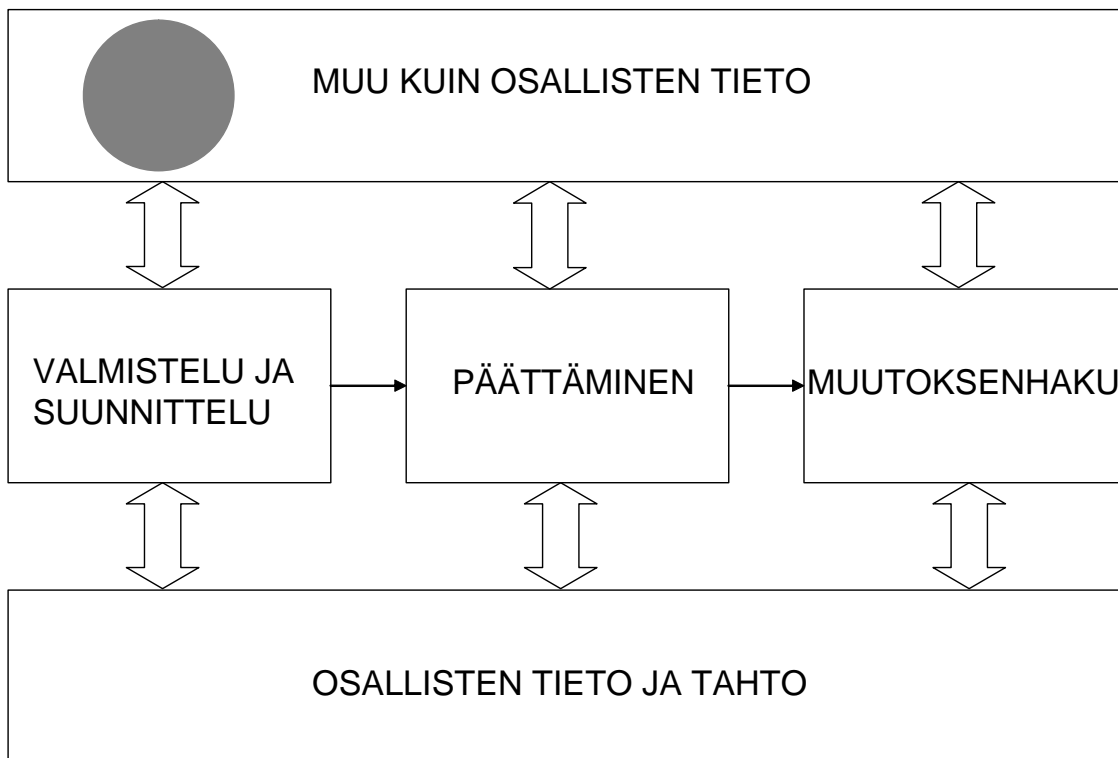
²⁴ Paljon käytettyjä perinteisiä tapoja ovat kyselyt, haastattelut ja kokoukset. Internet on avannut kokemustietojen hyödyntämiseen uusia mahdollisuuksia.

²⁵ Joskus paikan tekijät ja kokijat erottuvat ja erotetaan selkeästi toisistaan ja nähdään jopa vastakohtinaan. Thomas F. Gierynin mukaan taistelua käydään niiden välillä jotka tuottavat paikkoja voittojaan varten ja niiden jotka käyttävät niitä, ja tämä tapahtuu vielä paikkojen välisen taistelun viitekehityksessä (Gieryn, 470). Tässä tutkimuksessa näistä "taisteluista" korostuu enemmän jälkimmäinen, kysymys menestymisestä paikkakuntien välisessä kilpailussa.

²⁶ Laajalla osallistumisella nähdään olevan monia myönteisiä vaikutuksia kaupunkisuunnitteluprosessiin. Aija Staffansin mukaan vuorovaikutus lisää ymmärrystä ihmisten välillä, tukee tiedonrakennusta erilaisten näkökulmien välillä, mahdollistaa hiljaisen tiedon jakamisen, innostaa ja inspiroi ja sitä kautta tukee innovatiivisuutta, vahvistaa luottamusta kasvattaen yhteisön sosiaalista pääomaa ja laajentaa asiantuntijuutta

Päätöksenteossa saatetaan ratkaista merkityksellisyyden kannalta hyvinkin keskeisiä asioita jopa pysyvällä tavalla. Osallisten kontribuutio määrittyy tässä vaiheessa edustuksellisen demokratian pelisääntöjen²⁷ sekä oikeusvaltion muutoksenhakujärjestelmän kautta. Vaikka MRL:ssä ei suoraan puhuta kaupunkitilan tai paikan merkityksistä, on selvää, että esimerkiksi monet muutoksenhaussa relevantit kaavojen sisältötavoitteet liittyvät niihin. Tämä työ ei ole tietenkään millään tavalla virallisen suunnitteluprosessin osa. Lähinnä se kuitenkin kytkeytyy todellisen suunnitteluprosessin kannalta "muun kuin osallisten tiedon" järjestämistapoihin ja viittaa ennen muuta suunnitteluprosessin valmisteluvaiheeseen. Tämän työn tarkoituksena ei ole myöskään erityisesti olla kriittinen suhteessa itse suunnitteluprosessiin tai siinä tapahtuneisiin muutoksiin tai "käänteisiin", vaan kunakin aikana vallinneet menettelytavat vaikuttavat työhön lähinnä vain taustarealiteetteina. Kaaviona kaupunkisuunnittelullisen asetelman ja tämän työn sijoittumisen siihen voi esittää seuraavasti:

Tutkimus on johtanut monille tieteen aloille: ennen muuta siinä yhdistyvät sosiologismaantieteellinen toimintaan eli tilan käyttöön sekä tilan ja ihmisten välisiin suhteisiin liit-

dynaamisemmaksi (Staffans, 104). Asukkaiden ympäristökokemuksen kääntämisestä suunnittelutiedoksi ks. myös Staffans, 275.

²⁷ Kunnallisen päätöksenteon luonne ja sen suhde demokratiaan on monenlaisen keskustelun kohteena, eikä sen pohdiskelu mahdu tämän työn puitteisiin. Joka tapauksessa silläkin on oma erityinen luonteensa, joka tietenkään ei vastaa ideaalia avoimuuden tavoitetta. Laura Kolbe korostaa esimerkiksi hyvää neuvottelukulttuuria ja pyrkimystä konsensuskseen, joka usein tapahtuu piilossa kuntalaisten katseilta (Helsingin Uutiset 10.9.2006). Kaavoituksen osalta kunnallisen demokratian toimivuutta käsitellään myös esimerkiksi Raine Mäntyselön (2000), Aija Staffansin (2004) ja Sari Puustisen (2006) väitöskirjoissa.

tyvä näkökulma sekä esteettinen, kohteen rakennetun ympäristön ominaisuuksiin ja niiden muotoon liittyvä näkökulma. Tämä on tietysti kaupunkisuunnittelulle ja arkkitehtuurille tyypillistä. Työssä on myös merkittävä empiirisen kohteen historiaa tutkiva osuus. Menestymisen näkymät liittyvät myös taloudelliseen ja hallintotieteelliseen tutkimukseen. Kokonaisuudessaan työn sisältöä saattaa parhaiten vastata yksinkertaisesti termi *arkkitehtuuritutkimus*, koska siinä yhdistyvät melko tasapuolisesti ja suorastaan tutkimuksen rakenteen kautta arkkitehtuuria määrittelevät perinteiset Vitruviuksen näkökulmat käyttö, kestävyys ja kauneus. Näiden lisäksi työhön liittyy välillisesti suunnitteluintressi, jonka näen liittyvän kiinteästi arkkitehtuuriin²⁸. Mitään erityistä arkkitehtuuritutkimuksen metodologia²⁹ tässä ei kuitenkaan nähdäkseni synny, ellei sellaiseksi lasketa kokonaisvaltaisuuteen tähtäävää monitieteistä tarkastelua arkkitehtonisesti ”ladatun” kohteen ympärillä³⁰.

Olenneisen etsiminen on johtanut pohdiskelemaan tutkimuskohteen perimmäistäkin, sen mahdollista ontologiasta³¹ olemusta. Tässä suhteessa olen ollut koko ajan epäilevällä kannalla, ja päätyneet rajaamaan tarkoittamani olennaiset ominaisuudet edellä kuvatulla tavalla kestävän menestyksen näkökulman kautta. En usko myöskään tämän tutkimuksen tyyppisessä kysymysasettelussa merkittäviin etenemismahdollisuuksiin ilman, että tunnustetaan sosiaalisen ja historiallisen kontekstin painava merkitys. Tässä näkemykseni vastaa *pragmatistista* näkemystä, jossa tieto ja tiedonhankinta ovat aina tietyn yhteisö- ja evoluutiohistorian kontekstin asioita³². *Eettinen* eli oikean tai hyvyyden etsiminen työssä liittyy jo tavoiteltuun kestävän menestyksen näkökulmaan ja *esteettinen* eli kauneuden näkökulma rakennustaiteelliseen ulottuvuuteen³³. Työtäni voi pitää filosofisessa mielessä myös enemmän *positiivis-empiristisesti* kuin *konstruktivistisesti* painottuvana muun muassa siksi, että sen empiiriseen osaan liittyvän tiedon hankintatapa perustuu lähes kokonaan dokumenttiaineistoon eikä käyttäjien kokemuksiin. Periaatteessa kumpikin lähestymistapa ja niiden yhdisteleminenkin on mielestäni mahdollista.³⁴

Teknisesti raportti on rakennettu siten, että tämän *Päätöksen luvussa I* esitetään työn keskeiset käsitteet, näkökulmat ja empiirisen aineiston jäsentämiseksi rakennettu tutkimus-

---

²⁸ Arkkitehtuuriin itsessään liittyy usein myös terveen menestyksen – tai ainakin yleensä menestyksen – näkökulma. Arkkitehtuuri on rakentamista aina jollekin tai joillekin, ja sillä pyritään menestykseen vähintään käyttäjien ja maksajien silmissä, usein myös laajemmin esimerkiksi ammattikunnan tai sen eliitin silmissä, joskus pysyvään sankaruuteen.

²⁹ Sellaisen luominen näyttää kovin vaikealta, kuten muun muassa Aura, Katainen ja Suoranta joutuvat toteamaan (Aura - Katainen - Suoranta, 74).

³⁰ Työssä kaksijakoinen kaupunkisuunnitteluun ja imagotyöhön tähtäävä praktinen intressi kietoutuu arkkitehtuurin kanssa yhteen. Keskeisillä julkisilla kaupunkipaikoilla menestymisen ehtona on nähdäkseni se, että siellä kaupunkisuunnitteluun tulee aina sisältyä arkkitehtuurin näkökulma, imagotyöhön tulee aina sisältyä arkkitehtuurin näkökulma, arkkitehtisuunnitteluun tulee aina sisältyä kaupunkisuunnittelun näkökulma ja arkkitehtisuunnitteluun tulee aina sisältyä imagotyön näkökulma.

³¹ Ontologia liittyy filosofiassa metafysiikkaan ja käsittelee sellaisia kysymyksiä, jotka ovat tieteellisten metodien tuolla puolen (Kivinen - Piironen, 100).

³² Kivinen - Piironen, 101.

³³ Kimmo Lapintie lähestyy väitöskirjassaan *The So-Called Good Environment* (Lapintie 1993) hyvää ympäristöä ja hyvää arkkitehtuuria ontologisen pohdiskelutavan kautta. Hänen mukaansa hyvä ympäristö ei ole ainakaan pelkästään esteettinen kysymys, vaan että siihen liittyy merkittävä ja ratkaiseva eettinen ulottuvuus.

³⁴ Raine Mäntysalo ja Kaj Nyman kutsuvat *pragmatistiseksi* lähestymistavaksi *positiivis-empiristisen* ja *konstruktivistisen* lähestymistavan eräänlaista yhdistelmää, jossa kieli sekä jäljentää että konstruoi todellisuutta (Mäntysalo - Nyman, 15–19).

matriisi ja *luvussa II* erityisesti toria koskeva taustatieto. *Luvussa III* esitellään empiirinen tutkimuskohde Loviisan tori. Empiirinen aineisto on laajemmin kuvattu liitteissä 2. *Rakennetut ominaisuudet* ja 3. *Käyttö*, mutta keskeisimmät piirteet on tiivistetty *Päätöksin luvun III kohtaan 5*. *Luvussa IV* empiirisestä aineistosta tärkeimmiksi nousseita rakennettuja ja toiminnallisia ominaisuuksia tarkastellaan tutkimusmatriisia hyödyntäen, ja *luvussa V* esitetään koko tutkimukseen liittyviä johtopäätöksiä.

LUKU I: KESKEISET KÄSITTEET JA NÄKÖKULMAT

Jotta minkä tahansa kaupunkitilan kehittämispohdiskelu olisi tukevalla pohjalla, se tulee kytkeä ajankohtaiseen tieteelliseen ja muuhun tarpeelliseen keskustelukokonaisuuteen. Se, mikä keskustelu³⁵ on kulloinkin relevanteinta, on tietenkin jossain määrin sidoksissa kyseisen kaupunkitilan luonteeseen, mutta ainakin julkisille kaupunkitiloille yhteisiä kehyksiä löytyy. Tässä työssä yleisempi pohdiskelu kohdassa *I.1. KAUPUNKITILOJEN OMINAISUUKSIA* liittyy kaupunkitilan luonteeseen ja pyrkimykseen löytää sellainen kaupunkitilan ominaisuuksien jäsennys, joka soveltuisi erityisesti dokumentteihin perustuvaan paikan empiiriseen tutkimukseen. Sen perusteella syntyy jäsennys tutkimusmatriisini ensimmäiselle ulottuvuudelle eli riveille. Myös kohtaan *I.2. KAUPUNKITILAKESKUSTELUA* liittyy paljon kaupunkitiloille yhteistä, mutta viiden keskusteluteeman – kulttuuriperintö, kauneus ja kaupunkirakennustaide, täydennysrakentaminen, keskustojen uudistaminen sekä menestyskilpailu – valikoitumiseen on vaikuttanut sen lisäksi työn empiirinen kohde eli Loviisan tori ja sen luonne vanhana ja arkkitehtonisesti arvostettuna pikkukaupunkiytimenä. Tästä syntyy matriisini toinen suunta eli sarakkeet. Itse tutkimusmatriisin kokoon kohdassa *I.3. TUTKIMUSMATRIISI*.

Eri otsikoiden alainen keskustelu menee laajasti päällekkäin ja teemat liittyvät ja kietoutuvat toisiinsa. Tässä työssä tämän kietoutumisen kannalta kiinnostavaa on ennen muuta menestymiseen ja tulevaisuuteen tähtäävä synergia. On vaikea kuvitella, että kulttuuriperintöä voisi vaalia rumissa ympäristöissä. Kauneuden kokemisessa rakennus- ja kulttuuriperintöarvoilla on erityisesti paikallista merkitystä. Täydennysrakentaminen tai keskustan kehittäminen on ilmeisestikin vaikeaa, ellei kulttuurihistoriallista potentiaalia ja kauneustavoitteita oteta huomioon, ja hyvän paikkakuntien välisessä kilpailussa on vaikea menestyä, jos lähtökohtina ovat perinteen puute, koettu rumuus ja ajastaan jälkeen jäänyt kaupunkikeskusta.

1. KAUPUNKITILOJEN OMINAISUUKSIA

1.1 Tilat ja paikat

Kaupunkitiloihin sekä niiden ja ihmisten välisiin suhteisiin liittyvää keskustelua on käyty viime aikoina hyvin vilkkaasti. Taustalla on yhteiskunnan, mutta myös maailmankuvien ja -katsomusten³⁶ muuttuminen. Viimeisin suuri yhteiskunnallinen ilmiö liittyy tietotek-

---

³⁵ Tässä yhteydessä voisi käyttää myös diskurssi-käsitettä sen väljässä merkityksessä. Diskurssikäsitteen erilaisia merkitysvaihteita on esitelty muun muassa Helena Teräväinen väitöskirjassaan, jossa käsite on keskeisessä asemassa. (Teräväinen, 128)

³⁶ Ilkka Niiniluoto kuvasi maailmankuvaa ja maailmankatsomusta (Radion Ykkösaamu, 8.4.2005) seuraavasti:

”Maailmankuvallahan voidaan tarkoittaa kaikkia niitä käsityksiä, joita ihmisellä on siitä, millainen maailma on. Ja tällöin maailma ymmärretään laajassa mielessä niin, että se käsittää luonnon, aineellisen maailman, ihmisen, yhteiskunnan, myöskin niiden historian. Maailmankuva on

niikkaan ja globalisoitumiseen, joiden huomioon ottamiselle muun muassa Manuel Castells³⁷ ja Anthony Giddens³⁸ ovat luoneet perustaa. Länsimaissa, vähitellen myös muualla maailmassa, aineellisen tuotannon osuus vähentyy ja erilainen merkitystuotanto tulee yhä tärkeämmäksi. Taloudellinen menestyminen edellyttää ihmisten henkisten resurssien ja kehitysmahdollisuuksien yhä kattavampaa käyttöönottoa, mikä konkretisoituu entistä korkeamman koulutustason muodossa. Kaupungit ja kaupunkitilat nousevat uudella tavalla keskeiseen asemaan ihmisten kohtaamispaikkoina, eri tavoin taloudellista kehitystä edistävän kriittisen massan synnylle välttämättöminä foorumeina³⁹. Kaupunkikeskustoille asettuu tässä erityisen keskeinen tehtävä, koska muut alueet eivät tarjoa riittävää monipuolisuutta, vilkkautta ja yllättävyyttä.

Samassa yhteydessä on korostunut osallisten osuuden kasvu kaupunkisuunnittelussa, niin sanottu kommunikatiivinen käänne. Patsy Healey⁴⁰, joka katsoo alueellisen suunnittelun kehittyneen kolmen tradition eli taloussuunnittelun, fyysisen kaupunkikehityksen sekä julkishallinnon ja politiikka-analyysin pohjalta, arvioi, että kommunikatiivinen käänne liittyy sekä ontologiseen että epistemologiseen muutokseen länsimaissa 1970-luvulta alkaen.⁴¹ Kysymys on muun muassa fenomenologian ja sosiaalisen konstruktivismin noususta merkittäviksi tieteenparadigmoiksi: strukturaatioteorian mukaan yhteiskunnalliset rakenteet muokkaavat meitä, mutta toisaalta me tuotamme ja uusinnamme niitä.⁴² Vaikka globalisaatio toisaalta yhdenmukaistaa maailmaa, kenties paradoksaalisesti tapahtuu myös siirtymistä yleisistä universaalisista teorioista erityistä ja paikallista korostaviin, ja estetiikan ja arkkitehtuurin taloudellinen arvo symbolisena pääomana modernin muuttuessa postmoderniksi kasvaa, kuten Kim Dovey⁴³ kirjoittaa⁴⁴.

Yhteiskunnallisen todellisuuden ja maailmankuvan muutokset vaikuttavat luonnollisesti myös arkkitehtuuriin ja kaupunkikäsityksiin. Samanaikaisesti niihin vaikuttaa perinne. Monet fyysisen suunnittelun ratkaisut on tulkittavissa näiden vaikutusten, säilyttämisen ja uudistamisen yhdistelmiksi tai kompromisseiksi. Kaupunkisuunnittelussa ja arkkitehtuurissa vuosikymmeniä vallassa ollut modernismi on haastettu ainakin historiallisen pe-

---

silloin kokonaiskäsitys siitä, mitä kaikkea käsityksiä yksilöllä on siitä, mikä maailma on, mikä sen historia on. Myöskin käsitys omasta itsestä kuuluu tähän maailmankuvaan.

Maailmankatsomus on oman terminologiani mukaan vähän laajempi käsite. Maailmankatsomukseen liittyy myöskin osana elämäntutkimus, joka sisältää sen näkemyksen, joka ihmisellä on omasta tehtävästään maailmasta. Silloin siihen sisältyy jo eettinen ja normatiivinen näkemys siitä, mitä ihmisen pitäisi tehdä, ja miten maailmaa pitäisi muuttaa paremmaksi, jolloin maailmankatsomukset sisältävät myöskin tällaisen arvoulottuvuuden, ei vain sen, millainen maailma on tai oli, vaan myös käsityksen siitä minkälainen maailman toivottaisiin olevan tai minkälainen sen pitäisi olla.”

³⁷ Castells, Manuel (s. 1942), espanjalaissyntyinen sosiologi ja tietoyhteiskuntatutkija.

³⁸ Giddens, Anthony (s. 1938), brittiläinen sosiologi.

³⁹ Paikoista on tullut kilpailuvaltteja ja osa markkinointia, kuten muun muassa Aija Staffans Philip Kotleeriin tukeutuen kirjoittaa (Staffans, 24).

⁴⁰ Healey, Patsy, brittiläinen suunnitteluteoreetikko, muun muassa Newcastle'n yliopiston professori 1988–2002.

⁴¹ Healey, 7–30.

⁴² Puustinen 2006, 187 mukaan.

⁴³ Dovey, Kim, australialainen arkkitehti ja kaupunkiteoreetikko, Melbourne'n yliopiston arkkitehtiosaston johtaja.

⁴⁴ Dovey, 34:

”The shift from modernism to postmodernism has been broadly characterized by Lyotard (1984) as a loss in the credibility of universal theory (metanarratives) coupled with increased attention to difference (local narratives).”

rinnön väheksymisen ja suunnittelijakeskeisen toimintatavan takia⁴⁵. Samalla on ruvettu puhumaan paikoista silloin, kun halutaan korostaa ympäristön merkitystä ihmisille, erotukseksi pelkästä tilasta, joka jää usein kuvaamaan pelkkää fyysistä kuorta. Mielestäni tämä riittää tämänkin työn perusjaoksi, vaikka käsitteiden alue, ympäristö, paikka, miljö ja tila käyttö myös tieteellisessä keskustelussa ja samankin tieteenalan sisällä vaihtelee⁴⁶. Eri pohdiskeluvaiheiden jälkeen olen tässä työssä päättänyt käyttämään käsitettä *kaupunkitila* eräänlaisena pääkäsitteenä esimerkiksi kaupunkipaikan asemesta, koska tarkastelen ensisijaisesti materiaalisella maantieteellisellä tavalla määrittyviä kokonaisuuksia siitä huolimatta, että myös niiden käyttö ja suhde käyttäjiinsä on keskeisen huomion kohteena⁴⁷.

Tilaa jäsennetään usein kolmijakoisesti. Jouni Häklin mukaan *absoluuttisessa* tilakäsityksessä tila ymmärretään eräänlaisena *säiliönä*, joka tarjoaa fyysiselle todellisuudelle tilan, jossa se voi olla olemassa, jättää spatiaalisen täysin irralliseksi sosiaalisesta substanssistaan, ja spatiaalisen ja sosiaalisen suhde jää fyysis-mekaaniseksi säiliön ja sen sisällön väliseksi suhteeksi. *Relatiivisen* tilakäsityksen spatiaalinen puolestaan avautuu vasta *substanssistaan* käsin, ja tila on vain suhteessa niihin esineisiin ja asioihin, jotka absoluuttisen tilakäsityksen mukaan olisivat tilassa. *Relationaalinen* tilakäsitys puolestaan näkee tilan ja sen substanssin perimmiltään *ykseytenä*, ja luontevin tapa käsitteellistää spatiaalinen sen mukaan voisi olla konteksti eli aika-tila-materia-ilmio -yhteys, jossa sosiaalinen vuorovaikutus tapahtuu.⁴⁸ Harry Schulmanin mukaan nämä kolme erilaista tilakäsitettä viittaavat todellisuuden *fyysiseen, funktionaaliseen ja symboliseen* luonteseen.⁴⁹ Absoluuttinen tila ymmärretään geometriseksi ulottuvuudeksi itsessään. Relatiivisessa tilassa alueen käsite projisoituu funktionaaliseksi kuvaksi inhimillisen vuorovaikutuksen säännönmukaisuuksista. Relationaalisessa tilassa kyse on puolestaan siitä, miten intentiot arvottavat tilaa: kyseessä on "symboliavaruus" tai "semioottinen ympäristö", jossa symbolit representoivat erilaisia asioita.⁵⁰ Sirkka Wegelius toteaa samaan tapaan⁵¹, että paikan identiteetti muodostuu kolmesta osatekijästä eli fyysisesti läsnä olevista tekijöistä, toiminnoista sekä paikalle annetuista merkityksistä ja symboleista⁵². Panu Lehtovuoren mukaan paikassa myös yhdistyy kaksi sosiaalisen tilan kytkeä⁵³ eli fyysinen tila – sosiaalinen tila ja fyysinen tila – mentaalinen tila⁵⁴.

---

⁴⁵ Arkkitehtien aikomuksia voi kuvata sanalla *intentio*, käyttäjien kokemuksiin taas viitataan yleensä, kun puhutaan fenomenologisesta tai eksistentiaalisesta tilasta. Christian Norberg-Schultz (1926–2000, norjalainen arkkitehti ja arkkitehtuuriteoreetikko) on käsitellyt molempia ja pyrkinyt paikan hengen tai *genius locin* lähestymiseen korostamalla myös luonnon ja historian merkitystä.

⁴⁶ Junkala, 21.

⁴⁷ Käsitteiden *kaupunkitila* ja *kaupunkipaikka* käyttö on mielestäni luonteva perustaa juuri siihen, kumpi näkökulma on ensisijainen, rakennettu eli klassisella kaupunkitermillä *urbs* vai toiminnallinen eli *civitas*. Toiminnallinen näkökulma korostuu monissa tutkimuksissa tätä työtä enemmän, ja silloin peruskäsitteenä on luonteva käyttää kaupunkipaikkaa. Pasi Mäenpään mukaan (kulutuskeskeisestä) toiminnallisuudesta on jopa tullut kaupunkitilan tuotannon määräävä tekijä (Mäenpää, Pasi, 276).

⁴⁸ Häkli, 32–36.

⁴⁹ Schulman, tiivistelmä.

⁵⁰ Schulman, 72–76.

⁵¹ Muun muassa Edward Relphin ja David Canterin jo 1970-luvulla julkaisemiin tutkimuksiin tukeutuen.

⁵² Wegelius, 19.

⁵³ *Correspondence*.

⁵⁴ Lehtovuori, 99.

Timo Kopomaa pyrkii väitöskirjassaan⁵⁵ kiteyttämään tarkastelemansa kaupunkitilan tai -paikan keskeisen sisällön *habitus*-käsitteeseen⁵⁶, jolla hän viittaa ”paikan muuttuvaan luonteeseen, paikan karaktäärin antavaan ominaisuusjoukkoon, vaikeasti havainnoitavaan käsitykseen ’paikan hengestä’, sen tunnelmasta ja ilmapiiristä eli *genius locista*”.⁵⁷ Paikan habitus on hänen mukaansa määritettävissä neljän empiriaa rajaavan keskeisen ulottuvuuden eli aiotun ja toteutuneen käytön, rakenteen ja merkityksen kautta.⁵⁸ Paikan historiasta voidaan Kopomaan mukaan löytää toisistaan erotettavissa olevia habitusvaihteita⁵⁹, eli käsitettä voidaan hyödyntää historian periodisoinnissa.

Kaupunkitiloihin liittyvän kolmijaon takana nähdään usein olevan ranskalainen monitie-teilijä Henri Lefebvre⁶⁰, joka tarkastelee tilaa *tilallisina käytäntöinä, tilan representaatioina ja representaation tiloina*⁶¹. Tilan representaatiot ja representaation tilat liittyvät valtakritiikkiin, ensin mainittu valtaapitävien analyttisenä ja kansasta vieraantuneena suunnitteluna ja käsitteistönä, viimeksi mainittu elettyinä tilana, jossa fyysisyys ja symbolit ovat kokonaisvaltaisesti mukana⁶². Lefebvren mukaan sosiaaliset suhteet tuottavat tilaa ja tila tuottaa sosiaalisia suhteita⁶³. Panu Lehtovuori on Helsingin uusia tapahtumapaikkoja tarkastelevassa väitöskirjassaan⁶⁴ tukeutunut erityisesti Lefebvreen. Hän kytkee Lefebvren tilanteoriaa arkkitehtuuriin ja kaupunkisuunnitteluun ja pyrkii uudistamaan tilan ja paikan käsitteitä siten, että jaettujen tilaan liittyvien käsitysten yhteen tuleminen ja törmäykset ymmärrettäisiin kaupunkitilaa synnyttäväksi ja ylläpitäväksi tapahtumiksi⁶⁵. Keskeiseksi nousee *heikon paikan* käsite, jolla Lehtovuori kuvaa potentiaalisia paikkoja, tilan ”sosiaalisen tuottamisen siemeniä”⁶⁶. Pasi Mäenpää tulkitsee Lefebvren representaation tilan eli eletyn tilan emansipatoriseksi tilaksi, joka eheyttäisi ihmisen kokonaisvaltaiseen olemiseen. Hän etenee omaan tilakäsitykseensä, jossa tavoitteena on ylittää kulutuskeskeisen arjen banaalius sekä muuttaa kaupunkitilan *designissa* ja kaupunkisuunnittelussa ilmenevä professionaalis-institutionaalinen tilakäsitys enemmän sosiaaliseen todellisuuteen ja ihmisten kokemusmaailmaan pohjautuvaksi ja sitä kautta sellaiseksi, että se mahdollistaa tietoisien refleksiivisen toiminnan, jolloin kaupunkitilaa voitaisiin tuottaa järkevämmin⁶⁷.

---

⁵⁵ *Tori - marginaali - haastava kaupunki*. Kopomaa 1997.

⁵⁶ Maunu Häyrysen mukaan Pierre Bourdieun *habitus*-käsitettä soveltaa tilojen tulkintaan myös David Harvey kehitellessään edelleen Lefebvren ”dialektista triadia” vuonna 1989 julkaistuissa teoksissaan *The Condition for Postmodernity* tai *The Urban Experience* (Häyrynen, 22). Viittauksesta ei käy ilmi kumpaan kirjaan viitataan. Harvey esiintyy myös Kopomaan lähdeluettelossa vuonna 1992 julkaistun artikkelin *Social Justice. Postmodernism and the City* kautta, mutta habitus-käsitteen spatiaalisen tulkinnan osalta hän ei näyttäisi viittaavan Harveyyn. Itse hän mainitsee käsitteellistämisenä muistuttavan Pekka Sulkusen tapaa tämän vuonna 1982 julkaisemassa artikkelissa *Society Made Visible – on the Cultural Sociology of Pierre Bourdieu* (Kopomaa, 41–42).

⁵⁷ Kopomaa, 37.

⁵⁸ Kopomaa, 37–38.

⁵⁹ Kopomaa, 45–62.

⁶⁰ Lefebvre, Henri (1901–1991), ranskalainen yhteiskuntateoreetikko.

⁶¹ Niin sanotusti kolmoisdialektisesti tai trialektisesti.

⁶² Lefebvre, 33, 38–39; myös esimerkiksi Ojankoski 1998, 29; Shields, 6–15; Häyrynen, 21–22.

⁶³ Pekka Junkalan käyttämä hieman itsestään selvän tuntuinen täsmennys on että ”sosiaalinen tuottaa kaupunkitilaa ja kaupunki tuottaa sosiaalista” (Junkala, 20).

⁶⁴ *Experience and conflict*, Lehtovuori, Panu 2005.

⁶⁵ Lehtovuori, Panu, tiivistelmä.

⁶⁶ Lehtovuori, 126.

⁶⁷ Mäenpää, Pasi, 278–279.

Hannan Mattilan mukaan estetiikan traditiossa on tyypillistä korostaa yksilöä ja yhteiskuntaa yhdistäviä mielihyvän ja vapauden kokemuksia, kun taas Michel Foucaultia⁶⁸ seuraavat tutkijat liittävät ympäristön tarkoittamat aistikokemukset yksilön yhteiskunnallistamiseen kurinpidon ja alistamisen kautta. Hanna Mattilan mukaan myös esimerkiksi aukiosuunnittelulla ihannekaupunkimalleissa, kuten Robert Owenin ”Harmonian ja yhteistyön kylässä”, on yhteyksiä valvontaan.⁶⁹ Länsimaiden nykytilaa dominoivassa postmodernissa kulutuskeskeisyydessä ja kilpailussa mielihyvä ja vapauden kokemukset korostuvat ja kuri ja järjestyksenpito jäävät taka-alalle. Jotta kaupunkipaikat toimisivat menestyksen välikappaleina, ihmiset on saatava niihin vapaaehtoisesti ”viihtymään ja viiptymään”, mutta myös samalla kuluttamaan.

Tämän työn kannalta tärkeintä on se, millaisella jäsenyyksellä kaupunkitilasta saatavissa oleva tieto saadaan parhaiten järjestykseen ja miten sen sisältö avautuu eri näkökulmille. Vakiintunut kolmijako fyysinen - toiminnallinen - symbolinen vaikuttaa sinänsä käyttökelpoiselta lähtökohdalta, koska ympäristön ominaisuuksia voidaan selvästikin näin jäsenellä: on fyysistä rakennetta, erilaisia toimintoja ja sellaisia piirteitä, jotka viittaavat jonnekin itsensä ulkopuolella ja joiden merkitystä ei ole luettavissa fyysisistä kohteista ilman jotain koodia.⁷⁰

Kopomaan nelijako – jossa symbolisen paikalla on juuri käsite merkityksellinen – tuo siihen lisää suunnittelun elementin, kuitenkin vain käyttötarkoituksen eli funktion osalta. Koska suunnitelmiin sisältyy toiminnallisen⁷¹ ohella aina myös fyysistä eli rakennettavaa ympäristöä⁷² koskevaa, mutta usein myös symbolista, kattavamman kuvan saa taulukomalla ominaisuudet ja suunnittelun ja toteutumisen ristiin seuraavan kaavion mukaisesti:

	suunniteltu	toteutunut
rakennettu eli fyysinen		
toiminnallinen eli käyttö		
symbolinen		

Suunniteltua symbolista voi olla esimerkiksi asemakaavaan sijoitettu tietoinen taiteellinen merkitys tai tyylipiirre tai yhteiskunnallista järjestystä korostava katuverkosto. Asemakaavojen mukaiset käyttötarkoitukset voivat olla myös symbolista suunnitelmallisuut-

⁶⁸ Foucault, Michel (1926–1984), ranskalainen yhteiskuntateoreetikko, filosofi ja psykologi.

⁶⁹ Mattila 2006, 137–138.

⁷⁰ Käytän sanaa symboli tässä samaan tapaan kuin Pentti Tuovinen (Tuovinen, 23). Symboli yleensä voi olla merkki, tunnusmerkki, tunnuskuva tai vertauskuva (symboli tulee kreikan kielen sanasta *symbolon*, joka tarkoittaa sopimusta tai tunnusta). Rajatummassa semantiikan merkityksessä symbolia käytetään myös niin, että se ei ole merkki tai vertaus. (Wikipedia).

⁷¹ Toiminnan synonyyminä käytän kaupunkitilan käyttöä.

⁷² Otan tässä vaiheessa käyttöön sanan *rakennettu (ympäristö)* kuvaamaan niitä kaupunkitilan ominaisuuksia, joita tilan kolmiajossa kutsutaan usein fyysisiksi ominaisuuksiksi. Syynä tähän on se, että myös toiminnat tapahtuvat fyysisesti, ja käsite tarvitaan jatkossa uuteen tarkoitukseen.

ta, kun joidenkin toimintojen kuten kirkon tai raatihuoneen asemaa on haluttu korostaa. Toteutunutta symbolista voisi sisältyä vaikkapa korttelirallia ajavien nuorukaisten – varmaankin seurusteluhalusta viestivä – liioiteltu kaasuttelu, tai ikuisesta järjestyksestä kertova kirkonkellojen ääni sunnuntaiaamuisin.

Taulukko soveltuu periaatteessa kaikenlaisten kaupunkitilojen tutkimukseen, ja sen kautta voidaan jäsentää sekä dokumentteihin pohjautuvaa että ihmisten kokemuksia koskevaa tietoa.

1.2. Fyysinen ja symbolinen

Semiotiikka ja sen osa semantiikka⁷³ nousivat kaupunki- ja arkkitehtuurikeskusteluun 1960-luvulta lähtien. Niiden osuus arkkitehtuurikeskustelussa lisääntyi vähitellen tultaessa 1990-luvulle, ja kiinnostus semiotiikkaan kasvoi.⁷⁴ Semiotiikan näkökulmasta ensimmäisiä suomalaisia arkkitehtien puheenvuoroja olivat ilmeisesti Jaakko Ylisen lisensiaaintiö vuonna 1968⁷⁵ ja Risto Parkkisen diplomityö seuraavalta vuodelta⁷⁶. Arkkitehtuuriin semiotiikka kytkeytyy yleisemmän taideteeman kautta. Kuten Ylinen tiivistää⁷⁷, myös taidetta voidaan pitää informaationkäsittelytapana. Taideteos on merkki, jossa voidaan erottaa *syntaktinen dimensio*⁷⁸, *semanttinen dimensio*⁷⁹ ja *pragmaattinen dimensio*⁸⁰.

Symboli-käsite arkkitehtuurissa, arkkitehtuuri muotona ja symbolina, arkkitehtuuri objektina, joka ei ensisijaisesti ole kiinnostava mahdollisen käyttönsä kannalta, oli Pauline von Bonsdorffin 1990-luvun alussa tekemän arvion mukaan ollut kauan taka-alalla arkkitehtuuria koskevassa keskustelussa.⁸¹ Symbolien unohtamista kritisoi samaan aikaan myös Pentti Tuovinen. Hän arvioi väitöskirjassaan⁸² ympäristön analysointia 1970- ja 1980-luvuilla ja totesi, että siinä kiinnitetään vähän huomiota muihin kuin ”formaalisiin” ominaisuuksiin. Hän luonnostelikin uutta ympäristökuvan analyysimallia, joka ottaisi huomioon myös symboliset merkitykset sekä käyttäjien esteettiset arviointiperusteet. Tuovinen jäseni merkityksistä erityisesti niin sanottuja artikuloituneita merkityssuhteita, jossa havaintoympäristön muodot saavat merkkiluonteen⁸³. Niistä hän korosti *symboli-merkitysten* osuutta *ikonien ja indeksien* kautta ilmenevien merkitysten ohella⁸⁴. Symbo-

---

⁷³ Merkkioppi ja merkitysoppi.

⁷⁴ von Bonsdorff, Pauline 1991 A, 71.

⁷⁵ *Arkkitehtoninen tila ja muoto*. Ylinen 1973/1968.

⁷⁶ *Katu kaupungin elementtinä*. Parkkinen 1969.

⁷⁷ Ylinen, 4.

⁷⁸ Taideteoksen rakenne ja sen suhde muihin taideteoksiin.

⁷⁹ Taideteoksen merkitys, se että taideteos viittaa johonkin itsensä ulkopuolelle.

⁸⁰ Taideteoksella on laatija ja havaitsija, joihin taideteos vaikuttaa.

⁸¹ von Bonsdorff, Pauline 1991 A, 71.

⁸² *Ympäristökuva ja symboliikka*. Tuovinen 1992.

⁸³ Niiden ohella hän kuitenkin totesi havaintoympäristöllä olevan muutakin merkitystä käyttäjälleen.

⁸⁴ Tuovinen, 20–23. Charles S. Peirce [Peirce, Charles Sanders (1839–1914), amerikkalainen filosofi] kehitti jo 1800-luvun lopulla merkkien kolmijaon, jota käytetään edelleen. Hänen mukaansa ”*On olemassa kolmenlaisia merkkejä. Ensiksi on kaltaisuuksia [...] tai ikoneita, joiden funktio on välittää ideoita esittämistään asioista yksinkertaisesti imitoimalla niitä. Toiseksi on indikaatioita [...] tai indeksejä, jotka näyttävät jotain asioista olemalla fyysisesti yhdistettyjä niihin... Kolmanneksi on symboleita tai yleisiä merkkejä, jotka ovat assosioituneet merkityksiinsä käytön perusteella.*” (Peirce)

limerkitykset⁸⁵ Tuovinen jakoi⁸⁶ seitsemään osaan: vallan symboliikkaan⁸⁷, statussymboliikkaan, henkilökohtaiseen identiteettisymboliikkaan, yhteisölliseen identiteettisymboliikkaan, viitesymboliikkaan, assosiatiiiviseen symboliikkaan ja käyttäytymissymboliikkaan.

Tutkimuksensa yhtenä johtopäätöksenä Tuovinen esitti, että suunnitelmiin tulisi kytkeä neliosainen symboleihin liittyvä analyysi. Se käsittäisi käyttäjien kanssa tehdyn ympäristökuvan symbolisten merkitysten selvityksen, ympäristökuvan arviointiperusteiden eksplikoinnin, ympäristökuvan asiantuntija-analyysin ja ympäristökuvan muuttamisen tavoitteiden määrittelyn julkisen keskustelun kautta⁸⁸.⁸⁹ Asiantuntija-analyysiin tulisi sisältyä muun muassa *ikonografinen analyysi*, jossa selvitetään yhteisön dokumentoidusti ympäristökuvaan liittämät symboliset merkitykset sekä muut historialliset ja kulttuuriset merkitykset ja ympäristökuvan muutoksen historia.

Ikonografinen tai ikonologinen analyysi on Erwin Panofskyn⁹⁰ kehittämä menetelmä. Siinä edetään kolmessa vaiheessa niin, että ensin kuvataan taideteoksen muotoja⁹¹, toiseksi tunnistetaan sen sisältämät merkitykset⁹² ja lopuksi otetaan selville taideteoksen sisäinen merkitys⁹³. Tämä edellyttää niiden periaatteiden selvittämistä, joihin nojaten koko taideteos muotoineen ja sisältöineen on tehty, ja se puolestaan kyseisen aikakauden ja kulttuurin tuntemusta.⁹⁴ Ikonologista menetelmää on edelleen kehittänyt Roelof van Straten siten, että kolmannessa vaiheessa eriytetään taiteilijan oman tietoisien intention osuus aikakaudelle ominaisesta tiedostamatta jääneestä taustavaikutuksesta. Näistä ensin mainittu olisi van Stratenin mukaan ikonografista ja jälkimmäinen ikonologista tulkintaa.⁹⁵

Tuovisen tarkoittama symbolinen ulottuvuus on perusteltua ottaa fyysisen⁹⁶ perustiedon ohella mukaan kaupunkitilan ominaisuuksien järjestämiseen sekä rakennetun ympäristön että käytön osalta. Tällöin fyysinen tarkoittaa suoraa vastaavuutta, ikään kuin 1:1, ja

---

⁸⁵ Työssään Tuovinen selvitti myös symboli-käsitteen monimerkityksisyyttä, mihin on puuttunut muun muassa paikka- ja merkityskeskustelun keskeinen hahmo Amos Rapoport (s. 1929, puolalais-amerikkalainen arkkitehti ja ympäristöpsykologi). Tuovinen katsoo, että symboli on kuitenkin käsitteenä käyttökelpoinen, kun se määritellään sopimuksenvaraiseksi merkiksi (Tuovinen, 27–28). En puutu enempää tähän erimielisyyteen, koska Tuovisen tapa käyttää symbolikäsitettä näyttäisi soveltuvan hyvin tämän työn tarpeisiin. Käytän siis sanaa symbolinen tarkoittamaan yleensä asiaa, joka edustaa jotakin toista asiaa siten, että niiden välillä on sopimuksenvarainen yhteys. Tuovinen tarkastelu symboliikkaa ympäristökuvassa, mutta samalla tavalla symboliikkaan voidaan nähdä kaupunkitoiminnoissa ja toimintatavoissa.

⁸⁶ Tuovinen, 28.

⁸⁷ Toria ”vallan eduskuvana” Helsingin Senaatintorin kautta on tarkastellut muun muassa Timo Kopomaa (Kopomaa, 80–81).

⁸⁸ Tuovinen 1992, 102. Tällaista prosessia voi pitää perusteltuna ja jopa välttämättömänä myös vuoden 2000 alusta voimaan tulleen maankäyttö- ja rakennuslain näkökulmasta.

⁸⁹ Viimeinen osa sekä ensimmäisen osan kommunikatiivinen osuus rajautuvat luonnollisesti tämän työn empiirisen osan ulkopuolelle johdannossa kuvatulla tavalla ja ne on luontevinta liittää varsinaisiin kaupunkisuunnittelun prosesseihin. Tällä työllä voidaan vastata lähinnä esimerkinomaisena asiantuntija-analyysinä ensimmäisen kohdan ammattimaiseen osuuteen sekä toisen ja kolmannen osan tarpeisiin.

⁹⁰ Panofsky, Erwin (1892–1968), saksalainen taidehistorioitsija.

⁹¹ Esi-ikonografinen kuvaus.

⁹² Ikonografinen analyysi.

⁹³ Ikonologinen tulkinta.

⁹⁴ Yrjölä, 13–14.

⁹⁵ Lüscher, 46.

⁹⁶ Tuovinen käyttää vastaavana symbolisen vastakohtana käsitettä *formaaliset ominaisuudet* (Tuovinen, 96).

symbolinen kaikkea sellaista, johon merkitykset liittyvät välillisesti, jonkun koodin välityksellä⁹⁷. Rakennetun ympäristön fyysiset ominaisuudet kuvautuvat periaatteessa määrällisinä kuvauksina, niiden synty ja muutokset sekä toiminnalliset ominaisuudet siten kuin ”asiat tapahtuivat”. Symbolisiin piirteisiin kuuluvat muun muassa taiteelliset intenciot ja niiden kokeminen tai yhteiskunnan järjestykseen viittaava toiminta ja hierarkia rakennetussa ympäristössä.

Yhdistämällä aiemmin esitetty kaavio fyysisen ja symbolisen näkökulman kanssa päädytään seuraavaan kaavioon:

		suunniteltu	toteutunut
RAKENNETTU	fyysinen		
	symbolinen		
TOIMINNALLINEN	fyysinen		
	symbolinen		
SYMBOLINEN	fyysinen		
	symbolinen		

Symboliset ominaisuudet ilmenevät kuitenkin joko rakennetun ympäristön piirteissä tai toimintojen yhteydessä, ja niille varattu erillinen rivi käy ristiintaulukoinnissa tarpeettomaksi. Kaaviota voidaan keventää edellyttäen, että sanalla symboli tarkoitetaan riittävästi samaa asiaa, ja tämä on mahdollista aiempien määrittelyjen perusteella.

		suunniteltu	toteutunut
RAKENNETTU	fyysinen		
	symbolinen		
TOIMINNALLINEN	fyysinen		
	symbolinen		

⁹⁷ Aiemmin kuvatusti samaan tapaan kuin Pentti Tuovinen ympäristökuvan osalta (Tuovinen, 22).

Taulukko soveltuu edelleen periaatteessa kaikenlaisten kaupunkitilojen tutkimukseen, ja sen kautta voidaan jäsentää sekä dokumentteihin pohjautuvaa että ihmisten kokemuksia koskevaa tietoa.

2. KAUPUNKITILAKESKUSTELUA

2.1 Kulttuuriperintö

2.1.1. Kulttuuriperinnön laajentuminen

Painopiste länsimaisessa, myös suomalaisessa kaupunkisuunnittelussa, on jo joitakin vuosikymmeniä sitten vähitellen siirtynyt uusien kaupunkien synnyttämisestä olemassa olevien kaupunkiympäristöjen kehittämiseen. Lähtökohta ei usein ole enää ”neitseellinen”, vaan olennaiselta osaltaan jo rakennettu ja toimiva kaupunkiympäristö valo- ja varjopuolinen. Tämä on näkynyt myös suhtautumisessa rakennettuun kulttuuriperintöön ja yleensä olevaan kaupunkirakenteeseen. Näyttää myös siltä, että tämä 1970–80-luvuilta jatkunut muutos on yleisesti ottaen vakiinnuttanut asemiaan. Eräs kansainvälisessä julkisuudessa 1960-luvulta alkaen näkyvä vaikuttaja Christopher Alexander⁹⁸ puhui 1980-luvulla kirjassaan *Kaupunkisuunnittelun uusi teoria*⁹⁹ kaupungin parantamisesta. Hänen mukaansa jokainen uusi rakennustoimenpide pitää suorittaa sillä tavalla, että se parantaa kaupunkia, ja parantamisella hän tarkoittaa eheyttämistä¹⁰⁰. Kaupunkien parantaminen on hänen mukaansa vähittäinen prosessi, jossa pala palalta edetään kohti koherenttia kaupunki-organismia, jossa kaiken rakentamisen täytyy kasvaa luonnollisesti ja suoraan siitä, mitä on jo olemassa.¹⁰¹ Kaisa Broner-Bauerin mielestä postmoderni arkkitehtuurikeskustelu ylipäänsä tuotti ainakin sen myönteisen tuloksen, että suhde historiaan ja perinteeseen on muuttunut¹⁰². Pentti Tuovinenkin on todennut läpikäymistään – ja symbolien puutteesta kritisoimistaan – analyysimenetelmistä myönteisenä piirteenä historiallisten arvojen säilyttämiskykyä. Hänen mukaansa historiallisen jatkuvuuden säilyttäminen ympäristökuvassa on ollut jo 1970- ja 1980-luvuilla laajalti hyväksytty tavoite maisema- ja yhdyskuntasuunnittelijoiden keskuudessa.¹⁰³

Myös rakennussuojelukäsite on vähitellen laajentunut. Sata vuotta sitten ja vielä toiseen maailmansotaan saakka suojelu kohdistui kansallisista intresseistä käsin lähes pelkästään suuriin ja vanhoihin yksittäisiin monumentteihin kuten kirkkoihin ja linnoihin, myöhemmin myös puukirkkoihin. Alueellisista kohteista vain Vanha Porvoo sai laillisen suojeluaseman ennen toista maailmansotaa eli vuonna 1933, Helsingin Senaatintorin ja Kauppatorin ympäristö vasta sotien jälkeen vuonna 1952. Suojelu perustui tuolloin vuo-

---

⁹⁸ Alexander, Christopher (s. 1936), itävaltalais-amerikkalainen arkkitehti.

⁹⁹ Alexander et al. 1987.

¹⁰⁰ Englanniksi *make whole*.

¹⁰¹ Wegelius, 68.

¹⁰² Broner-Bauer, 86.

¹⁰³ Tuovinen, 74.

den 1932 asemakaavalakiin ja sitä täydentävään rakennussääntöön. Myös Loviisan torin palatsien sekä eräiden muiden Loviisan vanhojen rakennusten suojelu vuoden 1958 rakennusjärjestyksen yhteydessä perustui samaan suojelumahdollisuuteen.¹⁰⁴ Selkeämpi suunnanmuutos tapahtui 1980-luvulla, josta alkaen rakennusperinnön laajamittaisemmas- ta säilyttämisestä on tullut tärkeää. Samalla on siirrytty kohti alueiden ja kaikkien aika- kausien rakennusvaiheiden, kerroksellisuuden suojelua.¹⁰⁵ Tätä kehitystä Maire Mattinen kuvasi jo vuonna 1985 niin, että kehitys on edennyt samanaikaisesti kolmessa suunnassa eli siten, että suojeltavien kohteiden kattavuus kasvaa, suojelukohteiden ikä alenee ja korjausrakentamisen tavoitteet syvenevät¹⁰⁶. Maija Kairamon mukaan vielä 1960-luvulla uudistuvaan ympäristöön oli modernismin hengessä tarkoitus jättää vain muutama raken- nusmuistomerkki kertomaan menneestä ajasta, kun pääpaino 1970-luvulla alkoi muun muassa Museovirastossa siirtyä laajempien kokonaisuuksien suojeluun¹⁰⁷.

Myös rakennettuun ympäristöön liittyvien arvojen kriteeristö on kehittynyt. Rakennus- suojelukomitea erotti vuonna 1974 niin sanotusti helposti mitattavat konkreettiset arvot niin sanotusti vaikeammin mitattavista abstrakteista arvoista, jollaisiksi nähtiin kulttuuri- historiallinen arvo, rakennushistoriallinen arvo, miljööarvo, merkitysarvo, ainutlaa- tuisuusarvo ja tyypillisuusarvo.¹⁰⁸ Rakennussuojelukomitean mietintöä seurasi rakennus- suojelulaki ja muutoksia rakennuslakiin vuonna 1985. Paavo Lipposen toisen hallituksen ohjelmaan vuonna 2001 otettu Rakennusperintöstrategia jatkoi valtiovallan toimintaa ra- kennussuojelun edistämiseksi. Sen arviointia varten nimetty työryhmä korosti vuonna 2005 näitä periaatteita pysyvänä näkökulmana kaikkeen elinympäristöön vaikuttavaan toimintaan. Rakennussuojelukäsitteen laajentuminen näyttää siis jatkuvan edelleen aina- kin valtiollisessa politiikassa. Työryhmän mielestä rakennusperinnön merkitys elinympä- ristön laatua, erityisesti sen omaleimaisuutta vahvistavana ominaisuutena ja alueiden vä- lisen kilpailun keinona on vahvistumassa.¹⁰⁹ Toisin sanoen rakennusperinnön nähdään olevan entistä keskeisempi myös menestystekijänä.

Suojelun kriteereitä on listannut myös Pekka V. Virtanen rakennussuojelukohteiden ar- vottamista koskevassa artikkelissaan. Hänen mukaansa näitä ovat muun muassa harvinais-uus, tyypillisuus, monipuolisuus, yhtenäisyys, vaihtelevuus ja sopusointisuus, kerrok- sisuus, edustavuus, symbolimerkitys, historiallinen merkitys, vaikutus ympäristöön, liit- tyminen ympäristöön, avainkohde – arkkitehtoninen historia, intensiteetti, opetus- ja tut- kimusarvo, ikä, uhanalaisuus, arkkitehdin nimi – kuuluisuus ja muut arvot.¹¹⁰ Helsingin kantakaupungin kattomaiseman suojeluun liittyvässä arvioinnissa käytetään vastaavasti seuraavia kriteereitä: aikakausikriteeri, kaupunkikuvallinen kriteeri, rakennustekninen kriteeri - rakentamistapa, autenttisuus- tai säilyneisyysarvo, rakennustaiteellinen kriteeri, monumentaalinen yhtenäinen kaupunkikuva ja arkkitehtuurin vähäeleisyys. Sodan jäl- keisten omakotialueiden arvioinnissa kriteereinä on käytetty yhtenäisyyttä, erityisyyttä, säilyneisyyttä, tyypillisyyttä ja miljööarvoa.¹¹¹ Olli-Paavo Koposen mukaan rakennus-

---

¹⁰⁴ Yrjölä, 31.

¹⁰⁵ Yrjölä, 108–115.

¹⁰⁶ Esimerkiksi Koponen, 33.

¹⁰⁷ Kairamo, 16 ja 24.

¹⁰⁸ Sundman.

¹⁰⁹ Ympäristöministeriö, 6.

¹¹⁰ Virtanen 2004, 54.

¹¹¹ Sundman 2004, 10.

suojelussa autenttisuus on arvo, joka tulee aina suhteuttaa tarkasteltavana olevan kohteen ehtoihin. Autenttisuutta voi hänen mukaansa olla neljänlaista: muotoilun ja suunnittelun, materiaalin, työstämisen ja sijainnin autenttisuutta.¹¹² Käsittääkseni rakennussuojeluun liittyvän tarkastelun rungoksi sopii edelleen määrällisten ominaisuuksien ohella parhaiten vuoden 1974 Rakennussuojelukomitean määrittelemä lista muilla näkökulmilla tarpeen mukaan täydennettynä. Siitä osa liittyy rakennetun ympäristön aineellisiin¹¹³ ja osa toiminnallisiin¹¹⁴ arvoihin. Muutamat niistä¹¹⁵ liittyvät epäilemättä kumpaankin.

Rakennussuojelujattelun muuttuminen on tulkittavissa myös maailmankuvan muutosta vasten. Kokonaisvaltaisuuden ja kerroksellisuuden voi nähdä myös edistävän yhä useamman ihmisen arvojen kunnioittamista ja huomioon ottamista elitistisen tai idealistisen yleiskansallisen symboliikan asemesta. Rakennussuojelun yhteydessä on useimmin ollut kuitenkin esillä taloudellinen näkökulma. Modernistiseen ajatteluun on usein liitetty ajatus siitä, että rakennuksilla ja rakenteilla on tietty elinkaarensa, jonka loputtua ne eivät ole enää taloudellisesti rationaalisia vaan ne on syytä ja lupa vaihtaa kuin loppuun kuluneet vaatteet. Tämä näkökulma liittyy ennen kaikkea rakennettuun ympäristöön käyttöesineinä¹¹⁶. Postmodernilla muutoksella on myös taloudellinen ulottuvuus. Rakennusperinnössä on yhä enemmän ruvettu näkemään myös taloudellista potentiaalia. Selvimmin tämä näkynee asuntomarkkinoilla, joissa niin sanotut jugend-talot näyttäisivät nousseen ”ykkösbrändiksi”. Laajemmin kyse on kaupunkitilojen omaleimaisuuden ja historiallisten viestien aiempaa laajemmasta ymmärtämisestä, mikä heijastuu myös kysyntänä. Yleensäkin rakennusperintöä tarkastellaan yhä enemmän myös taloudellisena voimavarana¹¹⁷.

2.1.2. Typomorfologia ja yhteinen muisti ympäristössä

Etelä-Euroopan ja erityisesti Italian ja Espanjan arkkitehdit alkoivat Jan Verwijnenin mukaan jo 1970-luvun alusta työskennellä kokonaisvaltaisemmalla eli holistisemmalla tavalla kuin pohjoisemmassa tehtiin. Tämä johtui ennen muuta *typologiaa* ja *morfologiaa* koskevasta keskustelusta. Typomorfologia tarjosi mahdollisuuden irrottautua funktionalistisesta näkemyksestä, jonka mukaan *normatiiviset* rakennukset ovat arkkitehtuurin ainoata typologiaa.¹¹⁸ Typomorfologinen menetelmä syntyi jo 1940-luvulla arkkitehtien ja maantieteilijöiden yhteisenä oppialana. Se perustuu rakennusten ja tilojen kuvailuun muodon perusteella eli morfologiaan ja luokitteluun tyyppien avulla eli typologiaan. Ajattelutapa tukeutuu historiaan: kaupunkien rakennetta voi ymmärtää vain suhteessa

---

¹¹² Koponen, 21.

¹¹³ Rakennushistoriallinen ja miljööarvo.

¹¹⁴ Muu kulttuurihistoriallinen arvo.

¹¹⁵ Merkitysarvo, ainutlaatuisuusarvo ja tyyppillisuusarvo.

¹¹⁶ Eskolan väitöskirjassa päädytään modernin rakennuksen dualismiin niin, että se on toisaalta käyttöväline, toisaalta taideteos (Eskola, 184–185).

¹¹⁷ Näkökulmaan liittyvää tutkimusta on kehitelty muun muassa ympäristöministeriön rahoittamassa hankkeessa *Arvon hinta* vuodesta 2005 alkaen. Rakennusperintöä taloudellisena voimavarana tarkasteltiin muun muassa kansainvälisessä seminaarissa Helsingissä 12.–13.12.2005. Myös Pohjoismaiden ministerineuvoston rahoittama hanke, jossa olin mukana vuosina 2003–2004 ja joka tuotti julkaisun *Historiallinen rannikkokulttuuri – nykypäivän voimavara* [Christensen - Guldberg (red.) 2004] pyrki näkemään perinteen ennen muuta kehittämisresurssina.

¹¹⁸ Verwijnen 1997, 70.

historiaan ja käyttämällä rakennustypologiaa kaupunkianalyysin pohjana.¹¹⁹ Typomorfologisen tutkimussuuntauksen juuria on etsitty kauempaakin eli valistusajan analyytisestä typologiasta, jossa rakennustyyppejä luokiteltiin niiden muodollisten ominaisuuksien perusteella.¹²⁰

Typologiasta ja morfologiasta erityisesti täydennysrakentamisen kannalta on kirjoittanut muun muassa Olli-Paavo Koponen. Tyyppiä voidaan hänen mukaansa käyttää neljällä eri tavalla eli luonnon imitaationa, massakulttuurin vastustamisessa, jatkuvuuden saavuttamiseksi sekä merkitysten etsimiseksi. Koponen nostaa keskeisenä esille näkemyksen, että tyyppin tulee kuvastaa jotain *olennaista* eikä keskimääräistä.¹²¹ Tämän muistaminen on mielestäni tärkeää, koska se estää oikean arkkitehtonisen muodonannon pelkistämisen esimerkiksi matemaattiseksi laskelmoinniksi ja haastaa vaativampaan suunnitteluprosessiin. Olennaisen löytäminen ei kuitenkaan – eikä tietenkään – ole sen helpompaa tyyppin kuin kaupunkitilan osalta.

Saverio Muratori johti muun muassa Aldo Rossin¹²² hakemaan oppia historiallisista kaupungeista. Rossi jatkoi argumentointia pelkkiin ohjelmallisiin tarpeisiin vastaavaa rakentamista vastaan ja vaikutti siihen, että arkkitehtuurin yhteydessä alettiin puhua *kollektiivisesta muistista*.¹²³ Rossin vuonna 1966 julkaistava teos *Kaupungin arkkitehtuuri*¹²⁴ levitti näitä ajatuksia tehokkaasti maailmalle. Keskeinen Rossin kiteyttämä funktionalismille vastakkainen näkemys on nähdäkseni se, että rakennetun ympäristön muodolla on oma itsenäinen, käyttötarkoituksesta riippumaton merkityksensä; käyttötarkoitukset voivat vastaavasti olla rakennuksen muodosta riippumattomia¹²⁵. Rossin mukaan rakennukset voivat myös olla *vitaalisia* tai *patologisia* sen mukaan, miten ne kytkeytyvät kaupunkisysteemiin, auttavatko ne näkemään kaupungin kokonaisuutena, vai ilmenevätkö ne vain sarjana erillisiä elementtejä, jotka voidaan vain hatarasti liittää kaupunkikokonaisuuteen.¹²⁶ Rossin tarkoittamat vitaaliset rakennukset ovat ilmeisesti kaupunkitilan identiteetin kannalta olennaisia, mutta niin saattavat olla myös patologiset, vaikka ne jäävätkin passiivisemmiksi kaupunkitilan kehittämisessä.

Keskeisessä asemassa Rossin teoksessa on myös jo mainittu kollektiivisen eli yhteisen muistin teoria. Rossin mukaan se helpottaa hahmottamaan kaupunkirakennetta, sen yksilöllisyyttä, ja sen arkkitehtuuria joka on tämän yksilöllisyyden muoto. Liitto menneen ja tulevan välillä kuuluu hänen mukaansa kaupungin ideaan kuten muisti virtaa läpi ihmisen elämän.¹²⁷ Rossi arvostelee funktionalismia siitä, että se lähtee vain materiaalisista ja funktionaalisista tarpeista. Hänen mukaansa historiallinen perintö on vähintään yhtä merkityksellinen. Keskeinen apuväline sen ymmärtämiseksi ja hyödyntämiseksi on typologisointi.

---

¹¹⁹ Saverio Muratorin mukaan (Verwijnen, 70).

¹²⁰ Pakarinen 2003, 18.

¹²¹ Koponen 2006, 100–104.

¹²² Rossi, Aldo (1931–1997), italialainen arkkitehti.

¹²³ Verwijnen, 70.

¹²⁴ Rossi 1986/1982/1966.

¹²⁵ Rossi, 29.

¹²⁶ Rossi, 59.

¹²⁷ Rossi, 131.

Yhteistä muistia on kuvannut myös Petri Vuojala taidehistorian väitöskirjassaan *Pathosformel*¹²⁸. Hän tulkitsee käsitteen käyttöönottajaa Maurice Halbwachsia¹²⁹ siten, että tämän mukaan yhteinen muisti on enemmän kuin yksilömuistien yhteenlaskettu summa. Se ei ole syrjässä oleva passiivinen muistiarvojen tallentaja, vaan sillä on myös yksilömuistia ohjaava vaikutus. Yhteisö, johon yksilö kuuluu, vaikuttaa suoraan siihen mitä yksilö haluaa tai voi yhteisissä kysymyksissä muistaa. Vuojalan lähteiden mukaan ”sosiaalinen” muisti säilyy viidellä eri tavalla: suullisen tradition, konventionaalisten historiallisten dokumenttien kuten muistelmien, kuvien, kollektiivisten ajattelurituaalien ja maantieteellisten ja sosiaalisten tilojen kautta. Vastaavasti voidaan puhua kollektiivisesta sana-, kuva- ja tilamuistista.¹³⁰ Muistin perustavanlaatuisen merkitykseen viittaa myös Henrik Lilius vuonna 2006 pitämässään esitelmässä. Hänen mukaansa modernismi loi tyylin ”ilman historiaa” pyrkien ikuiseen tyyliin ja rakennustekniikkaan, mutta jäi suurenmoisimillaankin elitistiseksi tyyliksi, jota ”suuri yleisö” ei kokenut omakseen, koska se ei luonut mahdollisuuksia samastua historiallisiin prosesseihin, koska ”siinä ei ollut mitään tuttua”.¹³¹

Julkisella keskeisellä kaupunkitilalla on erityisen hyvät edellytykset tulla ja säilyä yhteisen muistin kohteena. Se muodostaa tavallaan verkoston elementeistään ja niiden välisistä suhteista, ja niillä yhdessä on yksittäisiä osia paremmat edellytykset kiinnittyä ihmisten mieleen ja yhteiseen muistiin. Kaupunkitilan tai alueen eri osien edellytykset tai osuus alueen yhteisen muistin kannalta vaihtelee periaatteessa niin, että suuremmat, näkyvämmät ja tiiviimmin käytetyt kohteet ovat yleensä tärkeämpiä kuin pienemmät, näkymättömämmät ja vähemmän käytetyt. Määrällinen arviointi ei kuitenkaan aina riitä. Esimerkiksi Loviisan ortodoksisella kirkolla on epäilemättä merkitystä yhteiselle muistille, vaikka se on ulospäin ”lähes näkymättömänä” erään kasarmirakennuksen kulmahuoneessa. Vuojalan kuvaamat muistin erilaiset säilymistavat tukevat myös aineettomien sekä jo hävinneiden elementtien mahdollisuutta olla mukana yhteisen muistin kokonaisuudessa.

Kuten arkkitehtuurissa ja taiteessa myös kaupunkitiloja tutkittaessa tarkastelu on syytä ulottaa niiden historiaan ja konteksteihin, joissa niiden ominaisuudet ovat syntyneet¹³². Maailmankuvallisesti välittyvän yhteyden ohella taloudellisella ja teknisellä kehityksellä on myös suoria vaikutuksia kaupunkien ja arkkitehtuurin muuttumiseen. Esimerkiksi Loviisan torin historiallinen konteksti alkaa varsinaisesti renessanssin ajattelusta, mutta siihen vaikuttaa tietenkin aiempi niin sanotun keskiajan elämä toiminta- ja rakennustapoineen. Alussa vahvana, 1800-luvun kuluessa vähitellen lieventyvänä, korostuu autoritaarisen yhteiskunnan tiukka järjestys, merkantilistinen talous ja sääty-yhteyskunta, jota jumaluuteen vertautuva hallitsijan valta symboloi. Elinkeinojen vapautumisen jälkeen nopeutuneen kehityksen konteksteja ovat muun muassa teollistuminen ja siihen liittynyt yleinen kaupungistumiskehitys sekä erityisesti kaupan, pankkien ja liikennevälineiden kehitys. Vallitseva ideologia kehittyi taloudellisen liberalismiin ja erilaisten sosiaalisten liikkeiden jännitteessä, toisen maailmansodan jälkeen vähitellen keynesläisen ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion suuntaan

---

¹²⁸ Vuojala 1997.

¹²⁹ Halbwachs, Maurice (1877–1945), ranskalainen sosiologi.

¹³⁰ Vuojala, 122.

¹³¹ Lilius 2006, 24.

¹³² Samaan tapaan kuin edellä kuvatussa taiteen ikonologisessa analyysissä.

2.1.3. Rakennusperinnön pää- ja sivumerkitykset

Semioottisen näkökulman mahdollisuuksia kaupunkitilojen ja arkkitehtuurin tutkimisessa ja analysoinnissa – hyvin myös rakennusperinnön analysointiin sopivalla tavalla – valottaa havainnollisesti italialainen monitieteilijä Umberto Eco¹³³. Tarkastelukohteiden päämerkitykset eli *denotaatiot* ja sivumerkitykset eli *konnotaatiot* saattavat hänen mukaansa muuttua ja muuttaa tärkeysjärjestystään rakennusten historiassa¹³⁴. Econ tavoitteena on löytää kommunikointiaspektin kautta sellaisia funktiomahdollisuuksia, jotka muuten jäisivät näkemättä¹³⁵. Econ mukaan myös arkkitehtuurissa voidaan nähdä denotaatio, pääasiallista käyttötarkoitusta *utilitas* edustava primäärinen tai pääfunktio, ja konnotaatioita eli muita tai sekundaarisia funktioita, jotka voivat olla esimerkiksi symbolisia¹³⁶. Sekä denotaatio että konnotaatio ovat mahdollisia vain silloin, kun funktiot *koodautuvat* arkkitehtuurin kokijoille tai ”vastaanottajille”¹³⁷. Denotaatio ja konnotaatiot voivat vaihtaa paikkaansa tai niiden merkitykset voivat vaihdella. Econ käyttämää käsitteistöä voi yhdistää aiemmin mainittuihin käsitteisiin esimerkiksi siten, että merkityksellisiksi voivat tulla sekä arkkitehtonisen artefaktin fyysiset että toiminnalliset ominaisuudet. Merkityksellisyyden synty, se että ihmiset ”kiinnittävät” merkityksiä tai kokevat ominaisuuksia merkityksellisiksi, edellyttää tietenkin sopivaa ja toimivaa koodausta.

Eco näkee denotaatioiden ja konnotaatioiden suhteen seuraavan taulukon mukaisia mahdollisia vaihtoehtoja seuraavasti¹³⁸:

1	A	Tunne primäärisestä funktiosta häviää.
	B	Kohtuullinen määrä sekundaarisista funktioista säilyy.

Esimerkkinä tästä Eco esittää antiikin Ateenan temppelin *Parthenonin*, jota ei enää koeta kulttipaikkana, mutta jonka useimmat symboliset konnotaatiot säilyvät.

2	A	Primäärinen funktio säilyy.
	B	Sekundaariset funktiot häviävät.

Esimerkkeinä tästä Eco mainitsee korkeaselkäisen tuolin tai antiikkilampun erityyillisessä ympäristössä. Niitä käytetään, mutta kytkentä tyylillisiin koodeihin on kadonnut.

3	A	Primäärinen funktio häviää.
	B	Melkein kaikki sekundaariset funktiot häviävät.
	C	Sekundaariset funktiot korvautuvat rikastuneilla alakodeilla

Esimerkkeinä tästä Eco esittää pyramidit, joiden merkitys kuninkaanhautoina mutta myös astrologisten ja geometrinen koodien kannalta on hävinnyt, mutta jotka kertovat monesta muusta asiasta.

---

¹³³ Eco, Umberto (s. 1932), italialainen tiedemies ja kirjailija.

¹³⁴ Eco, 302–303.

¹³⁵ Eco, 282.

¹³⁶ Eco, 292.

¹³⁷ Eco, 294.

¹³⁸ Eco, 302–303.

4 A Primäärinen funktio muuttuu sekundaariseksi.

Esimerkkinä tästä Eco esittää tapaukset, joissa esimerkiksi ironisesti kuvataan jotain historiallista käyttötarkoitusta.

5 A Primäärinen funktio häviää.

B Toinen primäärinen funktio korvaa entisen.

C Sekundaariset funktiot uudistuvat rikastuneilla koodeilla.

Esimerkkeinä tästä Eco mainitsee vanhan kehdon (Alto Adigesta), jota käytetään lehtiteelineenä, ja jonka koristeita ei ymmärretä samalla tavalla kuin muoin.

6 A Primäärinen funktio on alusta alkaen epämääräinen.

B Sekundaariset funktiot ovat epämääräisiä ja ne voivat vääristyä.

Tästä esimerkkinä Eco esittää ”Kolmen vallan torin” Brasilian kaupungissa. Keskeisten rakennusten käyttötarkoitus ilmenee epäselvästi veistoksellisista rakennuksista, mutta lisäksi kansan suussa alue koetaan kulhona, josta kansanedustajat hörppivät verorahoja.

Econ esittämää analysointitapaa voi käyttää esimerkiksi kaupunkitilojen historian periodisoinnissa, vaikkapa haettaessa aiemmin kuvattuun Kopomaan tapaan niin sanottuja habitusvaiheita.

2.2 Kauneus ja kaupunkirakennustaide

Mark Gelernter¹³⁹ kuvaa teoksessaan *Sources of architectural form*¹⁴⁰ yleisesti maailmankuvan ja arkkitehtuurin välistä suhdetta ja näkee niiden välillä kiinteän yhteyden. Arkkitehtuurin ja kaupunkisuunnittelun teorit ovat hänen mukaansa osa kullekin ajalle ominaista maailmankuvaa. Kaikki taidetta, tietoa ja muotoilua koskevat teorit ovat syntyneet vallitsevien kosmologisten uskomusten, keskeisimpien maailmankäsitysten ja ihmiskäsitysten vaikutuksen alaisuudessa. Arkkitehtuuri-ihanteet ovat osa yleisempiä taide-teorioita, jotka taas heijastavat aikansa maailmankuvaa. Maailmankuvan käsitys siitä mikä on totta, heijastuu taideteorioissa käsitykseksi siitä, mikä on kaunista, arkkitehtuuri-teorioissa siitä, mikä on paitsi kaunista myös muuten rakentamisessa sopivaa.¹⁴¹ Pauline von Bonsdorffin mukaan arkkitehtuuri on maailmankuvan visualisointia, mutta samalla se osaltaan luo maailmankuvaa¹⁴².

Hanna Mattila pohtii kaupungin taiteellista ongelmaa tunnetun suomalaisen modernin kaupunkiprojektin eli Espoon Tapiolan osalta kokonaistaideteoksen näkökulmasta. Hän kysyy, voiko Tapiolaa pitää sellaisena taideobjektina, joka välittömästi koettuna nousee arkitodellisuuden yläpuolelle. Hän näyttäisi vastaavan kielteisesti.¹⁴³ Onkin ilmeistä, että kuta isompaan kokonaisuuteen mennään, sitä enemmän on löydyttävä joustavuutta eli kokonaistaideteoksen on voitava elää. Jotta taiteellinen arvo kuitenkin säilyisi, saattaa antiikin tunnettu *yhtenäisyys moninaisuudessa* -periaate olla edelleen sopiva perussääntö.

---

¹³⁹ Gelernter, Mark, amerikkalainen arkkitehti ja professori, Denver, Colorado.

¹⁴⁰ Gelernter 1995.

¹⁴¹ Gelernter, 3.

¹⁴² von Bonsdorff, Pauline 1991 B, 69

Kaupunkikeskustan osalta sopivaa lienee puhua myös yhteisestä teoksesta Pietarsaaren tapaan, mihin viittasin omassa lisensiaatintyössäni¹⁴⁴. Jos monimuotoinen ja muuttuva kaupunkikuvakin voidaan hyväksyä kokonaistaideteokseksi, ollaan lähellä aiemmin kuvattua rakennusperintökäsityksen muutosta.¹⁴⁵ Kokonaisuuden ohella taide on tietysti läsnä kaupunkiympäristössä enemmän tai vähemmän fragmentaarisesti yksittäisten rakennusten, rakennelmien ja muiden fyysisten kohteiden muodossa.

Tapani Eskola on päätenyt korostamaan sitä, että arkkitehtuuri on "modernissa projektissa" jakautunut dualistisesti rakentamisen modernisaatioon ja rakennustaiteen modernismiin, käyttövälineeksi ja taideteokseksi, kun se antiikissa ja keskiajalla oli koherentti kokonaisuus¹⁴⁶. Abstrahointi on käyttökelpoinen, vaikka on syytä muistaa, että kokemuksena "puhdasta kauneutta" ja käyttöä ei voida täysin erottaa¹⁴⁷. Rakennustaide on joka tapauksessa keskeinen näkökulma rakennusperinnön arvioimisessa sekä täydennysrakentamisen suunnittelussa. Eskola lainaa Nelson Goodmanilta käsityksen rakennuksesta taideteoksena, mitä voinee soveltaa myös useamman rakennuksen ja niiden välisten alueiden muodostamaan kokonaisuuteen kuten kaupunkitilaan. Lainauksen mukaan rakennus on taideteos vain sikäli kuin se merkitsee, viittaa, symboloi jollain tavalla. Viittauslajeja voi olla neljä: *denotaatio*, *eksemplifikaatio*, *ilmaisu ja viittausketju*. Näistä eksemplifikaatio on rakennustaiteessa erityisen keskeinen. Siinä kyse on esimerkkinä olemisesta, rakennus ilmaisee rakentumistaan, esittää joitakin puolia rakenteestaan. Eskolan mukaan rakennustaiteellisen muodon on siis oltava symboli ollakseen taideteos.¹⁴⁸

Vaikka käsitettä taide ei aina liitetäkään yhteen kauneuden kanssa, tarkastelen tässä yhteydessä taidetta sen symbolisen viestimerkityksen ohella nimenomaan esteettisenä, kauneutta koskevana ilmiönä. Pentti Roution¹⁴⁹ mukaan kauneus viittaa suunnilleen samaan kuin "ulkoasun miellyttävyys". Hänen mukaansa kauneutta voi tarkastella ainakin kolmesta suunnasta eli esineiden ominaisuutena, aistimuksena ja oivaltamisena. Kauneus esineiden ominaisuutena liittyy Roution mukaan klassiseen, ennen muuta Platoniin pohjautuvaan ajatteluun ja muoto-oppiin. Sen riittämättömyys alkoi käydä ilmi renessanssijalan jälkeen, kun kauneuden tuntemuksen alettiin havaita liittyvän myös havaitsijaan itseensä sekä havaitsemisen olosuhteisiin.¹⁵⁰ Platoniin pohjautuva näkökulma on kuitenkin edelleen relevantti, ja se liittyy muun muassa jatkossa sivuttavaan Aulis Blomstedtin arkkitehtuuriajatteluun.

Myös kauneus aistimuksena on ajattelutapana vanha ja pohjautuu osittain antiikin ajatteluun Epikuroksen niin sanotun hedonistisen teorian kautta. Arkkitehtuurin absoluuttisten

---

¹⁴³ Mattila 2006, 153–154.

¹⁴⁴ Tynkkynen 1994, 102. Yleisemmin taiteen sekä arkkitehtuurin ja taiteen välistä suhdetta tarkastelin lisensiaatintyössäni (Tynkkynen 1994) sivuilla 19–29 ja tyylejä sivuilla 43–47.

¹⁴⁵ Pidän edelleen tätä periaatteessa mahdollisena kuten pidin myös lisensiaatintyössäni, jossa päädyin korostamaan taiteellista osuutta jopa kaupunkikeskustan suunnittelussa, ehkä "alitaen" käyttötarkoituksen periaatteessa taiteellisen – joskin joustavan – tavoitteen alle (Tynkkynen 1994, 102).

¹⁴⁶ Eskola, 184.

¹⁴⁷ Pentti Roution mukaan useimmat ihmiset katsovat, että kauneus riippuu siitä mistä esineestä on kyse: esimerkiksi kaunis kalavene on erilainen kuin kaunis pikavene (Routio 2005). Mitä ilmeisimmin tämä pätee myös rakennettuun ympäristöön.

¹⁴⁸ Eskola, 156–157.

¹⁴⁹ Routio 2005.

¹⁵⁰ Routio 2005.

kauneusarvojen renessanssin jälkeisistä kyseenalaistajista Routio mainitsee Philibert de l'Ormen 1500-luvulta ja tunnetun arkkitehtuuriteoreetikon Claude Perraultin 1600-luvulta. Tämän nykyään havaintopsykologisesti painottuneen ajattelutavan näkökulmasta Routio nostaa tärkeimpänä esineiden ulkomuodon ominaisuutena niiden monimutkaisuuden ja niiden antamien aistiärsykkeiden määrän siten, että tietyssä kokonaistilanteessa esineen kompleksisuudella on joku optimaalinen taso.

Kolmas tapa, kauneus oivaltamisena, liittyy oppimiseen ja oppimisen iloon, jossa hahmottamisella ja sen etenemisellä älyllisten ponnistelujen ja niissä onnistumisen kautta on tärkeä asema. Esineiden kompleksisuuden tulee olla jossain banaalin ja käsittämättömän välillä, niiden täytyy perustua jonkinlaiseen tuttuuden asteeseen. Tämä sopiva taso "taustarakenteen löytämiseksi" tietenkin vaihtelee eri ihmisillä: esineen aiheuttama kauneuskokemus ei voi olla kaikille sama. Esimerkiksi taiteen tuntija kykenee huomaamaan, tulkitsemaan ja arvostamaan paljon monimutkaisempia teoksia kuin maallikko. Tämän George Birkhoffiin tukeutuvan näkemyksen rinnalle Routio nostaa Abraham A. Molesin täsmennyksen, jonka mukaan taideteoksen antoisuus lisääntyy, kun siinä on kerroksia niin, että se mahdollistaa toistuvan ja syvenevän oivaltamisen ja ymmärtämisen prosessin. Aiemmista teoksista erottautumisen ja uuden kokemuksen tuottamiseksi taiteilijan on koetettava antaa yleisölle myös jotakin sellaista, mitä se ei osaa odottaa.¹⁵¹ Kolme kauneuden tapaa liittyvät luonnollisesti toisiinsa. On luonnollista ajatella, että kauneus fyysisenä ominaisuutena on sitä parempi, mitä paremmin se vastaa aistimuksellista kokemista ja varsinkin, mitä syvemmän ja monikerroksisemman elämys- ja oppimispotentiaalinen se sisältää.

Ellen Dissanayaken mukaan länsimainen taidekäsitelmä on 1700-luvun lopun valistuksesta lähtien rajautunut erityiseksi akatemioiden ja museoiden ym. korkeakulttuuriksi, kun se yleensä ihmiskulttuureissa on ollut laaja-alainen kaikkien asia ja sen ydin vain erityiseksi tekemistä. Hänen mukaansa 1700-luvun taideteoriat syntyivät vailla tietoa ihmisten ja taiteen laaja-alaisesta suhteesta primitiivisissä kulttuureissa. Taiteen palauttaminen laaja-alaisemmaksi ja yhteisemmäksi näyttäisi olevan hänen tavoitteenaan. *Potentiaalisesti* taidetta voisi olla oikeastaan kaikki, ja *aktuaalisesti* taiteen tekisi se, että siinä pyritään kauneuteen ja erityiseksi tekemiseen.¹⁵²

Kaikkia edellä kuvattuja näkökulmia kauneuteen ja taiteeseen voi mielestäni varsin hyvin soveltaa kaupunkikeskustojen rakennustaiteeseen. Perinteisesti rakennukset ovat olleet keskeisiä "taide-esineitä", toisaalta ne ovat usein pakollisena toimintaympäristönä monien aistimusten kohteena ja kolmanneksi tämä on toistuvaa ja usein keskustelun aiheena, jolloin myös syvenevä oivaltaminen on mahdollista.

Moderni arkkitehtuuri on 1900-luvun lopulta alkaen ollut myös rakennustaiteellisen kriittisen arvioinnin kohteena. Osittain taiteellinen kritiikki menee päällekkäin yleisemmän teeman eli symbolimerkityksellisen niukkuuden¹⁵³ kanssa. Maailmankuvan aiemmin ku-

---

¹⁵¹ Routio 2005.

¹⁵² Dissanayake. Ajatus voisi sopia erityisen hyvin rakennustaiteeseen muun muassa lisensiaatintyössäni esittämilleni perusteilla (Tynkkynen 1994, 26–27).

¹⁵³ Pentti Tuovisen mukaan modernistinen ja funktionalistinen traditio on pitänyt tavoitteenaan symbolisista ja historiallisista merkityksistä riisuttuja, puhtaita muotoja (Tuovinen, 97).

vattu muutos näkyy taiteessakin ennen muuta ”vastaanottajan”, näkijän ja kokijan aseman korostumisena¹⁵⁴. Rakennustaiteen ja varsinkin kaupunkirakennustaiteen osalta kyse on myös suhtautumisesta muutokseen ja moneen subjektiin, kun rakennukset ja varsinkin kaupunkitilat koostuvat väistämättä eri-ikäisistä osista, joiden suunnittelukaan ei voi iäti olla saman ”mestarin” käsissä, eikä restaurointi riitä keinoksi muuttuvien tarpeiden tyydyttämiseen.

Pauline von Bonsdorff on löytänyt kolme vaihetta tutkimastaan suomalaisen arkkitehtuurin aikajaksosta 1940–1989: Aulis Blomstedtiin¹⁵⁵ henkilöityvän ja muotoihin keskittyvän *absoluuttisen arkkitehtuurin* vaiheen, joka kesti 1960-luvun lopulle, *toiminnallisen arkkitehtuurin* vaiheen, joka oli vallalla 1980-luvun alkuun saakka sekä sen jälkeisen *merkityksellisen arkkitehtuurin* vaiheen.¹⁵⁶ Funktionalismin kauneuskäsityksen von Bonsdorff näkee tukeutuvan käsitykseen oikeasta ja totuudesta: kaunis on siis vain oikean ja toden toinen puoli.¹⁵⁷ Modernismin rakennustaiteessa voi hieman toisesta näkökulmasta nähdä Tapani Eskolan tavoin neljä erilaista esteettiseen muotoon liittyvää ”moderniteettia” eli *varsinaisen funktionalismin*, jossa ydin on käyttötarkoituksen määräävä suhde muotoon nähden, *konstruktivismin*, jossa rakenteiden näyttäminen on keskeistä, *neoplastismin*, jossa vastaavan kuvataiteen tapaan muotoelementeillä on itseisarvoinen merkitys ja *kriittisen regionalismin*, jossa kyse voi olla esimerkiksi paikallisten tai historiallisten piirteiden korostamisesta.

Timo Tuomen mukaan erityisesti kaupunkien keskustojen modernistisessä suunnittelussa tavoitteena oli usein varsin taiteellinen ilmiö eli veistoksellisuus, joka saatiin aikaan erikokoisilla, osittain poikkeuksellisen korkeilla rakennuksilla. Aluksi katsottiin, että toiminnallisuus sinänsä tuottaa myös esteettisesti tyydyttävän tuloksen¹⁵⁸, mutta varsinkin toisen maailmansodan jälkeen ruvettiin kehittämään ”uudenlaista, modernismiin soveltuva monumentaalisuuden sisältöä”¹⁵⁹.

William J. R. Curtis erottaa positiiviseksi tarkoittamansa autenttisen tyylin epäautenttisesti siten, että autenttisuudessa olennaista on synteesi. Se ylittää totunnaisen ikonografian mekaaniset rajat ja ylittää kestävämmän ja yleispätevämmän symbolismin alueelle¹⁶⁰. Autenttisen teoksen voima on muotokielen ajankohtaisuudessa, kyvyssä tunkeutua muotojen, tilojen ja suhteiden liikkeen läpi, merkityksellisen sisällön osuvassa ilmaisussa, yksityiskohtien alisteisessa suhteessa teoksen sisäiseen ”Gestalttiin”. Curtisin mielestä kaikki taiteilijat ovat kuitenkin tavallaan myös eklektikkoja hyödyntäessään vanhoja malleja. Ero näyttäisi olevan kyvyssä syntetisoida uusi tuote ajan kulttuurikehitystä vastaavaksi johdonmukaiseksi arkkitehtuuriksi.¹⁶¹ Curtisin autenttisuus tarkoittanee suunnilleen samaa asiaa, mitä myös tarkoitetaan tavallisessa arkkitehtuurikeskustelussa sanalla rehelli-

---

¹⁵⁴ Kauneuden osalta puhutaan reseptioestetiikasta, jonka taustaa voi hakea ainakin edellä kuvatusta Epikuroksen hedonismista asti.

¹⁵⁵ Blomstedt, Aulis 1906–1979, arkkitehti TKK 1930, professori TKK 1958.

¹⁵⁶ von Bonsdorff, Pauline 1991 A, 43–98.

¹⁵⁷ von Bonsdorff, Pauline 1991 A, 36.

¹⁵⁸ Tuomi, 53.

¹⁵⁹ Tuomi, 58.

¹⁶⁰ Tällä tavalla syntyy määritelmissä sellaista taidetta, joka ”ansaitsee” täysimittaisen ikonologisen analyysin.

¹⁶¹ Curtis, 34–37.

syys. Esimerkiksi Matti Visantin mukaan rehellisyyden kanssa samansuuntaisia termejä tämän päivän arkkitehtuurikeskustelussa ovat myös aito, alkuperäinen, puhdas, selkeä, yksinkertainen ja ajan hengen mukainen.¹⁶²

Hanna Mattila on lähestynyt kaupunkiympäristön esteettistä ulottuvuutta sen suhteessa suunnittelun vuorovaikutukseen¹⁶³. Mattilan mukaan ongelman ytimenä näyttäisi olevan estetiikan ja käsitteellisen tarkastelun välinen suhde, johon modernin jälkeinen aika on tekemässä muutoksia. Hänen mukaansa koko modernin estetiikan traditiolle on ollut tyyppillistä se, että kauneus ei perustu käsitteisiin. Uusina ajatuksina hän tuo esille esimerkiksi sen, että paikka-käsitteen kautta fenomenologiaan liittyvä kokemuksen merkitys on noussut myös esteettisen hyväksyttävyyden kriteeriksi. Hän näyttäisi kuitenkin tunnustavan sen, että osa esteettisestä ei alistu sanojen ja käsitteiden hallittavaksi ja siksi hakevan myös uusia, välittömämpiä tapoja kuten kuvallista esittämistä vuorovaikutuksen edistämiseksi yhteisen ympäristön esteettisten ominaisuuksien suhteen¹⁶⁴.

Viime vuosikymmenien suomalaisessa arkkitehtuurissa on Timo Kohon mukaan tunnistettavissa sellaisia muutoksia ja vaiheita, jotka heijastelevat ennen muuta suhdetta historiaan. Pelkästään eteenpäin, parempaan tulevaisuuteen tähtäävä ja historiakielteen modernismi¹⁶⁵ on uudistunut sellaiseksi, että se pyrkii myös menneisyyden muistikuvien hyödyntämiseen. Koho ottaa käyttöön jopa sellaisen käsitteen kuin ”tradition funktio”, jonka kautta tietenkin myös historiaan liittyvä voidaan määritellä ”funktionalistiseksi”¹⁶⁶. Viime vuosien arkkitehtuurissa hän näkee monenlaisia kytkentöjä menneeseen, niin materiaalien kuten tiilen ja puun kuin muotoaiheidenkin osalta. Hän näkee myös varhaismodernismiin liittyviä piirteitä käytettävän raaka-aineena uudessa modernismissa¹⁶⁷.

Koho näyttäisi tulkitsevan kehitystä niin, että melko lyhyen ja ehkä ohuenkin 1980-luvulle ajoittuneen postmodernistisen vaiheen¹⁶⁸ jälkeen modernismi on ikään kuin integroinut itseensä välttämättömät historiaan viittaavat piirteet ja jatkaa uudistuneena ja monipuolistuneena arkkitehtuurin vallitsevana ”kanoonina”. ”Tulevaisuus pitää rinnastaa perinteeseen, jotta toiveet paremmasta huomisesta olisivat uskottavia.”¹⁶⁹ Kohon mukaan vuosituhannen vaihteessa ei enää suositakaan esimerkiksi tyylihistoriallisia lainoja, vaan niin sanottuja *signifikaatioita*, kadotettuun elämään viittaavia merkkejä, jotka aikaansaavat ihmisissä ”kaihoisia muistoja”¹⁷⁰.

---

¹⁶² Visanti, 76.

¹⁶³ *Vuorovaikutteinen suunnittelu ja kaupunkisuunnittelijan esteettinen asiantuntemus*. Mattila 2003 A.

¹⁶⁴ Tietotekniikka on ilmeisesti muuttanut melkoisesti tähän liittyviä mahdollisuuksia, kun piirustusten ja työläiden pienoismallien rinnalle on tullut aivan uusia virtuaalisen esittämisen mahdollisuuksia. Arkkitehtuurin opettaminen peruskouluissa ja erityislukioissa edistää myös tätä kommunikatiivista tavoitetta antamalla samalla entistä parempia edellytyksiä muun muassa ”syvempiin” arkkitehtuurikokemuksiin kauneutta oppimalla.

¹⁶⁵ Koho näkee suomalaisen modernismin toki monipuolisempänä ja tuo esille muun muassa Alvar Aallon ja Aulis Blomstedtin positiivisenkin suhteen perinteeseen (Koho, 17–21).

¹⁶⁶ Koho, 207.

¹⁶⁷ Esimerkiksi Pieksämäen kulttuurikeskus Poleeni (Koho, 182–184).

¹⁶⁸ Niin sanottu Oulun koulu mukaan lukien.

¹⁶⁹ Koho, 221.

¹⁷⁰ Koho, 203.

Koho näyttäisi hakevan kuvaamalleen suomalaiselle arkkitehtuurille sellaista tulkintaa, joka jollain tavalla vastaa edellä kuvattua Curtisin määritelmää autenttisesta arkkitehtuurista. Kun symbolismi ei liity tyylihistoriallisiin lainoihin vaan niin sanottuun signifikanttiin, arkkitehtuuri olisi kenties kestävän ja yleispätevän symbolismin alueella ja siten autenttista. Toisaalta voisi kysyä, mitkä ovat modernismin rajat. Onko kadotettuun elämään viittaaminen yleensä enää modernismia, ja mitä on esimerkiksi 1920-luvun modernististen muotoaiheiden toistaminen, kenties uusmodernistista kertaustyyliä? Modernismi ei toki näyttäisi murtuneen ainakaan suomalaisen arkkitehtikunnan tietoisuuden tasolla, mutta muutos saattaa tapahtua niin, että vasta jälkikäteen havaitaan koko paradigman muuttuneen, ja että voidaan katsoa siirtytyn aivan uuteen vaiheeseen entisen täydentelyn ja korjailun asemesta.

Mielestäni kysymys rakennustaiteesta konkreettisissa kaupunkitiloissa ei olekaan ratkaistavissa yleisellä abstraktilla tasolla esimerkiksi hakemalla mahdollisimman puhdasta, rehellistä ja autenttista ”ajan tyyliä” sinänsä, perustuipa se funktioon, rakenteisiin tai mahdollisimman suureen erottuvuuteen, kuten ilmeisesti usein on niin sanotussa wau-arkkitehtuurissa. Rakentamisen konkreettiset reunaehdot ovat aina olemassa, ja niistä määrittäyty suuri osa myös rakennustaiteen onnistumisen mahdollisuuksista. Kaupunkiympäristössä olevan rakennuskannan merkitys korostuu ja uusi rakennus on – tahdottiin sitä tai ei – myös osa kokonaisuutta sekä historiaa ja sen rakennustaiteellinen arvo myös tästä riippuvainen. Vastaavasti väljässä ympäristössä tällainen kokonaisuus voi olla vaikeammin hahmotettavissa tai se voi toimia väljempänä kehyksenä. Tällöin rakennus hahmotuu enemmän yksilönä, ja silloin myös sen taiteellinen arvo voi määrittäyty enemmän sen itsensä kautta¹⁷¹. Ollakseen taideteos rakennuksen tulee kuitenkin vanhassa ympäristössäkin olla myös uusi, sen tulee tarjota elämyksiä ja oivaltamisen mahdollisuuksia. Parhaimmillaan se on kerroksellinen siten, ettei kukaan koe sitä vastenmieliseksi, mutta että se on antoisa myös kokeneelle esteettiselle havainnoijalle.

Taiteellinen näkökulma on koettu mahdollisuutena myös sosiologisessa paikkakeskustelussa, jota Thomas F. Gieryn on koonnut artikkelissaan *A Space for Place in Sociology*¹⁷². Gieryn arvioi sosiologille helpoksi esimerkiksi väestötieteelliset arvioinnit tai suhteen globaaliin kapitalismiin tai *urban sprawliin*. Seuraavaksi askeleeksi hän arvelee kuitenkin visualisointia, tilastojen ja sanojen täydentämistä karttoihin, pohjapiirustuksiin, valokuviiin, tiiliin ja laastiin, maisemiin ja kaupunkikuviin liittyvällä tiedolla niin, että paikan tulkinnasta voi tulla rutiinia.¹⁷³ Tietä tämän tavoitteen suuntaan on raivattu muilla tieteenaloilla kuten taidehistoriassa ja muussa taiteen tutkimuksessa, ja näiden aikaansaannosten yhdistäminen sosiologisen ymmärryksen kanssa onkin käyttökelpoinen ja arkkitehtuurinäkökulmalle luonteva lähtökohta pyrkiä eteenpäin.

---

¹⁷¹ Yksittäisen rakennuksen kontekstina voi toki olla myös luonto, jonka kanssa se muodostaa yhdessä ”arkkitehdin taideteoksen” kuten Yrjö Sepänmaa Stanislaw Ossowskiin perustuen toteaa (Sepänmaa, 72).

¹⁷² Gieryn 2000.

¹⁷³ Gieryn, 482–484.

2.3 Täydennysrakentaminen

Modernistinen arkkitehtuuri on usein asetettu syytteeseen siitä, että se ei piittaa ympäristöstä, eikä edes pyri sopeutumaan aiemmin muotoutuneen kokonaisuuden osaksi. Vastavasti sopeuttavaa, historistista arkkitehtuuria helposti arvostellaan 1800-luvun kertaustyylien tapaan menneisyyden muodollisten piirteiden mekaanisesta jäljittelystä vailla aitoa kytkentää todellisen rakentamisajan maailmankuvaan ja symboliikkaan. Kysymyksessä ajaututaan helposti kahtiajakoihin modernismin ja historismin tai ajan ja paikan hengen välillä. Jo olevien rakennusten muutoksien osalta kahtiajako ei näyttäisi yhtä suurelta muun muassa siksi, että kerroksisuutta on alettu arvostaa muun muassa rakennussuojelussa. Uudisrakennuksia sekä suuria laajennuksia – täydennysrakentamista – ja muutoksia suunniteltaessa asiaa koskeva keskustelu käy kuitenkin edelleen ajoittain hyvin kuumana.

Käsitykset täydennysrakentamisen luonteesta näyttävät jakautuvan kahtia myös maallikonäkemyksiin ja taiteellisiin ammattinäkemysihin. Maallikonäkemyksen kannalta olennaista tuntuu olevan yleensä uuden sopeutuminen vanhaan. Se, mihin silmä on tottunut, on tuttua. Sen kanssa voidaan elää, ja se koetaan usein jopa kauniiksi. Uusien komponenttien tulisi olla mieluummin pienempiä kuin vanhat, jäädä taka-alalle ja myös muodoiltaan alistua vanhan kokonaisuuden ehtoihin. Maallikonäkemysksi lienee tulkittavissa myös Jeja-Pekka Roosin suosittelu ”fasadismi”, ankeiksi koettujen rakennusten koristelu ”ympäristöön sopivilla” julkisivuilla¹⁷⁴. Taiteellinen, arkkitehtoninen ammattinäkemys vaatii selkeämpää uuden luomista myös täydennysrakentamiselta. Jako heijastelee mielestäni edellä kuvattua Rouvion esittämää käsitystä taideteoksen kerroksellisuudesta ja syvenevästä oppimisesta.

Loviisan entinen kaupunginarkkitehti Elmar Badermann teki vuonna 1990 ympäristöministeriön toimeksiannosta rakennusten sopeutumista koskevan tutkimuksen¹⁷⁵. Siinä hän kehitti kymmenkohtaisen jäsennyksen täydennysrakennuksen sopeutumisen kannalta tärkeimmistä ominaisuuksista. Ne olisivat hänen mukaansa: muoto, koko, korkeus, kattokulma, julkisivun jaottelu, materiaali, pintastrukturi, aukotussuunta, ikkunan puitejako ja julkisivun detaljointi. Näiden perusteella hän rakensi kuusiportaisen sopeutumislukituksen: rekonstruktiot ja siirretyt rakennukset, historisoivat rakennukset, analogiset rakennukset, neutraalit rakennukset, poikkeavat rakennukset ja kontrastirakennukset¹⁷⁶. Esimerkkejä arvioidessaan Badermann käytti toisena asteikkona oman mielipiteensä mukaisia kouluarvosanoja. Niistä on ehkä nähtävissä tekijän – kenties taidepainotteiseen arkkitehtuurinäkemyseseen nähden kriittinen – viehtymys sopeutuvaan arkkitehtuuriin, koska sopeutuvat talot saivat usein myös paremman kouluarvosanan¹⁷⁷. Vaikka Badermannin sopeutumisloukat sinänsä vaikuttavat vähän mekaanisilta, ne saattavat olla hyödyllinen ajattelun apuväline ainakin täydennysrakentamisarkkitehtuurin karkeassa perushahmotuksessa.

---

¹⁷⁴ Roos, 60–61.

¹⁷⁵ *Täydennysrakentaminen vanhassa ympäristössä*. Badermann 1990.

¹⁷⁶ Badermann, 36.

¹⁷⁷ Badermannin seuraajana korostin kyllä itsekkin sopeutumisen merkitystä ja edistin jopa yhden ”kopion” rakentamista Loviisan Alakaupunkiin.

Olli-Paavo Koponen pyrkii väitöskirjassaan¹⁷⁸ pidemmälle. Hän luokittelee täydennysrakentamisen nelikenttään, jossa eri näkökulmat voivat olla käyttökelpoisia tilanteesta riippuen¹⁷⁹. Nelikentän osat ovat modernismi-universaalisuus, modernismi-erityisyys, traditionalismi-universaalisuus ja traditionalismi-erityisyys. Universaali modernismi on Koposen mukaan erittäin vaikeaa ja *"uusi rakennus jää helposti kummastusta herättäväksi häiriköksi"*. Erityinen modernismi tuottaisi varmemmin erinomaisia tuloksia, mutta edellyttäisi *"runsaasti aikaa, vaivaa ja paneutumista samoin kuin suurta herkkyyttä ja ympäristön lukutaitoa"*. Erityistä traditionalismia Koponen suosittelee käytettäväksi *"hyvin yhtenäisyytensä säilyttäneillä alueilla"*. Sitä on Museovirastokin Koposen mukaan suositellut – "emämunauksen" välttämiseksi silloin, kun se on ollut epävarma "suunnittelijan kyvyistä".

Täydennysrakentamisessa on ratkaistava sekä Timo Kohon tarkastelemiin menneisyyden muistikuviiin että fyysiseen ympäristöön liittyviä kysymyksiä. Täydentävällä rakennuksella voi olla historiaan viittaavia "signifikaatioita" omaan paikkaansa tai muualle menneisyyteen ja se voi ympäristöön nähden olla kontrastinen tai sopeutuva. Henrik Lilius hakee ratkaisua täydentämiseen niin sanotun kreatiivisen kulttuuriperinnön käsitteen kautta. Se ei hänen mukaansa rajoitu vain "aineiston" säilyttämiseen vaan pyrkii löytämään niin sanottuja ikuisia arvoja tai pitkiä linjoja, joiden ymmärtäminen luo edellytyksiä myös uuden luomiselle ilman että "langettaisiin pastissiin". Hän pitää niiden etsimistä museaalisen tutkimustoiminnan keskeisenä mutta laiminlyötynä tehtävänä. Hän näkeekin mahdolliseksi säilyttää kulttuuriperinnön "sellaisenaan" tai muutokseen integroituneena.¹⁸⁰ "Sellaisenaan" säilyttäminen tarkoittanee käytännössä museaalista näkökulmaa, integroituminen lähestyynee muun muassa Aldo Rossin näkemyksiä vitaalisuudesta kaupunkiympäristössä.

2.4 Keskustojen uudistaminen

Kaupunkikeskustojen viihtyisyyden ja toimivuuden kehittämiseen liittyvää tutkimusta ja kirjoittamista voi pitää omana erityisalueenaan, joka on kehittynyt vasta viime vuosikymmeninä. Myös se on osittain nähtävissä reaktiona ja kritiikkinä yleensä modernismia, mutta erityisesti henkilöautoistumista vastaan. Tässä mielessä sen taustalla on USA:ssa jo 1950-luvulla kehittynyt liike kaupunkikeskustojen pelastamiseksi. Alan pioneereista voi mainita muun muassa amerikkalaisen journalistin Jane Jacobsin¹⁸¹ ja itävaltalais-amerikkalaisen arkkitehdin Victor Gruenin¹⁸², joiden vuosina 1961 ja 1964 ilmestyneillä teoksilla *Suurten amerikkalaisten kaupunkien kuolema ja elämä*¹⁸³ ja *Kaupunkiemme sy-*

---

¹⁷⁸ Täydennysrakentaminen. Arkkitehtuuri, historia ja paikan erityisyys. Koponen 2006.

¹⁷⁹ Koponen, 232–234.

¹⁸⁰ Lilius 2006, 25.

¹⁸¹ Jacobs, Jane (1916–2006), amerikkalais-kanadalainen kirjailija ja urbanisti.

¹⁸² Gruen, Victor (1903–1980), myös USA:n kauppakeskusten eli "moolien" suunnittelijana tunnettu itävaltalais-amerikkalainen arkkitehti.

¹⁸³ *The Death and Life of Great American Cities*.

dän. *Urbaani kriisi: diagnoosi ja hoito*¹⁸⁴ on ollut suuri vaikutus kaupunkikeskustojen pelastusliikkeiden kehittymiselle.¹⁸⁵

Kaupunkikeskustojen kehittämisen peruselementit ovat hahmottuneet ja vakiintuneet vähitellen. Tunnetuimpia niiden kehittelijöitä ovat arkkitehteista luxemburgilainen, yleisemmästä arkkitehtuuriajattelustaan ehkä vielä tunnetumpi Rob Krier¹⁸⁶ ja tanskalainen Jan Gehl¹⁸⁷. Suomalaisista aihepiiriä on ehkä eniten kehitellyt kolmikko Mikko Heikkilä, Seppo Karppinen ja Tuomas Santasalo. Erityisesti kadunkalusteiden kannalta asioita tarkastellaan Ulla-Kirsti Junttilan tutkimuksissa. Kaupunkikeskustojen uudistumista erityisesti kaupallisen käyttäytymisen näkökulmasta on tarkastellut muun muassa Pasi Mäenpää¹⁸⁸.

Kaupunkitilojen tyypillisiksi funktioiksi Krier nimeää muun muassa matkat töihin, kaupanteon, virkistykseen, huvitukset ja urheilutapahtumat. Hän korostaa voimakkaasti sitä, että autokatu eli henkilöautoliikenne estää muiden funktioiden toteutumista ja yksipuolistaa kaupungin. Krier käsittelee aukiota ja katua kaupunkitilan peruselementteinä. Hänen mukaansa aukio oli mitä ilmeisimmin ensimmäinen tapa löytää kaupunkitila. Aukio mahdollistaa hyvän kontrollin ja puolustettavuuden minimoimalla ulkopinnat. Tällaisesta pihasta tuli pian myös symbolisesti merkittävä. Aukioista tuli Krierin mukaan usein ”pyhiä paikkoja” kuten kreikkalaisten *agora* ja roomalaisten *forum* sekä luostareiden ja moskeijoiden pihat. Aukioille sopivia toimintoja olisivat kaupalliset mutta ennen muuta kulttuuriset, hallintotoimistot, kunnalliset rakennukset, nuorisokeskukset, kirjastot, teatterit ja konserttitalit, kahvilat ja baarit. Keskusaukioiden tulisi Krierin mukaan toimia mielellään vuorokauden ympäri, eikä asumista saisi ajaa pois aukioilta.¹⁸⁹

Gehl korostaa Kevin Lynchin¹⁹⁰ tapaan torin merkitystä kiintopisteenä kaupunkilaisten orientoitumiselle kaupungissa. Pikkukaupunki tulee Gehlin mukaan toimeen yhdellä torilla, kun isommissa voi olla neljä torien perustyyppiä: keskustori¹⁹¹, monumentaaliauukio¹⁹², kauppatori ja liikenneaukio. Gehl erottaa välttämättömät ulkotoiminnot eli työn ja kaupan valinnaisista eli vapaa-aikaan liittyvistä. Toiminnot voivat Gehlin mukaan olla sosiaalisia eli vuorovaikutteisia tai passiivisia, jolloin kyse on vain näkemisestä ja kuulemisesta. Kehittämismahdollisuuksia Gehl näkee muun muassa käyttäjien määrän, käyttäjän ja käyttömuotojen suhteen. Rakennetun ympäristön ominaisuuksien osalta hän korostaa lähinnä oikeita yksityiskohtia ja kalustusta kuten istumapaikkoja torin reunoilla ja suorien kulkuväylien merkitystä.¹⁹³ Gehlin mukaan uusi kaupunkielämä merkitsee sitä,

---

¹⁸⁴ *The Hearth of Our Cities. The urban crisis: diagnosis and cure.*

¹⁸⁵ Keskustojen kehittämisen taustalla on kaupunkien ja kaupunkiseutujen kokonaisrakenteen pohdiskelu. Kaupunkikokonaisuus täytyy suunnitella hyvin, jotta keskustan kehittäminen olisi mahdollista. Suomessa rakennekeskustelussa erityisen aktiivinen on ollut Kuopion kaavoituspäällikkö Leo Kosonen, joka lanseerasi rakenteelliset peruskäsitteet kävelykaupunki-joukkoliikennekaupunki-autokaupunki muun muassa julkaisussaan vuonna 1994 (Kosonen).

¹⁸⁶ Krier, Rob (s. 1936) on ottanut kantaa myös aukioiden muotoihin varsinkin teoksessaan *Elements of Architecture* (Krier 1983).

¹⁸⁷ Gehl, Jan (s. 1936), tanskalainen arkkitehti.

¹⁸⁸ Esimerkiksi väitöskirjassaan *Narkissos kaupungissa* (Mäenpää, Pasi 2005).

¹⁸⁹ Krier 1984/1975, 17–19.

¹⁹⁰ Lynch, Kevin (1918–84), amerikkalainen kaupunkisuunnittelija ja kirjailija.

¹⁹¹ Tapaamis- ja kokoontumispaikka.

¹⁹² Lähinnä taiteelliset tai ideologiset motiivit.

¹⁹³ Gehl, myös Åström, Kell 1988, 18–19.

että autojen sijasta on kävelyalueita ja että perinteisten julkisen tilan käyttötapojen eli kohtaamisen ja kokoontumisen sekä kaupan ja liikenteen arvo palautetaan. Hänen mukaansa näiden kolmen funktion tasapaino järkkyy juuri autojen takia, kun myös kauppa siirtyi suuryksiköihin ja julkinen tila privatisoitui. Kommunikaatiomahdollisuudet mullistuivat ja muuttivat kaupungin perinteisen merkityksen ihmisten tapaamispaikkana. Gehlin mukaan kaupungeissa on nyt tässä suhteessa neljänlaisia tilanteita: perinteinen kaupunki, jossa kokoontuminen, kauppa ja liikenne elävät edelleen tasapainossa; autojen valtaama kaupunki; hylätty kaupunki, jossa ei ole julkisia tiloja; ja uudelleen ihmisille valuttu kaupunki. Hän korostaa sitä, että nyt tulee luoda uusia julkisia tiloja uudelle julkiselle elämälle.¹⁹⁴

Christopher Alexander ryhmineen ottaa laaja-alaisessa teoksessaan *A Pattern Language* kantaa myös aukoiden mitoittamiseen korostuneesti niiden viihtyisyyden ja tunnelman näkökulmasta. Hän suosittelee pieniä, enintään reilun 20 metrin levyisiä aukioita, koska isommat aukiot alkavat helposti vaikuttaa autioilta¹⁹⁵. Eräisiin aukioihin liittyvän havainnoinnin perusteella hän päätyy arvioon, että aukio alkaa vaikuttaa kuolleelta, kun sen pinta-ala on noin 50 m² siellä olevaa ihmistä kohti ja että sopiva pinta-ala olisi noin 15–30 m².¹⁹⁶ Toisin sanoen hänen mukaansa aukiollla on oltava vähintään yksi henkilö 30 m²:ä kohti, jotta paikka ei vaikuttaisi autiolta.¹⁹⁷

Suomessa kaupunkikeskustojen kehittämistä on käsitelty myös ympäristöministeriön 1990-luvulla teettämässä selvityksissä, joita ovat tehneet muun muassa aiemmin mainitut Heikkilä, Karppinen ja Santasalo. Heidän mukaansa kaupunkikeskustojen palauttaminen asukkaiden omaksi elinympäristöksi ja rakenteeltaan ennen autoistumista vallinneeseen tilaan käynnistyi varsinaisesti Saksassa 1960–70 -luvuilla. Suomessa kävelykeskustojen toteutumisessa voi heidän mukaansa erottaa neljä aaltoa: 1960-luvulla Tammisaari; 1970-luvulla hankkeita Porissa, Tampereella, Mikkelissä ja Helsingissä; 1980-luvulla muun muassa Iso Roobertinkatu vuonna 1983 ja Kluuvikatu vuosina 1986–88 Helsingissä, Hämeenlinnassa vuonna 1989 toriin tukeutuva kävelykatu, Oulussa vuonna 1987 ja Keravalla 1980-luvun kuluessa kävelykadut ja 1990-luvulla muun muassa Jyväskylässä kävelykatu vuosina 1992–95, Kuopiossa torinaluspysäköinti vuonna 1991. Vuonna 1994 suunnitteilla oli yhteensä yli 30 keskustahanketta.

Suomalaisten kaupunkien torit ovat Heikkilän, Karppisen ja Santasalon arvion mukaan yleensä liian suuria, eikä niiden muotoon liity erityistä arvoa. Kaupunkitorin merkitys kauppapaikkana on vähentynyt, mutta sen asema kaupunkikulttuurin perinteessä on kuitenkin edelleen kiistaton. Torin merkitys on heidän mukaansa nykyään enemmän matkailullinen ja kaupunkikuvallinen kuin kaupallinen, ja liittyy kaupungin imagoon sekä kesäaikaiseen kaupunkikuvaan¹⁹⁸. Pikkukaupunkien osalta samansuuntaiseen tulokseen on

---

¹⁹⁴ Gehl - Gemzøe 2000, 10–14 ja 20.

¹⁹⁵ Alexander et al. 1977, 311–313.

¹⁹⁶ Alexander et al. 1977, 597–598.

¹⁹⁷ "Nyrkkisääntö" on haettu nykyaikaisista kokemuksista, mutta sovellan sitä karkeana mittarina myös Loviisan torin eri historiallisten vaiheiden suunnitelmiin ja niiden toteutumiseen.

¹⁹⁸ Tutkitut torit eivät tämän mukaan vastaisi kovin hyvin Pasi Mäenpään arviota uudesta kaupunkitilojen tuotannosta kulutuskeskeisen toiminnallisuuden määräämänä (Mäenpää, Pasi, 276). Kyse lienee siitä, että ne ovat usein olleet kävelykeskustan ytimeen eli kävelykatuun nähden hieman sivussa, ja itse torikauppa on ollut kriisissä, joka jatkuu edelleen.

päätynyt myös Teija Ojankoski, jonka mukaan tori on säilyttänyt sosiaalisen ulottuvuutensa paremmin kuin kaupankäyntimerkityksensä.¹⁹⁹ Joissakin tapauksissa tori on Heikkilän, Karppisen ja Santasalon mukaan myös keskustaa hajottava tekijä ja vaikeuttanut kävelykeskustan rakentamista. Myös suomalainen tai pohjoismainen toiminnallisesti hiltainen kirkkoperinne osaltaan hajottaa heidän mielestään keskustaa varsinkin jos kirkko on torin reunalla.²⁰⁰

Heikkilän, Karppisen ja Santasalon työ kaupunkikeskustojen kehittämiseksi liittyy lukuisiin konkreettisiin kehittämishankkeisiin, joiden osana ja yhteydessä on syntynyt myös julkaisuja. Niissä on vakiinnutettu kansainväliseen taustaan tukeutuva käsitteistö, perustavoitteet ja menettelytavat, joita hankkeet yleensä noudattavat. Vuonna 1998 julkaistu kirja *Parempi kaupunkikeskusta – seitsemän kaupunkikeskustan kehittäminen*²⁰¹ liittyy vuosina 1996 ja 1997 toteutettuun Parempi kaupunkikeskusta -projektiin, joka käsitti seuraavat kaupungit: Hämeenlinna, Kajaani, Lieksa, Lohja, Rovaniemi, Seinäjoki ja Uusikaupunki. Työllä tavoiteltiin nimenomaan kaupunkien ydinkeskustan viihtyisyyden ja toimivuuden parantamista, mihin tähdättiin muun muassa liikenteen harmonisoinnilla, kaupallisten ja julkisten toimintojen oikealla sijoittelulla ja ympäristön esteettisellä kohentamisella. Kävelykadut tai -alueet ja niitä tukevat kävelypainotteiset kadut ovat hankkeiden keskeinen osa. Organisatorisesti ja operationaalisesti olennaista kehittämistyössä on uudenlainen yhteistyö kaupungin, liikkeenharjoittajien ja kiinteistönomistajien kesken.

Tori näyttää Heikkilän, Santasalon ja Karppisen tuotannon perusteella arvioituna jääneen hieman sivurooliin suomalaisia kävelykeskustoja kehitettäessä, vaikka sen painoarvo vaihtelee. Vuoden 1998 julkaisun mukaisista kaupungeista melko torikeskeisinä voisi kuitenkin pitää ainakin Hämeenlinnaa ja Uuttakaupunkia. Kajaanin osalta on syytä todeta Raatihuoneentorin parantaminen keskustahankkeen keskeisenä osana vuonna 1998. Muista kaupungeista tori on ollut 1990-luvun ja 2000-luvun alun kävelykeskustahankkeiden ytimenä ainakin Kuopiossa, Joensuussa²⁰², Mikkelissä, Vaasassa, Kotkassa ja Raumalla²⁰³. Imatralla on rakennettu kokonaan uusi tori²⁰⁴.

Kaupunkikeskustojen uudistamishankkeiden katto-organisaatio Elävä kaupunkikeskusta ry nosti torin pääteemakseen vuosina 2005 ja 2006 ja on parhaillaan toteuttamassa kauputorien kehittämishanketta. Sen tarkoituksena on hakea uutta menestysideaa erityisesti torikaupalle. Hankkeen osana on julkaistu torikauppaa koskeva selvitys, jossa tutkittiin 15 kaupungin²⁰⁵ torien fyysisiä puitteita, torikaupan tilannetta ja hieman muitakin toimintoja. Selvityksessä nostettiin esille neljä torikaupan kannalta tärkeää ilmiötä, jotka voivat olla haasteita tai mahdollisuuksia: yleensä elintarvikekaupan keskittyminen yhä suurem-

---

¹⁹⁹ Ojankoski 1998, 215.

²⁰⁰ Heikkilä - Santasalo - Karppinen 1996, 8, 12, 17–21, 27–28 ja 35.

²⁰¹ Heikkilä - Karppinen - Santasalo 1998.

²⁰² Joensuussa keskustelun kohteena on ollut myös torin eteläreunassa olevan kauppahallin purkaminen ja uudenaikaisen hallin rakentaminen alkuperäiseen paikkaan torin pohjoisreunaan.

²⁰³ Raumalla torikauppiaille on rakennettu uudenlaisia olosuhteita pysyvien katosten alla. Samalla eri vaiheissa laajentunutta toritilaa pienennetään.

²⁰⁴ Kuopiossa, Vaasassa ja Kotkassa on rakennettu tai rakennetaan suuri pysäköintiluola torin alle. Myös Joensuussa on keskusteltu tästä mahdollisuudesta.

piin ja monipuolisempiin yksiköihin, tulossa olevat kiristyvät hygieniamääräykset, kävelykeskustojen kehittyminen usein torien tuntumaan ja torikaupan kierrättämismahdollisuus markkinoiden tapaan eri paikkakuntien välillä²⁰⁶. Torikauppa oli selvityksen mukaan monipuolista, mutta sen kannattavuus usein kriittisellä tasolla. Muita kuin kauppa-toimintoja arvioitiin olleen varsin vähän ja satunnaisesti, keskimäärin kymmenen tapahtumaa toria kohti vuodessa ja niistä suurin osa musiikki- ja pr-tapahtumia. Aatteellisten ja uskonnollisten tapahtumien osuus oli laskussa.²⁰⁷

Selvitys ei pyrkinyt varsinaisiin kehittämisehdotuksiin, mutta muun muassa edellä kuvattujen neljän ilmiön pohjalta voi hahmotella torikaupan keskeisiä kohtalokysymyksiä. Kaupallinen kilpailu edellyttää tuotteilta riittävää tasoa ja monipuolisuutta, mutta myös saavutettavuutta eri liikennemuodoilla. Niin tavaroiden kuljetus ja säilytys, asiakkaiden liikenne ja pysäköinti kuin jätteiden hoitokin ovat vaativia logistiikkakysymyksiä. Aina-kin teoriassa torinaluspysäköinti ja huollon yhdistäminen siihen antaa yksikerrosratkaisuja paremmat edellytykset onnistuneeseen lopputulokseen. Hygieniamääräykset edellyttänevät torien infrastruktuurin peruskorjauskierrosta, joka helposti laajenee kattamaan muitakin toimintaedellytyksiä. Muun kävelykeskustan vaikutus voi olla ongelmallinen silloin, kun tori on jäänyt irralleen kehitysdynamiikasta. Periaatteessa ongelmatapauksiin voi olla kaksi ratkaisua: joko kehitysverkoston ulottaminen torille tai torin siirto paremmalle paikalle. Kävelykeskustakehitys vahvistanee myös torin mahdollisuuksia. Torikaupan kierrättäminen voi olla luonteva mahdollisuus varsinkin siellä, missä toripäiviä vanhastaan on vain yksi tai muutama viikossa.

Selvityksessä torikaupan kalustus ja muu välineistö arvioitiin kirjavaksi. On ilmeistä, että myös siihen liittyy keskeinen haaste ja että se on nähtävä yhtenä kilpailukyvyn osatekijänä tuotevalikoiman, myyntiaikojen ja muiden toiminnallisten seikkojen ohella. Mielenkiintoinen kysymys – mahdollisesti aiemmin käsiteltyyn tilojen julkisuuteen liittyviin muutospaineesiin kytkeytyvä – on torin hallinnointi, joka selvityksen mukaan oli jo enemmistöissä kunnista ulkoistettu.²⁰⁸

Viihtyisyys on luonnollisesti keskeisenä näkökulmana myös pelkkää ydinkeskustaa laajempien kaupunkialueiden täydennysrakentamisessa. Olli-Paavo Kuposen tutkimissa eräissä eurooppalaisissa esimerkeissä²⁰⁹ korostuivat kävelyverkostojen täydentäminen ja avaaminen viihtyisien ja kaupunkilaisille tärkeiden paikkojen välille ja niitä yhdistämään. Myös keskustauudistuksessa voi nähdä maailmankuvan postmodernia muutosta, vaikka se saattaa joskus näyttää myös pelkästään teknisluonteiselta ja rationaaliselta operaatiolta muun muassa konkreettisten liikenne- ja tilojen ratkaisemiseksi. Laajempien väestöryhmien huomioon ottaminen näkyy esimerkiksi kevyen liikenteen ja esteettömyyden korostamisessa, ja sekoittuneet ja monipuoliset toiminnot korostuvat pelkän kaupallisen ja liikenteellisen toimivuuden asemesta.

---

²⁰⁵ Turku, Lahti, Jyväskylä, Joensuu, Kouvola, Hämeenlinna, Vaasa, Mikkeli, Lappeenranta, Seinäjoki, Kaajaani, Pietarsaari, Valkeakoski, Oulainen ja Lieksa.

²⁰⁶ Heikkilä - Santasalo, 5.

²⁰⁷ Heikkilä - Santasalo, 47.

²⁰⁸ Heikkilä - Santasalo, 41–42.

²⁰⁹ Esimeriksi Urbino (Koponen, 111).

Oma kysymyksensä on keskustauudistusten vaikuttavuus. Suomalaisten uudistusten seuranta on järjestetty eräissä kaupungeissa niin sanotun ennen–jälkeen -tarkastelun kautta. Kajaanin osalta raportti julkaistiin LYYLI -tutkimusohjelmassa²¹⁰ vuonna 2001. Kajaanissa uudistus tarkoitti Raatihuoneentorikeskeistä kävelyaluetta aiemmin autoliikenteen dominoimaan keskustaan. Raportin mukaan suurin muutos tapahtui oleskelussa: ”Raatihuoneentorista on tullut aiempaa elävämpi kaupunkitila. Se ei ole enää vain läpikulku-paikka vaan myös paikka, jossa avaudutaan kokemaan kaupunkiympäristöä.” Keskustassa kävijöiden määrä lisääntyi selvästi, mutta kulutuskulttuurin kannalta keskusta ei juuri muuttunut. Tehdyn kyselyn mukaan paikka kuitenkin koettiin entistä vahvemmin kaupungin keskipisteeksi.²¹¹

Elävä kaupunkikeskusta ry:n²¹² toiminnan kautta saamani käsitys on se, että suomalaiset keskustauudistukset ovat tuottaneet samantapaisia muutoksia muuallakin kuin Kajaanissa²¹³. Monissa tapauksissa myös kauppa on uudistunut radikaalisti esimerkiksi julkisille kävelyalueille johtavien puolijulkisten *pasaasien* muodossa. Investointien määrät vaihtelevat, mutta yleensä uudistukset ovat generoineet erityisesti yksityiseltä sektorilta huomattavia panostuksia²¹⁴. Keskustauudistus saattaa olla ainakin suuressa osassa keskisuuria kaupunkejamme merkittävin ja eniten kaupunkielämään vaikuttava ja jo vaikuttanut postmoderni muutos. Näyttää siltä, että myös melko vakiintunut keskustojen uudistuskonsepti olisi edelleen käyttökelpoinen, ja sen ympärille syntynyt keskustelukehys hedelmällinen tapa edistää keskusta-alueiden viihtyisyyttä.

Keskusta-asuminen on kaupunkiudistusten tärkeä osa. Pyrkimys keskusta-asumisen säilyttämiseen on vanha ja liittyy suurissa kaupungeissa vuosikymmeniä vallinneeseen tendenssiin asuntojen muuttamiseksi toimisto- ja virastokäyttöön. Asumisella ydinkeskusta pyritään pitämään elävänä ja sosiaalisesti kontrolloituna ympäri vuorokauden. Viime vuosina keskustojen arvostus asuntoalueina näyttäisi yleensä olevan nousussa, ja varsinkin nuoret aikuiset ja suhteelliselta väestöosuudeltaan lisääntyvät seniorikansalaiset suosivat asumista keskustapalvelujen tuntumassa.

Keskustojen uudistamistyön yhteydessä on syytä tarkastella myös kysymystä kaupunkitilojen julkisuudesta. Onko vaarana, että muuten hyvältä näyttävissä kehittämissuunnitelmissa kaupunkitilojen avoin käyttömahdollisuus vaarantuu? Osittain julkisten tilojen imitaatioiksi ja niiden imago-ominaisuuksia hyödyntäen rakennetut ostoskeskukset rajaavat avoimuutta usein varsin rajusti ja niin, että oleskelu niissä kiertyy yhä enemmän kuluttamisen ympärille. Onko sama tilanne odotettavissa myös kävelykaduilla, toreilla ja keskeisissä puistoissa?

---

²¹⁰ LYYLI. Ympäristövaikutuksiltaan edullinen yhdyskuntarakenne ja liikennejärjestelmä. Liikenne- ja viestintäministeriön, ympäristöministeriön, kauppa- ja teollisuusministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön, Ratahallintokeskuksen, Suomen Kuntaliiton, Tekesin ja tiehallinnon yhteinen tutkimus- ja kehittämissuunnitelma vuosille 1997–2001.

²¹¹ Karppinen - Heikkilä - Mäenpää, 107–109.

²¹² Olen ollut ympäristöministeriön edustajana yhdistyksen hallituksessa ja valmistelevalle valiokunnassa vuodesta 2003 alkaen.

²¹³ Perussuunta näyttäisi olevan sama kuin Kööpenhaminassa eli kävelyalueiden käyttäjämäärät kasvavat ja uusia toimintamuotoja kehitetään (Gehl - Gemzøe 1999/1996).

²¹⁴ On puhuttu julkiseen panostukseen verrattuna jopa kymmenkertaisista investoinneista.

Julkisen tilan erottumista yksityisestä tai ei-julkisesta ja niiden kehitystä on tarkastellut muun muassa Ali Madanipour teoksessaan *Public and Private Spaces of the City*²¹⁵. Hän toteaa jaon ja julkisen tilan määrittelyn hankalaksi, mutta päätyy määrittelemään tilan julkiseksi, jos sitä kontrolloi julkinen valta, jos se on yhteinen yhteisön jäsenille kokonaisuutena, jos sinne pääsy on kaikille mahdollista ja jos kaikki sitä voivat käyttää. Julkinen tila ei ole yksilön tai pienen ryhmän kontrolloima, se toimii yksityisten paikkojen välittäjänä ja sitä käytetään usein toisiinsa kytkeytyviin toiminnallisiin ja symbolisiin tarkoituksiin. Madanipourin mukaan julkisen tilan määrittely riippuu myös käänteisesti siitä, miten yksityinen tila määritellään.²¹⁶ Pasi Mäenpää puolestaan määrittelee julkisen kaupunkitilakohteen ”*tilallisesti ja sosiaalisesti järjestyneeksi ja esille pannuksi, sekä siten periaatteessa kaikkien tavoittamaksi yhteiskunnalliseksi alueeksi*”²¹⁷. Arkkitehtisuunnittelussa tiloja jäsennetään usein niiden julkisuuden suhteen nelijakoisesti julkiseen, puolijulkiseen, puoliyksityiseen ja yksityiseen²¹⁸.

Julkisia kaupunkitiloja ovat yleensä ainakin kadut, aukiot ja puistot, mutta niiden asema ei ole aina ollut samanlainen. Maunu Häyrysen mukaan suurkaupungeissa tilojen jakautuminen yksityisiin ja julkisiin jyrkkeni 1800-luvulla siten, että katutila pyrittiin määrittelemään julkiseksi ja yhteiskunnallisesti neutraaliksi samalla kun vapaa-ajanviettoon, sosiaaliseen kanssakäymiseen ja kulutukseen liittyvät funktiot keskitettiin erityisille vapaa-ajan alueille, joista yhtenä olivat säätyläiskulttuurista periytyvien *promenadien*²¹⁹ siirtyminen erityisiin puistoihin.²²⁰ 1800-luvun esplanadit yhdistivät katuja, aukioita ja puistoja tilallisiksi kokonaisuudeksi. Kaupunkikeskustojen uudistuksien yhteydessä julkisten kaupunkitilojen rinnalle on ilmestynyt jatkuvasti kasvava määrä erilaisia puolijulkisia tiloja, tiloja yksityisten ja julkisten tilojen välille. Usein niihin pyritään liittämään perinteisten julkisten tilojen houkuttelevia piirteitä, ja niiden nimistöllä viitataan kaupunkitiloihin²²¹. Puolijulkiset tilat ovat yleensä kaupallisia, mutta niihin liittyy mahdollisuus viiheyä ja viihtyä olematta koko ajan välittömästi ostamassa jotain.²²²

Pasi Mäenpään mukaan suomalainen kaupunkikulttuuri uudistui 1980-luvulla kulutuksen ja viihtymisen suuntaan. Syntyneitä kulutuskeskeistä ihmisten ja tavaroiden kanssa viihtymiseen perustuvaa kulttuuria hän kutsuu *aleatoris-mimeettiseksi*²²³. Kävelykeskustojen kautta ilmiö on levinnyt myös pienempiin kaupunkeihin ja ”urbaanista leikistä” on tullut keskeinen suhde kaupunkilaisten ja kaupungin välillä samalla kun kulutuskeskeinen toiminnallisuus on noussut määräävänsä asemaan. Keskustoissa laajeneva puolijulkisen, ”mukavoitettu” tila mahdollistaa ja palvelee ”urbaania leikkiä”, mutta on valtaamassa ti-

---

²¹⁵ Madanipour 2003.

²¹⁶ Madanipour, 112–113.

²¹⁷ Mäenpää, Pasi, 35.

²¹⁸ Junkala, 21.

²¹⁹ Häyrysen mukaan ”vapaa-ajan vietto katuja kävellen sekä muita kulkijoita tarkkaillen” (Häyrynen, 23).

²²⁰ Häyrynen, 23. Puistojen julkisuus on noussut keskusteluun Oulussa, kun merellisen keskustan asuunkorttelin taakse Kiikelinsaareen on rakennettu puisto, ja sen käyttö on alkanut häiritä asutusta. Kaupunki aikoo sulkea puiston kesäiltaisina ja -öisin. Poliisin mukaan puistoon pääsyä ei kuitenkaan voisi kieltää. (Helsingin Sanomat 3.4.2007)

²²¹ Esimerkiksi Itäkeskuksen Bulevardi ja Piazza ja Ideaparkin Vanha kaupunki.

²²² Pasi Mäenpää on tutkinut väitöskirjassaan Helsingin Forummin ja Itäkeskuksen puolijulkisia tiloja ja verrannut niitä muun muassa Kolmen sepän aukion varsinaiseen julkiseen tilaan.

²²³ Sattumanvaraisuuteen perustuva jännitys sekä teatterimainen esittäminen, onnenpelin ja jäljittelyn yhdistyminen (Mäenpää, Pasi, 391).

laa sekä yksityiseltä että julkiselta puolelta. Koko kaupunkikeskustaa ei hänen mukaansa tulisi rakentaa yhdeksi suureksi puolijulkiseksi tilaksi, vaan kaupunkikeskustassa tulisi säilyttää historiallinen ja ajankohtainen yhteys muuhun paikalliseen kulttuuriin, ja kaupunkitilan tulisi sallia muutakin kuin tavarakulutuksen esineellisyyttä, suunnata muunkinlaiseen kohtaamiseen, viipyilevään tilankäyttöön, jälkien jättämiseen toisten jaettavaksi.²²⁴

Julkisten tilojen turvallisuus on välttämättömyys niiden toimivuudelle. Timo Kopomaan mukaan kaupunkisuunnittelijat ovatkin kehitelleet ideoita hallittavista tiloista, joissa valvottavissa oleva ja turvallinen tilan arkkitehtuuri yhdistyy asukasosallistumiseen²²⁵. Pikku kaupungin keskustassa tällaiselle tavoitteelle on periaatteessa hyvät edellytykset, mutta myös riski toiminnan liialliseen rajaamiseen voi olla suuri, jos keskeisin kaupunkitila joutuu esimerkiksi kaupungin voimaan nähden liian suuren yksittäisen toimijan hallintaan.

Erityisesti torin viihtyisyyden osalta on syytä mainita myös Rikard Küller, joka on ruotsalaisia toreja tutkiessaan kehittänyt erityistä menetelmää torin viihtyisyyden arvioimiseksi ihmisten kokemuksen perusteella²²⁶. Hän on päätenyt käyttämään koehenkilöiden käyttämistä adjektiivista koottua kahdeksaa niin sanottua semanttista faktoria (SMB-kyselymetodi) ja viittä psykologisen ilmaston faktoria. Menetelmää on sovellettu ruotsalaisiin toreihin Kell Åströmin kokoamassa julkaisussa²²⁷ ja sitä voi hyödyntää keskustoja uudistettaessa, parhaimmillaan varsinaisen suunnitteluprosessin osana. Jäsennys voi helpottaa erityisesti viihtyisyyden kannalta relevanttien kysymysten rakentamista ja vastausten tulkintaa.

Semanttisiksi faktoreiksi Küller on pelkistänyt seuraavat ominaisuudet:

1. viihtyisyys: lähimiljööön viihtyisyyden, kauneuden ja turvallisuuden aste,
2. monimuotoisuus: lähimiljööön elävyys ja vaihtelevuus,
3. eheys: kuinka hyvin lähimiljööön eri osat näyttävät sopivan yhteen tai toimivan yhdessä,
4. tilallisuus tai väljyys: toritilan tilantunnon, sulkeutuneisuuden ja rajautuneisuuden aste,
5. voimakkuus: lähimiljööön ja sen komponenttien voimakkuuden tunne, otteen voimakkuus,
6. sosiaalinen status: lähimiljööön taloudellinen ja sosiaalinen arvostus,
7. tunnearvo: lähimiljööön ikäulottuvuus, mutta myös tuttuudentunne,
8. omaperäisyys: lähimiljööön epätavallisuus tai yllättävyys.

Psykososiaalisesti tärkeät näkökulmat ovat Küllerin mukaan:

1. intensiteetti: sosiaalisen miljööön tiiviys ja kontaktien elävyys,
2. vakaus: stressin ja konfliktien puuttuminen sosiaalisista suhteista,

---

²²⁴ Mäenpää, Pasi, 275–327.

²²⁵ Kopomaa, 144.

²²⁶ Küller, 2

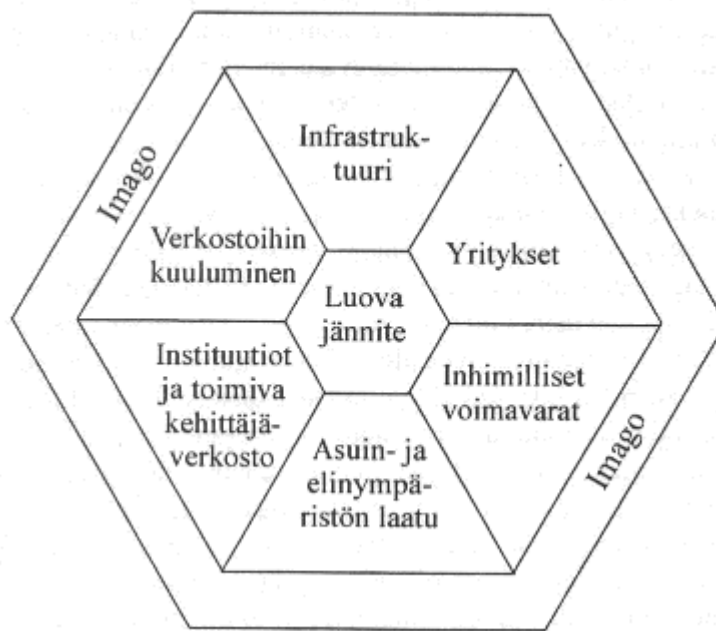
²²⁷ *Tori - hahmo, kokeminen, käyttö* (Åström Kell 1988). Roution mukaan menetelmä oli Küllerilla ja Acklingilla jo vuoden 1972 lähteessä (Routio 2005).

3. luotettavuus: se kuinka tavalliseksi ja tunnetuksi lähimiljöö koetaan,
4. järjestys: se missä määrin sosiaalinen tilanne koetaan tavoitteelliseksi, muotoilluksi ja suunnitelluksi,
5. ystävällisyys: psykososiaalisen ilmaston myönteisten tai kielteisten vaikutusten kokeminen.

2.5 Menestyskilpailu

Kuntien ja alueiden väliseen kilpailu ja siinä menestyminen on lisääntyvän kiinnostuksen kohteena muun muassa Markku Sotaraudan ja hänen yhteistyökumppaniensa kirjoituksissa. Heidän mukaansa kilpailukyvyyn voidaan nähdä koostuvan kuudesta ”sektorista”, joita ovat instituutiot ja toimiva kehittäjäverkosto, verkostoihin kuuluminen, infrastruktuuri, yritykset, inhimilliset voimavarat sekä asuin- ja elinympäristön laatu. Kuusikulmiota ympäröi imago; se koostuu heidän mukaansa muista elementeistä ja kehittyy yhden tai useamman peruselementin varassa. Kahdeksas elementti on kaiken ytimessä tarvittava luova jännite.²²⁸

Alueiden kilpailukyvyyn kahdeksan elementtiä Sotaraudan ym. mukaan (Sotarauta, 206)

Tämän työn kohteen kannalta kiinnostava on lähinnä kysymys asuin- ja elinympäristön laadusta. Se voidaan Mika Raunion mukaan jakaa vielä fyysiseen, toiminnalliseen, sosiaaliseen ja taloudelliseen. Fyysisen ympäristön osalta tärkeänä pidetään puistojen ja viheralueiden riittävyttä ja laatua, asuin ympäristön puhtautta ja saasteettomuutta sekä luonnonläheisyyttä ja luonnon helppoa saavutettavuutta. Johtopäätöksenä on, että fyysinen ja toiminnallinen ympäristö eivät tuo kaupunkiseuduille selkeää etua osaajien houkuttelussa, mutta ovat kuitenkin tärkeä osa kaupunkiseutujen kilpailukykyä.²²⁹ Myös Aija

²²⁸ Sotarauta - Mustikkamäki - Linnamaa, 13–16; Sotarauta, 193–206.

²²⁹ Raunio, 131, 146

Staffans nostaa esille sen, että asuinympäristö on noussut keskeiseksi kilpailutekijäksi, yritysten sijoittumisen osalta heti liikenneyhteyksien ja työvoiman saatavuuden jälkeen^{230 231}.

Menestyskamppailun kannalta tärkeät *identiteetti* ja *imago* viittaavat usein samantyyppisiin asioihin.²³² Kaupungin imagokysymyksiin – jotka 2000-luvun alun kuntapoliittisessa menestyskeskustelussa ovat lähes jokaisen kaupungin ajankohtaisia teemoja²³³ – on akateemisessa keskustelussa keskittynyt erityisesti Topi Antti Äikäs, ja niitä on tarkastellut myös Pekka V. Virtanen²³⁴. Yleisemmin imagosta on kirjoitettu varsin paljon. Suomen keskeisimpiä imagotutkijoita, johon muun muassa Äikäs tukeutuu, on Erkki Karvonen²³⁵. Hän kiinnittää huomiota yleensä imagon ja maineen nousuun menestystekijöiksi ja arvioi sitä, millaisiin tekijöihin positiivinen imagotyö perustuu.²³⁶ Imago-käsitteen rinnalle Karvonen nostaa sanan *maine*, joka kuvaa aidommin ilmiöiden vaikutusta kokijoiden parissa ja jonka kautta muun muassa vältetään imagoon liittyvä mahdollisesti ”valheellinen kulissi”²³⁷. Karvosen ja Äikäksen mukaan paikan identiteetti on paikan ominaisuus, joka on olemassa ja ilmenee muun muassa siten, miten ihmiset sen kokevat. Imago on enemmän tai vähemmän identiteettiin tukeutuva ja paikasta ainakin jossain määrin tarkoitukSELLISESTI muovattu kuva, jolla pyritään vaikuttamaan ihmisten mielikuvaan paikasta. Maine on se, miten hyväksi tai huonoksi paikka koetaan ja kertoo myös siitä, miten hyvin tehty imagotyö on onnistunut.²³⁸

Äikäksen väitöskirjassa²³⁹ imagotekijöiden nähdään jakautuvan kahteen osaan: *materiaalisiin* ja *symbolisiin imagoresursseihin*. Äikäksen mukaan: ”*Materiaaliset imagoresurssit luovat perustan kaupungin imagorakentamiselle, joka nojautuu kaupungin historiaan ja perinteisiin. Tässä mielessä imagot muodostuvat kulttuurisesti ja sosiaalisesti jäseny-*

---

²³⁰ Staffans tuo muun muassa Manuel Castelliin pohjaten esille myös erilaisten verkostojen merkityksen kasvun perinteisten paikkojen ohella, mutta näkee paikkojenkin merkityksen korostuneen kilpailumielessä.

”*Castellsin mukaan paikkojen ja laajemminkin kokonaisten kaupunkien tulevaisuus on riippuvainen siitä, miten hyvin virtojen ja paikkojen välille kyetään rakentamaan niin fyysisiä kuin kulttuurisia siltoja.*” (Staffans, 24).

²³¹ Turun ja Tampereen kaupunkimarkkinoinnissa käytettyjä mielikuvia vertaillaessa Leena Helenius-Mäki arvioi, että Turusta syntyi viihtyisämpi mielikuva monipuolisemman kaupunkikuvan ansiosta ja koska sosiaaliset symbolit olivat paremmin esillä. ”*Elinympäristön merkitys ja elämisen laatu nousi tekijäksi, jonka varaan laskettiin yritystoiminnan menestyminen.*” (Helenius-Mäki, 335)

²³² Vantaan kaupungin tuoreessa eheyttämisselvityksessä niiden suhdetta kuvataan seuraavasti:

”*Imago on alueesta aktiivisesti tuotettu mielikuva, aluetta ulkopuolelta tarkasteleville muodostunut käsitys alueen ominaisuuksista... Identiteetti voidaan käsittää imagosta poiketen alueen sisäiseksi kuvaksi imagosta eli ulkoisesta kuvasta.*” (Vantaan kaupunki, 55).

²³³ Pasi Mäenpää mukaan positiiviset mielikuvat ovat kaupungin hyvyyden mittareita enemmän kuin onnelliset ihmiset (Mäenpää, Pasi, 311).

²³⁴ Virtanen 1999.

²³⁵ Karvonen 1999.

²³⁶ Karvosen työssä mielenkiintoinen kytkentä monessa muussa yhteydessä esiintyvään kolmijakoon ovat hänen Heideggeriin tukeutuen esittämänsä kolme niin sanottua filosofista perusratkaisua eli Descartesin tukeutuva realismi, Kantiin tukeutuva konstruktivismi ja Spinozaan, Hegeliin, Marxiin ja Heideggeriin tukeutuva relationismi tai kontekstualismi, joka on näkökulmista Karvosen mukaan vähiten yksipuolinen. (Karvonen, 91–102).

²³⁷ Karvonen, 46–50.

²³⁸ Äikäksen määrittelyn mukaan:

”*Imago ... on lähettäjän (kaupungin ...) tietoisesti konstruoima kuva itsestään... Kaupunkiorganisaation kannalta imago vastaa kysymyksiin siitä, ’millainen kaupunki haluaa olla?’ ja ’kuinka kaupunki halutaan sen ulkopuolella koettavan?’.*” (Äikäs 2004, 56).

²³⁹ Äikäs 2001.

väksi koodistoksi, jonka keskiössä ovat kaupungin perinteiset tunnettuustekijät.” Esi-
merkkeinä materiaaliisiin imagoresursseihin perustuvista toiminnoista Äikäs mainitsee
empiirisen aineistonsa kohdealueista Turun ”keskiaikaiset markkinat” ja Oulun ”Wild
Salmon Festivalin”.²⁴⁰ Materiaalisten imagoresurssien käsitteellinen vastakohta ovat Äi-
käksi mukaan symboliset imagoresurssit. Ne määrittyvät ”urbanin maiseman ominai-
suuksiksi, joilla ohjataan aktiivisesti mielikuvaa dynaamisesta, kansainvälistyvistä sekä
elinkeinoperustaltaan monipuolisesta, tietyllä tavalla muodikkaasta, paikkakunnasta”.²⁴¹
Kohdekaupunkien osalta Äikäs päätyy johtopäätökseen, jonka mukaan Turku on ima-
gopolitiikassaan pyrkinyt muodostamaan historiaansa – erityisiin materialisiin imago-
resursseihin – viittaavaa symbolista pääomaa, kun taas Oulun symbolista imagoperustaa
perustetaan abstraktioihin kuten osaaminen, teknologia ja *hi-tech*.²⁴² Imagonäkökulmasta
keskeisiä kysymyksiä ovat ainakin imagon ja identiteetin välinen suhde, ”imagon aitous”,
johon Äikäksi käyttämien käsitteet materiaallinen ja symbolinen imagoperusta myös
viittaavat, sekä Äikäksi lopuksi nostama kysymys siitä, ketä imagot lopulta hyödyttävät
ja keiden intressit viime kädessä ohjaavat kaupunkien imagorakennusta.²⁴³

Kimmo Kainulainen on väitöskirjassaan²⁴⁴ tutkinut erityisesti kulttuuritapahtumien ja
muiden kulttuuri-ilmiöiden suhdetta kuntien imagoon. Hän tarkastelee myös kysymystä
paikkojen markkinoinnista, alueiden imagojen tietoisesta ohjailusta, säätelystä ja muunte-
lusta erilaisten markkinointi- ja promootiotoimenpiteiden avulla.²⁴⁵ Alueisiin liitetyt mie-
likuvat ovat hänen mukaansa aina yhdistelmä paikallisia ja ylipaikallisia virtauksia, joi-
den hallinta markkinoinnissa on ongelmallista. Kaupunki ei hänen mukaansa voi koskaan
täysin määrätä, millaisia mielikuvia ihmiset siitä muodostavat, mutta kaupunki voi ima-
goaan parantamalla luoda edellytyksiä, lisätä positiivisten mielikuvien syntymisen to-
dennäköisyyttä.²⁴⁶ Esimerkkeinä kaupungin teemallisesta kehittämisestä hän nostaa esille
historian näytteillepanon, historian esittämisen, historian maisemaan sitomisen ja histori-
an henkilöittämisen.²⁴⁷

Pekka V. Virtasen imagotarkastelussa korostuu kaupunkien tarve erottua toisistaan, olla
omaleimaisia. Hän esittää tässä mielessä tärkeinä ominaisuuksina muun muassa kaupun-
gin syntyvän, väkiluvun, merkityksen²⁴⁸, sijainnin ja luontosuhteet, muodon ja tiiviy-
den, rakennustavan ja suunnittelun, uskonnon, kulttuurin, elinkeino- ja väestörakenteen
ja maanpuolustuksen sekä kytkennät ihannekaupunkimalleihin tai muihin kaupunkityyp-
peihin kuten hansakaupunkeihin, tunnuskuvat kuten Eiffel-tornin ja kansanperinteen.²⁴⁹
Tällaiset ominaisuudet vaikuttavat usein samanaikaisesti, ja menestyksellinen imagotyö
vaatii monesti niiden yhdistelemistä.

---

²⁴⁰ Äikäs 2001, 66–69.

²⁴¹ Äikäs 2001, 66–69.

²⁴² Äikäs 2001, 277–278.

²⁴³ Äikäs 2001, 279.

²⁴⁴ *Kunta ja kulttuurin talous*, Kainulainen 2005.

²⁴⁵ Kainulainen, 281.

²⁴⁶ Kainulainen, 283, alaviite.

²⁴⁷ Kainulainen, 285.

²⁴⁸ Esimerkiksi hallinnollisen.

²⁴⁹ Virtanen 1999, 19–41.

Uudemmassa kirjassaan²⁵⁰ Äikäs pyrkii konkretisoimaan ja kehittämään erityisesti kaupunki- ja kuntapolitiikkaan sopivaa imagonäkökulmaa väitöskirjaa laajempaan kaupunkiotokseen perustuvan empirian pohjalta. Hänen näkee imagotyön – tai kaupunkimarkkinoinnin – olevan yleensä kriisissä: imagotyön tarve ymmärretään, mutta toteutuksen tasolle on päästy harvoin²⁵¹. Äikäs palaa väitöskirjansa mukaisiin kahdenlaisiin imago-resursseihin. Maisemallisesti eli kaupunkitilan kannalta hän arvioi materiaaliset imago-resurssit ennen muuta *spektaakkelimaisiksi*, joista esimerkkeinä hän esittää Vanhan Turun, Rauman puutalokorttelit, Suomenlinnan kokonaisuudessaan, Senaatintorin ja Porvoon kansallismaiseman²⁵². Synteesissään Äikäs ryhmittää imagotyön kohteet neljään osaan, joista ympäristö on yksi asumisen, elinkeinojen ja palveluiden ohella. Hänen mukaansa ympäristöä, kaupunkimaisemaa ja -kuvaa on lähestyttävä imagollisena voimavarana, eräänlaisena lisäarvona, joka ”viimeistelee” imagon eri osa-alueet ja luo niiden välille yhteisiä nimittäjiä.²⁵³

Sotaraudan ym. kirjoituksissa keskustan asema asuin- ja elinympäristön osana ei nouse erityisen keskeiseksi. Keskusta on kuitenkin ainutlaatuisuutensa takia kullakin paikkakunnalla erityisasemassa. Se on kliseemäisesti sanottuna paikkakunnan ”käyntikortti” tai parhaimmillaan ”olohuone”, ja sen unohtuminen tai vähättely saattaa olla kohtalokasta ja johtaa siihen, että kilpailua käydään keskenään samanlaisilla luonnonläheisillä asuinalueilla. Yleensä kaupunkikeskustojen kehittäminen ei näyttäisi kuitenkaan – ainakaan kuntalaisten mielestä – olevan kunnallispolitiikan keskeisimpiä intressialueita. Sitä ei edes mainita esimerkiksi Matti Wibergin luettelossa, jossa arvioidaan eri väestöryhmien kiinnostuskohteita kunnan toimintaan kuten päivähoito- ja koulu-, liikenne-, terveys-, nuoriso-, liikunta-, infrastruktuuri- ja liikenne-, taide-, kaavoitus- ja tontti- sekä sosiaali- ja terveyspolitiikkaan.²⁵⁴ Keskustojen kehittäminen sivuaa usein useampaa mainituista sektoreista, mutta se saattaa joskus jäädä myös näiden väliin, koska siihen itsessään ei välttämättä kohdistu välittömiä kansalaisryhmien intressejä. Niissä kaupungeissa, jotka ovat satsanneet paljon keskustahankkeisiinsa, keskusta näyttäisi kuitenkin nousevan jopa yleisyyden aiheeksi.

Imago kytkeytyy suoraan postmoderniin maailmankuvan muutokseen ja sen taustalla olevaan jälkiteolliseen vallankumoukseen, jossa kysyntään vaikuttamisella on yhä useammin ratkaiseva asema ja jossa kuluttajat ohjaavat valinnoillaan kehitystä. Kaupunkien menestyskamppailussa varsinkin viime vuosina avainasemaan ovat nousseet elinkeinojen kehitykselle ratkaisevana niin sanotut avainhenkilöt tai luova luokka. Konkreettisesti kilpailussa asuin- ja elinympäristön laatu on noussut keskeiseksi teemaksi. Tätä kautta imagotyöllä onkin suora linkki sekä rakennetun ympäristön kauneusarvoihin, keskustojen viihtyisyyteen että yhä laajemmassa määrin myös rakennus- ja kulttuuriperintöön. Ima-

---

²⁵⁰ *Imagoa etsimässä*. Äikäs 2004.

²⁵¹ Äikäs 2004, 13. Imagotyön ongelmallisuuteen muun muassa kunnallisen hallintokoneiston kannalta Äikäs on törmännyt myös Turku ja Oulua koskeviin haastatteluihinsa liittyvässä artikkelissaan vuonna 2003 (Äikäs 2003).

²⁵² Äikäs 2004, 79. Loviisasta tähän ryhmään on varsin helppo liittää tori ja koko Esplanadi-kokonaisuus, mutta myös monta muuta alueellista osaa. Alakaupunki on täysin verrattavissa Vanhaan Raumaan tai Porvooseen, niin sanottu Vanha kaupunki samoin. Myös Svartholman merilinnakkeella ja Loviisan maalinnoituksilla Ungern ja Rosen on epäilemättä tällaista potentiaalia.

²⁵³ Äikäs 2004, 231–232.

²⁵⁴ Wiberg, 9–10.

gotyön kannalta on syytä nostaa esille myös paljon käytetty tapa kiinnittää huomiota kahdenlaisiin toisistaan poikkeaviin ilmiöihin eli *megatrendeihin* ja *hiljaisiin signaaleihin*. Kyse on ikään kuin purjeveneen ohjaamistaidosta voimakkaita tuulia hyödyntäen mikä edellyttää niiden tunnistamista mutta myös sään muutoksia aavistellen. Kaupunkikeskustoja koskevassa imagotyössä tämä dikotomia asettunee niin, että fyysiset ja kalliit ratkaisut on luontevaa tehdä tunnistettuja megatrendejä myötäillen, mutta täydentävissä ”kulis-seissa” ja tilojen käytössä myös herkkä muutosvalmius voi olla ratkaisevan tärkeää.

Erityinen ajankohtainen ilmiö ovat arkkitehtuuripoliittiset ohjelmat, joilla on usein kiinteä yhteys kulttuuriperintöön ja rakennustaiteeseen, mutta jotka suuntautuvat myös osaksi kunnallista, seudullista ja jopa valtakunnallista menestysstrategiaa. Valtioneuvoston 27.12.1998 hyväksymässä ohjelmassa *Suomen arkkitehtuuripoliittikka* nähdään rakennetun ympäristön suuri arvo, mutta suoranainen menestystavoite liitetään suoraan vain rakennusalan kansainväliseen kilpailukykyyn.²⁵⁵ Kaupunkien ohjelmissa kilpailunäkökulma näyttää voimakkaammalta. Jo ensimmäisenä eli vuonna 2002 valmistunut Jyväskylän ohjelma *Jyväskylän arkkitehtuuripoliittikka* liittyy suoraan kaupungin imagopoliittikkaan ja ”Uuden aallon” strategiaan. Oulun vielä samana vuonna hyväksymässä *Arkkitehtuuripoliittisessa ohjelmassa* todetaan, että oululaisilla ei ole varaa olla ilman korkeatasoista ympäristöä ja arkkitehtuuria mutta että Oulun tulee pysyä aina Oulun näköisenä²⁵⁶. Kolmantena ohjelmana hyväksytty *Vantaan arkkitehtuuristrategia* lähtee siitä, että ”laitakaupungin laatu” ei kelpaa²⁵⁷.²⁵⁸ Alueellisissa ohjelmissa strateginen näkökulma näyttäisi vuosien saatossa terävöityvän ainakin, jos verrataan *Itä-Suomen arkkitehtuuripoliittikkaa* vuodelta 2000 Varsinais-Suomen ohjelmaan *Hetken työ tuhatvuosiin vaikuttaa* vuodelta 2006. Edellinen tähtäin on lähinnä ympäristökasvatuksellinen, kun jälkimmäisessä hyvä rakennettu ympäristö todetaan myös menestystekijänä.

Juha Kostiainen pyrkii määrittelemään imagotyön kytkentää kaupunkiseutujen kehittämisen kokonaisuuteen. Hän tuo esille P. Kotlerin et al. näkemyksen, jonka mukaan paikan kehittämisessä on neljä peruslähestymistapaa: yhteisön palvelujen kehittäminen, kaupunkien suunnittelu, taloudellinen kehittäminen ja strateginen markkinointi. Lähinnä imago-työtä vastaavan markkinoinnin luonne voi Kostiaisen mukaan painottua olevan turvaamiseen tai laajentumiseen²⁵⁹. Kotlerilta et al. Kostiainen lainaa myös kuvauksen siitä, millaiset ovat vaikuttavan imagon ominaisuudet. Näitä ovat validius eli todellisuusperusta, uskottavuus, yksinkertaisuus, vetovoimaisuus sekä erottuvuus.²⁶⁰ Nämä pätevät varmaankin siitä riippumatta, onko kyse voittopuolisesti materiaaliin vai symbolisiin imagoresursseihin perustuvasta työstä.

---

²⁵⁵ Suomen arkkitehtuuripoliittikka 1999, 5.

²⁵⁶ Oulun arkkitehtuuripoliittinen ohjelma 2002, 5–7.

²⁵⁷ Vantaan arkkitehtuuristrategia 2006, 23.

²⁵⁸ Arkkitehtuuripoliittisia ohjelmia on tätä kirjoitettaessa tekeillä ainakin Turkuun, Kuopioon, Vaasaan, Helsinkiin ja Espooseen sekä alueista Hämeeseen. Jyväskylä ja Oulu ovat jo uudistamassa ohjelmiaan. Eräissä muissakin kaupunkien ohjelmissa kulttuuriperintö ja rakennustaide nähdään entistä selkeämmin menestystekijöinä viihtyisän elinympäristön kautta.

²⁵⁹ Kostiainen, 193.

²⁶⁰ Kostiainen, 199.

2.6 Keskustelusta tarkastelunäkökulmiin

Suunnittelun ja kehittämisen näkökulmasta kaupunkitilakeskustelun kolme ensimmäistä kehystä – kulttuuriperintö, kauneus ja kaupunkirakennustaide ja täydennysrakentaminen – liittyvät niin kiinteästi yhteen, että niistä syntyy luontevasti kaupunkitilan ominaisuuksien tarkasteluun yksi yhteinen näkökulma. Keskustojen uudistamisesta kumpuavan näkökulman voi nimetä viihtyisyydeksi ja toimivuudeksi ja menestyskilpailuun liittyvän imagoksi ja maineeksi keskustelussa esiin nousseiden keskeisimpien teemojen mukaisesti.

keskustelukehykset

tarkastelunäkökulmat

kulttuuriperintö	rakennussuojelu
kauneus ja kaupunkirakennustaide	ja täydennys-
täydennysrakentaminen	rakentaminen
keskustojen uudistaminen	viihtyisyys ja toimivuus
menestyskilpailu	imago ja maine

Keskustelukehyksistä tarkastelunäkökulmiksi.

Yhteisiksi periaatteiksi vanhan, keskeisen ja arkkitehtonisesti arvokkaan kaupunkitilan terveen menestyksen kannalta on lisäksi kirjattavissa seuraavia periaatteita:

1. Kulttuuriperinnön näkökulmasta on välttämätöntä, ettei suojeltuun rakennuskantaan kohdistu uhkia ja että laajentunut suojelunäkemys ymmärretään lähtökohdaksi alueen kehittämistyössä.
2. Rakennustaiteen ja täydennysrakentamisen näkökulmasta on välttämätöntä, että tapahtuva täydennysrakentaminen ja kalustuksen ja varustuksen uudistaminen suunnitellaan erityisen huolellisesti ja ammattitaitoisesti ja siten, ettei arkkitehtoninen identiteetti vaarannu.
3. Viihtyisyyden ja toiminnallisuuden kannalta on välttämätöntä, että kaupunkitilan kehittymisedellytykset monitoimisena yleisenä ja yhteisenä alueena turvataan myös tulevaisuuden haasteiden kannalta. Yksittäinen toiminta ei saa estää muita toimintoja, ja tilan perusluonteen kannalta sopiville toimintoille on varmistettava suotuisat olosuhteet.
4. Imagon kannalta on välttämätöntä, että tilan potentiaali arvioidaan oikein ja otetaan riittävällä painoarvolla mukaan kaupungin markkinoinnissa.

3. TUTKIMUSMATRIISI

Tavoitteeksi asetetusta tutkimusmatriisista tulee kokonainen, kun edellä kehitetyt osat liitetään yhteen. Kaupunkitilan yleiset ominaisuudet jäsenyivät kolmen dikotomian²⁶¹ kautta ja tässä työssä käytetyn erityisesti vanhaa, keskeistä ja arvokasta kaupunkitilaa koskevan keskustelun pohjalta rakentuneet tarkastelunäkökulmat yhden kolmijaon kautta. Dokumenttiaineistoon tukeutuvaa asiantuntija-arviointia silmälläpitäen syntyvä matriisi saattaa olla käyttökelpoinen myös osallistavan valmistelun, suunnittelun ja päätöksenteon työkaluna.

TARKASTELUNÄKÖKULMIA

				rakennus- suojelu ja täyden- nys- rakenta- minen	viihtyisyys ja toimi- vuus	imago ja maine
	RAKEN-	suunniteltuja	fyysisiä	A1	B1	C1
KAU-	NETTU-		symbolisia	A2	B2	C2
PUNKI-	JA	toteutuneita	fyysisiä	A3	B3	C3
TILAN			symbolisia	A4	B4	C4
OMINAI-	TOIMIN-	suunniteltuja	fyysisiä	A5	B5	C5
SUUKSIA	NAL-		symbolisia	A6	B6	C6
	LISIA	toteutuneita	fyysisiä	A7	B7	C7
			symbolisia	A8	B8	C8

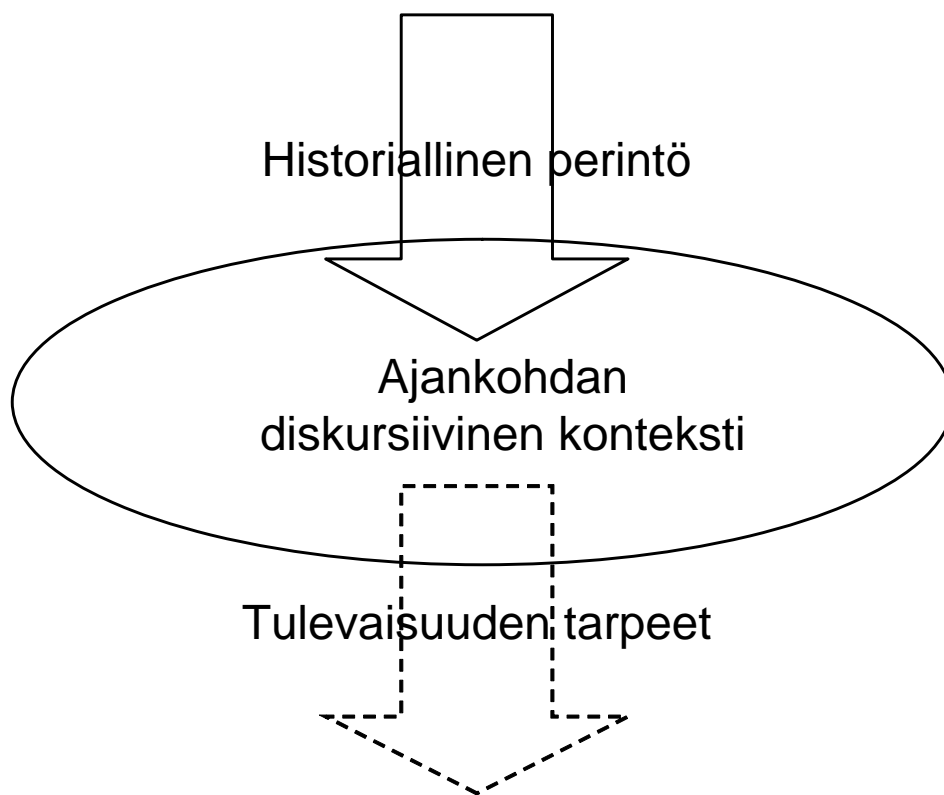
Taulukko soveltuu tässä, tarkastelunäkökulmien rajaamassa muodossa sellaisten kaupunkitilojen tutkimukseen, jotka ovat vanhoja, keskeisiä ja arkkitehtonisesti arvokkaita. Sen kautta voidaan edelleen jäsentää sekä dokumentteihin pohjautuvaa että ihmisten kokemuksia koskevaa tietoa.

On ilmeistä, että syntyneen verkon A1–C8 jokainen ”silmä” ei ole aina tarpeellinen ja että ”silmien” tärkeys vaihtelee kohteena olevan kaupunkitilan mukaan. Kulttuuriperinnöllään erityisen arvokkaissa kaupunkitiloissa korostuvat tietenkin A-sarakkeen, yhteisen toiminnan kannalta erityisen keskeisissä B-sarakkeen ja kunnan kokonaismaineen kannalta keskeisissä C-sarakkeen ”silmit”. Esimerkin omaisesti voi todeta, että ”silmässä” A2 on käsiteltävä suunniteltuja symbolisia rakennetun ympäristön ominaisuuksia kuten rakennussuunnitelmien suhdetta mitoitus- tai suhdeihanteisiin tai niihin sijoitettuja taiteellisia viestejä, ”silmässä” B8 toteutuneen käytön erilaista arvokkuutta ja ”silmässä” C5 suunniteltuja käyttötarkoituksia fyysisessä mielessä.

²⁶¹ Rakennetut (fyysiset) – toiminnalliset, suunnitellut – toteutuneet ja fyysiset (formaaliset) – symboliset.

LUKU II: TORIPERINTÖ

Tämä luku on eräänlainen nivel vanhan keskeisen kaupunkitilan yleisen tutkimusmatriisin (alaluku 1.3) ja empiirisen tutkimuskohteen välillä. Kaupunkitilojen konkreettinen arviointi edellyttää niiden suhteuttamista juuri niiden tyyppisten tilojen erityiseen kontekstiin. Jotta sellaista erityistä julkista kaupunkitilaa kuin pikkukaupungin historiallinen keskustori voidaan arvioida, sitä on voitava verrata myös nimenomaiseen torien suunnittelun ja kehityksen historiaan. Kuten taiteen ja arkkitehtuurin myös torin kehittymistä voidaan tulkita sekä tradition että aikaansa liittyvän suunnittelullisen kontekstin kautta. Edellisessä luvussa esitetty ajankohtainen diskursiivinen konteksti ja tässä luvussa kuvattava historiallinen konteksti voidaan liittää suunnitteluun seuraavan kaavion mukaisesti:

Kaupunkitilan diskursiivinen, historiallinen ja suunnittelullinen konteksti.

1. TORI KÄSITTEENÄ

Kauppapaikkaa tarkoittava sana *tori* on Suomen ohella käytössä ilmeisesti vain Skandinaviassa (*torg*, *torv*) ja Baltian maissa (Virossa *turg*, Latviassa *tirgus* ja Liettuassa *turgus*). Joissain yhteyksissä on esitetty, että sana *tori* voisi tarkoittaa myös kauppapaikkaa, jota suojelee viikinkijumala *Tor*. Nykysuomen etymologisen sanakirjan mukaan *tori* on lainaa ruotsin sanasta *torg*, joka puolestaan juontuu muinaisvenäjän sanasta *tŭrgŭ*. Se on

lainattu suomen kieleen asussa *turku*. Suomen kielessä *tori* on sanakirjan mukaan mainittu ensi kertaa herra Martin maanlain suomennoksessa vuoden 1570 tienoilla²⁶²

Kell Åströmin mukaan *tori* on – paitsi yleensä "suurehko aukio kaupungissa" – vanha laina fryygialaisen kielen sanasta *torgu*, joka tarkoittaa kauppaa tai markkinapaikkaa. Hänen mukaan sanaa voi verrata vanhaan saksalaiseen sanaan *Markt*, joka tarkoittaa markkinoita. Åströmin mukaan yleensäkin *tori* tarkoittaa Pohjois-Euroopassa kauppapaikkaa. Kaupan ohella torit, varsinkin kaupunkien päätorit ovat olleet aina myös muiden keskeisten yhteisten toimintojen pääpaikkoja. Sanaa *tori* käytetään usein myös suomen kielessä väljemmin tarkoittamaan jopa maanteiden levähdyspaikoille pystytettyjä mansikoiden ja herneiden myyntipöytiä.

Veijo Meren mukaan *tori* on tullut pohjoismaisiin kieliin venäjän kautta. Hän mainitsee *torin* kohdalla myös assyrialais-babylonialaisen kauppiasta merkitsevän sanan *tamburu*.²⁶³ Venäjän kielen sana *торг* (*torg*) tarkoittaakin muun muassa kauppaa tai tinkimistä ja *торговля* (*targavlja*) kaupankäyntiä, eli näiltä osin pohjoismaalais-baltialainen torisana liittyy nykyäänkin venäjän kieleen. Saksan kielessä sana *Tor* tarkoittaa porttia. Voi olla, että senkin etymologia johtaa samaan kaupankäyntiin, onhan kaupungin porteille aina kehittynyt erilaista toimeliaisuutta.²⁶⁴

Saksalainen kauppatorista käytetty sana on myös markkinoita tarkoittava *Markt*, jolla on vastineita muissa kielissä. Englannin kielessä vastaava sana on *market*, venäjässä kuitenkin *базар* (*basaar*) tai *рынок* (*rinok*, josta muun muassa Helsingin *narinkka* = *na rynke*, torilla). Englannin kielessä (*kauppa*)*toria* vastaava ilmaisu on yleensä *Market place* tai pelkkä *Market*, espanjassa vain *mercado*. *Tori* viittaa kaupankäyntiin samalla tavalla kuin saksan *Markt* ja sen vastineet, mutta myös *aukioon*. Kyse voi olla siitä, että saksalaisten vaikutuksesta keskiajalla vakiintunut torikäsite on täydentynyt sanaan perinteisesti liittyvillä merkityksillä.

"Pelkkää" *aukiota* lähinnä vastaava sana on ruotsissa (*öppen*) *plats*, italiassa *piazza*, saksassa *Platz*, venäjässä *площадь* (*plashchadj*), englannissa *place*²⁶⁵, joka tarkoittaa myös paikkaa²⁶⁶. Aiemmin kuvattu ajankohtainen paikkakeskustelu ei kuitenkaan näyttäisi liittyvän erityisesti aukiotaustaan, vaan *place* nähdäkseni vain sattuu tarkoittamaan molempia asioita. Nämä kuten italian *piazza*, espanjan *plaza* ja ranskan *place* periytyvät sanasta, joka tarkoittaa sileää tai tasaista.²⁶⁷ Englannissa aukiota käytetään myös sanaa *square*²⁶⁸, ruotsissakin vastaavasti *skvär* ja venäjässä *сквер* (*skver*).

---

²⁶² Häkkinen, 1332.

²⁶³ Meri, 399. Meren teoksen luotettavuutta on jossain määrin epäilty. Kirjailijan itsensäkin johdannon mukaan "Tämä kirja on amatöörin amatöörille tekemä. Sen tarkoitus on ällistyttää, yllättää ja huvittaa lukijaa."

²⁶⁴ Samantapainen sana on myös italiassa ja espanjassa käytetty *Torre*, joka tarkoittaa tornia. Myös sen mahdollinen etymologinen kytkentä toriin jää tämän työn ulkopuolelle.

²⁶⁵ Ali Madanipourin mukaan Englannissa sana ei kuitenkaan viittaa samalla tavalla kaupungin keskustaan (Madanipour, 198).

²⁶⁶ On syytä todeta, että tässä yhteydessä sanan *place* merkitys ei ole sama vaan laajempi kuin aiemmin kuvatussa erityisesti maantieteelle ominaisessa keskustelussa, jonka mukaisesti sanaa *paikka* myös tässä työssä pääasiassa käytetään. Englanninkielessä sanojen *place* ja *space* ohella on kolmas sana *site*, joka tarkoittaa paikkaa erityisesti sen sijainnin näkökulmasta tarkasteltuna.

²⁶⁷ Åström, Kell 1988, 11.

²⁶⁸ Varsinaisesti neliö.

2. TORI JULKISENA KAUPUNKITILANA JA -PAIKKANA

Torin alkumuotona voitaneen pitää primitiivisen yhteisön yhteistä aluetta tai tilaa riippumatta siitä, minkä muotoinen se on. Lähtökohtana on alueen julkinen, yksityisestä asunnosta poikkeava luonne. Torilla on hoidettu yhteisiä asioita, jotka voivat olla esimerkiksi kaupallisia, sotilaallisia tai uskonnollisia. Yhteisiä asioita varten tarkoitettu tila on kaupunkien kehityksen myötä eriytynyt, ilmeisesti ensin katuihin ja aukioihin, myöhemmin myös erityisiin puistoalueisiin.

Aukion ja kadun välinen ero ei ole terävä: kadun osasta alkaa tulla aukio, kun sillä alkaa olla myös leveyttä enemmän kuin pelkkä läpikulkufunktio edellyttää.²⁶⁹ Myös torin tai aukion ja puiston välinen ero on häilyvä. Vaikka tori viittaa käyttöön ja puisto kasvillisuuteen, suuri osa aukioista on ollut ja on edelleen jonkinlaisia sekamuotoja, joissa istutusten määrä vaihtelee. On ilmeistä, että torin sekä kadun, puiston tai joidenkin sisätilojenkaan kuten kauppagallerioiden tai pasaasien välille ei voida vetää fyysisten ominaisuuksien kannalta veitsenterävää rajaa. Samoin näyttäisi mahdottomalta määrittellä torin olemusta muiden kaupunkipaikkojen olemuksesta kokonaan erottuvien toimintojen kautta. Keskeisimmästä roolistakin tori on usein kilpaillut esimerkiksi temppelin tai palatsin kanssa: esimerkiksi juutalaisessa kulttuurissa Jaakobin poikien mukaan jäsentyneet 12 heimoa kuviteltiin sijoittuvaksi temppelin ympärille²⁷⁰.

Tori sijoittuu luontevasti kylän keskelle silloin, kun se palvelee kylän sisäisiä funktioita. Kun näiden rinnalle nousevat kanssakäyntitarpeet muiden kylien tai muiden ulkopuolisten tahojen kanssa, sijoituksessa korostuvat ulkopuoliset liikenteellisesti seikat. Torit ovatkin usein muodostuneet rannoille ja vanhojen teiden risteyksiin tai ainakin niiden varrelle. Niin kauan kuin yhteisiä asioita on vähän, sama alue soveltuu kaikkiin näihin tarkoituksiin. Väkimäärän ja toimintojen intensiteetin lisääntyminen johtaa luonnollisesti ongelmiin, joiden ratkaisuna on toimintojen eriyttäminen eri aukioille. Aukioiden erikoistuminen voi mennä hyvinkin pitkälle, ja niille tulee symbolisia merkityksiä funktionaalisten lisäksi. Hyvä esimerkki eriytyneestä tori- ja aukiokokonaisuudesta on klassinen Hippodamuksen asemakaava Miletuksessa viidenneltä vuosisadalta eaa. Sen mukaan kaupalliset funktiot ovat rannan lähellä kahden eri lahden pohjukassa, julkiset toiminnot niiden takana ja uskonnolliset julkisten tuntumassa.²⁷¹ Toimintojen eriyttämistä pyrki Uuden testamentin mukaan edistämään myös Jeesus karkottaessaan kaupallista toimintaa Jerusalemin temppelinaukiolta.²⁷² Roomassa karjakauppa eriytettiin jo varhain omalle

---

²⁶⁹ Liliuksen mukaan esimerkiksi italialaisen aukion, piazzan etymologisena taustana olisi latinankielinen tietä tarkoittava sana *platea*, jolloin aukio viittaa leveämpään kohtaan tiessä (Lilius 1996).

²⁷⁰ Rosenau, 25.

²⁷¹ Benevolo, 110–111.

²⁷² Raamattu, Evankeliumi Johanneksen mukaan 2:13:

”Juutalaisten pääsiäisjuhla oli tulossa, ja Jeesus lähti Jerusalemiin. Hän näki temppelissä kauppiaita, jotka myivät härkiä, lampaista ja kyyhkysiä. Siellä istui myös rahanvaihtajia. Jeesus teki nuoranpätkistä ruoskan ja ajoi heidät kaikki temppelistä lampaineen ja härkineen. Hän paiskasi vaihtajien rahat maahan ja kaatoi heidän pöytänsä.”

aukiolleen, *Forum Boarumille*²⁷³, vihannekauppa *Forum Holitoriumille*. *Forum Romanum* tai *Magnum* muuttui kauppatorista niin sanotuksi *aristoteliseksi*²⁷⁴ eli kokoontumispaikaksi. Kauppaa varten oli myös Trajanuksen *Market*. Hengellisiä ja kaupallisia toimintoja oli roomalaisissa kaupungeissa usein myös saman aukion piirissä, kuten Pompeijin Forumilla²⁷⁵. Myöhemmin Italiassa vakiintui kolme aukiotyyppiä: *Piazza del Duomo*, *Signoria* ja *Mercato* eli kirkolle, hallinnolle ja kaupalle omat aukionsa²⁷⁶.

Kaupunkisosiologiasta tunnettu Max Weber²⁷⁷ selvitti myös sotilaallisten aukoiden ja kauppatoimintojen välistä suhdetta – todettuaan ensin sen, että kaupunki oli perinteisesti yleensä aina myös linnoitus²⁷⁸. Loviisakin oli kauan varuskuntakaupunki ja sen aukioilla oli sotilaallista käyttöä aina 1880-luvulle saakka, ajoittain myös sen jälkeen kun varuskunta oli siirtynyt pysyvästi pois. Varuskuntien harjoitusalueilla ja niiden muutoksilla oli myös merkitystä kaupungin aukioita koskevissa järjestelyissä.

Antiikin Kreikassa *agora* ja Roomassa *forum* kehittyivät ulkoreunoiltaan suljetuiksi kattamattomiksi tiloiksi, joissa perustaso eli lattia oli yleensä käsitelty kulutusta kestäväksi. Kovapintaisena rajattuna alueena tällainen tori erottuu fyysisesti ainakin yhteisessä käytössä olevista puistoalueista.

Tori on kaupunkitilana ja paikkana erityinen eli se poikkeaa muista kaupunkitiloista. Se, miten tori ymmärretään ja mitä sillä tarkoitetaan, on tietysti myös kulttuurisesti määrittynyt käsite. Kaikkialle sopivaa ihannetoria on tuskin konstruoitavissa, mutta on mielekästä hahmotella hierarkiaa torin olemuksen kannalta enemmän ja vähemmän välttämättömistä tekijöistä ja lähestyä torin ontologiaa vastaavalla tavalla relatiivisesti enemmän ja vähemmän olennaisten tekijöiden kautta. Tämä voi olla myös ainoa mahdollisuus riittävän monipuolisen tarkastelun aikaansaamiseksi. Kim Dovey kuvaa mielestäni samaa näkökulmaa siten, että vaikka kaikki merkitykset ovat sosiaalisesti rakentuneita, joillakin voi olla muita syvemmät perustukset²⁷⁹.

Torin olemuksen perimmäinen ominaisuus voisi olla yleensä yhteinen käyttö ja oleminen yksityisen vastakohtana, mikä näyttäisi olevan ihmiskulttuureille yhteistä. Kaupankäynti on ollut historiallisesti vahva nimittäjä ja tori-sanana etymologisena taustana, mutta toriksi nimitettyjä aukioita se ei välttämättä aina yhdistä. Tiehen verrattuna aukio lähtökohtaisesti poikkeaa leveytensä takia. Liikenteellisesti keskeistä sijaintia ja hyvää saavutetta-

---

²⁷³ Lilius 1996, 5.

²⁷⁴ Aristoteleen mukaan julkinen aukio ei koskaan saa olla kauppiaiden likaama ja käsityöläisiltä tulee kieltää sinne pääsy; kauppatori tulee sijoittaa kauas muualle (Rossi, 120).

²⁷⁵ Vitruvius, 133.

²⁷⁶ Sitte, 18.

²⁷⁷ Weber, Max (1864–1920), saksalainen oikeustieteilijä, taloustieteilijä ja sosiologi.

²⁷⁸ Weber, 75:

“Sotilaiden harjoituskenttää ja kauppatoria ei ole kaikkialla erotettu toisistaan. Ateenan *pnux* kehittyi paljon myöhemmin kuin *agora*, jota käytettiin alun perin niin kaupallisiin, poliittisiin kuin uskonnollisiin tarkoituksiin. Toisaalta Roomassa *comitium* ja *campus martius* olivat jo muinaisina aikoina erillään kaupallisesta *forasta* samoin kuin keskiajalla Sienan kaupungintalon edustalla oleva *piazza del campo* (turnajaisaukio, jossa nykyäänkin järjestetään kaupunginosien välisiä kilpailuja) erotettiin taustalla olevasta *mercato*sta. Samaa tapaan islamilaisissa kaupungeissa sotilaiden linnoitettu leiri *kasbeh* erotettiin bazaarista.” (Weber 1921/1992, 78, käännös englannista AT).

²⁷⁹ Dovey, 40.

vuotta voisi myös pitää torin välttämättömänä ominaisuutena. Myös historiallinen konteksti tuottaa eri kaupunkitiloihin erilaisia hyvän torin reunaehtoja.

3. TORIN SUUNNITTELUPERIAATTEITA

Historiallisen kaupunkitilan arviointi edellyttää sen suhteuttamista eri aikakausina historian ja olosuhteiden pohjalta kehittyneisiin oppeihin. Rajaan tarkastelun varsinaiseen empiiriseen tutkimusalueeseen eli Loviisan toriin, ja jätän tarkoituksellisesti laajemman tarkastelualueen eli esplanadipuiston taustan ohuemmaksi²⁸⁰. Tässä esiteltävistä toria koskevista näkemyksistä osa liittyy toimintaan, mutta pääteemana on kuitenkin torin fyysinen muoto, jonka taustalla on yleensä funktionaalisuus mutta usein myös yhteiskunnallisen todellisuuden ja siihen liittyvän maailmankuvan ja -katsomuksen heijastumista²⁸¹. Esitellyillä vaiheilla on tavalla tai toisella kytkentä Loviisan torin vaiheisiin.

Arkkitehtuuria koskevan kirjallisuuden arviointi aloitetaan usein roomalaisesta insinööristä ja arkkitehdista Vitruvius Polliosta (n. 90–20 eaa.), jonka teosta *Kymmenen kirjaa arkkitehtuurista*²⁸² pidetään ainoana säilyneenä antiikin ajan teoksena alallaan. Vitruviuksen työtä on tutkittu perusteellisesti renessanssista lähtien ja sillä on ollut suuri vaikutus tuolloiseen ja myöhempään arkkitehtuurikirjoittamiseen²⁸³.²⁸⁴ Tunnetuin Vitruviuksen ohjeista lienee jo kirjan yleisperiaatteissa esitetty kolmen ominaisuuden sääntö. Sen mukaan kaiken arkkitehtuurin tulee täyttää kestävyys, käyttökelpoisuus ja kauneuden vaatimukset²⁸⁵. Kirmo Mikkolan mukaan nämä toistuvat myös kaupunkisuunnittelun keskeisinä kriteereinä. Vaikka nämä esiintyvät useimmiten sisäkkäisinä, saattaa joillekin aikakausille olla ominaista yhden kriteerin korostaminen, usein edeltäneen aikakauden antiteesinä.²⁸⁶ Vitruviuksen kolmijaon voimaa kuvastanee myös se, että monet uudemmat käsitteelliset jäsennykset muistuttavat sitä melkoisesti²⁸⁷.

Vitruvius toteaa varsin käytännönläheisesti, että Italiassa ei voida noudattaa kreikkalaisten tapaa²⁸⁸ rakentaa neliönmuotoinen *forum* jota ympäröi tiivis kaksinkertainen pylväsrivi, koska perinteen mukaan gladiaattoritaistelut tulee käydä forumeilla. Esitysten takia aukion ympärillä olevien pylväsvälien tulee olla väljempiä ja niihin tulee sijoittaa pankkiirien eli rahanvaihtajien toimistoja. Yläkerran parvekkeiden tulee olla monella tavalla käyttökelpoisia ja tuottaa julkisia tuloja. Forumin koko tulisi suhteuttaa asukasmää-

---

²⁸⁰ Maunu Häyrysen väitöskirja Helsingin puistoista 1880-luvulta 1930-luvulle (Häyrynen) soveltuu osittain taustaksi myös Loviisan Esplanadin ja muiden noihin aikoihin kehittyneiden puistojen arvioinnille.

²⁸¹ Osittain samaan kytkentään viittaa aiemmin kuvattu Panofskyn ikonografinen tai ikonologinen analyysi.

²⁸² Vitruvius 1960/1914/00-luku eaa.

²⁸³ Ks. esimerkiksi Schildt, Henri.

²⁸⁴ Tapani Eskolan mukaan Vitruviuksen teos *De architectura* ilmestyi vuosien 30 ja 10 välillä eaa. (Eskola, 33).

²⁸⁵ Vitruvius, 17.

²⁸⁶ Mikkola 1984, 10.

²⁸⁷ Kestävyys liittyy fyysisiin ominaisuuksiin, käyttökelpoisuus varsin täsmällisesti toiminnallisiin ominaisuuksiin ja kauneus kohteen ja käyttäjien väliseen suhteeseen, mutta myös erityisesti symbolisiin ominaisuuksiin.

²⁸⁸ Madanipourin mukaan pyrkimys julkiseen tilaan erottaa ylipäänsä roomalaiset kreikkalaisista, joille riitti rakennus itsessään, ja tämä roomalainen tapa näyttää muodostavan perustan länsimaiselle kaupunkitilakehitykselle. (Madanipour, 195–196)

rään niin, että sen pienuus ei haittaa käyttökelpoisuutta, mutta ettei se myöskään ole kuin erämaa väen vähyyden takia. Sivujen suhteiden tulee olla 2:3, jolloin se on pitkulainen ja sopiva esityksiin. Yläkerran pylväiden tulee olla kantavuuden ja luonnon eli puiden imitoinnin takia pienempiä kuin alakerran. Vitruvius antaa ohjeita myös roomalaisen forumin keskeisestä rakennuksesta *basilicasta*²⁸⁹ ja torin muista rakennuksista, kuten rahasäilöstä, vankilasta ja senaatin talosta.²⁹⁰

Vitruviuksen toriohjeet voisi pelkistää siten, että aukion koko on käyttäjämäärän funktio, aukion perusmuoto ja rajaavien rakenteiden sijoittelu määräytyy keskeisestä käyttötavasta, aukion reunoille tulee sijoittaa tuottavia toimintoja ja että aukiota rajaavien pylväistöjen tulee keventyä ylöspäin puita jäljitellen. On merkillepantavaa, että Vitruvius ei esitä mitään symbolisia, taiteellisia tai uskonnollisia perusteita ohjeilleen, vaan perustelut ovat hyvin käytännönläheisiä, suorastaan yksinkertaisia. Edes se, että torin perusmittojen suhteet ovat lähellä kultaista leikkausta, ei ehkä ole ollut tietoisena tavoitteena.²⁹¹ Vitruviuksen ohjeita on pyritty seuraamaan monissa myöhemmissä torisuunnitelmissa. Kahdessa Daniele Barbaron tekemässä ja myös renessanssin omia ihanteita sisältävässä tulkinnessa 1500-luvulta tori on esitetty umpikulmaisena ja pääkadut siihen nähden kumminkin päin aksiaalisina.²⁹² Sekä torin muotoon että sen ja sitä ympäröivien rakennusten ja rakennelmien käyttötarkoitukseen liittyvät Vitruviuksen ohjeet perustuvat kiinteästi antiikin Rooman ja Kreikan kokemuksiin. Suuri osa antiikin kaupunkien aukioista poikkesi kuitenkin Vitruviuksen suosittelemista suorakulmaisista muodoista tai oli pitkulaisempia kuin 3:2.

Ks. kuva P1 Daniele Barbaron "vitruviaanisia" torisuunnitelmia.

Ensimmäisenä kokonaisvaltaisena arkkitehtuurin opettajana Vitruviuksen jälkeen mainitaan yleensä italialainen renessanssiteoreetikko, taiteilija ja arkkitehti Leon Battista Alberti²⁹³. Hän esitti toria koskevat käsityksensä muun muassa vuonna 1452 kirjoittamassaan teoksessa *Rakennustaiteesta kymmenessä kirjassa*²⁹⁴. Alberti toistaa monia Vitruviuksen opetuksia kuten kolme keskeistä kriteeriä, mutta esittää niitä täydentäviä ja myös niistä poikkeavia näkemyksiä. Torin osalta täydennyksiä ovat ainakin käyttötarkoitusta ja aukion seinien korkeutta koskevat näkemykset. Albertin mukaan eri kauppataivoille kuten vihanneksille, karjalle ja puulle olisi hyvä olla omat torinsa, jotka koristeltaisiin kullekin ominaisella tavalla. Rahanvaihto, joka oli Vitruviuksellakin keskeisessä asemassa, ansaitsisi Albertin mukaan hienoimmat paikat. Toriseinämien korkeuden tulisi olla vähintään 1:3 ja enintään 2:7 aukion leveydestä; portiikki tulisi sijoittaa mielellään torille tulevan päätien suuhun. Torin perusmittojen osalta Alberti esitti Vitruviuksesta poik-

---

²⁸⁹ Alkuaan kauppa- ja oikeusrakennus, 300-luvulta alkaen kristillinen kirkkotyyppi.

²⁹⁰ Vitruvius, 131–139.

²⁹¹ Kiinnostus tiettyihin mittasuhteisiin kauneuden perusteina tai takeina pohjautui kreikkalaisten, mahdollisesti Pythagoraksen havaintoon, jonka mukaan musiikissa soitinkielten tietyt pituudet korreloivat harmonisesti, esimerkiksi 1:2, 2:3 ja 3:4. (Honour - Fleming, 437). Tavallisilla kouluttamattomilla ihmisillä tehtyjen kokeiden perusteella niin sanottuja Pythagoraan propertioita tai kultaista leikkausta ei ole koettu muita suhteita kauniimmiksi (Routio 2005).

²⁹² Lilius 1967, 145.

²⁹³ Alberti, Leon Battista (1404–1472).

²⁹⁴ Alberti 1988/1486/1452.

keavia näkemyksiä: torin perusmuoto olisi mieluiten kaksoisneliö eli sen sivujen suhteen tulisi olla 1:2.²⁹⁵

Noin sata vuotta Albertin jälkeen vaikuttanut italialainen Andrea Palladio²⁹⁶ tiivistä opeuksensa vuonna 1570 julkaisemaansa kirjaan *Neljä kirjaa arkkitehtuurista*²⁹⁷. Palladio toistaa Vitruviuksen näkemykset torin koosta suhteessa asukasmäärään. Hänen kuten Albertinkin mukaan kaupungissa voi olla useita toreja, mutta yhden tulisi olla päätori eli *principal piazza*. Päätorilla tulisi Palladion mukaan olla palatsi, rahapaja, rahasäilö, vankila ja *curia* eli senaatin kokoushuone sekä basilica. Vankiloita tulisi olla erilaisia ja niiden tulisi olla terveellisiä ja tarkoituksenmukaisia. Basilica, paikka jossa oikeus kokoontuu ja jossa tehdään paljon kauppaa, tulisi sijoittaa torin lämpimimmälle reunalle.²⁹⁸ Paul Zuckerin mukaan myös Palladio tarkasteli toria enemmän käytännön kuin estetiikan näkökulmasta²⁹⁹. Palladion mukaan toriseinämien korkeuden tulisi olla vähintään 1:6 ja enintään 1:3 aukion leveydestä.

Toreja ja aukioita käsiteltiin paljon myös renessanssiajan vilkkaassa työssä ihannekaupunkien kehittämiseksi. Ihannekaupungit olivat yleensä ympärysmuurilla varustettuja linnoituksia, mikä johti usein suunnilleen pyöreään kaupungin perusmuotoon. Sisäiseltä rakenteeltaan ne olivat usein symmetrisiä siten, että päätori oli kaupungin keskellä, pääväylien päätepisteenä, ja siten kaupunkitoimintojen luonnollinen keskus. Ehkä tunnetuimman renessanssin ihannekaupungin suunnittelija oli Antonio Filarete³⁰⁰, joka osittain Albertiin tukeutuen laati mallinsa jo 1460-luvulla.³⁰¹ Torin kannalta maininnan arvoinen on myös maisemaa dominoivan tornin ilmestyminen suunnitelmiin³⁰².

Toteutumisen kannalta erityisen vaikuttava oli Espanjan siirtomaapolitiikkaan Amerikassa liittynyt kaupunkisuunnittelun malli, *Intioiden laki*³⁰³. Leonardo Benevolon mukaan se oli ensimmäinen uuden ajan kaupunkisuunnittelulaki, ja se säädettiin Filip II:n³⁰⁴ aikana vuonna 1573³⁰⁵. Lain perusteella rakennettiin valtava määrä kaupunkeja aina 1800-luvulle saakka. Intioiden lakien mukaan keskusaukion asema on jo sijainnilisesti hyvin tärkeä: aukio on kaupungin keskellä ja kadut johtavat sieltä porteille ja tärkeimmille maanteille. Aukion koko tulee suhteuttaa väkimäärään, mutta sen tulisi kuitenkin olla pituudeltaan noin 90 ja 240 metrin ja leveydeltään noin 60 ja 150 metrin välillä, keskimäärin noin 180 x 120 metriä. Aukion pituuden tulisi olla vähintään 1,5 kertaa leveys, jotta

---

²⁹⁵ Alberti, 263–265.

²⁹⁶ Palladio, Andrea (1508–1580).

²⁹⁷ Palladio 1965/1570.

²⁹⁸ Palladio, 72–73.

²⁹⁹ Zucker, 103.

³⁰⁰ Filarete, Antonio (n. 1400–1469).

³⁰¹ Filareten jälkeisiä aukioidenkin kannalta tärkeitä suunnittelijanimiä olivat muun muassa Giorgio Martini, Pietro Cataneo sekä Vincenzo Scamozzi, joka ilmeisesti suunnitteli tunnetuimman toteutetun ihannekaupungin eli Palma Nuovan Venetsian tasavaltaan 1500-luvun lopulla. (Zucker, 100–107).

³⁰² Girolamo Maggin ja Iacomo F. Castriotton kirjassa vuonna 1564 (Rosenau, 61).

³⁰³ *Ley de Indias*.

³⁰⁴ Filip II (1527–1598), Espanjan kuningas 1555–1598.

³⁰⁵ Lewis Mumfordin mukaan laki kodifioitiin "... jo Meksikon valloituksen aikaan vuonna 1523" (Mumford 1987/1961, 379). Tässä voi olla myös painovirhe; myös Kostoffin mukaan vuosi olisi 1573. Kostoffin mukaan mitat olivat enintään 162 x 243 metriä (532 x 800 jalkaa) ja vähintään 61 x 91 metriä (200 x 300 jalkaa). (Kostof 1995/1985, 444–445)

siellä voidaan järjestää hyvin myös sellaisia juhlia, joissa on mukana hevosia³⁰⁶. Neljän pääkadun tuli sijoittua toriin nähden aksiaalisesti kullekin sivulle, ja sekä aukio että pääkadut tuli varustaa pylväskäytävin muun muassa kaupankäynnin helpottamiseksi. Muut pääkadut tulivat torin kulmiin, joiden avoimuutta korostettiin. Kirkko oli keskeisin kaupungin rakennus. Se tuli sijoittaa aukion reunaan, mutta kuitenkin niin, että se näkyi kaikkialle. Se tuli myös rakentaa niin korkealle, että sinne joutui nousemaan. Köyhien sairaala tuli sijoittaa torin pohjoislaidalle. Muut torin tontit tulisi varata valtion ja kaupungin rakennuksille sekä kauppiaiden kaupoille ja asunnoille.

Intioiden laeissa sovellettiin keskiaikaisia uusien kaupunkien rakentamistapoja 1200–1300-luvuilta, renessanssin ajatuksia sekä geometrisen säännöllisyyden periaatteita³⁰⁷. Avokulmaisuus ja sen korostaminen poikkeaa selkeästi edellä esitettyjen Vitruviuksen tulkintojen mukaisesta umpikulmaisesta aksiaalisesta mallista. Suomalaisessa kaupunkihistoriassa kumpaakin tyyppiä käytettiin paljon, mutta avokulmaisuus oli tavallisempaa.

Renessanssin urbanisteilla oli A. E. J. Morrisin mukaan käytössä kolme pääelementtiä eli pääkatu, ruutukaavaiset alueet ja suljetut aukiot. Myös käyttötarkoituksia oli kolme eli liikenne, asuminen ja kävely. Lisäksi aukioilla oli esteettisiä ja symbolisia tarkoituksia, esimerkiksi patsaan tai muistomerkin paikkana tai tärkeän rakennuksen etuaukeana.³⁰⁸ Renessanssin ja sitä seuranneen barokin³⁰⁹ ajan kaupunkiajattelussa voi nähdä paljon yhteisiä piirteitä. Ali Madanipour yhdistää ne Albertin näkemyksen mukaisen käsitteen ”harmonian ja symmetrian kaupunki” alle. Sitä leimaa huolellinen järjestely, jossa yksityiset tilat erotetaan yhtenäisten, itsessään melko vaatimattomien julkisivujen taakse ja yksityisten intressien keskiajalle ominainen kilpailu estetään. Madanipourin mukaan renessanssin kaupunkikuvaihante romuttui vasta 1700-luvulla David Hume kauneustulkintojen³¹⁰ kautta.³¹¹

Barokki ja klassismi, jotka suomalaisen kaupunkisuunnittelun historiassa usein osittain jopa yhdistetään ja jotka jatkuivat vielä pitkälle 1800-luvulle empireksi muuntuneessa muodossa, merkitsivät kaupunkisuunnittelussa muun muassa julkisten tilasarjojen ja kokonaisuuksien käyttöönottoa renessanssille ominaisten toisistaan erillisten kaupunkitilojen asemesta. Puistot saivat myös entistä merkittävämmän aseman, ja niiden sekä katujen ja aukoiden yhdistelmistä tuli kaupunkikeskustojen selkäranka. Monumentaaliset kokonaisuudet sinänsä on ymmärrettävissä valtioiden kasvun ja vaurastumisen sekä itsevaltai-

---

³⁰⁶ Ohje on täsmälleen sama kuin Vitruviuksella, mutta toiminto on muuttunut gladiaattoritaistelusta muuksi ”sirkushuviksi”.

³⁰⁷ Benevolo, 624–629.

³⁰⁸ Morris, 123 ja 127.

³⁰⁹ Ensimmäisinä barokkiin viittaavina kaupunkisuunnittelun ilmiöinä mainitaan usein paavi Sixtus V hankkeet 1500-luvun lopun Roomassa: pääkatusysteemi muun muassa pääkirkkojen välille sekä maamerkkiobeliskit Piazza del Popololla vuonna 1589, Capitol Piazzalla vuonna 1585 ja S. Maria Maggiorella vuonna 1587 (Morris, 145)

³¹⁰ Hume, David (1711–1776), skotlantilainen filosofi, historioitsija ja taloustieteilijä. Hume mukaan kauneus ja suhteet olivat enemmän yksilöllisiä asioita kuin ennalta määrättäviä matemaattisia suhteita (Madanipour, 200). ”*Beauty is no quality in things themselves: It exists merely in the mind which contemplates them; and each mind perceives a different beauty*” (D. Hume: On the Standard of Taste. Tässä Norberg-Schulzin mukaan, Norberg-Schulz, 92).

³¹¹ Madanipour, 198–200.

sen hallinnon korostumisen kautta muun muassa Ranskassa ja Venäjällä. Historiallisena taustana niille on löydettävissä antiikin Roomasta mutta myös kauempaa historiasta.

Gustaf Strengell³¹² kuvasi barokkiklassismia ihailevassa sävyssä korostaen sen kaupunkikuvaa koordinoivaa vaikutusta: ”Toiselta puolen levittää barokki siis aukean tilavaikutuksen sen omien rajojen ulkopuolelle, toiselta puolen vetää se ympäristön aukean kuva-vaikutuksen yhteyteen.”³¹³ Myös Nils Erik Wickberg korosti barokin keskittävää pyrkimystä. Barokki vaati hänen mukaansa selkeää erottelua hallitseviin ja alistettuihin osiin, kun renessanssissa pyrittiin sommittelemaan sopusointuinen kokonaisuus periaatteessa samanarvoisista osista ja esimerkiksi palatsien julkisivut olivat ”metritavaraa”, jota voi pidentää sommittelun kärsimättä.³¹⁴ Barokin kaupunkimuotoon liittyvien tavoitteiden ohella ainakin joissain tapauksissa myös toiminnallisesti avainasemassa oleva väestö keskitettiin yhtenäiseen kokonaisuuteen, hallitsijan kontrolloitavaksi. Esimerkkejä tällaisesta olivat muun muassa eräät Pariisin aukiot ja täydellisimmillään kenties Richelieun kaupunki³¹⁵.

Empire eli 1800-luvun alun uusklassismi toi Strengellin mielestä kaupunkikuvaan taiteellisesti jyrkän laskun³¹⁶. Kuitenkin monumentalistiset peruspiirteet vaikuttivat Suomessa keskeisinä niin uusklassismin aikana kuin vielä sitä seuranneissakin tyytleissä, ja ne on nähtävissä myös esimerkiksi Eugène Haussmannin³¹⁷ tunnetussa Pariisin uudistamisessa 1800-luvun puolivälin jälkeen³¹⁸. Voimakkaana jatkui myös pyrkimys käyttää kaupungin järjestystä hallitsemisen välikappaleena. Barokin ja klassismin aikana aukioille ja toreille kehiteltiin erilaisia muotoja: esimerkiksi poikettiin suorakulmaisuudesta, käytettiin optisia tehokeinoja kuten valeperspektiiviä ja hyödynnettiin laajasti korkeuseroja.

Monumentalistisen kauden kuluessa tapahtui ainakin kaksi keskeistä kaupunkieihin vaikuttavaa muutosta. Sodankäyntitekniikka kehittyi vähitellen, ja erityisesti tykistön tehostuminen teki kaupunkien linnoittamisen vanhentuneeksi. Tämä vapautti kaupunkien käyttöön monenlaisia mahdollisuuksia, kun kaupunkiytimen ympäriltä voitiin ottaa hyötykäyttöön linnoitusvyöhyke sekä sitä ympäröinyt rakennuskieltoalue. Barokkipohjaisen kaupunki-ihanteen kannalta muutos ei sinänsä ollut ratkaiseva, mutta antoi mahdollisuuksia entistä mittavampien akselien toteuttamiselle. Toinen ja vielä suurempi muutos oli yhteiskunnan teollistuminen, joka aiheutti kaupunkien valtavan kasvun.

---

³¹² Strengell, Gustaf (1878–1937), arkkitehti TKK.

³¹³ Strengell, 84.

³¹⁴ Wickberg 1946, 47. Tori ei tietenkään ollut ”metritavaraa” renessanssikaupungissakaan, mutta myös aukoiden sommittelu muuttui monipuolisemmaksi barokin ja klassismin aikana.

³¹⁵ Ks. esimerkiksi Rabinow.

³¹⁶ Strengell, 265–266.

³¹⁷ Haussmann, Eugène (1809–1892), Pariisin prefekti ja kaupunkiudistaja keisari Napoleon III:n valtakaudella 1850- ja 1860-luvuilla.

³¹⁸ Andersson - Halonen, 7. Nyttemmin on myös suomalaisessa julkisuudessa noussut esille Haussmannin varjoon jäänyt aikalainen eli Barcelonan suunnittelija Ildefons Cerdà (1815–1876), jonka työ ilmeisesti vastasi monessa suhteessa enemmän nykyaikaisen kaupunkisuunnittelun periaatteita ja lähtökohtia. Haussmannin ohjelmaa voikin arvostella muun muassa karkeasta suhtautumisesta olevaan rakennuskantaan sekä siitä että sen kaupunkirakenteelliset ideat eivät olleet oikeastaan muuta kuin jatkoa Pariisissa jo aiemmin toteutetuille uudistuksille.

Palladion jälkeen seuraavana merkittävänä aukiomittojen ja suhteiden optimoijana mainitaan usein saksalainen arkkitehti Herman Maertens³¹⁹ 1800-luvun lopulta. Hänen oppikirjansa³²⁰ mukaan tilallisesti parhaan vaikutelman antaa kaksi kertaa vastajulkisivun korkeuden mukainen katsomisetäisyys³²¹. Kell Åströmin tulkinnan mukaan Maertens esitti, että rakennuksesta täytyy olla sen korkeuteen nähden kaksinkertaisella etäisyydellä, jotta sen näkisi kokonaan pystysuunnassa. Jos suhteet ovat 1:1, aukio vaikuttaa rakennuksen etuaukiolta; jos ne ovat 1:2, aukio vaikuttaa ahtaalta; jos ne ovat 1:3, myös vähän taivasta näkyy, mikä antaa vahvan mutta miellyttävän tilantunnon. Jos suhteet ovat 1:6, taivasta näkyy yli kaksinkertaisesti julkisivun korkeuteen verrattuna, ja tilantunne alkaa kadota.³²² Jos Maertensin arviointia sovelletaan symmetriseen aukioon, optimaalinen suhde julkisivujen ja aukion leveyden välillä olisi jossain neljäsosan ja kuudesosan välillä.

Uudet mahdollisuudet ja haasteet 1800-luvun loppupuolella johtivat muutoksiin kaupunkisuunnittelussa. Sotilaallinen näkökulma menetti merkitystään, ja muut toiminnalliset sekä terveydelliset ja sosiaaliset näkökulmat voimistuivat. Kaupunkisuunnitteluun tuli mukaan myös uusia tieteenaloja. Eurooppalaisen modernin kaupunkisuunnittelun kehittymistä voikin Paul Rabinowin mukaan kuvata ”*itsetietoisena tieteellisenä oppirakennelmana, jossa hygienia, tilastot ja sosiologia olivat tärkeitä osatekijöitä*”³²³. Esteettinen osuus säilyi edelleen melko vahvana: kaupunkeja suunniteltiin edelleen fyysisinä kokonaisuuksina ja usein jopa kokonaistaideteokseen pyrkien.

Ensimmäisenä nykyaikaisen kaupunkisuunnittelun nimenä mainitaan usein saksalainen Reinhardt Baumeister³²⁴, joka julkaisi keskeisen oppikirjansa³²⁵ vuonna 1876.³²⁶ Baumeisterin nykyaikaisuus ilmeni suunnitteluprosessissa, jonka hänen mukaansa tuli käsitellä seuraavia vaiheita: inventointi, vaihtoehtojen hahmottaminen, monitieteinen toteutuskelpoisuuden toteaminen sekä lopuksi ratkaisun kehittäminen³²⁷. Baumeisterin käyttöönottamat periaatteet merkitsivät Thomas Paulssonin mukaan asiallisesti yleiskaavoituksen syntymistä³²⁸. Jatko oli nopeaa: eri länsimaissa laaja-alainen – ja vähitellen yhä enemmän paisuvan asumisongelman ratkaisemiseen, asuntoalueiden kehittämiseen pyrkivä – suunnittelu sai omaperäisiä ja vaikuttavia muotoja. Menestyneimpänä niistä voitaneen pitää puutarhakaupunkia³²⁹ erilaisine ilmenemismuotoineen.

---

³¹⁹ Maertens, Hermann (1823–1898).

³²⁰ *Der Optische Maßstab in den Bildenden Künsten*, 1877.

³²¹ Kostof 1999/1992, 140.

³²² Åström, Kell 1985, 17.

³²³ Rabinow, 9.

³²⁴ Baumeister, Reinhardt (1833–1917)

³²⁵ *Stadterweiterung in Technischer, Baupolitischer und Wirtschaftlicher Beziehung*. Jo 10 vuotta aiemmin hän oli julkaissut teoksen *Architectonische Formenlehre* (Paulsson, Thomas, 20)

³²⁶ Tässäkin yhteydessä on syytä todeta, että Cerdà Barcelonaa koskeva suunnittelu oli melko valmis jo parikymmentä vuotta aikaisemmin. Cerdà jäi aikanaan kansainvälisen keskustelun ulkopuolelle, eikä hänen vaikutustaan Suomeen Loviisan aukiosuunnittelusta puhumattakaan ole tunnistettavissa. Sinänsä Cerdà uudisrakennussuunnitelmassa Barcelonan *Eixampleen* on myös mielenkiintoisia aukioelementtejä: tavaltaan kaikki kadunristeykset on kehitetty aukioiksi.

³²⁷ Kuoppamäki-Kalkkinen 1982, 9.

³²⁸ Paulsson, Thomas, 23.

³²⁹ Puutarhakaupunki-idean isänä mainittaneen useimmiten brittiläinen Ebenezer Howard (1850–1928). Hanna Mattila näkee sekä hänen että Unwinin kirjoituksissa vahvan ympäristödeterministisen sävyn: Howard korosti kuitenkin enemmän luonnon ja Unwin rakennetun ympäristön esteettisen muodon merkitystä (Mattila 2006, 140).

Perinteinen fyysinen aukiosommittelu näyttäisi jääneen kansainvälisessä kaupunkisuunnittelukeskustelussa sivuosaan 1900-luvulle tultaessa. Sitä kuitenkin harrastettiin ja siitä käytiin keskustelua, osittain vanhojen kaupunkien uudistamiseen liittyen ja osittain uusien kaupunkimallien yhteydessä. Torien toimintaan ”nykyaika” vaikutti muun muassa siten, että elintarvikkeiden kauppa siirtyi hygieniasyistä osittain kauppahalleihin. Ensimmäiset tavaratalot ja katetut kauppakujatkin rakennettiin 1800-luvun puolella. Suomessa liikekadut ja kauppakujat syntyivät 1900-luvun alussa³³⁰. 1800-luvun loppupuolelta fyysisen kaupunkisuunnittelun puolelta mainitaan yleensä kaksi toisilleen jossain määrin vastakkaista auktoriteettia eli itävaltalainen Camillo Sitte³³¹ ja saksalainen Joseph Stüb-
ben³³². 1900-luvun alkupuolelta tärkeitä nimiä ovat brittiläinen Raymond Unwin³³³, itävaltalainen Otto Wagner³³⁴ ja saksalainen Albert Erich Brinckmann³³⁵. Näistä varsinkin Sittellä ja Brinckmannilla mutta myös Unwinilla oli voimakkaita näkemyksiä kaupunkiestetiikasta ja aukoiden ja muiden kaupunkitilojen kehittämisestä.

Erityisen keskeinen Sittelle oli aukoiden tilallinen hahmo. Hänen vuonna 1889 ilmestyneen ja laajasti myös Suomessa tunnetun teoksensa *Kaupunkirakentamisen taide* mukaan: ”... keskikaupungin vapaasta tilasta tulee aukio varsinaisesti vasta sulkemisen jälkeen... taiteellisessa katsannossa pelkkä rakentamaton läntti ei ole mikään kaupunkiaukio”³³⁶. Tilan sulkemiskeinoiksi Sitte esitti niin sanottua turbiinimallia, porttikaaria ja pylväshalleja³³⁷. Vitruviuksen ja renessanssiteoreetikoiden tapaan hän kannatti pitkulaisia, ei kuitenkaan suhteiltaan yli 3:1 aukioita³³⁸. Sitte käytti Riitta Nikulan mukaan historiallista taustaa hyväkseen, mutta ei vain keskiaikaiseen muotoon juuttuen, kuten usein uskotaan. Päinvastoin hän tunsu hyvin klassikot ja esimerkiksi lainasi ajatuksen katuja ylittävistä kaarista aukoiden reunalla Albertilta. Hänen mukaansa uuden ajan tilanteessa yleensä käyttökelpoisin taustatyylisi olisi ollut barokki.³³⁹

Stüb-
benin vuonna 1890 ilmestynyt käytännöllinen ja käsikirjamainen perusteos *Kaupunkirakentaminen* asetetaan usein vastakkain Sitten ajatusten kanssa. Heidän pohjalleen myöhemmin syntyneiden koulukuntien kiistaa Nikula kuvaa kysymyksellä ”kauniita katu-
näkömiä vai tehokkaita liikenneverkkoja?”³⁴⁰. Erot eivät kuitenkaan olleet välttämättä kovin suuria. Stüb-
ben esimerkiksi hyväksyi Sitten ajatukset julkisivuista aukoiden seininä ja aukion tilallisten aukkojen sulkemistavoitteen. Selvänä erona Sitten ja Stüb-
benin välillä Nikula näkee kuitenkin julkisten rakennusten ja aukion välisen suhteen. Kun Sitte arvostaa tietynlaista ahtautta myös julkisten rakennusten sijoituksessa, Stüb-
benin kaipaa avarampaa tilaa niiden ympärille sekä käytännöllisistä että esteettisistä syistä³⁴¹.³⁴² Stüb-
benin mukaan avoimia puistoja tulisi olla terveyssyistä ja vapaita liikenneaukioita liikene-

---

³³⁰ Pakarinen 1987, 66. Ensimmäiset tavaratalot perustettiin Pariisiin jo 1800-luvun puolivälissä.

³³¹ Sitte, Camillo (1843–1903).

³³² Stüb-
ben, Joseph (1845–1939).

³³³ Unwin, Raymond (1863–1940)

³³⁴ Wagner, Otto (1841–1918).

³³⁵ Brinckmann, Albert Erich (1881–1958).

³³⁶ Sitte, 40.

³³⁷ Sitte, 41–46.

³³⁸ Sitte, 52.

³³⁹ Nikula, Riitta 1981, 93.

³⁴⁰ Nikula, Riitta 1981, 90.

³⁴¹ Loviisan torin Suurtorivaihe on vastannut ehkä enemmän Sitten, Raatihuoneentori Stüb-
benin ajatuksia.

³⁴² Nikula, Riitta 1981, 99.

nesyistä. Suljettuja arkkitehtuuriaukioita tulisi olla esteettisistä syistä, ja samasta syystä tulisi säilyttää keskeisten vanhojen alueiden suljettu rakennustapa³⁴³. Stübberin korosti myös puistojen ja istutusten merkitystä: hänen mukaansa vähintään 10 % kaupungin pinta-alasta tulisi olla istutettu. Katujen leveys tuli suhteuttaa liikenteeseen. Parhaana kadun muotona hän piti kaareutuvaa katua suoran tai mutkikkaan asemesta^{344 345}.

Brinckmann kehitti oppiaan 1900-luvun alusta lähtien muun muassa teoksessaan *Aukio ja monumentti*³⁴⁶. Hän pyrki puhtaampaan tyyliin kuin Sitte, jota hän piti eklektikkona ja romantikkona, ja jonka teoriaa aukioiden sulkeutuneisuudesta hän arvosteli. Brinckmann katsoi, että arkkitehtoninen yhteenkuuluvaisuus julkisivujen välillä torin ympärillä merkitsee tilantunnulle yhtä paljon kuin pelkkä fyysinen sulkeutuneisuus.³⁴⁷ Brinckmann arvosti myös suoraa linjoja ja suoraa kulmaa kaupungin keskeisenä tekijänä³⁴⁸. Wagnerin panoksesta aukiokeskusteluun kannattaa tässä yhteydessä mainita aukion maksimikoon määrittely. Se olisi hänen mukaansa noin 12 hehtaaria eli 300 x 400 metriä, koska isomalla aukiolla rakennuksia ei koe aukion tilallisiksi rajaajiksi.³⁴⁹ Tilan tunne saattaa noissa mitoissa todellakin ruveta haihtumaan, sillä tällainen aukio olisi 3-4 kertaa suurempi kuin esimerkiksi edellä kuvattujen Intioiden lakien mukainen maksimiauukio. Brittiläisessä aukioajattelussa korostui muita enemmän luonto. Vaikka esimerkiksi Unwin piti aukion sulkeutuneisuutta tärkeänä asiana, aukio voi hänen mukaansa olla myös suuren väylän varrella, ja tori voidaan myös avata kauniiseen näköalaan.³⁵⁰

Modernistiseksi kutsutun vaiheen voisi pelkistää kahteen tutkimusaiheen kannalta tärkeään teemaan: toimintojen selkeään eriyttämiseen ja liikenteen, vähitellen yhä enemmän henkilöautoliikenteen keskeiseen asemaan. Tunnettu Ateenan julistus 1930-luvun alussa kodifioi ajatuksen elämän jakamisesta työhön, asumiseen, virkistykseen ja liikenteeseen, toiminnallisesti mutta myös alueellisesti. ”Vanhanaikaiset”, toiminnallisesti monipuoliset keskustat toreineen eivät kovin hyvin sopineet moderniin, yleensä isompaa mittakaavaa vaatineeseen konseptiin. Liikenteen paine vaati keskustoilta uusia ratkaisuja, joiden luonne ja suhde perinteiseen kaupunkikeskustaan ilmenevät hyvin esimerkiksi Le Corbusierin³⁵¹ kaupunkiutopioista³⁵². Hänen ajatusmaailmaa leimasivat ylipäänsä liikenteen vapaus, avoimet tilat sekä intimiteetin ja perinteisen kaupunkikeskustan puute³⁵³.

Jan Gehlin³⁵⁴ mukaan 1930-luvulta 1970-luvulle julkisissa tiloissa ja niiden arkkitehtuurissa ei juuri tapahtunut myönteistä kehitystä. Syynä tähän oli hänen mukaansa modernistien vastustus, nopea autoistuminen ja kiinnostus teihin sekä sodanjälkeinen jälleenrakennus.

---

³⁴³ Paulsson, Thomas, 39.

³⁴⁴ Paulsson, Thomas, 42, 45.

³⁴⁵ Tällä ihanteella on kytkenä Loviisan toriympäristöön: Jung suunnitteli Kirkkokadun kaarevaksi samaan tapaan kuin Eliel Saarinen Helsingin Kaisaniemenkadun (alun perin Murtokatu).

³⁴⁶ *Platz und Monument. Untersuchungen zur Geschichte und Ästhetik der Stadtbaukunst in neuerer Zeit.* Brinckmann 1908.

³⁴⁷ Brinckmann, 165.

³⁴⁸ Brinckmann, 169.

³⁴⁹ Åström, Kell 1985, 17.

³⁵⁰ Åström, Kell 1988, 15.

³⁵¹ Le Corbusier, oikeastaan Jeanneret, Charles Édouard (1887–1965), sveitsiläis-ranskalainen taiteilija ja arkkitehti

³⁵² Esimerkiksi Le Corbusier, 26 ja 181–183.

³⁵³ Andersson - Halonen, 12.

³⁵⁴ Gehl, Jan (s. 1936), tanskalainen, erityisesti kaupunkikeskustojen kehittämiseen erikoistunut arkkitehti.

tamisen määrällinen paine. Muutoksen vilkkaampaan suuntaan Gehl katsoo alkaneen vuoden 1970 vaiheilla.³⁵⁵ Myös Ali Madanipourin mukaan modernismi kiinnitti vähän huomiota historiallisiin kaupunkitiloihin ja pyrki uuteen määrittelyyn yksityisen ja julkisen tilan välillä. Julkisista tiloista tehtiin suuria sekä hygieenisistä että esteettisistä syistä. Tuloksena oli usein sellainen tilojen järjestely, jossa niihin ei ollut muuta kuin näköyhteys korkeista taloista tai auton ikkunasta. Esimodernille kaupungille ominainen tasapaino yksityisen ja julkisen tilan välillä hävisi.³⁵⁶

Modernismiin liittyvän arkkitehtuurityylin kannalta tämän tutkimuksen relevantein näkökulma on modernismin suhde perinteeseen ja ympäristöön. Traditiosta muodostui Timo Kohon mukaan ongelma kun modernismi ryhtyi järjestelmällisesti kieltämään historian merkityksen. ”Arkkitehtuurin uudistaminen ei sietänyt viitteitä menneisyyteen, sillä avantgardismi halusi sanoutua irti eilispäivän arvoista ja suunnittelumetodeista. Seurauksena oli kokemuksellisen tiedon halveksunta...”³⁵⁷ Edellä rakennustaidetta sekä täydennysrakentamista koskevissa osissa on tuotu esille yrityksiä ratkaista tätä ristiriitaa.

4. RUOTSALAIS-SUOMALAINEN TORIPERINTÖ

Suomessa ensimmäiset historiallisen ajan kaupungit syntyivät rannikolle Ruotsin lujitessa otettaan Pohjanlahden itäpuolella. Ruotsin oma valtakeskus oli siirtynyt ensin viikinkiajalla Birkaan, sieltä Sigtunaan 900-luvun lopulla, sieltä Uppsalaan ja lopulta Birger Jaarlin vuonna 1252 perustamaan Tukholmaan. Turku lienee saanut kaupunkioikeutensa 1290-luvulla. Keskiajalla eli ennen Kustaa Vaasan aikaa maahamme perustettiin vielä viisi muuta kaupunkia: Porvoo ja Ulvila 1300-luvun keskivaiheilla, Viipuri vuonna 1403, Rauma vuonna 1442 ja Naantali vuonna 1443³⁵⁸. Kaupunkien elämässä keskeistä oli alusta lähtien kaupankäynti, kuten aiemmissa suomalaisissa muinaiskaupungeissakin³⁵⁹, mutta saksalaisilta omaksutun kaupunkikäsitteen mukaan myös ydininstituutiot kirkko, kruunu ja raati, jonka toimintakuviota tori ennen muuta liittyi³⁶⁰.

Kaupungin ensimmäinen tori oli usein kirkon välittömässä tuntumassa, C. J. Gardbergin mukaan ainakin Turussa³⁶¹, Porvoossa³⁶² ja Raumalla. Tyypillistä oli kuitenkin se, että kaupungin laajentuessa tori muodosti oman, kirkosta erillisen raatihuoneen hallitseman kokonaisuutensa, Turussa Gardbergin mukaan vuoden 1318 jälkeen³⁶³. Uusi erillinen tori

---

³⁵⁵ Gehl - Gemzøe 2000, 7.

³⁵⁶ Madanipour, 202–203.

³⁵⁷ Koho, 7.

³⁵⁸ Perustamisvuodet kaupunkioikeuksien mukaan.

³⁵⁹ Gardbergin mukaan esimerkiksi Teljä ja Hahlo Kokemäenjoen varrella, Nousiaisten Kurkela, Halikon Rikala. (Gardberg 1987, 30)

³⁶⁰ Gardberg 1981, 12–13.

³⁶¹ Kirkosta etelään ja itään. Aivan tuoreet arkeologiset kaivaustulokset viittaisivat siihen suuntaan, että Gardbergin et al. käsitystä Turun alkuperäisestä torista jouduttaisiin tarkistamaan, koska kirkosta erillinen Suurtori näyttäisi olleen olemassa jo kirkon vihkimisen eli vuoden 1300 aikoihin. (matkailuneuvoja Aiju von Schönemanin esittelyn mukaan Ympäristöministeriön alueidenkäytön neuvottelupäivien ekskursiolla 11.10.2006)

³⁶² Kirkosta pohjoiseen.

³⁶³ Gardberg 1998B, 33; Lilius 1985, 211.

ulottui kaikissa kolmessa kaupungissa rantaan eli tukeutui vesiliikenteeseen. Viipurin asutus rakentui aluksi linnan tuntumaan, mutta myöhemmin kaupungin laajetessa sillä oli kaksi toria: sekä linnan puoleisella rannalla sillan tuntumassa³⁶⁴ että raatihuoneen tuntumassa keskellä kaupunkia. Naantalin tori lienee ollut vain pääkadun levennys kahden poikkikadun välissä, ja Ulvilan kaupungista ei ole juurikaan asemakaavallisia tietoja. Myöhemmin kaikki keskiaikaiset rantatorit Viipuria lukuun ottamatta irtautuivat rannasta joko rakentamisen³⁶⁵ tai maannousun³⁶⁶ takia.³⁶⁷

Ruotsin suurvalta-ajan kaupunkirakentamisen tavoitteita torin osalta voi kuvailla esimerkiksi Henrik Liliuksen yleistämän mallin mukaan. Sen mukaan optimaalista olisi ollut torin sijainti rannalla kaupunkirakenteen puolivälissä samassa akselissa kuin tulliportti mantereeseen puolella. Torille sijoittuvia rakennuksia olisivat raatihuone ja sen yhteydessä kaupungin vankila, vaakahuone, pakkahuone ja kaupungin mylly. Kirkko, tapuli, pappilat ja koulu muodostaisivat erillisen kokonaisuuden, ja hospitaali olisi kaupungin reunalla erossa muista julkisista rakennuksista.³⁶⁸ Torilla oli Liliuksen mukaan erityinen asema³⁶⁹:

1700-luvun lopulta alkaen kirkon ja torin yhteyksiä tiivistettiin. Hämeenlinnassa kirkko oli torin vierellä jo vuoden 1762 suunnitelmassa³⁷⁰, Tampereen keskustorille suunniteltiin vuonna 1779 jopa neljää kirkkoa³⁷¹, ja Jyväskylän vuoden 1833 kaavassa kirkko oli sijoitettu torin keskelle³⁷². Vähän myöhemmin otettiin käyttöön julkisten rakennusten ja aukoiden kytkeminen kokonaisuuksiksi suurten puistokatuja välityksellä. Tästä Loviisan Raatihuoneentori on tyyppiesimerkki.

Suomessa aiemmin kuvatut 1800-luvun lopun uudet kaupunkisuunnitteluopit ilmenivät aluksi muun muassa Lars Sonckin³⁷³ esittämänä ”sittelaishenkisenä” kritiikkinä yksipuoliseksi koettua ruutukaavakäytäntöä vastaan, vähitellen monipuolisemmin eri maiden ja auktoriteettien antia hyödyntäen. Eliel Saarinen³⁷⁴ nousi pian myös kaupunkisuunnittelijana kansainväliseen kuuluisuuteen, ja kaupunkisuunnitteluun erikoistuvasta Bertel Jun-

---

³⁶⁴ Myöhemmin ”Vanha Raatihuoneentori”.

³⁶⁵ Porvoo.

³⁶⁶ Rauma.

³⁶⁷ Gardberg 1981, 14-21.

³⁶⁸ Lilius 1988, 80.

³⁶⁹ Liliuksen (Lilius 1988, 56) mukaan:

”Tori oli kaupungin ehdoton keskus. Sitä ympäröivät tontit tehtiin joskus muita suuremmiksi torin arkkitehtonisen mittakaavan kasvattamiseksi, ja toria reunustivat monet kaupunkien julkiset rakennukset. Tämä ei ollut mikään uusi piirre, uutta oli vain julkisten rakennusten suurempi määrä. Torien toiminnallista merkitystä lisäsi myös 1638 julistettu niin sanottu toripakko, jonka mukaan kaiken kaupankäynnin tuli tapahtua kaupungin torilla ja torikaupastakin annettiin yksityiskohtaisia määräyksiä. Toreja oli 1600-luvun kaupungeissa yleensä vain yksi. Vuoden 1622 pikkutulliasetus tosin edellytti kaupungin porttien ulkopuolelle avattavia niin sanottuja tullaustoreja, mutta näitä ei Suomessa ilmeisesti muodostettu. Sen sijaan saattoi kirkko hautausmaineen muodostaa ympärilleen aukion. Tori ja kirkkoaukio olivat kuitenkin toisiinsa nähden irrallisia, eikä aukoiden keskinäisen suhteen säätely kuulu 1600-luvun ruutukaavan ominaispiirteisiin.”

³⁷⁰ Lilius 1985, 55.

³⁷¹ Lilius 1988, 106.

³⁷² Lilius 1985, 69.

³⁷³ Sonck, Lars (1870–1956), arkkitehti TKK 1894. Suunnitteli Loviisaan ainakin kansallisromanttiset Kasinon ja Mossebackenin rakennukset.

³⁷⁴ Saarinen, Eliel (1873–1950), arkkitehti TKK 1897. Vieraili Loviisassa Strengellin luona, mutta ei ilmeisesti suunnitellut Loviisaan mitään.

gista³⁷⁵ tuli Helsingin ensimmäinen asemakaava-arkkitehti vuonna 1908. Suomi sai oman oppikirjansa, kun ennen muuta Brinckmanniin tukeutuva Gustaf Strengell julkaisi teoksensa *Kaupunki taideluomana* alun perin ruotsiksi vuonna 1922³⁷⁶.

1900-luvun vaihteen vallitseva arkkitehtoninen tyyli Suomessa oli usein kansallisromanttisesti väritynyt *jugend*³⁷⁷. 1900-luvun alkupuolelta on syytä mainita myös niin sanotun pohjoismaisen klassismin tai "klassismin" arkkitehtoninen vaihe. Eheät kaupunkitilat korostuivat varsinkin 1920-luvulla monissa keskeisissä kaupunkisuunnitelmissa kuten Etu-Töölössä, ja rakennuskannan yhtenäistä ulkoasua ohjattiin muun muassa julkisivukaavioilla.

Suomalaista modernistiseen vaiheeseen liittyvää keskustelua ovat arvioineet Arkkitehti-lehden kirjoitusten perusteella ainakin Terttu Pakarinen³⁷⁸ ja Pauline von Bonsdorff³⁷⁹. Pakarisen mukaan vuoteen 1945 modernistisen vaiheen keskustelussa tilaa ei käsitelty teoreettisena ongelmana. Poikkeuksena oli hänen mukaansa vain 1945 julkaistu ruotsalaisen Nils Ahrbomin artikkeli, jossa ennakoitiin palattavan takaisin tilamuotoiluun.³⁸⁰ Kaavallisten ratkaisujen johtamista yksinomaan esteettisiin perustein alettiin pitää ahdas-katseisena ja vaadittiin taloudellissosiaalisten sidosten huomioonottamista.³⁸¹ Avointa tilakäsitystä kehitettiin ensisijaisesti sosiaalisena ja asumishygieenisenä ratkaisuna, eikä esteettisistä seikoista juurikaan keskusteltu³⁸². Yhdyskuntien keskeisillä alueilla sovellettiin kuitenkin jokseenkin suljettua rakennustapaa, ja muodollisia sommitteluaiheita käytettiin hyväksi³⁸³.

Nimenomaan keskustasuunnittelua modernistisella kaudella, erityisesti 1940-luvun puolivälistä 1960-luvun puoliväliin, tarkastelee väitöskirjassaan³⁸⁴ Timo Tuomi. Hänen tutkimustapauksinaan ovat keskustat Helsingissä, Oulussa, Lahdessa, Joensuussa ja Tapiolassa.³⁸⁵ "Funktionalismin keskusta" saattoi Tuomen mukaan koostua matalista liikekaupunkiosista ja niiden päällä olevista asuintorneista. Helsingin keskustassa esimerkiksi

---

³⁷⁵ Jung, Bertel (1872–1946), arkkitehti TKK 1895.

³⁷⁶ *Staden som konstverk*. Strengell 1923/1922.

³⁷⁷ Jugendista puhuttaessa tarkoitetaan yleensä samaa kuin *art nouveau* -tyylillä. Esimerkiksi Riitta Nikula antaa etusijan jälkimmäiselle, mutta käyttää niitä synonyymeinä (Nikula, Riitta 1981, 22). Käytän tässä työssä sanaa *jugend*, koska se on lyhyempi ja tavanomaisempi eikä Loviisan torin kohteidenkaan (*kohteet ja 1–3b, 7, 11c ja 11j*) osalta johda harhaan.

³⁷⁸ Vuoteen 1945 saakka, Pakarinen 1987.

³⁷⁹ Vuodet 1940–1989, von Bonsdorff, Pauline 1991.

³⁸⁰ Pakarinen 1987, 66.

³⁸¹ Pakarinen 1987, 90. Lapintien väitöskirjan (Lapintie 1993) voisi jossain mielessä liittää tähän samaan esteettisen ja sosiaalisen (eettisen) väliseen jännitteeseen, toki uudessa historiallisessa tilanteessa 1980-luvun esteettispainotteisena pidetyn vaiheen jälkeen. Pakarisen kuvaama sosiaalipainotteinen vaihe ei siis näyttäisi ainakaan lopullisesti murtaneen esteettisen näkökulman vahvaa ja joskus liiankin vahvana pidettyä asemaa arkkitehtuurissa.

³⁸² Pakarinen 1987, 111.

³⁸³ Pakarinen 1987, 66.

³⁸⁴ *Kaupunkikuvan muutokset. Suomalaisten kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamisesta toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin*. Tuomi 2005.

³⁸⁵ Loviisan torin suunnittelun yksi vaihe osui tämän kauden loppuun, ja kuin sattumalta myös Loviisaa suunnitelleella arkkitehti Bengtsillä oli yhteytensä laajempiin ympyröihin vuonna 1949 järjestetyn Helsingin keskustakilpailun kautta. A. O. Bengts, joka yhdessä liikenneinsinööri P. O. Bexeliuksen kanssa voitti kilpailun ensimmäisen palkinnon, olisi Tuomen mukaan ollut göteborgilainen arkkitehti (Tuomi, 128). Kyse on joka tapauksessa samasta pernjalais-kotkalaisesta Anders Olof Bengtsistä, joka suunnitteli Loviisaa 1950- ja 1960-luvulla.

Pauli Blomstedt³⁸⁶ piti kuitenkin oikeana puhdasta liike- ja hallintokeskusta, jonka seassa ei olisi ollut lainkaan asumista. Keskustoihin kaavailtiin myös autoista vapaita kävelyalueita, kuten Blomstedtin ehdottamia pasaaseja tai Aallon Kamppia³⁸⁷. Kävelykeskustoja tavoiteltiin myös monissa muissa kuin Tuomen käsittelemissä kaupungeissa, esimerkiksi Lappeenrannassa³⁸⁸. 1900-luvun lopulla modernismin kritiikki on huomionnut julkiset tilat keskeisenä aihealueena. Tätä keskustelua käsitellään laajemmin kaupunkikeskustojen uudistamista käsittelevässä alaluvussa I / 2.4.

5. SUOMALAISEN TORIN KESKEISIÄ OMINAISUUKSIA

Suomen torihistorian alkuun liittyvä keskiaikainen hansakaupunkien³⁸⁹ tori ja sen jatkona Ruotsin *stortorget* käsitti välttämättä paikallishallintoa edustavan raatihuoneen. Myös keskeisimmät kauppiaspalatsit keskittyivät säännönmukaisesti torien tuntumaan. Kirkon suhde toriin vaihteli, useimmiten se ei Ruotsissa ollut aivan torin tuntumassa. Tori ja kaupungin pääkatu, jotka mainitaan myös renessanssikaupungin pääkomponentteina, liittyivät toisiinsa. Toiminnallinen eriytyminen saattoi hajottaa toimintoja eri aukioille Suomessakin jo 1700-luvulla. Autonomisen Suomen toreihin liittyy leimallisesti väljä mitta-kaava ja suhde leveisiin katuihin ja vielä leveämpiin puistokatuihin sekä yleensäkin istutuksiin. Muun muassa kaupan vaatima autoistuminen hyödynsi ja leimasi tehokkaasti vakaakäyttöiset torit 1920–1970-luvuilla, kunnes viihtyisän ympäristön vaatimus alkoi edellyttää uusia ratkaisuja 2000-luvun vaihdetta lähestyttäessä. Suomalaiselle torille tyypilliset keskeiset ominaisuudet koostunevat tästä historiallisesta perinnöstä, ja niitä voidaan jäsentää myös hierarkkisesti seuraavaan tapaan:

---

³⁸⁶ Blomstedt, Pauli (1900–1935), arkkitehti TKK 1922.

³⁸⁷ Tuomi, 124–125, 139.

³⁸⁸ Ks. esimerkiksi Mäenpää, Marjatta. Tässä mielessä aiemmin kuvattu Jan Gehlin esittämä kritiikki ei ehkä ole ainakaan yleispätevästi ihan kohdallaan ”modernistien vastustuksen” osalta.

³⁸⁹ Saksalainen vaikutus ruotsalais-suomalaiseen kaupunkihistoriaan näkyy ehkä eniten raatihuoneen keskeisessä asemassa. Hansakaupungeissa kauppiat olivat keskeinen valtaryhmä valtiollisen hallinnon ja kirkon ohella.

I	Yleisinhimillinen	Yhteinen käyttö, avoimuus, aukiomaisuus
II	Länsimainen antiikki, keskiaika ja renessanssi	Rajautuneisuus, julkiset rakennukset, mandalan ³⁹⁰ ydin?
III	Ruotsalainen 1700	Kauppa, markkinat, raatihuone, kauppiaspalatsit
IV	Suomalainen 1800–	Monumenttaalisuus, puistokadut, väljä mitoitus
V	Suomalainen modernismi	Autokaupungin toiminnallisuus
VI	Postmodernismi	Viihtyminen

Tässä käyttämäni käsite keskeinen viittaa suhteellisella tavalla ominaisuuksiin, jotka muodostavat kullekin torille ominaisen erityisen historiallisesti määrittyvän kokonaisuuden, joka on jostain määrittelystä näkökulmasta käsin välttämätön³⁹¹. Keskeinen sijainti on epäilemättä yksi tärkeimmistä ominaisuuksista, mutta suomalaistenkin kaupunkien torreja on myös siirretty paikasta toiseen, ja usein uusi paikka on ajan oloon vakiintunut ja tori koetaan oikeaksi toriksi³⁹².

³⁹⁰ *Mandala* on sanskriittia ja tarkoittaa pyhää kuvaa maailmankaikkeudesta. Se voidaan nähdä keskuksena tai yhteytenä, sillä kuva on ympyränmuotoinen. Ympyrän symboli voi kuvastaa muun muassa eheyttä, ykseyttä, iäisyyttä ja maailmankaikkeutta. Mandaloita on tehty kaikissa kulttuureissa. Ks. esimerkiksi Jaffé, 242–243.

³⁹¹ Thomas E. Gierynin mukaan ”paikalla” on kolme välttämätöntä ja riittävää ehtoa: maantieteellinen sijainti, aineellinen muoto sekä merkityksellinen ja arvokas suhde (investment with meaning and value) käyttäjiinsä. Vastaavasti paikka ei ole pelkkä tila tai pelkkä toiminto, vaan olennaista on niiden yhteen kietoutuminen. (Gieryn, 464–466) Gieryn määrittelee tältä pohjalta yleisellä tasolla mielestäni varsin tavanomaisesti paikan ontologisen olemuksen sekä positiivisesti että negatiivisesti. Hänen kokoamassaan sosiologisessa paikan määrittelyn tavassa korostuu myös se, mitä paikka ”tekee” maantieteellisen, fyysisen ja symbolisen kapasiteettinsa pohjalta ja erityisesti se, miten paikka segregoi tai muuten toimii erilaisten väestöryhmien suhteiden kannalta. Näiden ohella korostuu kuitenkin myös paikan merkitys yleensä identiteetin ja muistin, muun muassa vuorovaikutteisten ja kulttuurisesti yhteisten toimintojen kannalta sekä paikan menettämisen ja paikattomuuden ongelmallisuus. (Gieryn, 473–481) Käsittääkseni käyttämäni tilan ominaisuuksien perusjako ottaa huomioon kattavasti nämä näkökulmat ja muun muassa yhteisen muistin teoria toimii hyvin tähän liittyvänä valaisunäkökulmana.

³⁹² Torien siirto on toki radikaali muutos ja se voi epäonnistua: Jyväskylän tori on tästä havainnollinen esimerkki.

LUKU III: EMPIIRINEN TUTKIMUSKOHDE: LOVIISAN TORI

1. KOHTEEN VALINNAN PERUSTELUJA

Loviisan torin valintaa empiiriseksi tutkimuskohteeksi voi perustella sekä sen edustavuudella että siihen sisältyvillä erityisillä ilmiöillä, jotka nostavat sen tavanomaisen yläpuolelle. Pikkukaupunki on yleensä mielekäs tutkimuskohde, koska pienet kaupungit ovat säilyttäneet kohtuullisen hyvin asemansa suuria kaupunkeja suosivan kaupungistumiskehityksen keskelläkin³⁹³. Pikkukaupungit olivat ihanteena antiikin Kreikassa, renessanssin aikaan sekä myös puutarhakaupunkina. Niillä näyttäisi olevan edelleen myös jonkinlainen ihannekaupungin asema ainakin elinympäristöinä³⁹⁴, ja myös niiden taloudellinen suorituskyky näyttää usein hyvältä³⁹⁵. Tori puolestaan on keskeinen paikka yleensäkin kaupungeissa, pikkukaupungeissa ilmeisesti vielä keskeisempi kuin isommissa³⁹⁶.

Loviisassa on myös erityisiä piirteitä, koska se on ollut kaikkien kaupunkihistorian kannalta keskeisten toimintojen eli kaupan, hallinnon ja sotilaallisen toiminnan keskus ja koska sen kaupunkihistoria on melko pitkä. Myös arkkitehtien ja rakennustaiteen historian kannalta Loviisa on tavallista pikkukaupunkia kiinnostavampi, koska sen kaavoja ja rakennuksia on ollut suunnittelemassa eri aikojen nimekkäimpiä arkkitehteja. Torikohteen relevanssin kannalta tärkeää on lisäksi se, että tori on Loviisan pikkukaupungin elämässä keskeisessä asemassa, eikä se ole mitenkään marginalisoitunut monista ristiriitaisista ilmiöistä huolimatta. Loviisan torin suunnitteluun ja rakentamiseen kytkeytyy myös merkittävä osa torien ja kaupunkikeskustojen yleistä historiaa, ja sitä voidaan tulkita tätä taustaa vasten.

2. TUTKIMUSAINEISTO

Kohdealuetta välittömästi koskevia tutkimuksia on melko vähän. Tärkeimmät niistä ovat Annariitta Falckin vuonna 1964 laatima diplomityö Loviisan asemakaavallisesta kehityksestä sekä Georg Theodor Chiewitzin toimiston suunnittelema rakennuksia koskeva Synnöve Bergholmin taidehistorian pro gradu -työ vuodelta 1988. Seurahuonetta on tutkittu Päivi Oksasen diplomityössä vuodelta 1984, Loviisan kirkkoja Pia Wilhelmssonin pro gradu -työssä vuonna 1977 sekä Lars Junellin vuonna 1996 julkaisemassa tutkiel-

---

³⁹³ Pienissä ja keskisuurissa kaupungeissa, jollaisiksi lisensiaatintyössäni rajasin 10–50 000 asukkaan kaupungit, oli vuonna 1990 noin 2 miljoona asukasta eli lähes 40 % suomalaisista (Tynkkynen 1994, 13). Loviisa ei toki aivan täytä edes 10 000 asukkaan kriteeriä.

³⁹⁴ Tuoreena suomalaisena esimerkkinä tästä voisi mainita vaikka Tampereen ja Lempäälän yhteisen tytärikaupungin Vuoreksen, josta ”lähiömäisyys” välttämättä pyritään kehittämään ”pikkukaupunki luonnon kainalossa”. Näyttävä kansainvälinen avaus on noin 20 000 asukkaan ihanne-eko-kaupunkien rakentaminen Kiinaan (Helsingin Sanomat 20.4.2007).

³⁹⁵ Esimerkiksi kunnallisten kulujen kannalta tärkeiden terveyskeskuspalvelukustannusten on todettu olevan edullisimmillaan noin 25 000 asukkaan kokonaisuudessa (Kunta 20/2006, 40).

³⁹⁶ Esimerkkinä siitä, miten tori nähdään keskeiseksi keskustan osaksi, voi mainita Lempäälän keskustan visioinnin. Siinä tori on keskeinen kohtaamisen paikka, sattumoisin varsin paljon Loviisan ”edelsvärdiläistä” Esplanadia muistuttavan akselin osana. (Lempäälän kuntakeskusta 2020).

massa ja Raatihuonetta vuonna 1970 tehdyssä TKK:n arkkitehtiosaston harjoitustyössä³⁹⁷. Tutkimustyötä sisältyy myös useisiin Elmar Badermannin lehtiartikkeleihin sekä Marja Pekkala-Seppäsen asemakaavaselostukseen.

Keskeiset paikallishistorian teokset ovat vuoteen 1918 ulottuvat Gabriel Nikanderin ja Johannes Cederlöfin ”vanhat” kaupunkihistoriat 1930-luvulta sekä vuoteen 1995 ulottuva Olle Sirénin teos³⁹⁸. 1800-luvun ajankuvan kannalta tärkeitä ovat Maria Nyströmin kirjat. Bjarne Backman pyrki paikkaamaan suomenkielisen kaupungin historian puuttumista lukuisissa Loviisan Sanomissa 1980-luvulla julkaisemissaan artikkeleissa³⁹⁹. Tauno Lahtinen kirjoitti samoihin aikoihin samassa lehdessä kaupungin historiasta osittain myös omakohtaisten kokemuksiensa perusteella⁴⁰⁰.

Käytettyjä arkistodokumentteja ovat muun muassa asemakaavat, kartoitukset ja rakennuspiirustukset sekä valokuvat. Arkistoista on myös pyritty löytämään aiempaa tutkimustietoa täydentäviä vastauksia esiin nousseisiin kysymyksiin. Käytettyjä arkistoja ovat Loviisan kaupungin arkisto, Hämeenlinnan maakunta-arkisto, Kansallisarkisto sekä Ruotsin Sota-arkisto⁴⁰¹ ja Ruotsin Valtakunnanarkisto⁴⁰². Fredrika Anderssonin Loviisan kaupungin arkkitehtitoimistolle vuosina 1995–1997 kokoamat tonttikohtaiset, erityisesti vakuutusarkistoihin perustuvat tiedot ovat olleet käyttökelpoinen kokonaisuus.

Paikallislehdet ovat keskeinen lähde ennen muuta torin toiminnallisen historian kannalta, mutta myös suunnittelun ja rakentamisen dokumentoijina. Vanhempi Östra Nyland on selattu kattavasti vuosien 1886–1920, valikoivasti 1960-luvun puolenvälin ja 1990-luvun alun osalta, ja Loviisan Sanomat koko ilmestymisensä eli vuosien 1916–2007 ajalta. Vuoden 1918 alussa tavanomaisten lehtien ollessa ilmeisesti julkaisukiellossa ilmestyi muutamia numeroita punaisten kapinallisten lehteä Lovisa Notisblad - Loviisan Tiedonantoja. Tutkimukseen ei sisälly kyselyjä, ja haastattelujakin on vain muutama. Niillä on tarkistettu joitakin muuten avoimeksi jääneitä tärkeitä faktatietoja.

3. KOHTEEN ALUEELLINEN JA AJALLINEN RAJAUS

Tutkimuksen alueellinen rajautuminen on tapahtunut vähitellen noin kymmenen vuoden aikana. Jo vuonna 1996, kun torit ja aukiot olivat Euroopan rakennusperintöpäivän teemana, kirjoitin Loviisan paikallislehtiin artikkelikokonaisuuden Loviisan toreista ja auki-oista⁴⁰³. Tuolloin päädyin näkemykseen, että ennen vuoden 1855 suurpaloa kolme keskeisintä niistä eli Suurtori, Kirkkotori ja Suolatori muodostivat tietynlaisen kokonaisu-

---

³⁹⁷ Loviisa projekti 1970.

³⁹⁸ Tätä ennen Sirén on julkaissut useita Loviisaa koskevia historioikeja eri aloilta.

³⁹⁹ Loviisan Sanomat vuosina 1983–1989. Backman jatkoi kirjoittamistaan Loviisan Sanomissa myös 1990-luvulla.

⁴⁰⁰ Loviisan Sanomat vuosina 1984–1986.

⁴⁰¹ Krigsarkivet.

⁴⁰² Riksarkivet.

⁴⁰³ Loviisan Sanomissa 10.9. ja 13.9.1996, jolloin myös lehden pääkirjoitus kiinnitti huomiota torin merkitykseen Loviisalle ja sen hienoon arkkitehtuuriin. Artikkelit julkaistiin erillisenä vihkosena seuraavana vuonna (Tynkkynen 1997).

den, jolla oli jatkoa myös uudessa asemakaavassa palon jälkeen⁴⁰⁴. Torien erilainen historia palon jälkeen⁴⁰⁵ ja ennen muuta materiaalin laajuus pakottivat kuitenkin rajaamaan työn päätoriin.

Varsinaiseksi *tutkimusalueeksi* olen rajannut itse torialueen ja siihen välittömästi rajoittuvat tontit ja puistoalueet. Paloa edeltäneen vanhan Suurtorin osalta kyse on 12 tontista kaavoitetun torialueen ympärillä sekä torin sisäisistä tonteista sekä itse aukioista ja tonttien välisistä katualueista. Palon jälkeisen Raatihuoneentorin ympärillä tutkimusalueella on kirkko mukaan luettuna vain kahdeksan tonttia, kun torin pohjoispuolella kolme vanhaa tonttia yhdistettiin Raatihuoneen tontiksi ja kaksi itäpuolista tonttia kaavoitettiin puistoksi.

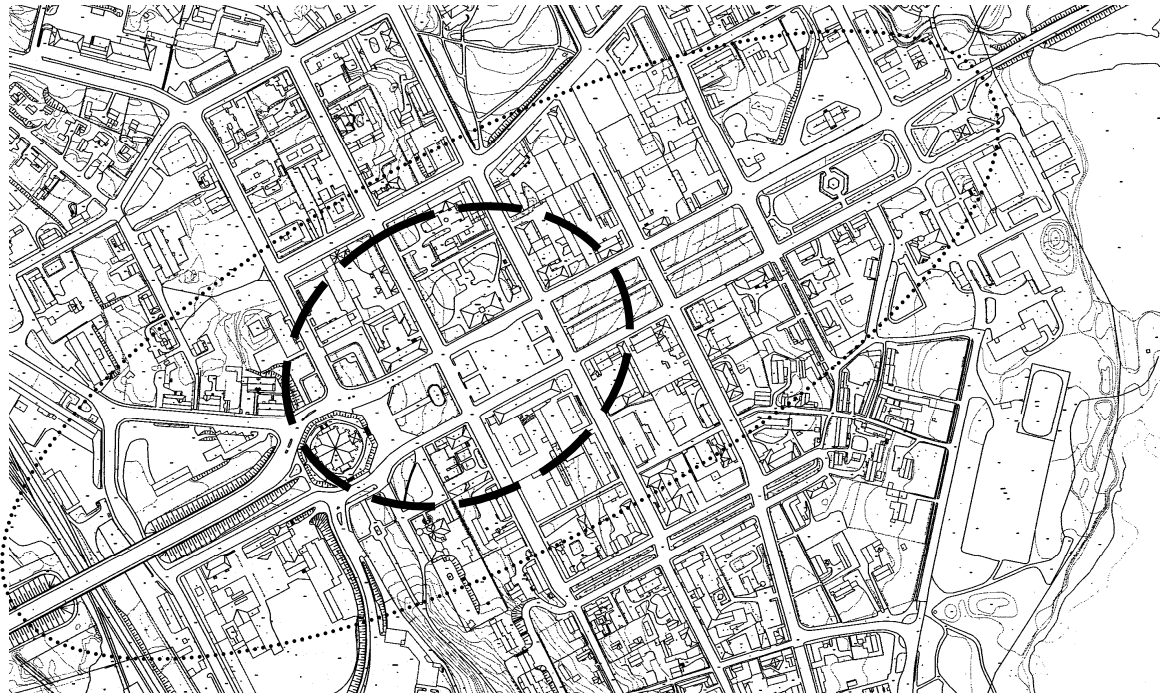
Tutkimusalueen ohella on kuitenkin ollut välttämätöntä koota ja analysoida tietoa myös hieman laajemmasta alueesta, jota kutsun *tarkastelualueeksi*. Suurtorin osalta tämä määrittyy ennen muuta funktionaalisesti eli sellaisten toimintojen kautta, joilla on yhteyksiä toriin. Raatihuoneentorin osalta pääasiallinen rajausta perustuu lisäksi enemmän karttaan ja käsittää koko Esplanadi-kokonaisuuden, jonka osaksi tori kaavoitettiin. Tarkastelualue käsittää suuren osan Loviisan liike- ja palvelukeskustasta, joka on kehittynyt hyvin johdonmukaisesti Esplanadin ympärille. Tämä on helppo todeta siitä, että lähes kaikilla tonteilla Esplanadiin rajoittuvissa kortteleissa pääasiallinen käyttö on joku muu kuin asuminen, ja vastaavasti tämän alueen ulkopuolella eli Itäisen tullikadun pohjois- ja Karlskronabulevardin eteläpuolella ei juuri ole muuta kuin asuntoja.

Jako tutkimus- ja tarkastelualueeseen ei ole jyrkkä. Lähinnä kysymys on siitä, että tarkastelualueen kohteita ei esitetä yhtä yksityiskohtaisesti ja järjestelmällisesti. Niillä voi kuitenkin olla suuri merkitys itse torin kehittämismahdollisuuksille.

---

⁴⁰⁴ Palon jälkeinen esplanadi ikään kuin korvasi kokoavana elementtinä aiemmin Suurtorin, Suolatorin ja Kirkkotorin välille jännittyneen kolmion.

⁴⁰⁵ Kirkkotori tuhoutui palossa eikä siitä ole jälkeäkään palon jälkeisessä asemakaavassa. Suolatorin alue säästyi kokonaan palolta, mutta on muuttunut ja täydentynyt radikaalisti 1900-luvulla.

Tutkimusalue ja tarkastelualue

Ajallisen rajauksen osalta olen lähtenyt siitä, että mukaan otetaan koko kaupungin historia niin pitkälle nykyhetkeen kuin mahdollista. Tämä aiheuttaa väistämättä tiettyä heterogeenisyyttä, mutta mielestäni kattavuus ja kokonaisvaltaisuus korvaa tämän menetyksen.

Oma ongelmansa on 1990-luku, jolloin olin itse suunnittelemassa myös torialuetta keskustan osayleiskaavan yhteydessä sekä osittain ohjaamassa liikenneturvallisuussuunnitelman laadintaa⁴⁰⁶. Näiden suunnitelmien sisältämät tavoitteet edustavat kuitenkin mielestäni enemmän laajasti käytössä olevia keskustojen uudistamistavoitteita kuin voimakkaita henkilökohtaisia suunnittelijan intentioitani, ja siksi – toki tiettyä jääviyttä tuntien – olen katsonut sopivaksi ulottaa tarkastelun myös tähän aikaan ja jopa sen yli. Jääviyttä helpottaa myös se, että juuri 1990-luvulla torilla ei tapahtunut merkittäviä muutoksia, sen voisi sanoa nukkuneen ”Ruususen unta”, kun samanaikaisesti vanha satamapaikka Laivasilta kehittyi nopeasti kesätapahtumien keskuksiksi ja sai myös suurta paikallista huomiota osakseen.

4. EMPIIRISEN OSAN RAKENNE

*Päätökst*in luettavuuden parantamiseksi olen esittänyt tutkimusmatriisiin mukaisesti jäsennetyn rakennettuun ympäristöön ja käyttöön liittyvien ominaisuuksien ja piirteiden kuvailevan perusaineiston liitteissä 2. *Rakennetut ominaisuudet* ja 3. *Käyttö*. Niistä nostan päätökstiin tarkempaan tarkasteluun sekä rakennetusta ympäristöstä että toiminnoista eli käytöstä määrällisesti tai muuten mittavimmiksi osoittautuvia fyysisiä ja symbolisia

---

⁴⁰⁶ Suunnittelin myös kaksi ilmoitustornia ja bussipysäkkikatoksen sekä penkkien ja kukka-asetelmien sijoituksen torilla.

ilmiöitä, joista valikoin erilaisilla määrällisillä ja laadullisilla kriteereillä⁴⁰⁷ ehdokkaat olennaisiksi ja merkityksellisiksi ominaisuuksiksi. Jäsennykseni antaa paremman mahdollisuuden historiallisten jaksojen hahmottamiseen kuin vaihtoehtoinen ja tavallisempi tapa pakottaa kaikki ilmiöt samojen periodien puitteisiin. Esimerkiksi torin kaksi päävaihetta, joita erottaa vuoden 1855 suurpalo, on tarkoituksenmukaista käsitellä omina kokonaisuuksinaan rakennetun ympäristön ominaisuuksien osalta, mutta ei käytön kannalta. On ollut tarkoituksenmukaista erottaa myös aluetta ja rakennuksia koskevat asiat omiksi ryhmikseen.

Päätekstissä olen koonnut keskeisimmät empiirisen osan piirteet melko lyhyesti yhtenäiseksi kuvaukseksi lukuun *III LOVIISAN TORIN SUUNNITELMAT JA NIIDEN TOTEUTUMINEN*. Päätekstin luvussa *IV LOVIISAN TORIN KESKEISET OMINAISUUDET JA MENESTYKSEN MAHDOLLISUUS* tarkastelen tätä aineistoa kolmesta tarkastelumatriisista näkökulmasta hakien torin kehittämisajatuksia. Luvussa *V JOHTOPÄÄTÖKSIÄ* esitän näkemyksiä siitä, miten yleinen menestystekijöiden selvitysmalli toimi empiirisessä torikohteessa, mitä se tuotti Loviisan torin osalta, mitä sen perusteella voisi päätellä yleisemmin torien kriittisistä menestystekijöistä ja miten se saattaisi toimia yleisemmin kaupunkitilojen kehittämiseen liittyvässä tutkimuksessa.

5. LOVIISAN TORIN SUUNNITELMAT JA NIIDEN TOTEUTUMINEN

5.1 Loviisa – pikkukaupunki

Loviisaa voi pitää yhtenä Suomen tyypillisimmistä pikkukaupungeista, vaikka se alkuaikoinaan olikin maamme suurimpia kaupunkeja. Yleinen kaupungistuminen ja teollistuvien kaupunkien nopea kasvu pudottivat Loviisan kooltaan kaupunkien häntäpäähän jo 1800-luvulla, ja myöhemmin sama kehitys on jatkunut. Alkuvuosien sekä myöhemminkin varuskuntaa koskevat väestötiedot ovat hieman epävarmoja, mutta lähdetietoja yhdistellen, soveltaen ja hieman pyöristäen voidaan päätyä seuraavaan kaavioon, jossa mukaan asukaslukuun on 1700-luvun loppupuolella laskettu noin 700–800 ja 1800-luvulla noin 200–300 varuskunnan asukasta⁴⁰⁸. Väkiluku on ollut kahden ja kolmen tuhannen välillä lähes koko kaupungin historian ajan ja noussut yli neljän tuhannen vasta toisen maailmansodan jälkeen. Eteläpuolinen Antinkylä liitettiin kaupunkiin vuonna 1924. Siitä edelleen etelään oleville alueille, muun muassa Valkon satamayhdyskuntaan, kaupunki laajeni vuonna 1957, mikä nosti sen asukasmäärää noin 50 %. Muut 1900-luvun merkittävät asukasmäärään vaikuttaneet tekijät liittyvät teollistumiseen, erityisesti 1970-luvulla rakennettuihin ydinvoimaloihin.

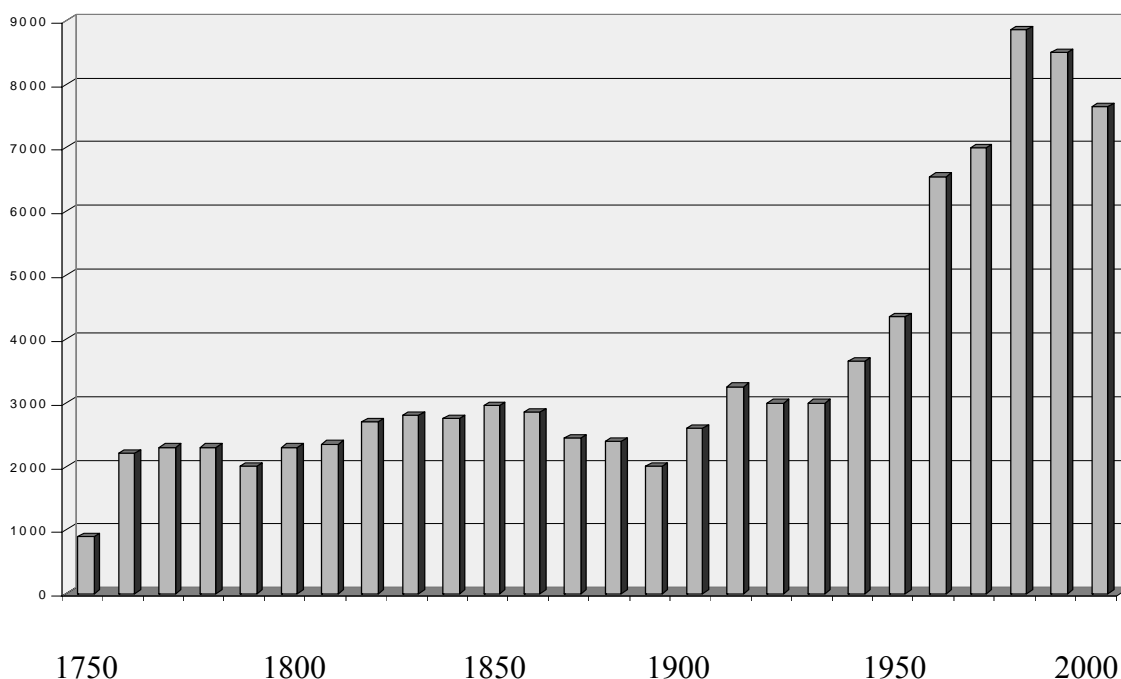
Myös Loviisaa koskee yhdyskuntarakenteen muutos, jota kuvataan muun muassa verkostokaupunkina. Loviisan osalta keskeistä rakenteellisen kokonaisuuden kannalta on vähit-

---

⁴⁰⁷ Esimerkiksi kuinka suuri, kuinka kallis, kuinka pitkäaikainen, kuinka vanha, kuinka montaa ihmistä koskettava, miten kuuluisa yleensä tai jossain erityisessä joukossa, miten paljon mainittu.

⁴⁰⁸ Sirén 1995, 15.

täinen muuttuminen itsenäisestä hallinto- ja talouskeskuksesta laajemman, Helsinki-keskeisen seudun osakeskukseksi ja ainakin koko Itä-Uuttamaata koskevan verkoston osaksi. Kehityksen vaiheita voi kuvata hyvin maantieliikenteen funktiona, koska laiva- ja junaliikenteen merkitys on kuihtunut olemattomiin. Maantieyhteydet Helsingin suuntaan ovat parantuneet melko nopeassa tahdissa⁴⁰⁹, ja lähivuosina toteutunee koko valtatie 7:n muuttaminen moottoritieksi.⁴¹⁰ Myös linja-autoyhteydet tärkeässä itä-länsi -suunnassa ovat varsin hyvät⁴¹¹. Saavutettavuus toimii molempiin suuntiin: samalla kun esimerkiksi työssäkäynti Loviisasta pääkaupunkiseudulle lisääntyy, kasvaa myös Loviisan kiinnostavuus vakituksena tai osa-aikaisena asuinpaikkana. Hyvä saavutettavuus on paikkakunnan yleisen elinvoimaisuuden kautta välttämätön edellytys myös elävälle keskustalle ja keskustorille.

Loviisan kaupungin asukasluvun kehitys

Kaupunkien yleinen kasvu Suomessa on ollut paljon nopeampaa kuin Loviisassa. 1700-luvun puolivälissä kaupungeissa oli yhteensä noin 20 000, vuonna 1800 yli 37 000, vuonna 1850 yli 105 000 ja vuonna 1875 jo lähes 150 000 asukasta⁴¹². Tämä vastasi kui-

⁴⁰⁹ Helsingin - Porvoon moottoritie oli yksi Suomen ensimmäisistä. Sen alkuosuus valmistui vuonna 1973 ja loppuosuus vuonna 1981. Moottoriliikennetie Koskenkylään valmistui vuonna 1979 ja Loviisan ohitustie vuonna 1989. Moottoriliikennetietä jatkettiin Loviisaan saakka 1990-luvun loppupuolella ja moottoritietä Porvoosta Koskenkylään heti sen jälkeen. Ainakin viimeisiin vaiheisiin liittyi taantuvassa Loviisassa voimakkaita odotuksia. Laskun pysähtyminen ja mahdollinen käänne onkin epäilemättä ainakin osittain parantuneiden tieyhteyksien ansiota.

⁴¹⁰ Henkilöautoon perustuva liikkuminen näyttää säilyvän keskeisenä tekijänä myös uusissa yhdyskuntarakenteen mallinnuksissa, joita esimerkiksi Tampereen teknillisen yliopiston arkkitehtiosastolla rakennellaan. Vanha keskushierarkia muuttuu monitasoisemmaksi ja -mutkaisemmaksi verkostokokonaisuudeksi, kaupunki ja maaseutu sekoittuvat entisestään. (Ks. esimerkiksi Hynynen).

⁴¹¹ Vuoden 2007 alussa Loviisasta Helsinkiin oli arkipäivisin 27 bussivuoroa (joista 13 pikavuoroja) ja Helsingistä Loviisaan 33 bussivuoroa (joista 15 pikavuoroa). Nopeimpien vuorojen ohjeellinen aika Loviisan linja-autoaseman ja Helsingin linja-autoaseman välillä on 1 tunti 20 minuuttia. Myös Kotkan suuntaan yhteydet ovat melko hyvät, mutta pohjoiseen eli Lahden ja Kouvolan suuntaan niitä on hyvin niukasti.

⁴¹² Nikula Oscar 1981, 286.

tenkin vain 7–8 % koko maan asukasluvusta ja varsinainen urbanisoituminen tapahtui vasta tämän jälkeen. Vuonna 1930 taaja-asutus käsitti jo 27,4 % koko väkiluvusta⁴¹³, myöhemmästä kehityksestä puhumattakaan. Alkuvaiheissaan Suomen suurimpiin kaupunkeihin kuulunut Loviisa oli jo tuossa vaiheessa jäänyt kaupunkien "minisarjaan". Kaupungistumisen jatkuessa tilanne on tässä mielessä säilynyt myöhemmin periaatteessa samana. Kokoerot suurempiin kaupunkeihin ovat edelleen kasvaneet, ja samalla Loviisan ohi on mennyt jatkuvasti uusia kaupunkeja. Loviisan kokoluokan tyypillisuus kaupunkikentässä on kuitenkin säilynyt melko vakaana: koko kaupunkilaisväestöstä "Loviisan kategoriassa" eli "pikkukaupungeissa" asui vuonna 1980⁴¹⁴ sentään lähes sama osuus kuin vuonna 1930⁴¹⁵. Yleisempää huomiota Loviisan kehityksessä ovat herättäneet 1970-luvun nopean kasvun ohella väkiluvun aleneminen 1920-luvulla⁴¹⁶ sekä vuoden 1980 jälkeen, erityisesti 1990-luvulla. 2000-luvun alkuvuosina väkiluku on pysynyt suunnilleen ennallaan, mutta näyttää siltä, että kehitys on kääntymässä nousuun⁴¹⁷.

Huomattava muutos tapahtui Loviisan kielisuhteissa 1900-luvulla. Kaupunki oli itäisestä sijainnistaan huolimatta pitkään hyvin ruotsinkielinen, ja vielä vuonna 1920 yli 80 % asukkaista oli ruotsinkielisiä. Vuonna 1980 ruotsinkielisten osuus oli enää 41 %. Ruotsinkielisten absoluuttinen määrä oli kasvanut samana aikana noin 2400:sta noin 3700:aan eli reilulla tuhannella. Samaan aikaan suomenkielisten määrä oli noussut alle 600:sta yli 5100:aan eli lähes 4500:lla. Vuoden 1980 jälkeen kielisuhde on säilynyt suunnilleen ennallaan: kummankin kieliryhmän lukumäärä on pudonnut noin 700:lla vuoteen 2000 mennessä.

Loviisan kaupunkihistoriaa leimaa poikkeuksellisen vakaa väestömäärä sen ensimmäisistä vuosista aina toiseen maailmansotaan saakka ja oikeastaan sen jälkeenkin. Asukasluvun osalta Loviisa on pysynyt suunnilleen samankokoisena⁴¹⁸ ja esimerkiksi 1800-luvun alun merkittävistä suomalaisista kaupungeista ainoana sellaisena. Esimerkiksi vuonna 2000 suunnilleen Loviisan kanssa samassa kokoluokassa olleista kaupungeista Haminas-
sa oli vuonna 1815 vain 860 asukasta, Kaskisissa 432, Naantalissa 668, Tammisaaressa 1 095, Uudessakaarlepyyssä 712 ja Uudessakaupungissakin vain 1 291, kun Loviisan vastaava luku oli ilman varuskuntaakin laskettuna 2 382.⁴¹⁹

Stabiilisuus selittänee osaltaan myös kaupungin rakennetun miljööseen eri historiallisten kerrosten suhteellisen hyvää säilyneisyyttä sekä kaupunkirakenteen kohtuullista tiivyyttä. Toiminnallisessa mielessä olennaista on kaupunkifunktioiden kaventuminen, kun maaherran residenssi lähti Loviisasta vuoden 1777 lopussa, varuskunta lakkautettiin vähitellen ja lopullisesti vuonna 1886⁴²⁰ ja ulkomaankaupan suhteellinen osuus supistui pikkuhiljaa. Jäljelle on jäänyt ennen muuta asema pienen talousalueen kaupallisena keskuksena

---

⁴¹³ Jutikkala 1983, 14.

⁴¹⁴ Alle 10 000 asukkaan kaupungeissa 6,3 %.

⁴¹⁵ Alle 5 000 asukkaan kaupungeissa 8,8 %.

⁴¹⁶ Jutikkala 1984, 18.

⁴¹⁷ "Hyvien veronmaksajien" osuus seudulle muuttajista näyttäisi olevan poikkeuksellisen korkea. Loviisan seutu sijoittui kärkijoukkoon muun muassa Lohjan ja Porvoon seutujen ohella Nett Effectin asiaa koskevassa selvityksessä. (Helsingin Sanomat 22.4.2007)

⁴¹⁸ Varsinkin kun otetaan huomioon alueliitosten vaikutus.

⁴¹⁹ Nikula, Oscar 1981, 286.

⁴²⁰ Cederlöf, 247

na ja pienenä teollisuus- ja satamakaupunkina, jossa on myös eräitä kuntien yhteisiä ja valtion palveluja ja jota on leimannut 1970-luvulta lähtien yksi ylivoimaisen suuri ja tunnettu laitos, ydinvoimala Hästholmenin saarella⁴²¹.

Teija Ojankoski on väitöskirjassaan⁴²² selvittänyt pikkukaupungin olemusta käyttäen kohdekaupunkeinaan kuutta pikkukaupunkia eli Pietarsaarta, Tammisaarta, Uuttakaupunkia, Forssaa, Vammalaa ja Kankaanpäättä. Kaupungit muistuttavat Loviisaa monella tavalla ja voidaan olettaa, että näistä kohteista saadut johtopäätökset pätevät ainakin osittain myös Loviisassa.⁴²³ Ojankosken tutkimista kaupungeista Loviisa muistuttaa kulttuurisesti eniten Pietarsaarta ja Tammisaarta, jotka Loviisan tapaan ovat vanhastaan ruotsinkielisiä rannikkokaupunkeja. Pietarsaaren kielisuhteet ovat lähempänä Loviisaa, mutta se on kooltaan selvästi suurempi. Tammisaari on samaa kokoluokkaa Loviisan kanssa, mutta siellä ruotsinkielinen enemmistö on ylivoimainen 80 %. Ojankosken lähdeaineiston perusteella kieli oli merkittävä erottava tekijä asukkaiden suhteessa kaupunkiinsa siten, että ruotsinkieliset arvostivat kotikaupunkiaan ja tunsivat kuuluvansa siihen enemmän kuin suomenkieliset⁴²⁴. Vaikka Loviisassa väestön enemmistö on jo neljännesvuosisadan ollut suomenkielinen, uskoisin sieltä löytyvän samanlaisen äidinkielen mukaisen jaon⁴²⁵.

Tämän työn kannalta ydinkysymys on kuitenkin kysymys keskustan ja torin asemasta pikkukaupungissa. Pikkukaupungissa yleensä lähes kaikki kaupungin palvelut ja toiminnot ovat keskittyneet pienelle keskusta-alueelle, minkä vuoksi keskusta on pikkukaupunkilaisille lähes välttämätön käyntikohde ja asiointipaikka jokapäiväisen elämän toimis-⁴²⁶sa. Pikkukaupungissa keskusta myös samastuu toriin. Kysyttäessä mihin mennään kun mennään keskustaan, vastataan aina että torille. Torilla tavataan tuttuja, tehdään ostokset, katsotaan näkykö ketään, se on tapaamisen, sosiaalisten kontaktien ja vuorovaikutuksen paikka.⁴²⁷ Myös asuinalueena pikkukaupungin kaupunkikeskusta määrittyy usein torin kautta. Vielä 50 000 asukkaan Mikkelissä keskusta-asumista katsotaan olevan vain kahden korttelin säteellä torista⁴²⁸.

---

⁴²¹ Hästholmen liitettiin Loviisaan Ruotsinpyhtään kunnasta ydinvoimalaprosessin yhteydessä. Tällä teknisellä seikalla on erikoinen merkitys sikäli, että Loviisa mielletään ydinvoimalapaikaksi, kun vastaavasti Raumaa ymmärtääkseni ei. Eurajoen kunnan Olkiluotoon rakennetut ydinvoimalat ovat kuitenkin suunnitteen yhtä lähellä Rauman keskustaa kuin Hästholmenin voimalat Loviisan keskustaa.

⁴²² *Oikea pieni kaupunki*. Ojankoski 1998.

⁴²³ Ojankoski on tehnyt sen sinänsä melko yllätyksettömän huomion, että pikkukaupunki on monessa suhteessa eräänlainen välimuoto maaseudun ja isomman kaupungin välillä. Kaupunkisosiologian klassikko Georg Simmel (1858–1918) on nähnyt pikkukaupungin lähinnä suurkaupungin vastakohtana, elämämpiiritään sulkeutuneena (Simmel, 40).

⁴²⁴ Elomaa - Ojankoski, 8-9.

⁴²⁵ Kielitausta saattaa näkyä myös loviisalaisten suhteessa toriinsa. Voisi olettaa, että tori on jossain määrin tärkeämpi perinteiselle ruotsinkieliselle kuin suuremmalta osalta myöhemmin alueelle kotiutuneelle suomenkieliselle väestönosalle. En pidä tätä kysymystä kuitenkaan niin olennaisena, että olisin lähtenyt hankkimaan sen vastauksen edellyttämää kysely- tai haastattelutietoa tai tutkimaan paikallislehtien kirjoittelua tarkemmin tässä mielessä.

⁴²⁶ Ojankoski 1998, 233.

⁴²⁷ Ojankoski 1998, 146, 213.

⁴²⁸ Helsingin Sanomat 12.11.2006.

5.2 Loviisan historiaan liittyviä periodisointeja

Loviisan torin historiaa voi suhteuttaa esimerkiksi valtakunnallisiin ja paikallisiin kehityspiirteisiin ja -vaiheisiin. Sen kehitystä on kiinnostavaa suhteuttaa valtakunnallisen yhteiskunta- ja taloushistorian, mutta myös kaupunki- ja taidehistorian periodeihin. Loviisan kaupungin historiaan nähden kyse on ennen muuta kokonaisvaltaisista kehitysvaiheista, joita eri historiankirjoittajat ovat siinä nähneet. Taloudellinen kehitys ensimmäiseen maailmansotaan saakka oli hidasta, mutta kansantuote kasvoi kuitenkin vähitellen. Kehitys nopeutui tämän jälkeen ja vauhti on kiihtynyt toisen maailmansodan jälkeen. Sotien ajat sekä 1930-luvun ja 1990-luvun alun lamat ovat ainoat poikkeukset tässä kehityksessä. Bruttokansantuote asukasta kohti on kasvanut noin yhdeksänkertaiseksi ja yksityinen kulutus noin kahdeksänkertaiseksi vuodesta 1926 alkaen eli noin 80 vuodessa, kun vastaava kehitys vuodesta 1860 ensimmäiseen maailmansotaan oli vajaa kaksinkertainen noin 55 vuodessa.⁴²⁹

Gregor Paulssonin tunnettu perusjäsenitys teoksessa *Svensk stad* on niteiden mukaisesti 1800-luvun kaupunki⁴³⁰ sekä teollisuuskylästä puutarhakaupungiksi 1800-luvun lopulta alkaen⁴³¹. 1800-luvun kaupunkihistorian hän jakaa edelleen agraariin kauppakaupunkiin ennen elinkeinovapauden aikaa eli suunnilleen 1860-luvulle saakka ja kauppa-kapitalismin sekä vapaan industrialismin kaupunkiin tämän jälkeen. Suomen kaupunkilaitoksen historian tekijät ovat ryhmittäneet kaupunkien historiaa siten, että ensimmäisessä osassa Oscar Nikulan kirjoittama kaupunkilaitoksen pääjakso on vuodet 1721–1875. Henrik Liliuksen kirjoittama osa kaupunkirakentaminen on jaettu jaksoihin 1743–75, 1775–1809 sekä 1809–1828–1856. Teossarjan toinen osa käsittää suunnilleen jakson 1870–1920, kaupunkirakentamisen osalta vuodet 1856–1917, joista Liliuksen kirjoittama osuus alkuosan 1856–1900 sekä Riitta Nikulan ja Ritva Wäreen kirjoittamat osuudet 1900–1917. Vuosia 1920–1980 käsittelevässä teossarjan kolmannessa osassa periodisointi muuttuu vielä monimutkaisemmaksi, mutta kaupunkirakentamisen osalta jaksoja ovat Asko Salokorven kirjoittamat 1920–1930, funktionalismin kaupunki 1930–1940 sekä sodanjälkeinen kaupunki 1940–1976. Kadunkalusteiden kannalta historiaa tarkasteleva Ulla-Kirsti Junttila on ryhmitellyt tutkimansa historian vuosilta 1860–1983 seuraaviin vaiheisiin: 1860–1900, 1900–1950 ja 1950–1983⁴³².

Taiteen, myös rakennustaiteen näkökulmasta aika jaetaan usein tyyliperiodeihin, jotka vastaavat osittain myös edellä kuvattuja kaupunkihistorian jaksoja. Suomen taiteen historia⁴³³ ryhmittää historian rakentamisen osalta suunnilleen seuraavasti: 1) 1721–1809, rakennustaiteen ja ympäristön osalta 1700-luvun alku- ja loppupuoli erikseen, 2) autonomian aika 1809–1917, jossa ruotsalainen klassismi suunnilleen 1809–19 ja empire suunnilleen 1810-luvun lopulta 1840-luvulle, 3) uusgotiikka, teollisuusarkkitehtuuri ja uusrenessanssi noin 1840-luvulta 1890-luvulle sekä 4) jugend, kansallisromantiikka ja rationalismi

---

⁴²⁹ Helsingin Sanomat 3.12.2006.

⁴³⁰ Osa 1, 1950.

⁴³¹ Osa 2, 1953.

⁴³² Junttila 1986.

⁴³³ von Bonsdorff, Bengt et al. 1998.

noin 1890-luvulta 1920-luvulle saakka eli niin sanottu kultakausi⁴³⁴, 5) 1920-luvun myöhäiseklektismi ja klassisismi, 6) funktionalismi 1930–39, 7) sodan ja jälleenrakentamisen aika 1939–1950-luku, 8) arkkitehtuuri maailmanmaineeseen 1950-luvulta 1960-luvulle, 9) Suomen uusiksi rakentamisen vaihe 1960-luvulta 1970-luvun alkupuolelle sekä 10) moniarvoinen arkkitehtuuri ja laajeneva rakennustoiminta 1980-luvulta alkaen.

Markkinoiden yleisessä kehityksessä on Loviisan historian aikana ainakin kaksi selkeää kehitysvaihetta: Autonomian ajan alkua kuvataan markkinoiden kulta-ajaksi⁴³⁵. Kustaa III:n markkinauudistus vuonna 1788 oli merkinnyt kilpailun lisääntymistä ja markkinoiden vilkastumista sitä kautta. 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa tiestöä parannettiin merkittävästi.⁴³⁶ Kun maakauppaa ei juurikaan vapautettu, markkinoiden merkitys lisääntyi. Vastaavasti autonomian ajan loppupuolella markkinoiden merkitys vähentyi vuonna 1859 maakaupan vapautuessa ja uusien kaupan muotojen tullessa vähitellen mahdolliseksi. Varsinkin maaseutumarkkinoita lakkautettiin, ja jäljelle jäävissä korostui kaupan asemesta markkinoiden luonne kansanjuhliina.⁴³⁷ Kaupunkikeskustan kannalta tärkeä taustailmiö on muunkin kaupan kehitys. Yleiskuva kauppajen perusteella näyttää siltä, että 1910-luvulle niiden lukumäärä kasvoi nopeasti ja toisen maailmansodan jälkeen ja erityisesti viime vuosikymmeninä yksikkökoko on kasvanut ja lukumäärä vähentynyt.⁴³⁸

Loviisan kaupunkihistoriaa jäsentäessään Olle Sirén on päätenyt viiteen kehitysvaiheeseen: 1) 1700-luvun jälkipuolisko ja 1800-luvun alku: Loviisan sotilaallinen, kaupallinen ja hallinnollinen asema Ruotsin valtakunnan itäisenä rajakaupunkina, 2) 1800-luvun kolme ensimmäistä neljänestä: kunnianhimoisuuden lieveneminen ja sopeutuminen rooliin rajattuna kauppakeskuksena, 3) vuodet 1870–1920: murroskausi: rautatien ja sataman rakentaminen, kansainvälinen kylpyläelämä, kehittyvä paikallinen organisaatioyhteiskunta ja keskimääräistä merkittävämpi asema maan poliittisessa elämässä, 4) 1920-luvulta 1960-luvulle: vakiintunutta pikkukaupunkielämää, merenkulku- ja laivanrakennusperinteiden uusi tuleminen, 5) 1960-luvulta 1990-luvulle: Loviisan asema Suomen ensimmäisen ydinvoimalaitoksen sijoituspaikkakuntana ja osin siitä aiheutuvat väestörakennemuutokset.

---

⁴³⁴ Ks. esimerkiksi Kallio.

⁴³⁵ Vainionpää, 49.

⁴³⁶ Vainionpää, 43.

⁴³⁷ Vainionpää, 52–55.

⁴³⁸ Maakauppiaiden määrä kasvoi 1800-luvun lopulla Suomessa erittäin nopeasti, vuoden 1860 parista sadasta yli 4000:n vuonna 1900 ja yli 5500:n vuonna 1913. Vuonna 1878 maakauppojen määrä ylitti kaupunkikauppojen määrän. (Rasila, 89) Myös kaupunkikauppojen määrä kasvoi, ja niin kävi myös Loviisassa: loviisalaiskauppiaita oli 15 vuonna 1880, vuonna 1889 ja siitä vuosisadan vaihteeseen noin 20. Vielä sen jälkeenkin määrä kasvoi nopeasti: jo vuonna 1903 kauppiaita oli 40, vuonna 1911 45 ja vuonna 1913 59. Ensimmäisen maailmansodan pienen laskun jälkeen vuonna 1919 kauppiaita oli 62! (Sirén 1995, 126) Tuossa vaiheessa myös osuustoiminnalliset kaupat perustivat yksikköjään Loviisaan, aluksi Labor ja Loviisan Osuuskauppa ja hieman myöhemmin eli vuonna 1927 Itä-Uudenmaan Osuusliike. Loviisan Osuuskauppa sulautui 1960-luvulla Elantoon. Toisen maailmansodan jälkeen perustettiin erilaisia vähittäiskauppoja, joista monet lopettivat toimintansa, ja monet liittyivät myös laajempiin kauppaketjuihin. T- ja K- ketjut rakensivat kauppahallinsa kaupunkiin 1970- ja 1980-luvuilla. (Sirén 1995, 278) 1970- ja 80-luvuilla K-kauppa sijoittui Mariankadulle Esplanadin pohjoispuolelle ja T-kauppa, sittemmin Spar, rakensi samalla alueen lähikauppana toimivan markettinsa Loviisanlahden toiselle puolelle. S-market jatkoi toimintaansa Aleksanterinkadulla. Entisessä Elannon tavaratalon pääkerroksessa toimi vuosituhatien vaihteessa Rabatti. Viimeisimmät suuret muutokset Loviisan kauppoissa tapahtuivat vuonna 2005, kun S-market siirsi päätoimintonsa uuteen supermarketiin läntisen sisääntulotien varteen ja muunsi keskustakauppansa pienemmäksi Sale-myyväläksi, K-market laajentui K-supermarketiksi entisellä paikallaan ja entinen Elannon tavaratalo muutettiin erikoiskaupan kauppakeskukseksi, Galleriaksi. Spar-market siirtyi samassa yhteydessä Tradeka- ketjun haltuun ja jatkaa vuoden 2006 lopusta alkaen sen konseptin mukaisena Valintatalona.

tokset ja siihen liittyvät odotusten ja epäilysten väliset jännitteet.”⁴³⁹ Loviisan erityisiä taloudellisia suhdanteita Sirén ryhmitteli ja kuvaili lisäksi seuraavasti: 1) 1750-luvun linnoitustyöt olivat tärkeä syy siihen, että kaupungin ensimmäiset 15 vuotta olivat kasvun aikaa. 2) Seuraavat nousukaudet olivat suunnilleen 1790–1810 sekä 1825–1850 ja liittyivät merenkulun kehitykseen. 3) Vaikea kausi alkoi jo ennen vuoden 1855 suurpaloa ja jatkui vuoden 1890 tienoille. 4) 1890-luvulla alkoi nopeutuva kasvuvaihe, joka kesti vuoteen 1914. 5) Sen jälkeistä taantumaa kesti 1920-luvun alkuun. 6) 1920-luku oli pysähtynyt, 7) 1930- ja 1940-luku Nordström-konsernin ansiosta kasvun aikaa. 8) Sotien jälkeen kehittyi myös teollisuus satamassa, joka myöhemmin liitettiin Loviisaan. 9) 1970-luku oli ydinvoimalahankkeiden aikaansaamaa erittäin nopean kasvun aikaa. 10) 1980-lukua voi luonnehtia lievän, 12) 1990-lukua nopean laskun vuosikymmeneksi.⁴⁴⁰

Loviisan aiemmat historiankirjoittajat eli Gabriel Nikander⁴⁴¹ ja Johannes Cederlöf⁴⁴² ovat kirjoissaan käyttäneet seuraavaa yleiseen valtiohistoriaan tukeutuvaa kolmiosaista jakotusta: vuodet 1745–1808 eli suunnilleen Ruotsin vallan aika, vuodet 1808–1855 eli suunnilleen autonomian aika kaupungin suurpaloon saakka ja vuodet 1855–1918 eli suunnilleen autonomian ajan loppu. Annariitta Falck jäsentää Loviisan rakentamisen historiaa samalla tavalla⁴⁴³.

5.3. Loviisan tori

Loviisan tori on maamme vanhimpia toreja. Vanhempia paikallaan pysyneitä päätoreja Suomessa on vain muutamia: Rauman, Tammisaaren, Kokkolan, Kristiinankaupungin ja Tammisaaren torit sekä Helsingin nykyinen Senaatintori⁴⁴⁴. Loviisan torista on käytetty erilaisia nimityksiä, mutta yleisimmin käytettyjä ovat ilmeisesti *Suurtori* aikana ennen vuoden 1855 suurpaloa ja *Raatihuoneentori* sen jälkeen. Käytän niitä myös tässä työssä. Termien melko tavallisen aiemmankin käytön ohella nimityksiä voi perustella myös sillä, että käsite suurtori oli ruotsalaiselle kaupungille tyypillinen jo keskiajalta lähtien ja Loviisan alkuhistoria liittyi kiinteästi ruotsalaiseen kaupunkihistoriaan ja että Raatihuone on ollut palon jälkeen torin hallitseva rakennus ja siihen nähden olennaisesti keskeisemmässä asemassa kuin paloa edeltänyt Raatihuone. Varsinaisesta tutkimusalueesta käytän yk-

---

⁴³⁹ Sirén 1995, 5–6.

⁴⁴⁰ Sirén 1995, 45–46, 134–135, 241–247.

⁴⁴¹ Nikander 1930 ja 1932.

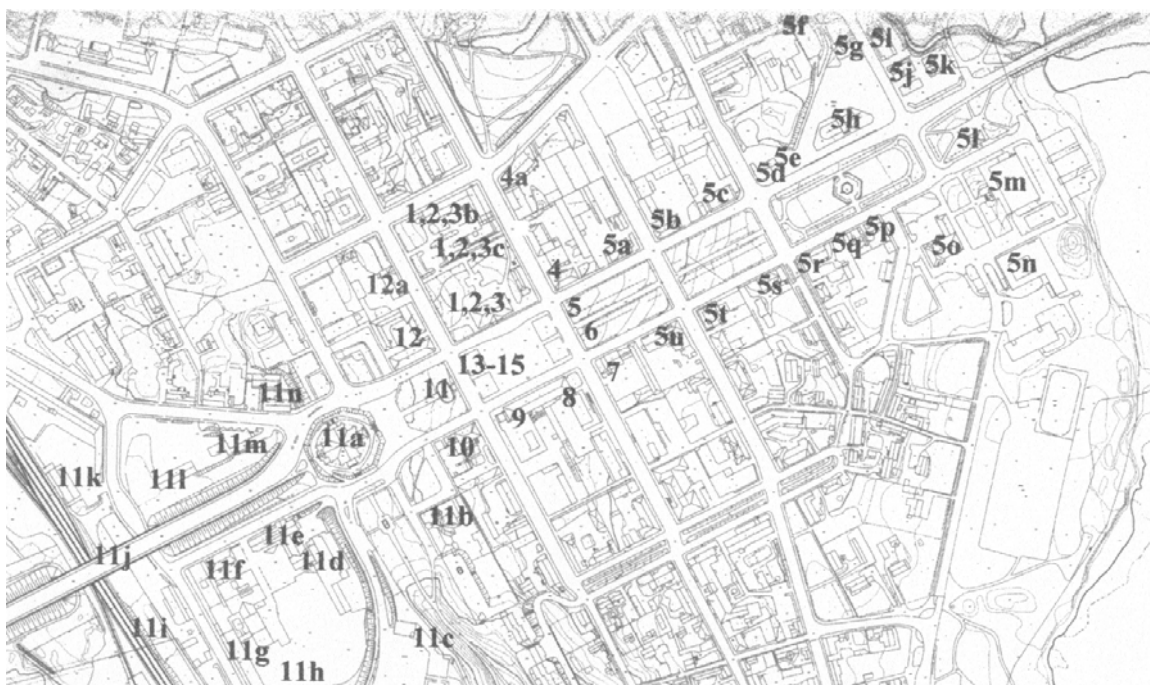
⁴⁴² Cederlöf 1939.

⁴⁴³ Falck 1964.

⁴⁴⁴ Helsingin päätorin eli Senaatintorin kanssa Loviisan torilla on monia yhteisiä ominaisuuksia: Ne kumpikin ovat olleet aiemmin nykyistä pienempiä eli kumpikin vain vajaa itäisempi puolisko nykyisestä torista. Kirkolla on kummankin aukion kaupunkikuvalle suuri merkitys. Torit ovat suunnilleen samanmuotoisia (sivujen suhde noin 2:3), ilmansuunnallisesti suunnilleen samassa asennossa ja etelään kallellaan. Toreja ympäröivä keskeinen rakennuskanta on suomalaisittain poikkeuksellisen yhtenäinen muun muassa tyylin, materiaalin ja mittakaavan osalta, koska se on syntynyt lyhyen ajan kuluessa. Helsingin tori on pinta-alaltaan noin kaksi kertaa suurempi kuin Loviisan tori (165x100 metriä eli 1,65 ha vs. 119x71 metriä eli 0,84 ha). Loviisan ja Kruununhaan – joka oli suunnilleen sama asia kuin Helsingin kaupunki 1600-luvulta 1800-luvun alkupuolelle – välillä on paljon muutakin yhteistä, jonka selvittely ansaitsisi oman tutkimuksensa.

sinkertaisesti käsitettä *tori* ja sen osista, käytännössä sitä ympäröivistä tonttikokonaisuuksista Suurtorin aikana käsitettä *kartano* ja Raatihuoneentorin aikana *palatsi*.⁴⁴⁵

Rakennetun ympäristön ominaisuuksien kannalta suunnitelmien ja niiden toteutumisen Loviisan torin historia jakautuu kahteen hyvin erilaiseen jaksoon vuoden 1855 suurpalon molemmin puolin. Ennen paloa syntynyt torikokonaisuus toteutui torin käytön osalta suunnitelmista huomattavasti poiketen erityisesti siksi, että yli puolet suunnitellusta torialueesta jaettiin tonteiksi. Sekä suunnitelmien että niiden toteutumisen arviointia vaikeuttaa talojen osalta käytettävissä olevien dokumenttien suurpiirteisyys, esimerkiksi piirustusten lähes täydellinen puuttuminen. Palon jälkeistä toria koskevan asemakaavasuunnitelman voi torin käytön osalta katsoa toteutuneen suunnilleen aiotulla tavalla, ja myös rakennuksia ja niiden muutoksia voidaan arvioida kutakuinkin kattavan aineiston perusteella.

Tutkimusalueen ja tarkastelualueen kohteet 1-15

⁴⁴⁵ Ruotsinkielisissä lähteissä tontista taloineen käytetään yleensä sanaa *gård*, jonka voisi kääntää pihaksi tai pihapiiriksi. Pidän kuitenkin sattuvampana käyttää Suurtorin aikaisista kokonaisuuksista sanaa *kartano* siitä huolimatta, että se helposti assosioituu maaseutuun. Kaupungissa olevaan kartanoon kuuluu päärakennus ja mahdollisesti muita asuinrakennuksia sekä poikkeuksetta useita talousrakennuksia. Raatihuoneentorin aikana on paikallaan käyttää eri sanaa jo selkeyden vuoksi. Mielestäni sopiva sana toria ympäröiville päärakennuksille on niiden selkeän renessanssipalatsiin viittaavan ulkoisen olemuksen mukaisesti *palatsi*, jonka lisäksi tonteilla on vain yksi talousrakennus. Muista taloista käytän yleensä vain sanaa *talo*.

Eri aikojen tonttinumerointien rinnalle olen ottanut käyttöön seuraavan, nykyisestä Raatihuoneesta myötöpäivään toria kiertävän kohdenumeroinnin:

- *Kohteet 1–3* eli suunnilleen nykyinen Raatihuoneen tontti: Torin pohjoispuolinen kortteli jakautui 1785/93 viiteen tonttiin eli tontteihin I: 10–14, joista 10 ja 11 ulottuivat läpi korttelin pohjoispuoliselle Sepänkadulle saakka, kun tontti I: 12 ulottui vain puoliväliin. Myöhemmin tontit yhdistyivät kolmeksi tontiksi.
- *Kohde 4* eli suunnilleen nykyinen apteekin tai Nordean tontti oli yksi kokonaisuus, II: 5.
- *Kohteet 5 ja 6*, nykyinen torin itäpuolinen Esplanadin osa olivat II: 8 ja 9. Numeroilla 5a–5u on merkitty koko palon jälkeinen Esplanadin itäinen puoli. Esplanadin varrelle rakentuneet kohteet on numeroitu tunnuksin 5a–5u (tarkastelualueella).
- *Kohde 7* eli nykyinen Postin tontti oli IV: 1, johon myöhemmin yhdistettiin sen itäpuolinen tontti IV:2.
- *Kohde 8* eli nykyinen Forumin tontti ulottui läpi korttelin sen eteläpuoliselle kadulle, III: 1.
- *Kohde 9* eli vanhan Raatihuoneen ja nykyinen Aktian tontti ulottui korttelin puoliväliin ja oli III: 2.
- *Kohde 10* eli nykyinen Käräjäoikeuden tontti oli III: 5, johon myöhemmin yhdistettiin länsipuolinen III:6.
- *Kohde 11* eli nykyinen torin ja kirkon välinen Esplanadin osuus oli I: 28. Numeroilla 11a–11p on merkitty koko palon jälkeinen Esplanadin läntinen puoli. *Kohde 12* eli nykyinen Osuuspankin tontti oli I: 21.
- *Kohteet 13–15* eli nykyisellä torilla olivat tontit I: 29–31.

5.3.1. Suurtori 1745–1855

Everstiluutnantti Anders Nordenberg⁴⁴⁶ suunnitteli vuosina 1744–46 maalinnoituksen ja kaupungin Lapinjärvenjoen⁴⁴⁷ suuhun, harjun ja merenlahden väliselle alueelle Deger-

---

⁴⁴⁶ Nordenberg, Anders Johan (1696–1763) oli vuonna Loviisaa kaavoittaessaan noin 50-vuotias everstiluutnantti, aluksi Suomen linnoitusprikaatin johtaja. Vuodesta 1751 hän oli aateloituna nimeltään Nordenskiöld ja toimi Kymenkartanon ja Savon läänin maaherran sijaisena vuosina 1752–53 ja maaherrana vuosina 1753–57. Hänen johtamansa komissio selvitti kesällä 1744 lähinnä uuden linnoituskaupungin sijoituskysymystä, mutta samassa yhteydessä myös suunnitteli linnoitusta ja sen sisälle sijoitettavaa kaupunkia. (Nikander 1930, 56–57) Suunnittelijana Nordenberg samoin kuin Ehrensvärd ja von Arbin sekä Haminaa 1700-luvun alussa suunnitellut von Löwen olivat sotilasinsinöörejä ja poikkiesivat siten Ruotsin vallan ajan tavallisimmasta kaavoittajaprofessiosta eli maanmittareista (kaavoittajaprofessioista ks. esimerkiksi Puustinen 2006, 133). Nordenbergillä oli myös omia taloudellisia kytkentöjä kaupungin perustamiseen, ja hän oli veljensä Carl Fredrikin kanssa muun muassa Jacob Forsellin (1696–1768) liikekumppani eteläisen Suomen sahalaitoksia perustettaessa jo ennen niin sanottu hattujen sotaa. Forsell, aateloituna af Forselles, oli Haminaa Loviisaan siirtyneiden kauppiaiden johtomies ja kaupungin ensimmäinen pormestari (1747–1765), alun perin vehkalahtelais-haminalaisen kievarinpitäjän poika. (ks. Nurmiainen, 130–132) Kenraalimajuri N. Sario korosti vuonna 1953 pitämässään esitelmässä Nordenbergin merkitystä ja arvioi Nikanderin aliarvostaneen Nordenbergia ja vastaavasti yliarvostaneen Forsellia. (Loviisan Sanomat 27.11.1953) Nurmiaisen perusteella voisi päätellä, että tässä kritiikissä on jotain perää. Loviisaa suunnitellessaan Nordenberg oli jo viisissäkymmenissä, ja Sirénin kuvaus hänestä ”nuorena upseerina” (Sirén 1995, 8) on aikakauden keskien huomioon ottaen ja muutenkin vähän harhaanjohtava.

byn⁴⁴⁸ rusthollin tilakeskuksen tuntumaan ja silloisen Suuren rantatien eteläpuolelle. Aluksi kaupunki oli tilan mukaan nimeltään Degerby, vuodesta 1752 silloisen Ruotsin kuningattaren⁴⁴⁹ mukaan Loviisa. Loviisa peri Turun rauhassa vuonna 1743 Venäjän puolelle jääneen Haminan aseman Ruotsin alaisen Suomen itäisimmän osan sotilaallisena ja kaupallisena keskuksena sekä lisäksi Lappeenrannan aseman maaherran residenssi-paikkana, eräänlaisena läänin pääkaupunkina. Kaikki nämä perustehtävät vaikuttivat kaupungin suunnitteluun. Nordenberg ehdotti Loviisaa koko Suomen varuslinnan⁴⁵⁰ paikaksi ja lienee laatinut ensimmäisen suunnitelmansa⁴⁵¹ tästä näkökulmasta käsin. Kesästä 1745 alkaen oli kuitenkin selvää, että varuslinna tulee Helsingin edustalle⁴⁵² ja Loviisa saa tyytyä rajalinnoitukseen⁴⁵³. Nordenbergin yhdessä luutnantti Glansenstiernan kanssa tekemät varsinaiset suunnitelmat⁴⁵⁴ perustuivat jo tähän tietoon.⁴⁵⁵ Kaikki suunnitelmat noudattivat tyypiltään renessanssiajan ihannekaupunkimalleja.

Alueella, johon Loviisan kaupunki rakennettiin, oli ennestään rusthollitilan⁴⁵⁶ etelään aukeavan U:n muotoinen pihapiiri sekä kymmenkunta muuta rakennusta, suurin osa niistä pihapiirin ja rannan ja siellä olevan laiturin välillä. Tasaisehkot alueet olivat peltoa tai niittyä, metsää oli muun muassa Loviisan-harjun alueella⁴⁵⁷. Kaupunki perustettiin periaatteessa neitseelliseen paikkaan ilman maanomistusrajoituksia. Toriympäristön suunnittelussa korostui lähinnä toria olevien tonttien asema. Tulevien asukkaiden pyrkimykset näyttäisivät keskittyneen verovapauteen ja muihin etuuksiin. On tietysti mahdollista, että esimerkiksi johtavaa liikemiestä ja tulevaa⁴⁵⁸ kaupungin ensimmäistä pormestaria Jacob Forsellia kuultiin jollain tavalla myös asemakaavan osalta varsinkin, kun hän oli Nordenbergin läheinen liikekumppani. Joka tapauksessa tontteja jaettaessa alkuperäisestä tonttijakosuunnitelmasta poikettiin, arvatenkin asukkaiden toivomusten perusteella.

1700-luvulla Loviisan suunnitteluun osallistui Nordenbergin lisäksi ainakin kaksi merkittävää linnoitusupseeria eli Augustin Ehrensvärd⁴⁵⁹ ja Axel von Arbin⁴⁶⁰. Kummankin

---

⁴⁴⁷ Myöhemmin Loviisanjoen.

⁴⁴⁸ Degerby tarkoittaa isoa tai laajaa kylää. Samanniminen aiempi kunta on edelleen Länsi-Uudellamaalla kylännimenä.

⁴⁴⁹ Lovisa Ulrika (1720–82), Preussin Fredrik Vilhelm I:n tytär ja Fredrik II:n sisar, Ruotsin kuningas Kustaa III:n äiti

⁴⁵⁰ *Place d'armes*.

⁴⁵¹ Suunnitelma 1A.

⁴⁵² *Sveaborg*, nykyään Suomenlinna.

⁴⁵³ *Place frontière*.

⁴⁵⁴ Suunnitelmat 1B ja 1C, kuva F1.

⁴⁵⁵ Degerbyn tapulikaupunki perustettiin 26.6.1745 Ruotsin valtaneuvoston päätöksellä. (Falck, 12)

⁴⁵⁶ Rusthollitila oli tila, jonka velvollisuutena oli ylläpitää ratsusotilasta hevosineen. Degerby kuului kaupunkia perustettaessa porvoollaiselle lehtori Anders Kraftmanille, joka oli ostanut sen vasta 1742 everstiluutnantti Wreden perillisiltä. (Nikander 1930, 15)

⁴⁵⁷ Karttoitus I.

⁴⁵⁸ 5.5.1747 alkaen (Nikander 1930, 95)

⁴⁵⁹ Ehrensvärd, Augustin (1710–1772), vaikutti Loviisan suunnitteluun ja rakentamiseen syksystä 1746 (tuolloin 36-vuotias tykistön majuri) kuolemaansa 1772 (sotamarsalkka) saakka. Asemakaavallisesti tärkeitä olivat 9.11.1747 vahvistettu suunnitelma Loviisanjoen suistoon sijoitetuksi linnoituskaupungiksi, (2A) siihen ilmeisesti melko pian – viimeistään vuonna 1753 – tehty tarkistus (2B) sekä vuonna 30.6.1753 päivätty alakaupungin laajennussuunnitelma (2C). Oikeastaan suunnitelma on kahden everstiluutnantin eli Ehrensvärdin ja Liewenin sekä luutnantti Strussenfeltin yhteinen; Strussenfelt oli näistä ainoana muodollisesti linnoitusarkkitehti. (Honkala toim., 26.)

⁴⁶⁰ von Arbin, Axel Magnus (1717–1791), linnoituskonttorin esimies, vuonna 1777 60-vuotias kenraalimajuri. Falckin mukaan suunnitelma on tehty ilmeisesti hänen johdolla. (Falck, 52)

suunnitelmat poikkesivat tyylillisesti Nordenbergin suunnitelmista ja edustivat lähinnä barokkiklassismia. Ne eivät myöskään ottaneet tuolloin kantaa jo syntyneeseen Suurtooriin vaan sijoittuivat muualle⁴⁶¹. Ehrensvärdin suunnitelmasta vuosilta 1747 ja 1753⁴⁶² toteutettiin muutamia rakennuksia, mutta sen aukiosommitelmista ei mitään. von Arbinin suunnitelma vuodelta 1777⁴⁶³ jäi ilmeisesti kokonaan paperille, samoin kuin eräät muut 1770-luvun uudistussuunnitelmat.

Toteutuvan Loviisan kaupungin torien ja markkinapaikkojen synty ja kehitys 1700-luvulla noudatti jo vakiintunutta tapaa keskeisten toimintojen sijoittamisessa. Keskustorista pyrittiin tekemään leimallisesti Raatihuoneen dominoima aukio, johon myös torikauppa ja markkinat⁴⁶⁴ keskitettiin. Sen sijoitukseen vaikutti myös keskiaikaista linnoituskaupunkia myötäilevä renessanssin ideaalimalli sekä suunnitelma kaupungin linnoittamisesta. Kirkko sijoittui hieman torista sivuun, omalle aukiolleen. Kolmas aukio eli Suolatori syntyi kauppasataman tuntumaan perinteisen rantatorin tapaan ja sinne keskityi luonnollisesti myös kalakauppa. Myöhemmin, viimeistään 1820-luvulla osa markkinoista eli eläinmarkkinat siirrettiin vielä omaan paikkaansa⁴⁶⁵.

Kaupungin perustamisen jälkeen kesällä 1745 noin 30 etupäässä Haminan entisistä porvaria ilmoitti haluavansa asettua uuteen kaupunkiin perheineen. Keväällä 1746 hyväksytyn asemakaavan laatija, linnoitusprikaatin johtaja Nordenberg⁴⁶⁶ ohjasi tonttien ja katujen maastoon merkintää, ja jo kesällä 1746 rakennettiin useita taloja torin laitaan⁴⁶⁷. Vuonna 1753 laaditun kartoituksen⁴⁶⁸ mukaan koko torin ympäryys oli rakentunut torin lounaiskulmaa lukuun ottamatta 1740-luvun loppuun mennessä, ja niiden lisäksi torialueelle nousi asemakaavasta poiketen useita rakennuksia.

Suurtorilla näyttäisi perustamisvaiheen jälkeen olleen toinen intensiivinen rakentamisvaihe 1800-luvun vaihteen tienoilla. Alkuperäisistä rakennuksista suuri osa korvattiin ilmeisesti isommilla tai niitä laajennettiin joko 1700-luvun lopulla tai 1800-luvun alussa. Tässä vaiheessa huomattava osa tonttien päärakennuksista rakennettiin tai korotettiin kaksikerroksisiksi. On ilmeistä, että tämä tapahtui ennen vuotta 1823, jolloin hyväksytty rakennusjärjestys RJ 1823 salli vain yksikerroksiset puiset asuinrakennukset. Talot maallattiin punamullalla 1700-luvulla⁴⁶⁹, ja vasta 1800-luvun puolella väriskaala vähitellen monipuolistui.

---

⁴⁶¹ Ehrensvärdin aukiot olivat uuteen paikkaan sijoitetun maalinnoituksen keskellä Loviisanjoen suistossa nykyisen Garnisonin kaupunginosassa sekä Alakaupungin eteläpuolella, von Arbinin nykyisen Tamminiemmen uimarannan alueella.

⁴⁶² Suunnitelmat 2A ja 2B, kuva R2.

⁴⁶³ Suunnitelma 3.

⁴⁶⁴ Markkinoihin liittyi erityisen paljon ristiriitaisia näkemyksiä (Sirén 1995, 32).

⁴⁶⁵ Sirén 1995, 116

⁴⁶⁶ Nordenberg oli tässä tehtävässä vuoden 1747 syksyyn saakka (Nikander 1930, 20).

⁴⁶⁷ Falck, 60.

⁴⁶⁸ Kartoitus IIIA.

⁴⁶⁹ William Coxen vuonna 1779 tekemän kuvauksen mukaan kaikki talot olivat kaksikerroksisia, puisia ja punaisia. Hän piti niitä myös paljon sievempinä kuin taloja Venäjän tavallisissa kylissä ja kaupungeissa (hän oli tulossa Venäjältä). Myös Carl Gustaf af Leopold arvioi taloja melko kauniiksi 10 vuotta myöhemmin, vaikka Loviisa muuten hänen mukaansa oli ”skandaali kaupungiksi” leveine ja kiveämättömine katuihin. Hänen mukaansa myös kansan kurjuus ja röyhkeys lisääntyi mitä edemmäs Loviisaan päin tullaan. Myös Edward Clarke arvioi vuonna 1800 Loviisan pääkadun leveäksi ja kaupungin itsessään varsin kauniiksi, vaikka juoppous ja lika muuten leimasivatkin hänen kokemustaan. Katujen leveyteen ja ”suurelli-

Toria sivuavat kadut, jotka rakentuivat vähitellen asemakaavaa jossain määrin toteuttaen, olivat vuoden 1785/93 kartan⁴⁷⁰ mukaan: itäreunassa nimensä edelleen säilyttänyt Kuningattarenkatu, pohjoisreunassa Lätinen Tullikatu⁴⁷¹, joka muuttui torin itäpuolella Linnakujaksi⁴⁷², länsireunassa Raatihuoneenkatu⁴⁷³, joka muuttui torin pohjoispuolella Kivikujaksi⁴⁷⁴ ja eteläreunassa Pieni Myllykatu⁴⁷⁵, joka muuttui torin itäpuolella Kirkkokaduksi.⁴⁷⁶ Kaupungin ensimmäinen jako kortteleihin ja tonttien numerointi suoritettiin vuonna 1765⁴⁷⁷. Toria ympäröivät tontit jakoutuivat neljään eri kortteliin tai kaupunginosaan. Yhteensä kortteleita kaupungissa oli kahdeksan, joista toiset neljä Alakaupungissa. Jakotapa neljään oli antiikin klassillinen periaate ja renessanssissa tyypillinen⁴⁷⁸. Vuoden 1855 suurpalon jälkeen keskusta sai uuden numeroinnin. Yksityiskohtaisemmin kaupungin rakentumista kuvataan liitteessä 2. *Rakennetut ominaisuudet*. Rakentumisvuodet ilmenevät myös laatimastani koosteesta⁴⁷⁹, ja rakentunut tilanne ennen suurpaloa Nikanderin rekonstruktiosta⁴⁸⁰.

Kaupungin rakentamisen ohjauksessa merkittävä asema oli myös rakennusjärjestyksillä. Ensimmäinen rakennusjärjestys RJ 1798 laadittiin 1790-luvulla, Annariitta Falckin mukaan Tukholman esimerkin mukaan. Se jäi vahvistamatta, mutta lienee jossain määrin toiminut uudisrakentamisen ohjeena. Rakennusjärjestys korosti yhtenäistä rakennustapaa varsinkin yleisillä paikoilla ja toreilla. Puita tuli sen mukaan istuttaa mahdollisuuksien mukaan, ja talot piti maalata punaisiksi⁴⁸¹. Ensimmäinen hyväksytty rakennusjärjestys RJ 1823 saatiin vasta 1820-luvulla. Se ohjasi rakentamista pääasiassa samoilla periaatteilla kuin RJ 1798, mutta jostain syystä puiden istuttamista ei siinä enää mainittu. Taloihin ja aitoihin suositeltiin punaisen asemesta vaaleankeltaista väriä, kattoihin mustaa ja punaista. Kirkkotorin puiden istutus vuonna 1849 ja moni muukin istutustyö toteutettiin RJ 1823:n aikana. Samoin ensimmäiset yleisten alueiden kiveämistyöt toteutettiin vasta 1820-luvulla.⁴⁸²

Ehrensvärdin suunnitelmaa leimannut barokin ja klassismin henki jatkui uusiutuneessa muodossa seuraavassa Loviisan kaavoitusvaiheessa lähes vuosisata myöhemmin. Loviisan suunnittelijaksi ryhtyi Georg Theodor Chiewitz⁴⁸³. Hän suunnitteli Loviisan kaupun-

---

seen” rakennustapaan oli kiinnittänyt huomiota myös Nils Reinhold Broocman jo vuonna 1754, kun kaupunki oli vasta hahmollaan. (Kilpinen toim., 59, 62, 65, 67)

⁴⁷⁰ Kartoitus V.

⁴⁷¹ Nykyisin Mannerheiminkatu.

⁴⁷² Borggränd.

⁴⁷³ Nykyisin Aleksanterinkatu.

⁴⁷⁴ Stengränd.

⁴⁷⁵ Nykyisin Brandensteininkatu.

⁴⁷⁶ Kartoitus V ja Nikander 1930, 23–26. Suuri Myllykatu oli samansuuntainen, seuraava katu eteläpuolella. Vuoden 1825 kartassa kadunnimet olivat vaihtaneet paikkaa eli toria sivusi tässä vaiheessa Suuri Myllykatu (Kartoitus IX).

⁴⁷⁷ Falck, 66.

⁴⁷⁸ Roomalaisen perinteen mukaan koko kaupunki jaettiin neljään osaan torin toimiessa jakopisteenä (Rosenau, 23).

⁴⁷⁹ Kuva R4.

⁴⁸⁰ Kartoitus VIIB, kuva R5.

⁴⁸¹ Falck, 93–94, 107.

⁴⁸² Falck, 104–105.

⁴⁸³ Chiewitz, Georg Theodor Polichron (1815–1862). Syntynyt Tukholmassa. Muun muassa Turun lääninarkkitehti 1852–1862. Ks. esimerkiksi Gardberg 1986, 11–13. Bergholmin mukaan Chiewitzin

gin pyynnöstä uuden asemakaavaehdotuksen⁴⁸⁴ alkuvuonna 1853, sekä sen lisäksi raatihuoneen⁴⁸⁵ ja seurahuone-kestikievarin^{486, 487}. Kaupungin suunnittelu keskeytyi, kun suurpalo tuhosi Loviisan toriympäristön täydellisesti Krimin sodan aikana kesällä 1855.

Ks. kuva P2: Suurpalon 1855 tuhoama alue.

5.3.2. Raatihuoneentori 1855–

Palon jälkeen keskusteltiin Loviisan siirtämisestä uuteen paikkaan. Päävaihtoehtona oli nyt kuten aiemminkin Fantsnäs eli nykyinen Valko parempien satamaolojen takia. Suunnitelmia laadittiin sekä siirrettävää että entiselle paikalleen rakennettavaa Loviisaa varten. Henrik Liliuksen⁴⁸⁸ ja Falckin⁴⁸⁹ mukaan Jean Wik⁴⁹⁰ oli laatinut nämä ehdotukset⁴⁹¹. Tämän työn yhteydessä löysin peräti kolme tähän yhteyteen liittyvää päiväämätöntä suunnitelmaa⁴⁹². Yksi niistä on J. Wikin allekirjoittama suunnitelma kaupungin sijoittamisesta entiselle paikalleen⁴⁹³, toinen samalla tavalla allekirjoitettu piirustus kaupungin sijoittamisesta Fantsnäsiin⁴⁹⁴ ja kolmas kaupungin rakentamisesta tai laajentamisesta etelään Antinkylän alueelle⁴⁹⁵.

Wikin suunnitelmat jäivät ehdotuksiksi, eikä mitään niistä hyväksytty. Senaatti ei suostunut kaupungin siirtoon, mikä kariutti ainakin Fantsnäsin suunnitelman. Antinkylän suunnitelma on saattanut olla teoreettinen välivaihtoehto, joka myös raukesi, kun kaupunki päätettiin rakentaa uudelleen entiselle paikalleen. Palaneen kaupungin uudisrakentamista koskeva suunnitelmakaan ei liene vastannut sen paremmin kaupungin johdon kuin maaherrankaan ajatuksia, koska yhteistyöhön Wikin kanssa ei palattu kaupungin siirtoa koskevan käsittelyn jälkeen. Samaan saumaan sattui myös Kaupunkien yleisen rakennusjärjestyksen (KYRJ) voimaantulo, mikä selkeytti kaavoituksen lähtökohtia. Tämä maaliskuussa 1856 julkaistu keisarillinen asetus *"koskeva yhteisiä perustuksia kaupunkien järjestämiselle ja rakentamiselle"* oli seurausta Vaasan ja Porin tulipaloista 1850-luvun alussa. Asetuksen keskeinen pyrkimys oli paloturvallisuuden parantaminen, mitä edistettiin asemakaavallisesti katuleveyksiä, kortteli- ja tonttikokoja sekä istutuksia säätelemäl-

---

suunnittelutyö Loviisassa alkoi vuonna 1851, jolloin hän kävi paikkakunnalla Svartholmaan liittyvissä asioissa. Tuolloin Chiewitz oli 36-vuotias. Chiewitz ei kaavaa laatiessaan toiminut virkamiehenä vaan yksityisarkkitehtina, professionaalisesti myöhemmin 1800-luvulla yleistyneen tavan mukaan (Ks. esimerkiksi Puustinen 2006, 135–136).

⁴⁸⁴ Suunnitelma 4, kuva F3.

⁴⁸⁵ Piirustukset hyväksyttiin vuonna 1854.

⁴⁸⁶ Piirustukset hyväksyttiin lopullisesti vasta 1859.

⁴⁸⁷ Bergholm 1986, 28–29.

⁴⁸⁸ Lilius 1985, 39.

⁴⁸⁹ Falck, 120.

⁴⁹⁰ Wik (joskus kirjoitettu myös Wiik), Jean (1804–1876), Uudenmaan läänin lääninarkkitehti. Loviisaa suunnitellessaan Wik oli noin 50-vuotias. Wikin ja myöhemmin Lohrmannin osuus Loviisan kaavoituksessa vastasi professionaalisesti vallitsevaa virkamiestyötä (esimerkiksi Puustinen 2006, 137).

⁴⁹¹ Heidän mukaansa suunnitelmat olivat kadoksissa.

⁴⁹² Hämeenlinnan maakunta-arkistosta.

⁴⁹³ Suunnitelma 5A.

⁴⁹⁴ Suunnitelma 5B.

⁴⁹⁵ Suunnitelma 5C. Tätä suunnitelmaa ei ole allekirjoitettu, mutta se on tehty samalla käsialalla kuin muut eli sekin on ilmeisesti Wikin tekemä.

lä. Kaupungit tuli jakaa pienempiin osin puistokaduilla ja tontit tuli erottaa toisistaan palosolin.⁴⁹⁶

Loviisan maistraatti valitsi asemakaavan laatijaksi komissiomaanmittari Johan Rosbergin⁴⁹⁷. Uudenmaan läänin maaherra Langenskiöld määritteli kaavan pääpiirteitä kuten Esplanadin⁴⁹⁸, ja Rosberg laati asemakaavaehdotuksen tältä pohjalta. Ehdotusta kehitettiin edelleen intendentinkonttorissa, jossa Ernst Lohrmann⁴⁹⁹ allekirjoitti asemakaavan 30.6.1857⁵⁰⁰. Tsaari Aleksanteri II vahvisti sen vielä samana vuonna joulukuun 16. päivänä.⁵⁰¹ Asemakaavan hallitseva aihe oli keskustan osalta ruutukaavaan sijoitettu leveä Esplanadi, jonka osana oli tori ja sen vieressä korkeimmalla paikalla kirkko⁵⁰². Korttelien rakennustapaa säätelemään hyväksyttiin vuonna 1858 rakennusjärjestys RJ 1858, joka tarkensi KYRJ:n määräyksiä sekä asemakaavaa⁵⁰³.⁵⁰⁴ Kaavan laadintaa helpotti se, että palanut osa kaupunkia lunastettiin uudelleen myytäväksi, eli vanhat tonttirajat eivät haitanneet kaavoitusta.⁵⁰⁵

---

⁴⁹⁶ Falck, 123.

⁴⁹⁷ Falckin mukaan muun muassa siksi, että KYRJ antoi selvän ohjeen kaavan laatimista varten, eikä arkkitehtisuunnittelu ollut maistraatin mielestä tarpeen.

⁴⁹⁸ Sana "esplanadi" on Pekka V. Virtasen mukaan peräisin latinan sanasta *explanare* (tasoittaa) ja on alun perin tarkoittanut linnoituksen ulkopuolista ampuma-alaksi tasoitettua aluetta, jolla ei saa olla rakennuksia eikä puita. Tällaisille alueille toteutettiin myöhemmin muun muassa leveitä istutettuja katuja, ja esplanadi tarkoittaa nykyään yleensä kahden kadun ja niiden välisen puiston muodostamaa kokonaisuutta. Myös nykyään yleensä yksiajorataista puistokatua tarkoittava sana "bulevardi" on kotoisin linnoituksesta ja sen alkumuoto on ollut Virtasen mukaan saksankielinen *Bollwerk* (paaluvarustus). Loviisassa Esplanadi vastaa puhtaasti Virtasen määritelmää. Sen sijaan hieman etelämpänä oleva Karlskrona-bulevardikin on katutyypinä enemmän "esplanadi" kuin "bulevardi". (Virtanen 2000, 27). Thomas Hallin mukaan käsite "esplanadi" alkoi ensin Suomessa ja sitten vasta Ruotsissa – ja ainoastaan näissä maissa – tarkoittaa puistokatua, jossa istutettu alue on ajoväylien keskellä (Hall, Thomas, 117).

⁴⁹⁹ Lohrmann, Ernst Bernhard (1803–70), intendentinkonttorin päällikkö vuodesta 1841. Yleensä Lohrmann mainitaan arkkitehtina, mutta Viisten mukaan hän olisi ollut "saksalainen maanmittari" (Viiste, 94). Ringbomin mukaan hän oli opiskellut Saksassa maanmittausta ja rakennushallintoa, ja olikin parempi hallintomies kuin arkkitehti. (Ringbom 1998, 152)

⁵⁰⁰ Suunnitelma 6, kuva F7.

⁵⁰¹ Falck, 123.

⁵⁰² Suurtorivaiheessa noudatettiin sopivan välimatkan perinnettä kirkon ja maallisen hallinnon välillä, palon jälkeen (1857) kirkko tuotiin myös toriin nähden lähes hallitsevaan asemaan, mitä Jungin asemakaavan (1912/1918) toteutuminen olisi vielä korostanut. Chiewitzin kaavaehdotuksessa (1853) kirkko olisi ollut entisellä paikallaan, mikä saattoi olla käytännöllinen ratkaisu tilanteessa ennen suurpaloa. Joka tapauksessa muutos kirkon sijoittamisessa 1700-luvun puolivälistä 1800-luvulle ja ehkä vielä 1900-luvun alkuun on mielenkiintoinen kysymys, jota en ole huomannut juuri selvitetyn. Sijoituksen rinnalla näyttäisi samaan aikaan muuttuneen myös kirkon suunta, joka oli 1700-luvulla Loviisankin kirkkoissa ja kirkkosuunnitelmissa perinteinen itä-länsi-suunta, kun Chiewitzin kirkko suunnattiin asemakaavan koordinaatiston mukaan (poikkeaa 26° itä-länsi-suunnasta) ja vieläpä sisäänkäynti itäpuolelle eli torille päin. Tietoisesti kirkko sijoitettiin torin yhteyteen jo Hämeenlinnan kaavassa vuonna 1778, mutta yleisempi muutos voi olla seurausta Helsingin Senaatintorista ja Suurkirkon asemasta siihen nähden. Muutoksessa voi nähdä keskiajalle ominaisen ja Suomessakin jo 1300-luvulla Turun Suurtorilta alkaneen kirkon ja torin erillisyyden päätymisen – 500 vuoden jälkeen! Kansainvälisesti kirkon alistuminen asemakaavaan näyttäisi liittyvän jo renessanssiin – toki aiempikin historia on tässä asiassa kirjava – ja esimerkiksi Ruotsin barokkihienkisessä Karlskronassa tätä periaatetta noudatettiin jo 1600-luvun loppupuolella.

⁵⁰³ Falck, 125–126.

⁵⁰⁴ Liliuksen mukaan Senaatin ratkaistua kaupungin jäämisen entiselle paikalleen maanmittari Johan Rosenbergin tuli seurata Vaasan vuoden 1855 asemakaavan periaatteita, mutta pian eli vuonna 1856 voimaan tullut KYRJ riisti Setterbergin Vaasan asemakaavalta normatiivisen merkityksen. Rosenbergin suunnitelma asemakaavaksi valmistui 1856, mutta "...kun se aiheutti loviisalaisten keskuudessa erimielisyyttä, Lohrmann laati lopullisen asemakaavan ja se vahvistettiin 1857." (Lilius 1985, 39–40)

⁵⁰⁵ Oscar Nikulan mukaan palaneiden kaupunkien uudelleenjärjestelyissä sovellettiin kruunun yliherruusoi-keutta (*dominium eminens*): sitä käytettiin ilmeisesti Turun, Helsingin ja Oulun tapauksissa. 1800-luvulla Turkuun sovellettu kattava lunastustapa oli muille mallina. Vähitellen käsitys muuttui täyden omistusoikeuden suuntaan. (Nikula, Oscar 1981, 233–235). Kirjakan mukaan suurpaloja seuranneen uudelleenkaa-

Torin seutua sääntelevien ensimmäisen ja toisen asemakaavan välillä oli noin 110 vuotta. Seuraava asemakaava laadittiin nopeammassa tahdissa: kaavoitukseen ryhdyttiin noin 45 vuoden kuluttua edellisestä kaavasta, ja uusi kaava vahvistui noin 15 vuotta myöhemmin. Asemakaavan uudistamisen pääsyynä oli Falckin mukaan kaupungin tonttipula, joka kärjistyi 1890-luvulla⁵⁰⁶. Loviisassakin oli tapahtunut muutoksia, kaupunkiin oli muun muassa tullut teollisuutta ja kapearaiteinen rautatie vuonna 1900. Vuoden 1857 asemakaava oli myös jäänyt suurelta osaltaan toteutumatta, ja senkin takia uudelleentarkastelu oli perusteltua. Asemakaavan uudistustyö alkoi varsinaisesti vuonna 1901 Bertel Jungin⁵⁰⁷ lausunnolla ja jatkui arkkitehtitoimiston Jung & Bomanson saamalla toimeksiannolla. Alustava luonnos valmistui vuonna 1908, asemakaavaehdotus vuonna 1911. Kaupunki hyväksyi kaavan⁵⁰⁸ vuonna 1912, ja senaatti vahvisti sen vuonna 1918.⁵⁰⁹ Jungin asemakaava laajensi kaupunkialuetta ennen muuta länteen Myllyharjun taakse. Esplanadin ja torin alueella kaavaa muutettiin ilmeisesti sekä aikakauden tyyli-ihanteiden että paikallisten käytännöllisten syiden takia. Suuret peruslinjat säilyivät kuitenkin ennallaan. Rakennusjärjestys uudistettiin pian asemakaavan jälkeen, ja se hyväksyttiin vuonna 1921 (RJ 1921).

Esplanadia toteutettiin pala kerrallaan vain asemakaavan puitteissa ilman tarkempaa kokonaisvaltaista suunnitelmaa. Vasta vuonna 1917 Paul Olsson⁵¹⁰ laati suunnitelman⁵¹¹, jossa esitettiin koko alueen, myös torin, yksityiskohtaisempi järjestely. Olssonin puistosuunnitelmaa voi verrata myös asemakaavoihin siinä mielessä, että se oli laaja-alainen ja melko yleispiirteinen. Suunnitelma on päivätty lokakuussa 1917 eli se lienee laadittu tietoisena Jungin kaavan sisällöstä.

Jungin asemakaavaa korjailtiin melko pian sen vahvistumisen jälkeen muun muassa siten, että jo rakennettu tilanne pyrittiin ottamaan entistä paremmin huomioon. Vuonna 1925 G. Larssonin⁵¹² laatima muutoskaava⁵¹³ koski pääasiassa rautatien ja Myllyharjun väliin jäävää osaa Rauhalan kaupunginosasta, jonka katuja suoritettiin⁵¹⁴. Esplanadin ja torin alueella ainoa muutos Jungin kaavaan oli Kirkon itäpuolisella alueella, joka esitettiin jo toteutuneella tavalla kuten Olssonin suunnitelmassakin. Kirkon etuaukion muotoilu ei siis muutettu, eikä torialuetta laajennettu länteen päin. Esplanadin itäpäässä urhei-

---

voituksen jälkeen kaupunki yleensä kruunun myöntämällä varoilla lunasti vanhat tontit ja myi uuden asemakaavan mukaiset tontit huutokaupalla eniten tarjonneelle. (Kirjakka 1982, 218)

⁵⁰⁶ Falck, 141–142.

⁵⁰⁷ Jung, Bertel Axel (1872–1946), arkkitehti TKK 1895, professori hc. 1943, muun muassa Helsingin ensimmäinen asemakaava-arkkitehti vuosina 1908–17. Loviisan suunnittelua aloittaessaan Jung oli 29-vuotias. Kaavoittajaprofession kehityksen kannalta Jung oli yksityisarkkitehtina jo varsin tyypillinen 1900-luvun alussa (esimerkiksi Puustinen 2006, 139).

⁵⁰⁸ Suunnitelma 7, kuva R8.

⁵⁰⁹ Falck, 142–143.

⁵¹⁰ Olsson, Paul (1890–1973), puutarha-arkkitehti. Tunnetuimmat kohteet Kultarannan puutarha Naantalissa ja Hietaniemen hautausmaa Helsingissä. Loviisan suunnitelmia laatiessaan Olsson oli 27–28-vuotias. Hänen isänsä Svante Olsson oli Helsingin ensimmäinen vakituinen kaupunginpuutarhuri vuosina 1889–1924.

⁵¹¹ Suunnitelma 8, kuva R9.

⁵¹² Larsson, G., insinööri, Yleinen insinööritoimisto.

⁵¹³ Suunnitelma 9.

⁵¹⁴ Sirén 1995, 336.

lukentta oli samanlainen kuin Jungin kaavassa, eli Olssonin esittämä erilainen sommitelma ei edennyt asemakaavan muutokseksi saakka.⁵¹⁵

Jungin ja Larssonin kaavojen jälkeen suurimmat kaavahankkeet Esplanadin ja torin ympäristössä liittyivät kasvavaan autoliikenteeseen. Linja-autoasema järjestettiin asemakaavallisesti nykyiselle paikalleen 1930-luvun kuluessa, ja 1940-luvun alussa Mannerheiminkatua jatkettiin suoraan itään Loviisanlahden pohjukan yli. Tämä vahvisti Esplanadin ja tarkemmin sen pohjoisen ajoradan aseman kaupungin pääliikenneväylänä. Sotien jälkeen keskeinen suunnittelukohde oli Esplanadin länsipään järjestäminen ennen muuta liikenteen tarpeista käsin. Yhden ehdotuksen asiasta teki julkisuudessakin kaupunginjohtaja Helge Björklund vuonna 1957⁵¹⁶. Varsinaisena kaavan laatijana Loviisassa oli 1950- ja 1960-luvulla kuitenkin Anders Bengts⁵¹⁷. Hän laati Loviisaan yleiskaavan ja uudisti pääosan asemakaavoista, muun muassa Esplanadin länsipään järjestelyjen ja torin osalta⁵¹⁸. Kaupungin liikekeskus vakiinnutettiin torin ja Karlskronabulevardin väliselle alueelle, mikä merkitsi purku-uhkaa vanhalle rakennuskannalle. Samassa yhteydessä suojeltiin kuitenkin toriin rajoittuvat kivitalot myös asemakaavallisesti. Toriympäristön kannalta relevantti oli myös uusi rakennusjärjestys RJ 1958, joka hyväksyttiin jo vuonna 1949, mutta vahvistettiin vasta vuoden 1957 tarkistusten jälkeen. Jo siinä yhteydessä muun muassa toria ympäröiville kivitaloille annettiin vuoden 1932 asemakaavalain mahdollistamia suojelutavoitteita.

Annariitta Falck esitti vuonna 1964 diplomityössään menossa olevalle kaavoitukselle eräitä vaihtoehtoja, joista tärkeimmät liittyivät rakennussuojeluun⁵¹⁹. Hän esitti kuitenkin myös niin sanotun liikekeskuksen keskittämistä Esplanadin ja Karlskronabulevardin välisen alueen asemasta Esplanadin pohjoispuolelle, mikä olisi mahdollistanut myös laajemman rakennussuojelun vanhassa liikekeskustassa.⁵²⁰ Varsinainen suojelusuunnittelu eteni vähitellen. Sirénin mukaan kaupunginhallitus päätti keväällä 1970 kaavamuutoksista siten, että Muinaistieteellisen toimikunnan⁵²¹ esittämä toivomus kulttuurihistoriallisesti

---

⁵¹⁵ Myös Birger Brunila (1882–1979, Helsingin asemakaava-arkkitehti Bertel Jungin jälkeen) teki joitakin muutoksia Loviisan asemakaavaan 1930-luvun alussa. Ne eivät kuitenkaan koskeneet Esplanadia tai torialuetta. (Sirén 1995, 336)

⁵¹⁶ Suunnitelma 10.

⁵¹⁷ Bengts, Anders Olof (1916–1981), Kotkan asemakaava-arkkitehti, kotoisin Loviisan pohjoispuolisesta Hardomin kylästä. Aloittaessaan Loviisan kaavoitustyöt Bengts oli noin 40-vuotias. Bengts voitti liikenneinsinööri P. O. Bexeliuksen kanssa Helsingin keskiosien asemakaavoitusta koskevan liikennepainotteisen aatekilpailun, joka järjestettiin vuosina 1948–49. Hänen ehdotuksensa "The New Look" sai 350 000 markan palkinnon. Tuomaristo, johon kuuluivat muun muassa Birger Brunila, Alvar Aalto ja Otto I. Meurman, näki sen "todellisuuspohjaiseksi" ja "huolellisesti tutkituksi" vaikka ei nähnytkaan siinä "kantavaa arkkitehtonista ajatusta". Huomionarvoista suunnitelmassa oli muun muassa selkeän "tytärcityn" sijoittaminen myöhemmin toteutuneen Itä-Pasilan kohdalle. (Arkkitehti 3–4/1951) Kilpailun noteeraavat sekä Olle Sirén (Sirén 1995, 341) että Timo Tuomi (Tuomi, 128–130).

⁵¹⁸ Suunnitelma 12, kuva R10. Toriympäristöä koskeva asemakaavat vahvistuivat Brandensteininkadun pohjoispuolelle 11.11.1965 ja sen eteläpuolelle 1.6.1966 (Loviisan kaupungin arkkitehtitoimisto).

⁵¹⁹ Suunnitelmat 11A ja 11B; Sirén 1995, 341.

⁵²⁰ Falck, 153–175. Falckin ehdotus oli suunnitelmaosana hänen arkkitehtuurihistoriaan painottuneessa diplomityössään. Työ sai kuitenkin jonkin verran julkisuutta Loviisassa ja siinä esitetyistä ajatuksista varsinkin Loviisan puukaupungin rakennussuojeluun liittyvät ajatukset toteutuivat myöhemmin monelta osin. Myös Esplanadiin ja sen välittömään ympäristöön liittyvät ajatukset olivat mielenkiintoisia, ja ne voi nähdä kriittikinä vallinneelle varsin pragmaattiselle kaavoitusajattelulle. Tässä mielessä pidän niiden esittelemistä perusteltuna myös tämän työn yhteydessä.

⁵²¹ Nykyisin Museovirasto.

arvokkaiden miljöiden turvaamisesta täytettäisiin⁵²². Kaavoitustyöhön palkattiin Marja Pekkala⁵²³, jonka työstä tuli pitkäaikainen ja laaja-alainen. Osan aikaa Loviisassa asuneen Pekkalan voikin Bengtsin tavoin rinnastaa virka-arkkitehteihin. Kaupunkisuunnitteluun ja erityisesti rakennussuojelun korostumiseen siinä vaikutti myös se, että perustettuun kaupunginarkkitehdin virkaan valittiin Elmar Badermann 11.2.1976⁵²⁴. Torin käyttöä on kehitelty myöhemmin myös minun laatimissani alueen käyttö- ja mainostornisuunnitelmassa 1994 ja bussikatossuunnitelmassa 1997. Laatimani keskusta-alueen oikeusvaikutteinen yleiskaava⁵²⁵ hyväksyttiin kaupunginvaltuustossa 2001. Viimeisin aluetta koskeva suunnitelma on Esisuunnittelijat Oy:n laatima ja vuoden 2002 alussa julkistettu keskustan turvallisuussuunnitelma⁵²⁶.

Vuoden 1855 suurpalossa toriympäristö tuhoutui kokonaan, ja myös tonttijako ja omistustilanne järjestettiin uudelleen uuden asemakaavan pohjalta vuonna 1859 pidetyissä huutokaupoissa⁵²⁷. Huutokauppojen tulos sekä alueen rakentuminen on kuvattu liitteessä 2. *RAKENNETUT OMINAISUUDET* ja ilmenee myös siinä olevasta kuvasta⁵²⁸. Mielenkiintoista on, että torin viereisistä tonteista ei suinkaan maksettu kalleimpia hintoja. Tämä johtui luultavasti siitä, että RJ 1858:n mukaan tonteille tuli rakentaa kivitaloja, kun muualla keskustassakin yksikerroksiset puutalot olivat mahdollisia. Huutokaupoissa ennen, noin 350 ruplaa, maksoivat nykyisen käräjäoikeuden eteläpuolinen tontti⁵²⁹, sitä vastapäätä oleva nykyisen S-osuusliikkeen tontti⁵³⁰, Forumin eteläpuolinen tontti⁵³¹, hotelli Degerbyn tontti⁵³² sekä entinen Alkon tontti⁵³³.

---

⁵²² Sirén 1995, 341.

⁵²³ Pekkala, Marja (s. 1940, arkkitehti TKK 1967) aloitti Loviisan kaavoitustyöt alle 30-vuotiaana. Pekkala kertoi opiskeluaikaisen tuttunsa, Loviisan kaupungininsinööri Pertti Pesosen pyytäneen häntä Loviisan kaavoitustehtäviin 1960-luvun lopussa. (Pekkala 13.2.2003) Pekkala samoin kuin Bengtsiä ennen häntä voi vielä pitää Puustisen mukaan yksityisarkkitehtien kaavoittajaprofession edustajana.

⁵²⁴ Loviisan Sanomat 12.2.1976. Badermann, Elmar (s. 1936, arkkitehti, tekniikan lisensiaatti TKK). Edellisvuonna tehtävään oli valittu ruotsalainen Rune Filipsson (s. 1939, arkkitehti TKK 1972), jonka valinta kuitenkin kumoutui, (Loviisan Sanomat 6.5.1975). Kaupunginarkkitehdin virka liittyi yleiseen kaavoittajavirkamiesten kasvubuumiin, jota Puustinen luonnehti "kulta-ajaksi" (Puustinen 2006, 150). Badermann erosi virastaan 1.3.1985 alkaen (Loviisan Sanomat 1.12.1984). Badermannia seurasi varsinaisena kaupunginarkkitehtina Ilmari Heinonen, joka erosi virasta 16.3.1990 hoidettuaan sitä vuoden verran. Itse toimin sekä kaupunginarkkitehtina vuosina 1991–2001 että teknisen viraston päällikkönä vuosina 1991–2000. Teknistä virastoa johti jälkeeni RI Hannu Backman vuoteen 2006 saakka ja sen jälkeen DI Yrjö Meltaus. 1900-luvun alussa kaupungin rakennusmestarina toimi J. A. Blässar, joka suunnitteli myös paljon yksityisiä taloja muun muassa Uudenkaupungin kaupunginosaan, mutta myös eräitä kivitaloja. Häntä seurasi tehtävässä Johan Waldemar Smith (1890–1954), joka toimi muun muassa rakennuskonttorin päällikkönä vuosina 1923–40 ja 1944–52. Jatkosodan vuosina vasta perustetussa virassaan oli ensimmäinen kaupungininsinööri Hermes Öhberg. Ensimmäinen pitkäaikaisempi kaupungininsinööri oli DI Pertti Pesonen, joka hoiti virkaa vuosina 1967–90. Kaupungeodeettina oli DI Kalevi Ansharju vuosina 1971–2004 ja tämän jälkeen DI Yrjö Meltaus. Kaavoittajana on 2000-luvun alkupuolelta lähtien toiminut aluearkkitehti Maria Mäntysaari, joka nimettiin kaupunginarkkitehdiksi marraskuussa 2006.

⁵²⁵ Suunnitelma 14, kuva K1.

⁵²⁶ Suunnitelma 15, kuva K2.

⁵²⁷ Bergholm 1988, 91–92.

⁵²⁸ Kuva R11.

⁵²⁹ Silloinen tontti II:36, kauppiaa A. G. Hamberg.

⁵³⁰ Tontti II:41, kauppiaa G. G. Söderholm, joka osti myös eteläpuolisen tontin II:40 hintaan 304 ruplaa.

⁵³¹ Tontti II:54, varakonsuli A. Gratschoff.

⁵³² Tontti II:70, kauppiaa E. Unonius.

⁵³³ Tontti II:69, kauppiaa C. J. Sjöfeldt.

Toriympäristö rakentui varsin nopeasti sen jälkeen kun tontit oli jaettu. Majanderin palatsi eli *kohde 10* valmistui vuonna 1860, Terichoffien palatsit eli *kohteet 4 ja 7* vuonna 1861, Raatihuone eli *kohde 1–3* vuonna 1862, Apteekki eli *kohde 10* ja Golovzoffin palatsi eli *kohde 12* sekä Raatihuoneen taakse rakennettu Seurahuone-kestikievari eli *kohde 1–3b* vuonna 1863, Björksténin palatsi eli *kohde 8* vuonna 1864 ja viimeisenä Kirkko eli *kohde 11a* vuonna 1865. Esplanadi-puisto istutettiin torin itä- ja länsipuolelle vuonna 1862. Saman aikajakson puitteissa rakennettiin myös Esplanadiin rajoittuville tonteille lääkäri Lindeqvistin talo eli *kohde 5a* vuonna 1859 sekä sitä vastapäätä kauppias Liljeqvistin talo eli *kohde 5u* vuonna 1860.

Merkittäviä muutoksia toriympäristössä tapahtui vasta 1900-luvun alussa, kun tarkastelualueella olevaa Seurahuonetta ja nykyistä Postin taloa eli *kohdetta 7 laajennettiin* ja muutettiin, ja tuolloinen Lovenetskyn, myöhempi Baumgartnerin tai Bongan linna eli *kohde 11b* rakennettiin. Tämän muutosvaiheen nimekkäin arkkitehti oli Selim A. Lindqvist⁵³⁴, joka suunnitteli Seurahuoneen muutostyöt.

Ks. kuva P3 Postin talo ennen vuonna 1906 toteutettuja muutoksia ja sen jälkeen.

Seuraavat suuret muutokset ajoittuivat 1920-luvulle ja 1930-luvun alkuun. Säästöpankkia eli *kohdetta 9* laajennettiin, muutettiin ja siihen rakennettiin siipirakennus, ja sen eteläpuolista Rautakauppaa laajennettiin. Myös tuolloista Segermanin taloa eli *kohdetta 12* jatkettiin, ja sen siipirakennusta laajennettiin. Tarkastelualueella Bongan linnan ja Rautatieaseman ulkoasua muutettiin klassistiseen suuntaan niiden korjaustöiden yhteydessä. Muutosvaiheen nimekkäin arkkitehti oli Hilding Ekelund⁵³⁵, joka suunnitteli Säästöpankin ja Bongan linnan hankkeet.

Ks. kuvat P4: Säästöpankin laajennukset, P 5: Ihmisiä torilla Säästöpankin edustalla, P6: Rautakauppa ja sen laajennus, P7: Lovenetskyn/Bongan linna ennen 1920-luvun muutoksia ja niiden jälkeen ja P8: Rautatieasema ennen 1920-luvun muutoksia ja niiden jälkeen.

Kolmantena merkittävänä torin rakennuskannan fyysisenä muutosvaiheena voi pitää aikajaksoa 1965–1991, jolloin torimiljööseen ilmestyi selkeän modernistisia rakennuksia⁵³⁶, mutta myös yrityksiä sovittautua perinteisen muotokielen ehtoihin⁵³⁷. Nimekkäitä

---

⁵³⁴ Lindqvist, Selim A. (1867–1939), arkkitehti TKK 1888. Suunnittelijana Selim A. Lindqvist. Riitta Nikulan mukaan ”teräsbetonirakenteiden ja rakenteellisista ratkaisuista lähtevän arkkitehtuurityylin tärkein mestari” (Nikula, Riitta 1993, 101). Sixten Ringbom luokittelee Lindqvistin rationalistiksi ja voikin sanoa, että Loviisan Seurahuone yhdistääkin kaksi rationalistia eli Chiewitzin ja Lindqvistin (Ringbom 1998, 241).

⁵³⁵ Ekelund, Hilding (1893–1984), arkkitehti TKK 1916, professori TKK 1950–58.

⁵³⁶ *Kohteet 3, 8 ja 9.*

⁵³⁷ *Kohde 4.*

arkkitehtisuunnittelijoita olivat Yhdyspankin⁵³⁸ käyttämä arkkitehti Erik Kråkström⁵³⁹ ja Säästöpankin⁵⁴⁰ käyttämä arkkitehtitoimisto CJN⁵⁴¹.

Rakennetun ympäristön suojelussa Loviisalla on ollut pitkä ja omaperäinen historia. Sirénin mukaan ensimmäiset suojelukeskustelut käytiin jo vuonna 1897 erään linnoituskasematin purkamisesta asuintontin tieltä. 1800-luvun lopulta on kotoisin myös ajatus niin sanotun Vanhan kaupungin eli Sepänkujan ja Lyhytkujan miljöön säilyttämisestä. Vähän myöhemmin, vuosina 1912–21, ajankohtainen oli Suolatorin ja Laivasillan satamaan liittynyt tarpeettomiksi käyneiden suola-aittojen purkuasia.⁵⁴² Vanhaan kaupunkiin kuuluva kaupungin vanhin rakennus, nykyinen Degerby Gille, pelastui purkamiselta vilkkaan prosessin jälkeen 1920-luvun lopulla⁵⁴³. Konkreettista suojelutyötä teki muun muassa Loviisassa asunut Gustaf Strengell, joka kunnosti pari keskeistä taloa⁵⁴⁴ tulipalolta säästyneestä vanhasta kaupungista.⁵⁴⁵ Sirénin mukaan 1900-luvun alun suojelukeskustelussa vastakkain olivat niin sanotut esteetikot ja ekonomit, joita oli sekä rahatoimikamarissa että kaupunginvaltuustossa⁵⁴⁶.

Torin tuntumassa tärkeä suojeluasia oli Raatihuoneen, kirkon ja kauppiaspalatsien suojele, joka toteutui ensimmäisen kerran RJ 1958:n kautta ilmeisesti ilman isompia erimielisyyksiä⁵⁴⁷. Enemmän kiistaa lienee aiheuttanut jalkakäytävien ja torin pinnoitus, jossa vastakkain olivat asfaltti ja kiveys. Ainakin tässä kysymyksessä entisten ”ekonomien” tilalle eli ”nykyaikaista” asfalttia kannattamaan oli 1960-luvulla noussut SDP, ja esteetikojen asemaan ”vanhahtavan” kiveyksen puolelle enemmistö RKP:stä ja kokoomuksesta.⁵⁴⁸ Täydennysrakentamiseen liittyen kriittistä keskustelua käytiin jonkun verran yleisönosastoissa sekä 1960-luvulla että 1990-luvulla HOP:n ja Itä-Uudenmaan Säästöpankin rakennushankkeiden yhteydessä⁵⁴⁹. Kumpaankaan ei kuitenkaan liittynyt samantyyppistä aktiivisuutta kuin Rautatieaseman purkamiseen 1970-luvun taitteessa. Jopa ”perinnetietoinen” Östra Nyland jätti lehtenä kritiikittä Säästöpankin uudisrakennuksen, jonka yhteydessä purettiin useita tontilla olleita rakennusvaiheita. Lehti arveli, että kukaan ei itke

---

⁵³⁸ Kohde 4.

⁵³⁹ Kråkström, Erik (s. 1919), arkkitehti TKK 1948, professori hc. 1975.

⁵⁴⁰ Kohde 9.

⁵⁴¹ Jauhiainen CJN (aiemmin Castrén-Jauhiainen-Nuutila).

⁵⁴² Sirén 1995, 170–172.

⁵⁴³ Sirén 1995, 348–349.

⁵⁴⁴ Niin sanotut Pilasterit, jonka kaksikerroksisen talon jatkeeksi Strengell rakennutti yksikerroksisen uudisosan sekä Lyhytkuja 3:n, joka toimi myöhemmin muun muassa kaupunginmuseona ja kaupunginjohtajan virka-asuntona.

⁵⁴⁵ Sirén 1995, 170–171.

⁵⁴⁶ Sirén 1995, 172.

⁵⁴⁷ Sirén 1995, 340. Liliuksen mukaan Loviisa ja Tammisaari muodostivat myönteisen poikkeuksen selvitettyä kaupunkien osittaista ”rauhottamista” sotien jälkeen. Niissä oltiin hänen mukaansa pääsemässä ”olosuhteisiin katsoen tyydyttävään ratkaisuun” jo vuonna 1964. Samassa yhteydessä hän arvioi Loviisan toriaukion kaikesta päättään säilyvän kaupungin positiivisen suhtautumisen ansiosta. (Lilius 1964, 155–162).

⁵⁴⁸ Vaikka myös Loviisassa toki oli jatkuvia ristiriitoja rakennussuojelukysymyksistä ja vaikka se oli tästä suorastaan kuuluisa Badermannin kaupunginarkkitehtiaikana, tilanne oli melko toisenlainen kuin aiemmassa työpaikassani Iisalmessa, jossa minut välillä leimattiin lähes ”suojeluhulluksi”. Loviisassa ehdittiin muun muassa epäilemään, että olisin suojeluasioissa enemmän ”kulissi ja jarru kuin rohkeasti kantaa ottava havaintojen tekijä” (Nimimerkki Sivullinen, Loviisan Sanomat 11.8.1992).

⁵⁴⁹ Sirén 1995, 349–350.

vanhan kirjakaupan perään, mutta Säästöpankki rakentaa "hienon pankkikompleksin"⁵⁵⁰. Loviisan Sanomat jätti rakennuksen arvioinnin haastattelujen varaan. Näkyvimmit kannanotoiksi lienevät jääneet tuolloin kaupunginvaltuuston puheenjohtajana toimineen Olle Sirénin varsin myönteiset arviot uudisrakennuksesta vuonna 1990-91⁵⁵¹ ja minun antamani haastattelu vuonna 1992.⁵⁵²

Ks. kuvat P9 ja P10: HOP:n ja Säästöpankin laajennukset

Loviisaan perustettiin 1900-luvun lopulla kaksi rakennussuojelua tai rakennus- ja kulttuuriperinnettä edistävää yhdistystä: Loviisan kulttuuri- ja ympäristöliike sekä Loviisan kaupungin hyvät asukkaat. Kulttuuri- ja ympäristöliike järjestää muun muassa *Wanhassa wara parempi* -asuntomessuja⁵⁵³ ja Hyvät asukkaat 1700-luvun henkistä tapahtumaa ”*Kuningas saapuu Loviisaan*”⁵⁵⁴.

---

⁵⁵⁰ Östra Nyland 29.12.1990. Vuoden 1990 loppupuolella lehteä kiinnosti ennen muuta uuteen mahdolliseen ydinvoimalaan liittyvä problematiikka.

⁵⁵¹ Harjannostajaisia vietettiin 15.8.1991. Niissä kaupunginvaltuuston puheenjohtaja Olle Sirén arvioi uudisrakennuksen esteettiseksi ja funktionaaliseksi ja totesi sen sopivan herkkään ympäristöön (Östra Nyland 16.8.1991). Uudenvuodenpuheessaan vuoden lopussa Sirén arvioi talon osoittavan tulevaisuuden uskoa ja edustavan tasapainoa vanhojen arvokkaiden perinteiden ja uuden tehokkuuden välillä (Östra Nyland 4.1.1992). Ainoa kriittinen puheenvuoro Östra Nylandissa vuonna 1991 oli 20.8., kun Lars Illman kommentoi Sirénin harjakaispuhetta todeten sen olevan vuoden typerin lausunto lehdessä. Hänen mukaansa lapsikin näkee, että talo ei sovi ollenkaan ainutlaatuisen miljööseen. Hän kysyi myös, miksei taloa voitu rakentaa samaan tapaan kuin Yhdyspankin uudisrakennus muutama vuosi aiemmin (Östra Nyland 20.8.1991). On vaikea sanoa, vaikuttiko arvovaltaisen politiikan eli Olle Sirénin voimakas myönteinen lausunto talosta kritiikin vähäisyyteen.

⁵⁵² Kun uudisrakennus alkoi olla jo hahmollaan kaupunkikuvassa eli 19.3.1992, Loviisan Sanomat haastatteli asiasta torilla olleita ihmisiä ja myös minua kaupunginarkkitehtina. Börje Mattson arveli että uudisrakennukseen tottuu, eräs torikauppias arvioi lasia olevan liikaa ja ettei talo ole kaunis, Tarja Huttunen ei pitänyt rakennusta rumana, Ulf Starck puolestaan arveli, ettei se oikein sovi paikalleen. Itse huomaan antaneeni haastattelussa varsin neutraalin arvion rakennuksesta todeten sen olevan puhtaan modernistinen, kontrastinen ja huomiota herättävä, mutta kuitenkin ilmeisesti ympäristöön alistumaan pyrkivä. Suoranaisesti arvostelin vain torikulmauksessa olevan lasiosan korkeutta, joka rikkoi torin eteläsvun tasapainoa. (Loviisan Sanomat 19.3.1992) Loviisan Sanomien osalta keskustelu talosta päättyi tähän. Vähän myöhemmin muistelen Itäväylä-nimisessä ilmaisjakelulehdessä olleen pakinan, jossa kykyä arvioida kauneutta arveltiin yleensäkin olemattomaksi, koska en jyrkästi tuominnut uudisrakennuksen arkkitehtuuria.

⁵⁵³ Ensimmäisen kerran tapahtuma järjestettiin syksyllä 2005, jolloin osanottajamääräksi arvioitiin 7000 ja tapahtumaan osallistui pääministeri Matti Vanhanen sekä kaupunkiasiantuntijana emeritusprofessori Kaj Nyman. Vuoden 2006 tapahtumaan arvioitiin osallistuneen 8000 kävijää; heidän joukossaan oli kulttuuriministeri Tanja Saarela ja kaupunkiasiantuntijana arkkitehti Roger Wingren Pietarsaaresta. Tapahtuvan arvioitiin laajentuneen Loviisan kulttuuri- ja ympäristöliikkeen järjestelyresurssien kannalta jo ehkä ongelmallisen suureksi (Loviisan Sanomat 8.9.2006). Se arvioitiinkin Loviisan ylivoimaisesti suosituimmaksi tapahtumaksi vuonna 2006; ravit, Österstjerna-laiivan hanke ja linnoitussaari Svartholma olivat Loviisan Sanomien mukaan muut kesän 2006 yleisön suosikit. (Loviisan Sanomat 15.9.2006)

⁵⁵⁴ Tämä tapahtuma järjestettiin ensimmäisen kerran jo vuonna 1998. Tässä on kyse historian elävöittämisestä ja USA:ssa 1970-luvulla yleistyneestä roolipelaamisesta eli ”larppaamisesta” (*live action role playing*), joka on saanut suosiota nopeasti Suomessakin, esimerkiksi Turun keskiaikaisten tapahtumien muodoissa. (Museo. Kesä. Numero 2 touko-elokuu 2006). Tapahtuman yhteydessä on järjestetty käsityöläismarkkinoita Aleksanterin pihassa eli *kohteessa 12*. Kuningas saapuu Loviisaan -tapahtumaan otti Loviisan Sanomien mukaan vuonna 2006 osaa noin 700 ihmistä eli sata vähemmän kuin edellisvuonna (Loviisan Sanomat 15.9.2006).

LUKU IV: LOVIISAN TORIN KESKEISET OMINAISUUDET JA MENESTYKSEN MAHDOLLISUUS

Loviisan torin arviointi kestävän menestyksen näkökulmasta edellyttää sitä, että empiirisestä aineistosta nostetaan tarkasteluun keskeisimmät kehittämisresurssit. Tämä ei kuitenkaan riitä, koska historia ei voi sisältää tulevaisuuden kannalta kaikkea tarpeellista potentiaalia edes jalostettuna. Positiivisten resurssien ohella kehittämisnäköalaan tarvitaan havaittujen kehittämisesteiden analysointia ja ratkaisuja niiden poistamiseksi ja kokonaan uusia ajanmukaisia ratkaisuja. On ilmeistä, että arvokas rakennettu ympäristö on hyvä lähtökohta rakennussuojelun ja täydennysrakentamisen sekä imagotyön lähtökohdaksi, mutta toimivuuden ja viihtyvyyden kehittämiseksi historiasta löytyy vähemmän valmiita lähtökohtia.

1. KESKEISET OMINAISUUDET

Liitteissä 2. *RAKENNETTU YMPÄRISTÖ* ja 3. *KÄYTTÖ* kuvatuista prosesseista on tarkempaan tarkasteluun nostettavissa seuraavia, määrällisesti tai laadullisesti tärkeitä ilmiöitä, ominaisuuksia tai tapahtumia:

aika	rakennettua ympäristöä	käyttöä	symbolista	kenen tai minkä kannalta tärkeää
1746	Nordenbergin suunnitelma	sotilas- ja kaupunkikaupunki	klassinen renessanssin järjestys ja suhteet, eksklusiivisuus	kaupunkisuunnittelu, Loviisan historia
1746–1855	Suurtorin rakennettu ympäristö	tukku- ja vähittäiskauppaa, kaupungin hallintoa	yhteiskunnallinen järjestys, valta ja status, keskiajan heijastukset	Suurtorin käyttäjät, Loviisan historia
noin 1749–1791		posti torilla		postilaitoksen historia
1752–noin 1940		markkinat torilla	varsinkin syysmarkkinat vuoden kohokohta	kaupunkilaiset, maalaiset
1746–noin 1900		"rikkaat savolaiset" ja "lautasuomalaiset" Loviisassa	toinen vuoden kohokohta	kaupunkilaiset, maalaiset
1746–1855	rikkaimman miehen talo ⁵⁵⁵ kohde 8	raatihuone aluksi 1768, kuninkaan yöpyminen 1802	status	Forsell, Tesche, kaupunkilaiset
1776–1855	Raatihuone kohde 9	kaupungin hallinto	järjestys	kaupunki, valtio

⁵⁵⁵ Käytän tätä käsitettä, koska Loviisassa näyttää useassa historian vaiheessa olleen selkeästi rikkain mies: aluksi Forsell, 1800-luvun taitteessa Tesche, 1800-luvun puolivälissä Björkstén, 1920-luvulla Baumgartner ja sen jälkeen Nordström. Rikkaimman miehen asuinpaikka näyttää siirtyneen yleisen kehityksen mukaisesti keskustasta rannan suuntaan.

noin 1770–1855	kaksikerroksiset talot	tukku- ja vähittäiskauppa	status, erottuminen muusta kaupungista	suurkauppiaat
1853	Chiewitzin suunnitelma		monumentalismi, puistoakselit, tori sivummalle	kaupunkisuunnittelun tutkijat, kaupunkihistoria
1855	suurpalo		katkos kaupungin keskustan historiassa	kaupunkilaiset, maalaiset, kaupunkihistoria
1857–58	uusi asemakaava ja rakennusjärjestys		raatihuoneen ja kirkon korostuminen, monumentalistinen esplanadi-akseli, taloudellinen status ennallaan	kaupunkilaiset, maalaiset, kaupunkisuunnittelun tutkijat
1861–65	Raatihuoneentorin talojen valmistuminen		raatihuoneen ja kirkon korostuminen, suurkauppiaiden status	suurkauppiaat, kaikki Loviisan torin kokijat
1860-luku	Esplanadin ensimmäisen vaiheen istutus		kuului kaupungin arvoon	kaikki Loviisan torin kokijat
1900–1920		pankit avainasemiin torilla	muutos taloudellisen vallan organisaatiossa	
1900–1910	jugend-henkiset laajennukset ja muodistukset		ajan tyyli	arkkitehtuurin arvioijat ja kokijat
1907, 1918	"Linnan" rakentaminen (tarkastelualue)	"linna" Baumgartnerille	rikkaimman miehen talo sivummalle torista ⁵⁵⁶	
1905		Suurlakon tapahtumat	kansallisuusaate	
1910-luku–1971–2003	mutterikioski–"miesiläinen" R-kioski–traditionalistinen grillikioski		arkkitehtuuri-ihanteiden muutos	
1917		mielenosoitukset, kaartien esiintymiset torilla	kahtiajako	1918 sodan osapuolet, puolueettomat
1918		punainen valta, saksalaiset, valkoinen valta	kahtiajako, terrorin ilmapiiri	1918 sodan osapuolet, puolueettomat
1920–1930	klassistiset laajennukset ja muutokset muun muassa Säästöpankissa ja Se-germanin talossa	liiketoiminnan laajentuminen torin tuntumassa	ajan tyyli	arkkitehtuurin arvioijat ja kokijat
1916–1943/1957 1900–1952/1960–1969		linja-autot/taksit torilla rautatiellä henkilöliikennettä	liikenteellinen periodi torilla vahvimmillaan, joukkoliikenteen kausi	

⁵⁵⁶ Myöhemmin vielä kauemmas, kun konsernijohtaja Ragnar Nordström asettui asumaan Tullisillan tuntumaan.

1918–1939		suojeluskuntien esiintymiset	sotilaallinen periodi vahvimmillaan	1918 voittaneet ja hävinneet eri tavalla
1945–1948		Työväen vappujuhlat suurimmillaan		vasemmiston revanssi
1860-luku–		vapun vietto		yhteinen juhla
1880-luku–		Loviisan päivän vietto		yhteinen juhla
		itsenäisyyspäivän vietto		yhteinen juhla
1900-luvun alku–		uuden vuoden juhlinta		yhteinen juhla
1954–		Lucia-juhla	pohjoismaisuus, suomenruotsalainen kulttuuri	pääasiassa ruotsinkielinen väestönosa
1890–noin 1995		VPK:n juhlien näkyminen torilla	järjestys ja turvallisuus	yhteinen kesäjuhla
1900-luvun alku		urheilutapahtumia	urheilun nousu kansalliseksi tekijäksi, alkuvaiheet	
noin 1944–		markkinoiden muuttuminen	vähitellen yhä enemmän viihteellinen tapahtuma, tori kuitenkin täynnä	edelleen vilkas merkkitapahtuma
1958 ja 1965	torin kivirakennusten suojelu		rakennusperinnön arvostuksen nousu	Museovirasto, rakennusperinteen ystävät
1959–1973		kone- ja autonäyttelyt	henkilöautojen ja koneiden ihailu	
1967	HOP:n modernistiset uudisrakennukset	lisää liiketiloja, moderni pankkisali	yleinen/erityinen modernismi	kaupunkilaiset, arkkitehtuurin harrastajat
1983	SYP:n sopeutuva uudisrakennus	lisää liiketiloja, moderni pankkisali	kompromissi modernismin ja traditionalismin välillä	kaupunkilaiset, arkkitehtuurin harrastajat
1991	Säästöpankin modernistinen uudisrakennus	lisää liiketiloja, moderni pankkisali	yleinen/erityinen modernismi	kaupunkilaiset, arkkitehtuurin harrastajat
1990-luku–2000-luvun alku		historiallisia esiintymisiä kuten äksiiisit	Ruotsin vallan ajan (1745–1808) renessanssi, larppaus	osallistujat, kaupunkilaiset, matkailijat,
2001	keskustan osayleiskaava	toiminta-akseli torilta etelään	tori entistä tärkeämmäksi keskustassa	
2002	liikenneturvallisuus suunnitelma	toria sivuavan liikenteen harmonisointi		kaupunkilaiset

Rakennusten koko vaikuttaa todennäköisesti siihen, miten suuri merkitys niillä on tai on ollut torin kokonaisuudelle. Suuri rakennus on esimerkiksi näkyvämpi kuin pieni, ja isompaan volyyymiin mahtuu enemmän toimintaa ja myös sellaista toimintaa, mikä on pienemmässä rakennuksessa mahdotonta. Siksi on perusteltua käyttää rakennusten volyymitietoja niiden merkittävyyden arviointiin. Liitteessä 2. *RAKENNETUT OMINAISUUDET* esitettyjen kerrosalataulukoiden mukaan Suurtorin loppuaikaan suurin talo

näyttäisi olleen torin pohjoislaidalla *kohteessa 3*, ja toiseksi suurin niin sanotun rikkaimman miehen talo *kohteessa 8*. Huomattavan isoja olivat myös talot *kohteissa 4, 5, 6, 9 ja 10*. Niistä kolme ensimmäistä rajoittui toriin ja yksi oli Raatihuone. Kun otetaan huomioon tiedossa olevat käyttöön liittyvät kulttuurihistorialliset ominaisuudet, suurikokoisista taloista nousevat muita keskeisimmiksi Raatihuone sekä niin sanotun rikkaimman miehen talo. Suurpalon jälkeisistä uudisrakennuksista Raatihuone ja Kirkko olivat aluksi alueen suurimmat rakennukset myös kerrosalaltaan, liikepalatseista uusi rikkaimman miehen talo *kohteessa 8*. Toteutettujen laajennusten ja muutosten jälkeen kokonaiskerrosala on nykyään noin kaksinkertainen, ja pääasiassa pankkien tonteilla olevat kiinteistöt kasvaneet kooltaan suurimmiksi *kohteissa 4, 8, 9 ja 12*.

Isompia ja pysyvämpiä rakennettuja muutoksia ja niihin liittyviä uusia toimintoja Raatihuoneentorin taloissa ovat aikajärjestyksessä olleet:

1. Vuonna 1904 Gadolinin talo, laajennus myöhemmin, purettu vuonna 1990⁵⁵⁷.
2. Vuonna 1906 jugend-henkiset muutokset nykyisen Postin talossa, tornin purkaminen vuonna 1931, sisäänkäynnin korjailut vuonna 1961⁵⁵⁸.
3. Luultavasti 1910-luvulla mutterikioski torille⁵⁵⁹.
4. Vuosina 1923–31 korotus ja muutoksia Segermanin talon sivurakennuksessa, vuonna 1930 päärakennuksen jatkaminen länteen, missä posti toimi vuosina 1930–45, tyyli entistä myötäilevä⁵⁶⁰.
5. Vuosina 1927–28 Säästöpankin jatkaminen ja alisteinen siipirakennus, vuosina 1932–60 Alko talossa, sen jälkeen vuonna 1961 rajut muutokset pankkisaliksi, vihdoin laajennuksen purkaminen vuonna 1990⁵⁶¹.
6. Vuonna 1930 Segermanin talon jatkaminen samalla tyylillä.
7. Vuonna 1967 konstruktivistishenkinen HOP:n pankkisali ja liiketalo, vuonna 1970 Forum korjausten jälkeen nuorisotaloksi⁵⁶².
8. Vuonna 1971 ”mutterikioski” modernistiseksi ”miesiläis-henkiseksi” R-kioskiksi, vuonna 2003 se taas aumakattoiseksi sisäkioskiksi/kahvilaksi.
9. Vuonna 1983 ”uusrenessanssihenkinen” SYP/Merita/Nordea⁵⁶³.
10. Vuonna 1991 Säästöpankin modernistinen, osittain ”neoplastinen” uudistalo.
11. Vuonna 2003 kioskin uudelleenrakentaminen aumakattoiseksi grillikioskiksi ”traditionalistisessa” hengessä.

Nykytilanteessa näistä kaupunkitilaan vaikuttamassa ovat muutokset 4, 6, 7, 9, 10 ja 11.

Käyttöön liittyvien ilmiöiden suuruuden arviointi on käytettävissä olevan aineiston perusteella vaikeampaa kuin rakennettujen, koska määrällisiä tietoja ei aikalaislähteissä ole tai ne ovat erittäin epävarmoja. Jatkotarkastelua ansainnevat tiedossa olevan jatkuvuuten-

---

⁵⁵⁷ Kohde 9.

⁵⁵⁸ Kohde 7.

⁵⁵⁹ Kohde 3.

⁵⁶⁰ Kohde 12.

⁵⁶¹ Kohde 9.

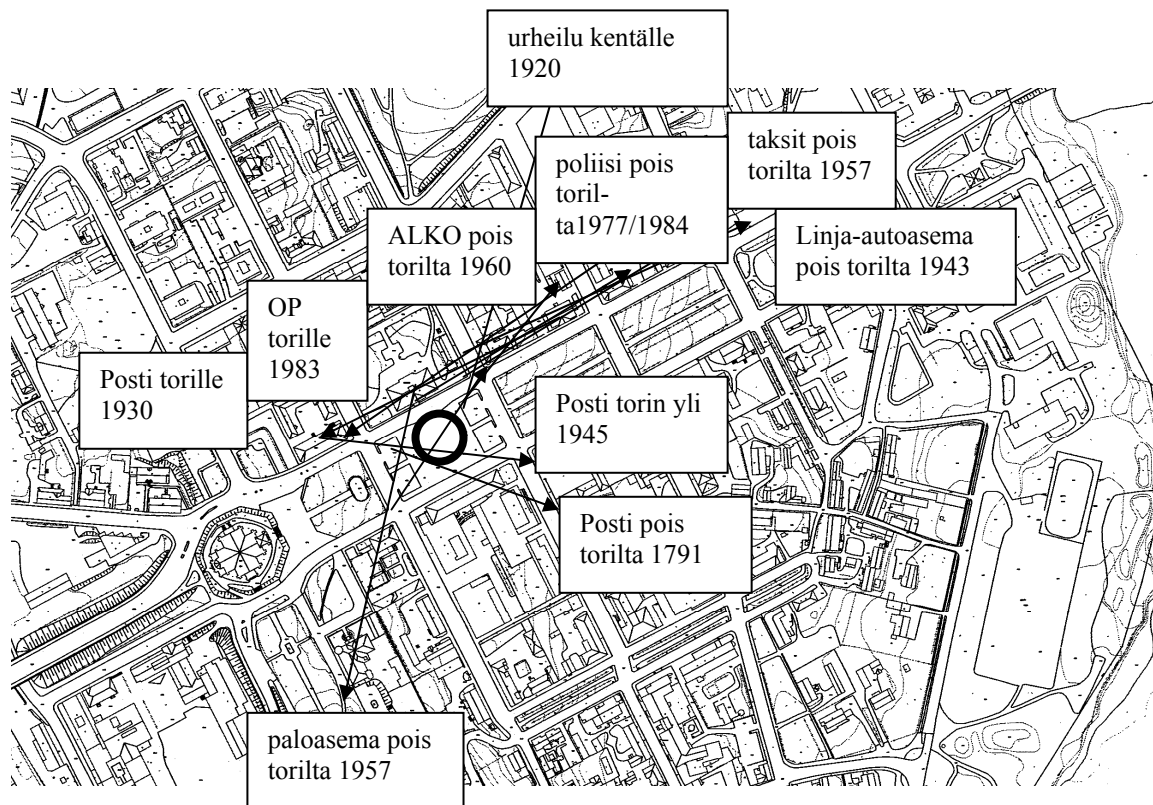
⁵⁶² Kohde 8.

⁵⁶³ Kohde 4.

sa sekä eräissä tapauksissa ilmeisen mittavuutensa perusteella kuitenkin ainakin seuraavat toiminnot ja niiden muutokset:

1. 1890-luvulta ilmeisesti 1960-luvulle, osittain myöhemminkin jatkunut VPK:n vuotuinen juhla oli näkyvä ja pikkukaupungin kokoava kesätapahtuma, jonka lähtö ja paluu olivat torilla. Juhlassa oli soihtukulkue ja usein todella paljon väkeä.
2. Lucia-juhlaa torilla vietettiin vuodesta 1954 alkaen, Kirkko ja Raatihuone juhlapahtuman käytössä
3. Vapputapahtumaa vietettiin 1860-luvulta alkaen, työväen esiintymisiä ei juurikaan torilla.
4. Uudenvuodenjuhlia vietettiin 1900-luvun alusta alkaen.
5. Vuoden 1918 muistotilaisuudet Vapaudenpatsaalla vuodesta 1928 alkaen.
6. Vuonna 1930 posti siirtyi *kohteeseen 12*.
7. Vuonna 1943 linja-autot siirtyivät pois torin nurkalta uudelle Linja-autoasemalle *kohteeseen 5h*.
8. Vuonna 1945 posti siirtyi torin yli *kohteesta 12 kohteeseen 7*
9. Vuonna 1956 palokunta siirtyi pois Raatihuoneelta Paloasemalle *kohteeseen 11c*.
10. Vuonna 1957 taksit siirtyivät pois torin nurkalta Linja-autoaseman luo *kohteeseen 5e*.
11. Vuosina 1972–76 käytiin kävelykatukeskusteluja, jotka jatkuivat myöhemminkin.
12. Vuosina 1977 ja 1984 poliisitoimi siirtyi pois Raatihuoneelta poliisiasemalle *kohteeseen 5c*.
13. Vuonna 1983 Osuuspankki siirtyi ”kassatalosta” eli *kohteesta 5g* torin nurkalle *kohteeseen 12*.
14. Vuonna 1984 apteekki siirtyi torin yli *kohteesta 10 kohteeseen 4*. ja käräjäoikeus Raatihuoneelta *kohteeseen 10*.
15. Vuonna 1988 HOP yhdistyi SYP:iin.
16. Vuonna 1993 Itä-Uudenmaan Säästöpankin toiminta päättyi SKOP:n romahduksen yhteydessä, paikalliset toiminnot siirtyivät Yhdyspankille.
17. Vuonna 1997 Säästöpankki Aktia asettui entisiin Säästöpankin tiloihin.
18. Vuonna 2007 Sampo-pankki asettui HOP:n entiseen pankkisaliin.

Keskeisimmät toimintojen siirtymät sijoittuvat kartalle seuraavasti:

Torilta muualle ja muualta torille siirtyneitä keskeisiä toimintoja.

Toria ympäröivistä rakennuksista on kulttuurihistoriallisesti perusteltua nostaa Raatihuoneen ja Kirkon ohella erityisen tärkeiksi postin ja apteekin pitkäaikaisen sijainnin perusteella *kohteet 12 ja 7* sekä *10 ja 4*, sekä suurten laajennushankkeiden perusteella *kohteet 4, 8, 9 ja 12*. Onkin todettavissa, että kaikkiin toria ympäröiviin palatseihin liittyy sekä rakennus- että kulttuurihistoriallisia erityisiä arvoja.

Seuraavassa tiivistetään kaikkein keskeisimmät edellä kuvatuista rakennettuun ympäristöön ja käyttöön liittyvästä ilmiöstä tarkasteltavaksi kolmen kirjallisuusosassa johdetun näkökulman eli rakennussuojelun ja täydennysrakentamisen, viihtyisyyden ja muun toimivuuden sekä imagon ja maineen kannalta.⁵⁶⁴

⁵⁶⁴ Laajemmalla tarkastelualueella on syytä korostaa muutamaa tärkeää ilmiötä, vaikka niiden tarkempaan analyysiin ei tässä yhteydessä ole mahdollisuutta: (1) Vuonna 1944 Elokuvateatteri aloitti *kohteessa 4a*. Elokuvateatteri on edelleen toimivana ainoa Loviisan seudulla, ja luontaisena keskustatoimintona olennainen osa torin seutua. (2) Vuonna 1900 rakennettu Rautatieasema eli *kohde 11* purettiin vuonna 1972 sisään-tulotien alta. (3) Vuonna 1978 Raatihuoneen ja Seurahuoneen välinen tekstiilitalo eli *kohde 1-3c* muuttui seurakuntakeskukseksi. (4) Vuonna 1988 taiteilijapariskunta Nelimarkka ja Seeck osti Bongon linnan eli *kohteen 11b*. Kuuluisan taiteilijapariskunnan asettuminen Bongon lintaan ja näyttelytoiminnan vakiintuminen siellä vuodesta 1996 alkaen antaa keskustalle uutta tunnettuutta. (5) Vuonna 1998 Kirjasto-mEDIATEEKKI muutti Seurahuoneelle eli *kohteeseen 1-3b*. Kirjasto ja siihen kehitetty mediateekki-osa ovat käyttäjien määrällä mitattuna tärkein kunnallinen palvelu ja merkittävä osa toriseudun toiminnallista kokonaisuutta.

Ilmiö	Kohde no
Rakennettuja:	
1. 1857 TORI ESPLANADIN OSANA (kaava)	1-5,7-12
2. RAATIHUONEENTORIN TALOT (1859-65)	1-4,7-12
3. SÄÄSTÖPANKIN TONTIN MUUTOKSET (1904-61)	9
4. SÄÄSTÖPANKIN TONTIN MUUTOKSET (1990-91)	9
5. HOP:N TONTIN MUUTOKSET (1966-1967)	8
6. SEGERMANIN TONTIN MUUTOKSET (1923-30)	12
7. SYP:N TONTIN MUUTOKSET (1982-1983)	4
Toiminnallisia:	
1. MARKKINAT (1752-2007)	
2. POSTI (1746/49-2007)	13, 12, 7
3. JUHLAPÄIVÄT: 7.4., VAPPU, LOVIISAN-PÄIVÄ, ITSE-NÄISYSPÄIVÄ, LUCIA, UUSIVUOSI	
4. VARUSKUNTA, SOTILAAT, VALTIAAT	
5. PALOTOIMI, VPK:N JUHLAT/POLIISI	9, 1-3
Toimintaa ja muutoksia:	
1. Aktiivinen toimintojen kasautuma, "KULTAKAUSI" 1918-43	
2. "TORIKAMMO": toimintojen siirtyminen pois torilta (urheilu, bussit, taksit, sotilaat, FBK, työväki...), liikenteen takia?	
Palossa 1855 tuhoutunutta:	
1. NORDENBERGIN SUURTORISUUNNITELMA 1745/46	1-12
2. TESCHEN TALO	8
3. VANHA RAATIHUONE	9

Merkittävää potentiaalia voi sisältyä myös torin historiallisiin vaiheisiin, joihin *luvussa I* viitataan myös käsitteellä habitusvaiheet. Mitä ne voisivat olla Loviisan torilla käytetyn aineiston ja arviointitavan perusteella? Miten ne suhtautuvat aiemmin kuvattuihin yleisiin valtiollisen, taloudellisen, kaupunkihistorian, taidehistorian tai Loviisan kaupungin historian jaksotuksiin?

Suurtorin aikana rakennettu toriympäristö kehittyi pääasiassa pienin askelin, vaikka sen historiasta näyttäisi löytyvän ainakin kaksi nopeampaa rakennusvaihetta vaihetta: ensimmäinen pienehköjen yksikerroksisten talojen rakentamisen vaihe pian perustamisvaiheen jälkeen ja toinen 1700-luvun lopulta 1820-luvulle, jolloin talokoko kasvoi ja muuttui suurelta osin kaksikerroksiseksi. Talokoon kasvu tapahtui kuitenkin vähitellen eikä edes suhteellisen tarkkaa muutoskohtaa ole käsittääkseni määriteltävissä. Toiminnallisia

periodeja on aineiston pohjalta mahdotonta erotella edes markkinoiden kultakausien kautta, koska tiedot eivät ole erityisesti Loviisaa koskevia. Näin ollen torin ensimmäiseksi periodiksi tulisi koko Suurtorin aika suurpaloon saakka eli vuodet 1746–1855.

Suurpalo sattui aikaan, jolloin yhteiskunnallinen ja taloudellinen uudistuminen oli vasta lähtökuopissaan, koska Aleksanteri II:n liberalisointiratkaisut tehtiin vasta Krimin sodan jälkeen ja vaikuttivat muun muassa nopeana talouselämän muutoksena vasta 1800-luvun lopulla. Torin täydellinen fyysinen uudistuminen, raatihuoneen keskeinen asema, kirkon ja seurahuoneen siirto torin tuntumaan sekä uudenlaiset kauppiaspalatsit kuitenkin perustelevat ajatusta uuden ”habitusvaiheen” alkamisesta.

Kolmannen vaiheen katsoisin alkaneen vuodesta 1918, jonka jälkeen torille tuli valtiolliseen valtaan liittyvää sotilaallista ja muuta merkitystä, moottoriliikenne syntyi ja keskityi torille ja palatseihin tehtiin suuria laajennuksia. Osittain nämä liittyivät pankkien asemaan, joka laajeni nopeasti kauppiaiden ”piilokonttoreista” kaupunkikuvan keskiöön. Pankkien voimakas asema on tämän jälkeenkin jatkunut, eikä niiden osalta ole vielä nähtävissä minkäänlaista supistumista. Raatihuoneella toimi poliisi ja palokunta sekä erilaisia melko nopeasti vaihtelevia toimintoja, ja sen viereen syntyi kioski ilmeisesti torin vilkkaimpaan paikkaan. Tietoliikenne keskittyi torin tuntumaan, vuonna 1930 postikin palasi alueelle ilmeisesti 75-vuotisen evakkomatkan päätteeksi. Pari vuotta myöhemmin Alko aktivoi torin lounaisnurkkaa. Tätä jaksoa 1900-luvun alkupuolelta toiseen maailmansotaan voisi aktiivisuutensa ansiosta kutsua torin varsinaiseksi kultakaudeksi.

Päittäisin kolmannen kauden vuoteen 1943, jolloin Linja-autoasema valmistui ja julkisen liikenteen painopiste siirtyi pois torilta. Linja-autoasemaa seurasivat taksit ja palokunta seuraavalla vuosikymmenellä, eikä uusia merkittäviä toimintoja tullut alueelle. Alko siirtyi sivummalle vuonna 1960. Yksityisautot saivat torielämässä vähitellen yhä isomman aseman, ja tilanne kehittyi melko sekavaksi 1970-luvulle tultaessa. Pääfunktiona tähän saakka oli ollut kaupallispainotteinen monitoimitori; nyt liikennetorin sivufunktiosta näyttäisi tulleen hetkeksi lähes toria leimaava pääfunktio⁵⁶⁵.

Viides ja viimeisin periodi liittyy ennen muuta rakennussuojeluun ja täydennysrakentamiseen. Aluksi kaudelle sopii luontevasti vuoden 1958 rakennusjärjestys ja sen jälkeen 1960-luvun puolenvälin asemakaavat sekä samaan aikaiset HOP:n rakennuttamat uudisrakennukset, jotka toivat modernistisen arkkitehtuurin torimiljööseen. 1970-luvun puolivälissä tori kivettiin, ja vähitellen kaikki palatsit peruskorjattiin, ja torin kaupunkikuva ryhdistyi olennaisesti. Torin pääfunktio palasi entiseen suuntaan liikenteen dominanssin hieman vähetessä.

Yhteenvetona torin periodeista voi todeta, että ne eivät kovinkaan pitkälle yhdy aiemmin kuvattuihin yleisempiin historiallisiin jaksotuksiin. Toki kaikki jäsennykset ovat myös kirjoittajista kiinni ja valinta tehdään usein monista mahdollisista, kuten Olle Sirénkin nimenomaan Loviisan kaupunkihistorian osalta toteaa. Näyttäisi kuitenkin siltä, ettei pikkukaupungin ydin välttämättä indikoi koko paikkakunnan kehitystä kovinkaan tarkkaan puhumattakaan siitä, että esimerkiksi maan yleinen talouskehitys kovin välittömästi il-

---

⁵⁶⁵ Umberto Econ tarkoittamassa mielessä konnotatiivisesta tuli denotatiivinen.

menisi torin tapaisen kaupunkitilan kehityksessä.⁵⁶⁶ Tori elää omaa suhteellisen itsenäistä elämäänsä.

2. RAKENNUSSUOJELUN JA TÄYDENNYSRAKENTAMISEN NÄKÖKULMA

2.1. Kulttuuriperintö

Loviisan Esplanadi-puisto ja keskustan rakennuskanta on kohdenumerolla 7. mukana Museoviraston ja ympäristöministeriön vuonna 1993 julkaisemassa kirjassa *Rakennettu kulttuuriympäristö*⁵⁶⁷, jossa määritellään valtakunnallisesti merkittäviä kulttuuriympäristöjä. Tämä inventointi on otettava huomioon lähtökohtana alueidenkäytön suunnittelussa vuonna 2000 annetun päätöksen *Valtioneuvoston päätös valtakunnallisista alueidenkäyttötavoitteista* (VAT) mukaan. Inventoinnissa erikseen mainittuja kohteita ovat kaikki torin kivitalot sekä Seurahuone ja Esplanadin pohjoispuoliset talot torin itäpuolella.⁵⁶⁸

Rakennussuojelukomitean 1974 mukaisen ”vaikeammin mitattavien abstraktisten arvojen” listan perusteella alueesta voi nostaa esille seuraavia näkökohtia: Kulttuurihistoriallisen arvon kannalta valtakunnallista merkitystä on ainakin kuningas Kustaa IV Aadolfin yöpymisellä nykyisen Forumin paikalla⁵⁶⁹ olleessa talossa vuonna 1802, mutta sitä ei voi käyttää rakennussuojelun perusteena, koska rakennus on tuhoutunut kokonaan. Hyödyntämismahdollisuudet liittyvät enemmän imagopolitiikkaan. Maakunnallisesti merkittävä on itse tori ainakin historiallisena markkinapaikkana. Loviisan talousalueen kannalta myös torin pankkikeskittymällä on merkitystä. Rakennushistoriallisen arvon näkökulmasta valtakunnallisesti huomionarvoista lienee suunnitteluhistoriallisesti Suurtori ideaalisen linnoituskaupungin ytimenä, Chiewitzin toimiston työ 1850- ja 1860-luvuilla sekä Ekelundien työ 1920-luvulla. Arkkitehtonisesti yhtenäisenä säilynyt kokonaisuus on myös valtakunnallisesti harvinainen ja merkittävä. Torin miljööarvo on ilmeinen. Se kytkeytyy kulttuuri- ja rakennushistorialliseen arvoon ja koostuu ihannemuotoisesta aukiosta sekä palatsien harmonisesta arkkitehtuurista. Kokonaisuudessaan torilla on mitä ilmeisimmin merkitysarvoa ainakin huomattavalle osalle Loviisan ja Loviisan seudun varsinaisista ja loma-asukkaista sekä kaupunkiarkkitehtuurin ammattilaisille ja harrastajille.

Ainutlaatuisuusarvo Loviisan torilla on ilmeinen: 1800-luvun loppupuolella rakentuneena ehyenä torikokonaisuutena Loviisan tori on ainoa Suomessa. Fyysisesti sitä muistuttaa lähinnä Helsingin Senaatintori, Suomessa arvokkain mahdollinen vertailukohde. Tyypillisyyssarvon kannalta tärkeää on torin avokulmaisuus ja perusmuoto, jotka ovat olleet

---

⁵⁶⁶ Saman voisi todeta Suomen ”yhdyskuntasuunnittelun kulta-ajasta”, jollaiseksi Sari Puustinen katsoo ajan 1960-luvun alusta 1980-luvun alkuun, jolloin suunnittelijoiden määrä lähes kymmenkertaistui (Puustinen 2004, 14; 2006, 150). Toki tuohon aikaan liittyy myös Loviisassa kaupunginarkkitehdin viran perustaminen ja täyttäminen sekä torin kiveäminen, mutta ei torin kannalta muuten erityisen intensiivistä vaihetta.

⁵⁶⁷ Tunnetaan niin sanottuna punaisena kirjana.

⁵⁶⁸ Inventoinnissa on lukuisia yksityiskohtia koskevia virheitä, mutta ne eivät ole kokonaisarvioinnin kannalta ratkaisevia.

⁵⁶⁹ Kohde 8.

suomalaisille toreille tavallisia. Myös Chiewitzin toimiston arkkitehtuuri on ainakin hänelle tyypillistä⁵⁷⁰. Tyypillistä on myös 1900-luvun alussa tehty jugend-arkkitehtuuri, 1920-luvun klassistisuus sekä modernistinen arkkitehtuuri 1960-luvulta alkaen. Torin kiveäminen nupukivillä 1970-luvun puolivälissä ei ollut tuolloin kovin tyypillistä, mutta nykyään keskeisissä kaupunkitiloissa käytetään paljon kiveyksiä.

Pekka V. Virtasen käyttämää listausta myötäillen voidaan lisäksi todeta seuraavaa: Monipuolisuuden ja kerroksisuuden kannalta Loviisan tori on melko rikas nykyiselläänkin, mutta jos mukaan otetaan tuhoutuneet/tuhotut elementit, olisi kokonaisuus ainakin päätyyliensä osalta kattava leikkaus yli 250-vuotisesta aikakaudesta ja sellaisenaan hyvin monipuolinen. Yhtenäisyys ja myös sopusointuisuus on Raatihuoneentorin rakennetun ympäristön kaikkein keskeisin ominaispiirre, vaihtelevuutta on vastaavasti vähemmän. Edustavuus tyypillisyyttä vastaavassa merkityksessä sisältyy aiempaan listaan. Jos puhutaan edustavuudesta arvokkuutta vastaavassa tarkoituksessa, voitaneen Loviisan toria yleensä sekä Raatihuonetta ja kauppiaspalatseja pitää hyvinkin edustavina. Symbolimerkityksiä on sekä rakennetussa ympäristössä että toimintahistoriassa. Vaikutus ympäristöön toteutunee keskeisen aseman kautta ja siten, että torimiljöön nousee ikään kuin ympäristön yläpuolelle. Liittyminen ympäristöön ei ole tarkoituksellisesti saumatonta, koska toria on haluttu korostaa. Esplanadi muodostaa tässä mielessä välittävän ja kokoavan tekijän torin ja muun kaupunkiympäristön välille. Torilla voisi olla huomattava jopa valtakunnallinen opetus- ja tutkimusarvo, jos opetuksen sisältö ulotettaisiin myös toteutumattomiin suunnitelmiin ja tuhoutuneisiin/tuhottuihin ominaisuuksiin. Loviisan tori ei ole Suomen vanhin tori, mutta se on vanhimpia paikallaan säilyneitä keskustoreja.

Torikokonaisuuteen välittömästi liittyvät keskeisimmät rakennusperintöarvot eivät näyttäisi olevan uhattuina. Tällainen on ensinnäkin toriaukion muoto, jolla on rakennusperintöarvoa suunnitteluhistoriallisesti ja morfologisesti. Periaatteessa melko ongelmaton lienee myös vuoden 1855 suurpalon jälkeisinä vuosina valmistuneiden Kirkon, Raatihuoneen ja kauppiaspalatsien asema. Lakiin pohjautuva rakennussuojelu ulottuu niiden ohella laajalti myös Esplanadin vanhempaan rakennuskantaan sekä muualle torin lähistölle. Viimeinen ongelmallinen kohde lienee ollut Seurahuone, jonka säilyttämiseksi tarvittiin 1980-luvulla erillinen rakennussuojelupäätös. Käytännössä ongelmia saattaa tulla rakennusten suojelun yksityiskohdissa sekä niiden käytössä.

Rakennussuojelunäkemyksen laajeneminen yksittäisten monumenttien asemesta kokonaisuuksiin ja periaatteessa kaikkiin rakennushistorian kerroksiin kannustaa pohtimaan myös torimiljöön uudempien rakennusten ja rakennusosien merkitystä ja arvoa rakennusperinnön kannalta. Näitä merkityksiä ja arvoja on välittömässä torimiljöössä lähes kaikilla tonteilla. Ongelmattomimpana näistä pidettäneen niin sanotun Segermanin talon laajennuksia, jotka on toteutettu vuoteen 1930 mennessä. Niiden erityinen arvo on epäilemättä miljöön eheyden vaalimisessa, joka on aikaansaatu alkuperäisen päärakennuksen tyyliominaisuuksia imitoimalla. Ajatus siitä, että näitä, yleensä alkuperäisiksi luultavia lisäyksiä ruvettaisiin korvaamaan uusilla rakennuksilla, tuntuu mahdottomalta, ja yleinen

---

⁵⁷⁰ Esimerkiksi Loviisan kirkko on tyypillinen chiewitziläinen uusgoottilainen kirkko. Muita ovat ainakin Liperin, Porin, Someron ja Uudenkaupungin kirkot.

mielipide käsittänee tontin rakennukset ennen muuta yhtenä kokonaisuutena⁵⁷¹. Toiminnallisen historian kannalta merkitystä voi olla juuri Segermanin poikkeuksellinen pitkään jatkuneilla kauppa- ja konditoriatoiminnoilla, mahdollisesti myös sillä, että posti toimi talon länsipäässä 1930- ja 1940-luvuilla. On syytä huomioida se, että pihaa on käytetty erilaisten perinnetapahtumien foorumina ja että piharakennuksissa on monipuolinen kokonaisuus pieniä liiketoimintoja. Tontti vastaakin toria ympäröivistä parhaiten kulttuuriperintöön liittyvien toimintojen tarpeita.

Torin eteläreuna symmetrisoitiin jatkamalla Säästöpankkia hieman aiemmin eli 1920-luvun lopulla. Myös tämä täydennysrakentaminen lienee koettu lähes itsestäänselvyytenä jo heti rakentamisen jälkeen, vaikka siihen rakennusvaiheessa liittyi hieman taloudellista kiistaa. Kokonaisuus on arvotettu myös asemakaavassa sekä 1990-luvun alun uudisrakentamisen yhteydessä. Tuolloin juuri laajennukseen kuuluva länsipääty haluttiin jättää lasisten rakennusosien läpi nähtäväksi. 1920-luvun laajennuksen arkkitehti Hilding Ekelund on tunnetuin koko torimiljöön arkkitehtien joukossa, mutta Loviisan kohteet eivät ainakaan vielä ole hänestä kirjoitettaessa saaneet erityistä huomiota osakseen.

Postin 1900-luvun alussa toteutettu korotus ja muutokset saivat vielä 1960-luvun alussa kritiikkiä osakseen, mutta nykyään ne koettaneen ”alkuperäisiksi” lähes samaan tapaan kuin torin vastakkaisessa nurkassa olevan em. Segermanin talon laajennukset. Postin sijaintia talossa voi jo pitää juurevana ja kulttuurihistoriallisesti merkittävänä. Kohteen tekee erityisen mielenkiintoiseksi se, että siihen mahdollisesti sijoittuu seuraava suuri rakennushanke välittömässä torimiljöössä. Muutosten suunnittelija arkkitehti Waldemar Aspelin kuuluu kohtuullisen tunnettujen arkkitehtien joukkoon.

HOP:n hallinnassa 1960-luvulla tapahtunut uudisrakentaminen torin eteläreunassa Björksténin entisellä tontilla on ensimmäinen varsinainen modernistisen arkkitehtuurin ja klassistisen torimiljöön konfrontaatio. Rinnakkain on sijoitettu selvästi erilaista tekniikkaa ja muotokieltä edustavia rakennuksia. Varsinkin Kuningattarekadun suuntaista liikke- ja asuintaloa voi pitää ajalleen tyypillisenä, funktionalistisena ja konstruktivisena. Esimerkiksi toisen kerroksen tarvitsemat portaat on sijoitettu karusti pääjulkisivuun. Vanhan palatsin jatkeeksi sijoitettu yksikerroksinen liiketila alistuu kuitenkin pienenä ja lasisena torimiljööseen. Rakennusten arkkitehdit, Anders Bengts ja C. O. Lindqvist eivät ole erityisen tunnettuja, mutta varsinkin Loviisalle yleisesti tärkeän Bengtsin työnäytteenä kohde on keskeinen. Lisärakennusten rakennusperintöarvo esimerkiksi suojelumielessä ei ole ollut keskustelun kohteena, koska niihin ei toistaiseksi ole suuntautunut suuria muutospaineita tai purkamispyrkimyksiä. Viimeisimpänä toiminnallisena ilmiönä on pankkisalin elvytys alkuperäiseen käyttöönsä, nyt kuitenkin Sampo-pankin tilaksi⁵⁷².

SYP:n uudisrakennus Raatihuoneen itäpuolella on vasta parikymmentä vuotta vanha, ja sen arvioiminen rakennusperinnön näkökulmasta on mahdollisesti vielä HOP:n uudisrakentamista vaikeampaa. Joka tapauksessa rakentamista edelsi Elmar Badermannin laatima asemakaava, jossa myös uudisrakentamista ohjattiin ennen muuta kunnioittamaan alkuperäistä liikepalatsia. Itse rakennuksen muotokieli on jollain tavalla eklektistinen ja si-

---

⁵⁷¹ Sillä, ettei laajennuksien suunnittelijoilla ole erityisiä meriittejä, on tuskin tässä kovin suurta merkitystä.

⁵⁷² Noteerasin asiaa koskevan ilmoituksen talon näyteikkunassa ensimmäisen kerran 18.12.2006.

tä on paikallisessa keskustelussa kuvattu kompromissina Badermannin ja Erik Kråkströmin välillä. Joskus eteen tulevassa rakennusperintöarvotuksessa Kråkströmin huomattavalla tunnettuudella voi olla merkitystä, toiminnallisesti historia on pääasiassa liikepankin historiaa.

Säästöpankin uudisrakennus entisellä Majanderin tontilla herätti rakentamisaikanaan vuosina 1991–1992 paikallisessa julkisuudessa jonkun verran keskustelua. On kuitenkin syytä todeta se, että tälläkin torin nurkalla käytettiin lasista kulmaosaa, joskin korkeampana kuin Forumin vieressä mutta vastaavasti hieman sisäänvedettynä. Rakennussuojelun kannalta uudisrakennuksen joskus tapahtuvassa arvioinnissa noteerattaneen tunnetun arkkitehdin Heikki Castrénin⁵⁷³ perustama arkkitehtitoimisto CJN. Toiminnallinen historia on pankkihistoriaa samalla tavalla kuin SYP:n eli nykyisen Nordean tontilla erona se, että paikallinen Säästöpankki meni konkurssiin SKOP:n katastrofin yhteydessä pian talon rakentamisen jälkeen, kun taas SYP kuului pankkikriisissä voittajien joukkoon ja liitti itseensä sekä paikalliset KOP:n että Säästöpankin toiminnot. Aktian tulo säästöpankin paikalle vuonna 1997 palautti 1990-luvun alun lamaa edeltäneen tilanteen tavallaan entiselleen⁵⁷⁴.

Muista torin rakenteista on syytä mainita pinnoitteet, joista ainakin Marja Pekkalan suunnittelemana kiveyksellä on itsellistä merkitystä rakennusperinnön kannalta. Minun suunnittelemani Brandensteininkadun eteläreunan kiveys on sen sijaan lähinnä Raatihuoneen edustalla käytetyn ratkaisun soveltamista⁵⁷⁵. Torin kioski ja sen lähistöllä oleville pienemmille rakennelmille ei näyttäisi syntyvän suojeluarvoa ja niitä uudistetaan ilman suurempaa keskustelua⁵⁷⁶. Muista torin kalusteista ja varusteista Vapaudenpatsas on ilman muuta kulttuuriperintönä säilytettävä sekä historiallisen merkityksensä että suunnittelijataustansa takia, mutta myös vastapäätä toria oleva ankkuri kuulunee torin pysyvään miljööseen erityisesti merikaupungin symbolina.

Ks. kuva P13: kioskin muutoksia ”mutterista” nykyasuun.

2.2. Torin suhde rakennustaiteellisiin ihanteisiin ja paradigmoihin

Rakennustaiteellisesta näkökulmasta kohdetta on mahdollista tarkastella ikonografisen⁵⁷⁷ analyysin kautta selvittämällä erityisesti sitä, sisältyykö kohteisiin suunnittelijoiden eri-

---

⁵⁷³ Tunnetuin työ mahdollisesti yhdessä Viljo Revellin kanssa suunniteltu niin sanottu Makkaratalo Helsingissä.

⁵⁷⁴ 1990-luvulla paikkakunnan valtakunnaksi Itä-Uudenmaan säästöpankin tilalle noussut Nordea on kuitenkin säilyttänyt johtavan asemansa, vaikka Aktian merkitys Loviisan seudulla on ilmeisesti vahvistunut koko ajan.

⁵⁷⁵ Samaa jalkakäytävän pinnoittamisperiaatetta, jossa reunakiven vieressä on leveä paasikivivyöhyke ja sen ja rakennuksen välissä sovittava mukula- tai nupu- tai noppakivivyöhyke, on käytetty myös muun muassa Senaatintorin ympäristössä Helsingissä.

⁵⁷⁶ Esimerkiksi 2000-luvun alussa Loviisan Sanomissa julkaistulla kirjoituksellani 1970-luvun alussa rakennetun modernistisen kioskin säilyttämiseksi ei ollut merkitystä sen kohtalolle. Toisin olisi voinut olla, jos sen suunnitelleen Aallon etunimi olisi ollut Alvar eikä Pertti. Kioskin suunnittelija oli nimittäin sisustusarkkitehti Pertti Aalto (Loviisan kaupunginarkkisto).

⁵⁷⁷ Ja/tai ikonologisen.

tyisiä symbolisia viestejä tai symboleja ja miten ne kytkeytyvät synty- ja kehityshistoriansa kontekstiin ja viittaavatko ne näistä näkökulmista johonkin "itsensä ulkopuolella". On myös mahdollista pohtia sitä, ovatko jotkut kohteet jollain tavalla arvioituna ja joidenkin mielestä erityisen kauniita.⁵⁷⁸

Raatihuoneentorin ja sitä edeltäneen Suurtorin rakennettu ympäristö, niin sen alkuperäiset piirteet kuin merkittävät laajennuksetkin, on tyyppitettävissä melko selkeästi rakennusaikojensa mukaisten tyylien tai paradigmojen mukaan. Rakennustaiteelliset viestit näyttävät tyyppillisiltä, eikä niistä ole paljastunut erityisiä suunnittelijoiden nimenomaan taiteilijoina lähettämiä erityisviestejä. Itse torialueella on nähtävissä taidehistoriallinen kytkentä sekä ideaalikaupunkien torikeskeisyyteen että aukion ihannemittoihin ja myöhemmin monumentaalisiin puistosommitelmiin. Vaikka Loviisassa ei ole ollut edes varuskuntaa yli sataan vuoteen linnoituksista puhumattakaan, Loviisan tori on edelleen sijainniltaan kuviteltavissa 1700-luvulla suunnitellun tyyppillisen renessanssihenkisen melko symmetrisen ja ideaalisen linnoituskaupungin ytimeksi. Nykyisessä ympäristössään se on monumentaalisen puistoakselin osa 1800-luvun puolivälissä vallinneiden ihanteiden ja rakennussääntöjen mukaisesti.

Suurtoria rajanneet rakennukset olivat joko kaksi- tai yksikerroksisia, ilmeisesti harjakattoisia hirsitaloja, joiden aukotus lienee ollut klassisen tasavälistä, ikkunat pystysuuntaisia ja vuoraus niin ikään pääasiassa pystysuuntainen. Raatihuoneentorin alkuperäiset palatsit puolestaan on tyyppitettävissä klassismin ja kertaustyylien väliin siten, että kokonaisuuden yhtenäisyys korostuu. Lähinnä usklassismia ovat tyyliltään Majanderin palatsi eli *kohde 9* ja vanha apteekki eli *kohde 10*, selvimmin kertaustyyllisiä Kirkko eli *kohde 11a*, Basilierin suunnittelema Björksténin palatsi eli *kohde 8* ja Felixzonin suunnittelema Arseni Terichoffin palatsi eli *kohde 5*. Palatsien yhteinen leimallinen symbolinen piirre liittyy rakenteelliseen mielikuvaan: taloja on haluttu keventää alhaalta ylöspäin⁵⁷⁹. Chiewitzin omaperäinen tyyli ilmenee ehkä selkeimmin Raatihuoneessa ja sen takana olevassa Seurahuoneessa.⁵⁸⁰ Raatihuoneentorin alkuperäiset palatsit on inventoitu kohtuullisen hyvin niitä koskevissa taidehistorian tutkielmissa, joita on kuvattu liitteessä 2. *RAKENNETUT OMINAISUUDET*. Palatseissa saattaisi kuitenkin olla ainesta perusteellisempaan tutkimukseen nimenomaan rakennustaiteellisesta näkökulmasta, esimerkiksi koko Chiewitzin työtä koskevan taidehistoriallisen tutkimuksen muodossa. Tässä yhteydessä lähtökohdaksi riittänee kuitenkin se, että ne on suojeltu pääasiassa asemakaavallisesti, eikä niiden suojelustatukseen muuttamiseen ole ilmeisesti syytä⁵⁸¹.

---

⁵⁷⁸ Yksityiskohtaisemmin näitäkin näkökulmia on käsitelty liitteessä 2. *RAKENNETUT OMINAISUUDET* erityisesti kohdassa *Rakennusten symbolisia piirteitä*.

⁵⁷⁹ Jo Vitruviuksen esittämien ohjeiden mukaan.

⁵⁸⁰ Vuonna 1964 Henrik Lilius arvioi Chiewitzin suunnitteleman Loviisan torin olevan yksi tärkeimmistä "varhaisen uusrenessanssin kaupunkikokonaisuuksista" (Lilius 1964, 162). Ehkä "Chiewitzin tyyliä" – jota Lilius yleensä kutsuu termillä hajoava klassismi (esimerkiksi Lilius 1983, 57) – voi pitääkin tyyppiesimerkkinä siitä, miten vaikeaa rakennusten luokittelu tyylien mukaan saattaa olla. Toriahan sanotaan joskus myös empiretyyliseksi, esimerkiksi Postin julkisivukorjauksen valmistuessa syksyllä 1991 Östra Nyland totesi Suomen "toiseksi parhaan empiretorin" olevan nyt entistä kauniimpi (Östra Nyland 1.10.1991).

⁵⁸¹ Rakennussuojelulain mukaisia suojelupäätöksiä tehdään hyvin niukasti, ja vaikka Loviisan Seurahuone sellaisella suojeltiin, se jäänee Loviisan torin osalta poikkeustapaukseksi, johon johti oma historiansa 1980-luvulla.

Selkeimmin Loviisan tori on vastannut klassisia muotoihanteita mittasuhteidensa osalta: sekä suunnitellut että toteutuneet aukiot ovat olleet suunnilleen Vitruviuksen suosittelman suhteen 2:3 mukaisia. Avokulmaisuus vastaa puolestaan Suomessa yleisintä käytäntöä⁵⁸². Torille ei ole suuntautunut sen kulmien ohella muita katuja, mikä selittyy osittain aukion pienuudesta. Nordenberg käytti näitä tavallisia ominaisuuksia suunnitelmis- saan, eikä vuoden 1857 asemakaavassa nähty tarvetta muuttaa perusasioita. Ainoa muu- toshanke torin mittasuhteita kohtaan on Jungin suunnitelmassa, jossa aukiota aiottiin pi- dentää suhteiltaan jopa pitkulaisemmaksi kuin 2:1. Tähän en ole löytänyt rakennustaiteel- lista perustelua.

Toreja ympäröineet rakennukset ovat korkeudeltaan juuri ja juuri riittäneet klassikoiden esittämiin minimikorkeuksiin suhteessa torin vaakamittoihin. Käyttötarkoituksen osalta tori on vastannut Vitruviuksen oppeja varsinkin hänen korostamansa rahaliikenteen osal- ta erityisesti 1900-luvun alusta lähtien, kun pankit ottivat torilla näkyvän ja johtavan ase- man. Albertin ja Palladion toriohjeissa hyvänä pidettyä torien eriytymistä tapahtui melko vähän, mutta joitakin toimintoja kuten eläinkauppaa on kuitenkin lähes aina pidetty pois- sa päätorilta. Raatihuoneentorilla Raatihuone sijoitettiin vuoden 1857 asemakaavassa to- rin lämpimimmälle reunalle, mikä vastaa Palladion esittämää ohjetta. Kirkon sijoittami- nen torin tuntumaan suurpalon jälkeen vastaa jossain määrin Intioiden lain periaatteita⁵⁸³.

Koko Suurtorin aikaisesta Loviisasta suunniteltiin renessanssihenkistä linnoituskaupun- kia. Torin tuntumasta Loviisan "yläkaupunki" jaettiin neljään kaupunginosaan roomalai- sen perinteen mukaan ja tori oli suunnilleen symmetrisen kaupungin keskus, jolle myös pääkadut johtivat. Tässä toteutui antiikkinen symboliikka. Raatihuoneentori suunniteltiin ja toteutettiin osaksi barokkihenkistä monumentaalisommitelmaa. Istutukset ja rakennuk- set muodostivat tiukan geometrisen sommitelman, jossa Kirkon ja Raatihuoneen asema korostui. Torin ympärille suunniteltu puurivi jäi kuitenkin jostain syystä istuttamatta. To- ri on juuri sitä mitä Camillo Sitte kritisoi, avoin ja tilallisesti väljä paikka. Joseph Stüb- benin tavoitteita tori vastasi paremmin. Se oli liikenteellisesti selvän systeemin osa, ja julkisilla rakennuksilla oli väljä ympäristö. Torilla on ansioita myös Brinckmannin ko- rostaman rakennusten yhtenäisyyden kannalta ajateltuna.

Bertel Jungin kaava otti Kirkon ympäristössäänkin palolta säästyneet osat edellistä kaavaa paremmin huomioon. Istutuksia käsiteltiin pienimuotoisemmin ja vapaammin, ja Kirkko- aukion ankara symmetria pirstottiin. Ehkä kyse oli sekä sitteläisvaikutteista että puutar- hakaupunki-ihanteesta. Tarkastelualueella Kirkkokadun kaareva muoto Jungin kaavassa voisi viitata Stübbenin ihanteisiin. Degerbynkadun ja Stolpenkadun välinen puisto-osa yhtenäistettiin entistä pitkulaisemmaksi. Moderni tunkeutui torille ennen muuta autoli- kenteen myötä 1920-luvulta alkaen. 1930-luvulla kaikki liikennetoiminnot olivat torin tuntumassa, mutta linja-autot ja taksit eriytyivät melko pian sivummalle. Sekavaksi pääs- syt henkilöautoliikenne ja pysäköinti järjestettiin nykyiseen järjestykseen 1970-luvun ai- kana.

---

⁵⁸² Se on yhdenmukainen myös muun muassa Intioiden lakeihin kodifioitujen ohjeiden kanssa.

⁵⁸³ Olen kyllä melko varma, ettei maaherra eivätkä muutkaan Loviisan suunnittelijat tunteneet Intioiden la- kia eikä muutakaan espanjalaisten kaavoitusoppia.

2.3. Raatihuoneentorin toteutunut täydennysrakentaminen

Uudemmissa jäljellä olevista rakennuksista ja niiden osista nykyisen Postin korotus ja julkisivu on helposti tyyditettävissä aikansa vallitsevan tyylin eli jugendin mukaan. Vastaavasti nykyisen Aktian ja Osuuspankin jatkaminen tehtiin 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa pitkälti alkuperäisen tyylin mukaisesti, minkä voi katsoa vastaavan 1920-luvun klassismia kunnioittavaa henkeä. Samantapainen alisteinen ajatus on nähtävissä myöhemmin puretuissa Säästöpankin tontin 1900- ja 1920-luvuilta toteutetuissa muissa laajennuksissa. HOP:n aikainen uudisrakentaminen on selkeästi 1960-luvun konstruktioita korostavaa modernistista tyyppiä, Säästöpankin uudisrakennus sekä konstruktioivinen että neoplastinen⁵⁸⁴. Torimiljööseen vaikuttaa myös 1960-luvulla tehty modernistinen seurakuntakeskus *kohteeseen 1–3c*. Nämä kolme rakennuskokonaisuutta ovat ilmeisesti ainoat pysyviksi jäävät merkit kontrastisesta modernismista, koska kioski on jo 2000-luvun alussa muutettu historisoivaan suuntaan.

Suuret laajennukset on lyhyesti luokiteltavissa aikajärjestyksessä siten, että *kohteessa 7* kyse on jugend-tyylistä, *kohteissa 9* (vanha osa) ja *12* klassismista, *kohteessa 8* konstruktivistisesta modernismista, *kohteessa 9* konstruktivistisesta ja neoplastisesta modernismista ja *kohteessa 4* regionalistisesta postmodernismista. Mikään muutos ei nouse ”taideteoksena” kovin korkealle, mutta potentiaalit on kuitenkin syytä noteerata. Näyttää siltä, että kaikki ovat tavallaan ”aikansa lapsia”, edustavat aikakaudelleen tyyppillistä arkkitehtuurityyliä, ja sopeutuvat sitten ympäristöön – paikan tyyliin – vaihtelevasti. Ne eivät myöskään ole korostetusti yksittäisen arkkitehdin, ”taiteilijan” viesti, vaan kooste, johon vaikuttaa useampia tahoja. Näin on ainakin SYP:n ja Säästöpankin uudisrakennusten osalta: ensimmäinen on kaavoittajan ja rakennussuunnittelijan synteesi, jälkimmäiseen liittyy vielä enemmän Museoviraston vaikutusta.

Raatihuoneentorin 1920–30-luvun täydennysrakennukset voitaneen sijoittaa pääasiassa Olli-Paavo Koposen tarkoittaman erityisen traditionalismin ja torin eteläpuoliset pankkien toteuttamat uudisrakennukset pääasiassa universaalien modernismin kategoriaan, joskin niitä voisi torin nurkkien osalta pitää myös paikkaan sovitettuna ja alistettuna erityisen modernismin mukaisina. SYP:n uudisrakennus lienee luontevinta sijoittaa erityisen traditionalismin kategoriaan. Siitä, onko suunnittelijoiden taito riittänyt ”erityisen modernismin” vaatimaan tasoon vai onko päässyt syntymään emämunaus, voinee perustellusti olla montaa mieltä, vaikka 1800-luvun palatsien klassistinen dominanssi sinänsä lieneekin edelleen kiistaton torikokonaisuudessa. Kohon tarkastelemia menneisyyden muistikuvia suurista täydennysrakennuksista on vaikea löytää. Historiaa mukana on vain vieristen palatsien tiettyssä kunnioittamisessa, kun nivelosat on tehty alisteisiksi.

Muodostunut kokonaisuus on säilyttänyt Raatihuoneentorin monumentalistista syntyvaihetta heijastavan pääilmeensä. Alkuperäisten rakennusten noppamaisuus on kuitenkin vähentynyt useiden laajennusten ansiosta, ja tilallisesti tori on alkuperäistä eheämpi. Kaikille lisärakennuksille yhteinen piirre on pyrkimys alisteisuuteen torijulkisivun osalta.

---

⁵⁸⁴ Tapani Eskolan käyttämän termin mukaisesti.

Pääjulkisivu kadulle päin vaihtelee siten, että HOP:n ja Säästöpankin rakennuttamat rakennukset ovat selkeästi modernistisia, kun taas SYP:n uudisrakennus hakee liittyviä vanhoihin rakennuksiin. SYP:n tilanne on muista poikkeava, koska vanha rakennus sen tontilla ulottuu torin nurkkaan, kun kahdella muulla tontilla nurkka on ollut vanhastaan auki ja vaatinut jonkinlaisen nivelen ratkaisukseen. Raatihuoneen toisella puolella olevalle niin sanotun Segermanin tontilla SYP:n laajennusta vastaava laajennus on kokonaan irti päärakennuksesta.

Ks. kuvat P12 ja P13: Segermanin tontin ja SYP:n nivelet.

2.4. Täydennysrakentamisen mahdollisuus 2000-luvulla

Täydennysrakentamiselle on kaupunkikuvallisesti keskeisillä paikoilla tilaa vielä nykyisen Postin ja Käräjäoikeuden tonteilla. Paikat eivät ole yhtä keskeisiä kuin HOP:n ja Säästöpankin tontit, koska laajennusmahdollisuutta ei ole aivan torille päin. Käräjäoikeuden taloa on periaatteessa mahdollista jatkaa länteen samantapaisesti kuin Esplanadin toisella puolella tehtiin vuonna 1930. Voimassa olevan asemakaavan mukaan tämä ei kuitenkaan ole mahdollista; siinä tontin kehittäminen ei salli rakennetun alan laajentamista muuten kuin autojen säilytyspaikkojen osalta, tosin juuri samaan paikkaan. Tyyllisesti laajennus olisi periaatteessa yhtä haastava kuin Koposen yhtenä täydennysrakentamisen arkkityyppinä esittelemä Gunnar Asplundin Göteborgin Raatihuoneen laajennus. Postin tontilla uudisrakentamismahdollisuus on Kuningattarekadulla, luontevimmin kokonaan irti vanhasta palatsista samaan tapaan kuin vastapäätä on tehty. Asemakaavan mukaan tämä on mahdollista kaksikerroksisen rakennuksen muodossa. Myös Käräjäoikeuden tontilla olisi periaatteessa tilaa myös samantapaiseen täydennykseen Aleksanterinkadun suuntaisesti, vaikka arvokas talousrakennuksen pääty saattaa kyseenalaistaa koko mahdollisuuden.

Kumpikin on erittäin vaativa kohde, ja mahdollisuus ”emämunaukseen” on varsinkin Käräjäoikeuden talon osalta olemassa. Koposen valikoimasta vaihtoehtoina lienevät jälleen erityinen traditionalismi ja erityinen modernismi. Onnistuminen kokonaisuutta kunnioittavalla tavalla edellyttää joka tapauksessa – hyvän suunnittelutaidon ohella – huolellista typomorfolologista analyysia.

Ks. kuvat P14 ja P15: täydennysrakentamispotentiaaleja.

Ainakin teoriassa on lisäksi mahdollista, että Postin taloa ja Esplanadin toisella puolella olevan nykyisen apteekin taloa jatketaan itään päin samaan tapaan kuin niin sanotun Segermanin taloa jatkettiin 1930-luvun alussa. Laajennuksiin liittyy kummankin osalta samanlainen esteettinen problematiikka kuin em. Käräjäoikeuden talon jatkamiseen, eikä myöskään asemakaavassa ole ajateltu tällaista mahdollisuutta. Postin tontilla piharaken-

nus on lisäksi ulottunut Brandensteininkatuun ja se on jo aiemmin yhdistetty pääraken-
nukseen matalammalla nivelellä.

Täydennysrakentamismahdollisuutena voi teoriassa pitää myös sitä, että tällä hetkellä
suojelua vailla olevat aiemmat täydennykset korvattaisiin uusilla täydennyksillä. Ennen
muuta tämä tulee mieleen HOP:n 1960-luvulla rakennuttamien laajennusten tai ainakin
suoraan toriin rajoittuvan entisen pankkisalin kohdalla, koska modernististen rakennusten
mahdollisesti aikanaan ajalle tyypillisesti kuviteltu linkaari alkaa olla loppuvaiheessa.
Oma täydentämismahdollisuuteen liittyvä kysymyksensä on asemakaavallinen rakennus-
oikeus, johon liittyvät tasapuolisuusnäkökohdat sivuutan tässä yhteydessä, samoin kuin
pysäköinnin järjestelyyn liittyvät ja muut tavanomaiset asemakaavoissa säädettävät vel-
vollisuudet. Jonkinlainen täydennysrakentaminen voisi ainakin teoriassa tulla kyseeseen
myös torin keskelle esimerkiksi vähän samaan tapaan kuin Louvren taidemuseon edustan
aukiolle toteutettu lasipyramidi⁵⁸⁵. Todennäköisesti tällaiseen, maanalaisia tiloja tuke-
vaan rakennelmaan ei Loviisan torilla kuitenkaan ole tarvetta, ja vähäisemmät rakennel-
mat riittävät jatkossakin.

Tarkastelualueella eli koko Esplanadi-ympäristössä on luonnollisesti useampia purkamis-
ja rakentamismahdollisuuksia kuin torin välittömässä läheisyydessä. Näistä tärkeimmäksi
saattaa nousta vuoden 2006 aikana aktualisoitunut uimahalli-monitoimihallihanke, jonka
rakentaminen Esplanadin itäpäähän olisi Loviisan mittakaavassa monumentaalinen haas-
te myös arkkitehtonisesti ja kaupunkikuvallisesti. Hankkeen laajeneminen kylpylä-
hotelliksi siirtäisi päätettä lahden toiselle puolelle saakka.

3. VIIHTYISYYDEN JA TOIMIVUUDEN NÄKÖKULMA

Loviisan torin kehittäminen nykyaikaiseksi kilpailukykyiseksi kaupunkitilaksi ja paikaksi
ei voi tukeutua pelkästään historialliseen ympäristöön ja menneiden toimintojen elvyttä-
miseen. Viihtyisyyden ja toiminnallisuuden näkökulma edellyttää rohkeaa paneutumista
kaupunkikeskustojen kehittämisessä hyviksi havaittuihin ajatuksiin ja toimintakonseptei-
hin. Toriin liittyvien rakennusten käyttötarkoituksia on syytä pohtia ennakkoluulottomas-
ti, jotta kokonaisuus voisi kehittyä tehokkaasti ja synergisesti aktiivista urbaania elämää
mahdollistavaksi. Välittömästi toria ympäröivien tilojen lisäksi on otettava huomioon
hieman kauempana kävelyetäisyydellä olevat muut kaupunkitilat ja paikat, joiden kanssa
toriympäristö voi muodostaa yhteistä toiminnallista kokonaisuutta.

Loviisan torin kehittämisen suurin viihtyisyyteen liittyvä ongelma on henkilöautoliiken-
ne, koska aluetta on kehitetty henkilöautoilun ehdoilla. Historiallisesti tämä on tapahtu-
nut vaiheittain, mutta 1970-luvun jälkeen merkittäviä muutoksia ei ole enää tehty. Auto-
kaupunki on Loviisan torilla sekä toiminnallinen että visuaalinen ongelma. Sen keskeisiä
ominaisuuksia ovat ylileveät ajoradat, jotka juontuvat osin ajalta ennen ohiajotietä, kapeat
jalkakäytävät ja pysäköintimahdollisuus lähes kaikkialla. Avokulmaista toria reunusta-

---

⁵⁸⁵ Arkkitehti I. M. Pei, 1993.

vat kadut leikkaavat toriaukion irti reunoistaan eivätkä salli luontevaa vuorovaikutusta rakennusten yksityisen, puolijulkisen tai julkisen sekä torin julkisen kaupunkitilan välillä. Kun tori toimii vilkkaasti kesäpäivänä, se on joka reunalta liikkuvien ja pysäköityjen autojen ympäröimä, ja vaikutelmaa täydentävät lähes kaikkien torikauppiaiden itse myyntialueelle tuomat paketti- ja myyntikojuautot. Kirkon etuaukio on edelleen epämääräinen pysäköintialue, vaikka räikeästi kirkon luonteen kanssa ristiriidassa ollut risteily sen yli on lopetettukin estämällä sinne liikenne Mannerheiminkadun puolelta.

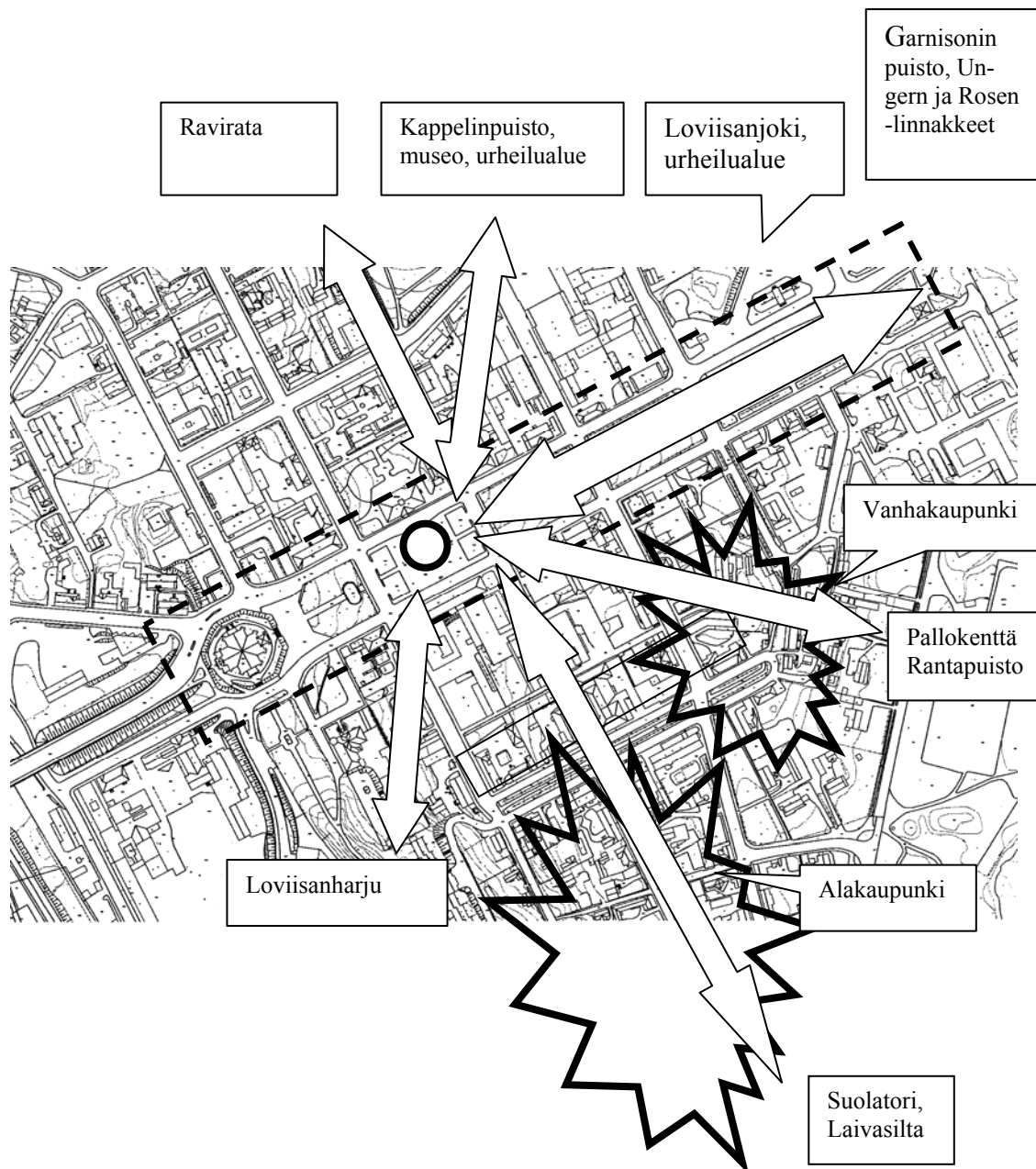
Autokeskeisyyden käänttöpuoli on se, että kevyen liikenteen kannalta tori ja sen lähiympäristö on hajanainen ja pirstaleinen. Väljä ruutukaava tuo jo itsessään hajanaisuutta ympäristön kokemiseen, mutta tätäkin merkittävämpää lienee alueen silpoutuminen ajoratojen pätkimiin pieniin kokonaisuuksiin. Tällaisia osia ovat periaatteessa itse torin ydinalue, kaikki alueen puistot ja puistikot, kauempana kytkeytyminen Vanhaan kaupunkiin, Alakaupunkiin, meren rantaan ja Loviisanharjuun idässä ja etelässä, Garnisoniin ja jokisuistoon koillisessa⁵⁸⁶ ja Kappelinpuistoon, raviradan alueeseen, museon alueeseen sekä laajaan Paviljongin urheilualuekokonaisuuteen pohjoisessa. Paremmiin toisiinsa kytettyinä ne muodostaisivat monipuolisen positiivisten kaupunkitilojen ja -paikkojen verkoston, joka keskellä tori olisi luonnollisella paikallaan.

Tällaista ”hyvien paikkojen” valintaa voi puistojen osalta perustella yleensä sillä eri tutkimuksissa toistuvalla tiedolla, että suomalaiset pitävät luontoa ja vihreyttä sekä veden läheisyyttä tärkeimpinä lähiympäristön ominaisuuksina. Loviisassa esimerkiksi Kappelinpuisto ja Loviisanharju ovat olleet myös matkailumainosten suosikkikohteita. Alakaupunki ja Vanhakaupunki ovat puolestaan vähitellen nousemassa laajempaan tietoisuuteen idyllisinä puukaupunkialueina. Paikalliset toimijat ovat myös tiedostaneet hyvien paikkojen merkityksen kaupungin markkinoinnissa matkailijoille. Torin itäpuolella olevaan opastepylvääseen on nähty tarpeelliseksi osoittaa viitoilla eräiden kohteiden suunta ja etäisyys torilta.⁵⁸⁷

---

⁵⁸⁶ Loviisanjoen saneeraus 1990-luvulla paransi merkittävästi sen virkistyskäyttömahdollisuuksia ja jokivarren mahdollisuutta olla välittävänä tekijänä kaupunkikeskustan ja laajempien urheilu- ja virkistysalueiden välillä. Saneerauksen yhteydessä parannettiin joen ekologiaa ja näytävyyttä muun muassa pohjapadoilla sekä rakennettiin kevyen liikenteen väylä itäisen eli päähaaran itäpuolelle joen varrelle ja uusi kevyen liikenteen silta joen yli hieman ylemmäs.

⁵⁸⁷ Tammikuussa 2007 viittoja oli seuraavasti: Kaupunginmuseo 0,7 km, Ungern ja Rosen 0,8 km, Degerby Gille 0,2 km, Svartholm 9,5 km, Merenkulkumuseo 0,7 km, Konditoria-cafe Vaherkylä 0,2 km ja Bongan linna 0,2 km.

Loviisan keskustan hyvien paikkojen verkosto.

Hyviin paikkoihin sekä niiden ja torin väliselle alueella liittyy kysymys puolijulkisten toimintapaikkojen kehittämisestä. Niitä Loviisan keskustassa on melko vähän, ja torin tuntumassa vain muutama kuten torikahvio tai kaksi itse torialueella, grillikioski, apteekki, ravintola *kohteessa 12* ja Posti sekä tavallaan alueellisena kohteena Aleksanterinpiha *kohteessa 12*, jossa piha-alueita on eniten kehitetty liiketilojen ja toisaalta julkisten katu- ja toritilojen välille. Varsin lähellä toria Kuningattarenkadulla oleva entinen Elannon tavaratalo on uudistettu kauppakeskus Galleriaksi siten, että siinä on kohtuullisesti myös puolijulkisia tiloja eli aula alakerrassa ja avoin kahvio yläkerrassa. Ne on hyvin kytkettävissä torin toiminnalliseen yhteyteen.

Pasi Mäenpään kuvaamaa, ennen muuta Helsingin kokemuksiin perustuvaa kaupunki-keskustan muuttumista puolijulkiseen ja kulutuskeskeiseen suuntaan ei ole juuri tunnistettavissa Loviisan torilla puhumattakaan siitä vaarasta, että tällainen tila valtaisi koko keskustan ja muuttaisi sen yhdeksi kauppakeskukseksi⁵⁸⁸. Julkisen jokamieskäyttöalueen kuihtumista liian pieneksi⁵⁸⁹ on Loviisan keskustan avarasti mitoitettulla torilla ja katualueilla vaikea kuvitella. Loviisan torin tuntumassa painopiste on ilman muuta niin päin, että puolijulkisia tiloja torin tuntumassa tarvittaisiin lisää, jotta toiminnallisuus, ihmisviolinä ja vilkkaus lisääntyisivät⁵⁹⁰. Parhaita paikkoja tällaiselle käytölle olisivat ilmeisesti toria joka puolelta piirittävät suuret pankkialit, joita voi pitää yhtenä suurena torin kehittämispotentiaalina⁵⁹¹. Niistä olisi tietenkin järjestettävä nykyistä paljon luontevammat kävely-yhteydet torille.

Viihtyisyyden näkökulma ja kevyen liikenteen toimivuus ovat olleet tärkeinä tavoitteina Loviisan keskustan yleiskaavaa ja liikenneturvallisuussuunnitelmaa laadittaessa. Ne edellyttäisivät ennen muuta jalkakäytävien leventämistä. Autoliikenne olisi järjeistettävä, jotta myös katujen ylittäminen olisi turvallista ja myös tuntuisi siltä. Akselityyppinen ajattelu sekä Esplanadin suuntaan että poikittain voisi antaa kokonaisuuden kehittämislisäpotkua. Varsinkin Kirjasto-mEDIATEEKIKSI muutetun Seurahuoneen yhteys Raatihuoneen kautta torille pitää sisällään muun muassa puolijulkisten tilojen mahdollisuuksia, mutta myös torin eteläpuolisessa korttelissa on kehittämispotentiaaleja, joista joitakin on esitetty keskustan yleiskaavatyön yhteydessä.⁵⁹² Liikenneympäristöstä voitaisiin poistaa karkeatekoiset esteet ja ohjauslaitteet, joita on tarvittu silloin kun valtatie on kulkenut torin kautta, samoin Raatihuoneen edessä oleva ylimitoitettu bussipysäkki.

Eriyisen epäviihtyisä on Mannerheiminkatu, jossa 1800-luvun periaatteiden mukainen parimetrinen jalkakäytävä reunustaa kaksisuuntaista pääväylää. Ymmärrettävästi ajoneuvoliittymät on kielletty, ja muutkin yhteydet taloihin on järjestetty pääasiassa pihan puolelta. Liikenteen rauhoittaminen ja mahdollinen yksisuuntaistaminen sekä sen mahdollistama jalkakäytävän huomattava leventäminen avaisivat aivan uudet mahdollisuudet tämän ilmansuunnallisesti edullisen katusivun käyttöön Kirkolta aina Linja-autoasemalle ja jokisuistoon saakka.

Liikenteen sujuvuus ja pysäköintipaikkojen riittävyys ovat osoittautuneet tärkeiksi kysymyksiksi myös uudenaikaisissa kaupunkikeskustoissa, ja tarpeellisia tiloja on haettu maantason alapuolelta. Loviisan osalta liikenteen sujuvuus on ratkaistavissa nykyistä pa-

---

⁵⁸⁸ Mäenpää, Pasi, 291.

⁵⁸⁹ Mäenpään näkemän uhkan tapaan (Mäenpää, Pasi, 327).

⁵⁹⁰ Mäenpään mukaan ”kaupunkilaisten käsitys siitä, mikä on hyvä, oikea ja todellinen kaupunki, on siirtynyt fyysisestä ja symbolisesta sosiaaliseen” (Mäenpää, Pasi, 296).

⁵⁹¹ Ilmeisesti pankkitoimintojen muutos jatkuu tietotekniikan kehityksen myötä siihen suuntaan, että ne tarvitsevat yhä vähemmän asiakkaille varattuja yleisötiloja, ja uusille toiminnoille syntyy luonnollisesti mahdollisuuksia. on kuviteltavissa eräänlainen paluu ennen 1900-luvun alussa tapahtunutta pankkien rynnistystä olleeseen aikaan, jolloin pankit tulivat toimeen toimistohuoneilla kauempänä välittömistä asiakasvirroista.

⁵⁹² Joskus toimintojen tiivistyminen ydinkeskustassa esimerkiksi kävelykadun ympärille on koettu myös niin, että kaupunki samalla ikään kuin pienenee ja kaupungin kaupunkimaisuus samalla vähenee (Jyväskylän osalta Sääsikiilahti 1999). Tämä on Loviisassakin mahdollista, jos kaikki aktiviteetit keskittyisivät esimerkiksi torin ympärille, mutta se on tuskin mahdollista ja ongelma on enemmänkin passiivisuus, jota Sampo-pankin tuore nurkan valtaus vahvistaa.

remmin monellakin tavalla, koska liikennemäärät ovat melko pieniä: suurimmillaan Mannerheiminkadulla on noin 7 000 autoa vuorokaudessa. Pysäköinnin järjestämiseksi ei kynnys luolan rakentamiseen liene lähelläkään, ja esimerkiksi liikenneturvallisuussuunnitelman yksisuuntainen vaihtoehto mahdollistaisi jopa maantasossa olevien paikkojen lisäämisen. Myös markkinoiden aikaiset liikenteelliset poikkeusjärjestelyt ovat hyvä esimerkki mahdollisuuksista järjestää torin toiminta ehyeksi kokonaisuudeksi.

Toriuudistus säteilee väistämättä tarkastelualueelle ainakin Esplanadin suunnassa. Välttämättömiä saneerauskohteita länsipäässä olisivat itse pääkadun liittyminen kaupunkiin sekä Sibeliuksenkadun liittyminen pääväylään, joka on nykyisessä 1970-luvun maantieratkaisuja muistuttavassa muodossaan jyrkässä ristiriidassa risteystä ympäröivän rakennuskannan arvokkuuden kanssa. Itäpäässä kyse olisi lähinnä Esplanadin liittymisestä lahden pohjukkaan, joka on pahasti keskeneräisen näköinen. Esplanadin puita uudistetaan jo; varsinkin jos sitä reunustavia katuja muutetaan niin, että puistoalue pienenee, on istutuksien periaatteet syytä harkita perusteellisesti ennen uusien puiden istuttamista. Erityinen kulttuuriperintöön kytkeytyvä kysymys on se, tulisiko lähinnä toria olevia katualueita pyrkiä entisöimään esimerkiksi aiemmalle mukulakivipinnalle.

Valaistuksella on ollut merkittävä asema monissa keskustauudistuksissa. Loviisan torin valaistus, niin sanotut ”lentävät lautaset” lienee samalta ajalta kuin vastaavat Linja-autoasemalla eli 1960-luvulta. Hyvin ja kokonaisvaltaisesti suunniteltu valaistuksen uusiminen torilla ja mahdollisesti laajemmalla alueella saman tien voisi olla sekä rakennustaiteellisesti että imagopoliittisesti merkittävä mahdollisuus. Istutusten osuutta on syytä harkita kokonaisvaltaisesti sekä perinnön, kauneuden että viihtyisyyden näkökulmasta. Vuoden 1857 asemakaavassa esitetty puurivi torin ympärillä voisi olla vakavasti harkittava mahdollisuus, ajanmukainen realistinen toteutus voisi olla myös pysäköintialueiden ympäröiminen puurivillä. Puiden koko on tärkeä kysymys, sillä liian suureksi kasvava puulaji muuttaa alueen ajan oloon metsäksi. Myös Paul Olssonin vuonna 1917 esittämä pysyvä keskeisaihe torille voisi olla edelleen käyttökelpoinen idea, jonka voi toteuttaa niin, että myös vaihtuvat tarpeet⁵⁹³ on mahdollista tyydyttää. Samaten Bertel Jungin kaavassa 1918/1912 saattaisi olla aineksia istutuskokonaisuuden täydentämiseen.

Oma erillinen kysymyksensä on torikaupan kalustus, joka on ollut aina ongelmallinen ja on sitä edelleen todennäköisesti kaikilla suomalaisilla kauppatorilla, Helsingin eräänlaisesta näyteikkunasta eli Kauppatorista alkaen. Torikaupan logiikka näyttää ainakin Suomessa väistämättä johtavan sekavaan ja visuaalisesti harkitsemattomaan lopputulokseen, joka täydentää autoista johtuvaa kaaosta. Siisti, yhtenäinen ja kunnolla suunniteltu torikalustus saattaisi kuitenkin olla yksi osa torien kilpailukykyä kaupungin sisällä ja avuksi torin imagopotentiaalin hyödyntämisessä laajemminkin.

Keskustan osayleiskaava ja liikenneturvallisuuden parantamissuunnitelma perustuvat tietoisesti viime vuosikymmeninä syntyneeseen kaupunkikeskustojen uudistamisen paradigmaan. Osayleiskaavassa esitetty ajatus torin eteläpuolisen korttelin kehittämisestä vastaa kävelykeskustoissa suosittuja puolijulkisia kauppakeskuksia ja pasaaseja. Ne ovat pitkälle ammattisuunnittelijoiden ehdotuksia, vaikka osayleiskaava sinänsä on oikeusvaikut-

---

⁵⁹³ Joulukuusi, rauhanfoorumin tunnus, mahdollinen midsommarstång jne.

teisenä kaupunginvaltuuston hyväksymä ja lainvoimainen. Konkreettiset askeleet toteutuksen suuntaan ja ennen kaikkea uudistusprosessin jatkon turvaaminen vaativat kestäväää yhteistyötä myös kuntaorganisaation ulkopuolelle, liikkeenharjoittajien, kiinteistönomistajien ja keskustan asukkaiden kesken.

Tällaista menettelyä eli osallisten kuulemista, riittäviä tutkimuksia, selvityksiä ja vaikutusarviointeja sekä avointa ja perusteltua päätöksentekotapaa edellyttää nykyinen maankäyttö- ja rakennuslaki myös silloin, kun kyse on kaavojen muuttamisesta. Kaupunkikeskustauudistuksista tuttu organisaatio, jossa kunnallishallinnon lisäksi ovat edustettuina sekä erilaiset kaupan muodot että kiinteistönomistajat ja mahdollisesti myös lähiympäristön asukkaat sekä asiasta kiinnostuneet yhdistykset, tuntuisi luonnolliselta myös Loviisan torin kehittämisessä. Käyttökelpoisia metodeja viihtyisyyden – muun muassa erilaisen toiminnallisuuden – lisäämiseen ja mittaamiseen saattaisi myös olla melko valmiina muiden keskustojen kokemuksissa. Pentti Tuovisen esittämä symbolisten piirteiden selvittämisen prosessi⁵⁹⁴ ja Hanna Mattilan tuomat näkökohdat vuorovaikutuksen edistämiseksi yhteisen ympäristön esteettisten ominaisuuksien suhteen olisivat tässä työssä todennäköisesti sopivia ja hyödyllisiä.⁵⁹⁵ Samoin Rikard Küllerin faktorit voisivat olla käyttökelpoinen tarkistuslista käytettäväksi aluetta koskevan kehittämisprosessin yhteydessä. Niiden hyödyntäminen jäsennettynä ja jo testattuna mallina voisi tuottaa tarkempaa tietoa nimenomaan ympäristön kokemisesta, tämän hetken käyttäjien aktuaalisesta suhteesta to-riin ja siitä johtuvista kehittämistoiveista.

Varsinkin pikkukaupungin keskustassa on hyvät edellytykset säilyttää merkittävä määrä asuntoja. Loviisan torin tuntumassa on aina asuttu, ja suureen osaan uusimpiakin hankkeita sisältyy paljon asuntoja. Kohtuullinen hintataso saattaisi mahdollistaa myös monipuolisemman asunto- ja asukasvalikoiman kuin suurissa kaupungeissa, joissa keskustaan painottuu pieniä asuntoja ja vastaavasti lapsiperheiden edellytykset keskusta-asumiseen ovat rajalliset. Myös Loviisan keskusta-asumisen kilpailukyky riippuu kuitenkin alueen viihtyisyydestä, toimivuudesta ja turvallisuudesta, eli yleiset keskustan kehittämistavoitteet tukevat myös asumisen mahdollisuuksia.

4. IMAGON JA MAINEEN NÄKÖKULMA

Loviisan kaupungin menestyskilpailuun liittyvää työtä imagon rakentamisessa ei voine verrata isojen kaupunkien, esimerkiksi Turun ja Oulun vastaaviin, joita Äikäs väitöskirjassaan tutki. Loviisan mainetta ei ole paljon edes tutkittu, mutta ilmeisenä pidetään, että Loviisa ylipäänsä tunnetaan laajemmin vain ydinvoimalastaan⁵⁹⁶. Tietoisena tai tiedos-

---

⁵⁹⁴ Käyttäjien kanssa tehty ympäristökuvan symbolisten merkitysten selvitys, ympäristökuvan arviointipereusteiden eksplikointi, ympäristökuvan asiantuntija-analyysi ja ympäristökuvan muuttamisen tavoitteiden määrittely julkisen keskustelun kautta. (Tuovinen, 102)

⁵⁹⁵ Ehkä on paikallaan todeta kuitenkin se, että uusimmissa Loviisan toriympäristön asemakaavoissa edellytetään varsin huolellista kuvallista esitystä uudisrakentamisen sovittamisesta vanhan yhteyteen. Tärkeä edistysaskel voisi olla tällaisten suunnitelmien entistä laajamuotoisempi käsittely esimerkiksi Postin tontin mahdollisen liikerakennuksen yhteydessä.

⁵⁹⁶ Oma kokemuksenikin on, että Loviisaa historiallisena kaupunkina tai hyvin säilyneenä puukaupunkina Loviisan torista puhumattakaan ei tunneta juuri edes valtionhallinnossa Museovirastoa lukuun ottamatta. Satunnaisia poikkeuksia toki on. Kosmopoliittina tunnettu toimittaja Erkki Toivanen mainitsi vain Porvoon

tamattomana imagotyönä voidaan kuitenkin pitää ainakin erilaisia matkailijoille suunnattuja esitteitä, joita on julkaistu jo 1800-luvulla. Nykyisin imagotyötä voi arvioida myös nettisivujen kautta.⁵⁹⁷

Näyttää siltä, että tori on ollut varsin keskeisessä asemassa, kun Loviisasta on haluttu synnyttää positiivisia mielikuvia. Useimmin mainitaan toria ympäröivä pääasiassa Chiewitzin toimiston suunnittelema rakennuskanta ja siitä erikseen Kirkko ja Raatihuone. Kohteiden paikallinen esillepano myötäilee valtakunnallisesti muun muassa Museoviraston tuottamaa, lähinnä taidehistoriallista kuvausta⁵⁹⁸. Tuntuu melko itsestään selvältä, että Loviisan torin imagopotentiaali perustuu sen historiaan, sekä rakennus- että kulttuurihistorialliseen potentiaaliin eli Äikäksen tarkoittamiin materiaalsiin imagoresursseihin. Tori on imagopoliittisesti osa kaupungin kokonaisuutta ja liittyy erityisesti muuhun yli sata vuotta vanhaan historialliseen kaupunkiin.

Selkein puhdaspiirteinen toiminnallinen imagoilmiö lienee jo muutamana vuonna hieman eri muodoin toistettu tempaus kuninkaan saapumisesta Loviisaan. Tapahtuma on keskeisesti esillä Loviisan kesätapahtumia mainostettaessa. Siinä korostetaan Loviisan perustamiseen ja alkuvuosiin liittyvää historian jaksoa, kuningas Aadolf Fredrikin aikaa. Tämä onkin luonnollista siinä mielessä, että Loviisan asema oli tuolloin suhteellisesti kaikkein näkyvin. Huomionarvoinen ilmiö torin tuntumassa imagopoliitiikan kannalta on niin sanotun Segermanin korttelin käyttö vanhan ajan markkinoiden puitteina. Luonnollisesti vuosisatoja jatkuneilla markkinoilla on myös imagomerkitystä, ja ne huomioidaan myös matkailijoille tarkoitettussa tiedottamisessa. Loviisalle tärkeä merenkulkuun liittyvä imagotyö ei ole luonnollisista syistä sijoittunut torille, vaan vanhaan satamapaikkaan Laivasillalle.

Imagotyön kehittämisen kannalta keskeisiä kysymyksiä ovat, minkälaisia mielikuvia halutaan luoda ja kenelle, minkälaisen maineen kaupungille tai torille sen osana halutaan syntyvän. Tavallisin ajatus lienee matkailijoiden houkuttelemisen paikkakunnalle, ja siihen liittyvä mahdollisuus käydä kauppaa sekä tavaroilla että palveluilla eli hyödyttää paikkakuntaa matkailutuloilla. Toinen tavallinen näkökulma on kilpailu uusista asukkaista, mielellään ”hyivistä veronmaksajista”⁵⁹⁹. Kolmas näkökulma voisi olla pyrkimys lisätä jo olevien asukkaiden viihtyvyyttä ja neljäs kilpailu yleensä paikkakunnan tunnettuudes-

---

ja Loviisan Vaasan ohella "parhaan mahdollisen urbaanin kulttuurin" kantajina Vaasaan liittyneessä haastattelussaan (Kuntalehti 15/2006, 28). Vuonna 1992 Matkailun edistämiskeskus luokitteli Loviisan matkailukeskuksena C-luokkaan 179 muun kunnan kanssa. B-luokassa oli 58 (muun muassa Hanko ja Tammisaari) ja A-luokassa 18 kuntaa. Samassa yhteydessä Loviisan kulttuuriveto voimat ja -palvelut arvioitiin tasolle K III, alemmas kuin naapuripitäjä Pernajan (Hanko tasolle K II, Tammisaari K I!). (Loviisan Sanomat 14.3.1992)

⁵⁹⁷ Imagotyöppisiä aiheita Loviisassakin on toki ollut esillä jatkuvasti. 1990-luvulta alkaen näistä suuri osa on liittynyt Laivasillan alueeseen. Toinen ajoittain nouseva alue on ollut ohikulkutien läntisen liittymän seutu, josta on Porvoon tapaan ajateltu ”Loviisan porttia”. Syksyllä 2006 sisääntulotielle rakennettu kiertoliittymä mahdollistaa maankäytön kehittämistä entistä paremmin, ja se lienee aktivoinut Loviisan Sanomien pääkirjoituksen nostamaan alueen uudelleen esille ”euromagneetin” kehittämiseksi erityisesti ”ostovoimaisten venäläisten pysäyttämiseksi”. (Loviisan Sanomat 12.12.2006)

⁵⁹⁸ Loviisan keskusta on mukana muun muassa vuonna 1993 julkaistussa valtakunnallisesti arvokkaiden kohteiden luettelossa eli niin sanotussa Punaissä kirjassa Rakennettu kulttuuriympäristö (1993). Monista virheistään huolimatta kirja on luonteva tuki myös Loviisan torin imagotyölle.

⁵⁹⁹ Loviisan tapauksessa kunnallisverotuloilla on todellista merkitystä myös kaupungin taloudelle toisin kuin niissä kunnissa, joiden tulot perustuvat verotulotasaukseen.

ta. Tämä tutkimus ei ehkä ole tuonut esille mitään suurta täysin käyttämätöntä toriympäristön imagopotentiaalia, mutta työ antaa perusteita useiden jollain tavalla jo tunnistettujen, mutta vajaasti hyödynnettyjen teemojen kehittämiseksi ja syventämiseksi. Rakennus- ja kulttuurihistoria, materiaallinen imagoresurssi, on ilman muuta luonteva yleislähtökohdalta myös tässä syventämisessä.

Itse torialue Raatihuoneen ja Forumin parvekkeet mukaan luettuna on luonteva areena erilaisille tapahtumille jatkossakin. Rakennusten ja tonttialueiden hyödyntäminen on monimutkaisempaa siksi, että niiden käyttö on pääasiassa yksityistä ja sidoksissa omistajien käyttötapoihin ja intresseihin. Imagopoliittisesti perustellut ideat saattavat kuitenkin olla myös taloudellisesti käyttökelpoisia ja toimivia myös yksityisissä käsissä⁶⁰⁰.

Kuningas saapuu Loviisaan eli Ruotsin vallan aikaan (1745–1808) tukeutuva speaktaakkeleli on epäilemättä luonteva historiallinen imagoilmiö myös jatkossa. Sen rinnalle voisi kehittää jotain pidempiaikaisesta Venäjän vallan aikaisesta varuskunnasta (1808–1886) ja sen toiminnoista kaupungissa ja torilla. Toistaiseksi aiheesta ei ole kukaan kirjoittanutkaan juuri mitään. Toinen – nyt ehkä unholaan vaipumassa oleva – teema voisi olla Vapaapalokunnanjuhlien elvyttäminen laajana kaupunkia yhdistävänä ilmiönä, joka voisi kiinnostaa myös ulkopuolisia. Myös muita toiminnallisia traditioita voi tarkastella imagonäkökulmasta. Ne näyttäisivät kuitenkin olevan enimmäkseen tavanomaisia juhlapäivien ilmiöitä, ja ainakaan erottuminen muista kaupungeista ei niiden perusteella ole kovin helppoa. Havaitsemani ”kultakauden” eli maailmansotien välisen ajan toiminnallinen kokonaisuus voisi olla kehittelemisen arvoinen, mahdollisesti markkinoiden ja liikennehistorian yhdistämisen kautta. Torilta muualle siirtyneistä toiminnoista urheiluun saattaisi edelleen sisältyä potentiaalia, kun torin käyttö esimerkiksi juoksupahtumien lähtö- ja maalipaikkana on vielä hyvässä muistissa.

Niin sanottuun Segermanin kortteliin Aleksanterinpihalle on jo syntynyt pohjaa historisoivalle ja paikalliselle liiketoiminnalle. Toinen tontti, jossa rakennuskanta muodostaisi sille luontevan perustan, on nykyisin käräjäoikeuden hallussa. Kysymys on lähinnä siitä, mitä päärakennukselle tapahtuu jos nykyinen käyttö ei jatku ja miten piharakennusta ja pihaa voi hyödyntää. Toiminnallisesti nykyinen tilanne on sisäänpäin kääntyneisyydessään lähes pahin mahdollinen, mitä symboloi torille päin olevan vanhan apteekin pääoven sulkeutuneisuus. Historiallisen imagonäkökulman kannalta oikeustoiminnalla on toki perinteitä, istuihan vanha raastuvanoikeus viereisellä tontilla vanhassa Raatihuoneessa lähes sadan vuoden ajan. Käräjäoikeuden toiminnan aktivoiminen siten, että se suuntautuisi yleisöön nykyistä enemmän ja toisi historiallisia kytkeitä esille, on tietysti myös periaatteessa mahdollista mutta melko epätodennäköistä. Apteekkimuseolle tontti olisi myös luonteva paikka.

Raatihuone on alueen tärkein julkinen rakennus, mutta aiempi monitoimisuus on kuivunut puhtaaksi hallintofunktioksi. Rakennuksessa on kuitenkin potentiaalisia tiloja yleisön kannalta aktiivisemmillekin toiminnoille ja myös imagotyön tarpeisiin, joille perustaa luo myös talon monipuolinen toiminnallinen historia. Raatihuoneen piha yksin tai yhdessä

---

⁶⁰⁰ Nousussa oleva *public-private* tai *public-private-people-partnership* (ppp, pppp) -kumppanuuskonsepti saattaisi olla käyttökelpoinen myös Loviisan torin imagotyön kehittämisessä.

Seurakuntakeskuksen ja Seurahuoneen kirjasto-mediateekin pihojen kanssa voisi olla mielenkiintoinen lisä sisätilojen puolijulkisiin potentiaaleihin.

Torin eteläreunan tonteilla *kohteissa 8 ja 9* ovat aikanaan sijainneet Suurtorin tärkeimmät rakennukset eli ”rikkaimman miehen talo”⁶⁰¹ ja vanha Raatihuone, ja niiden esittely omilla paikoillaan esimerkiksi rekonstruktiopiirustuksien, mallien ja videoesitysten muodossa olisi näiltä osin luontevaa. Forum on jo julkinen tai puolijulkinen tila, ja myös Aktian aula ja/tai pankkisali voisivat olla luontevia paikkoja tällaiselle toiminnalle. Mielenkiintoinen on tietenkin myös se edellä kuvattu kysymys, tarvitaanko jatkossa nykyisenkaltaisia pankkisaleja vai vapautuvatko esimerkiksi 1980- ja 1990-luvulla rakennetut suuret yhtenäiset Aktian ja Nordean tilat johonkin muuhun käyttöön.

”Posti torilla” voisi olla riittävän erottuva teema jopa valtakunnalliselle imagoilmioille ja jonkinlaiselle Postimuseon filiaalille. Postin asema ja merkitys muuttuu kenties vähemmän keskeiseksi kuin mitä se on vuosisatojen aikana ollut. Kolme sijaintipaikkaa torilla ja ilmeisesti kolme sen lähituntumassa antaisi mielenkiintoisen kehyksen kuvata posti-toiminnan ja myös jo historiaan siirtyneen Postipankin kehitystä pikkukaupungissa. Tämänkin näkökulman pohtiminen olisi liitettävissä myös tontille ajateltuun uudisrakennukseen, jos hanke siirtyy sanoista tekoihin. Postipankin ohella Loviisan torilla on ollut monta muutakin jo hävinnyttä pankkia, jopa niin monta, että niistä voisi kehittää oman historiallisen teeman. Luonnollisia paikkoja olisivat nykyiset pankit, mutta myös Raatihuone. Raatihuoneen itsensä osalta potentiaaleja on sen erittäin monipuolisesta historiasta johtuen paljon⁶⁰², mutta kaikki edellyttäisi riittävien yleisölle suunnattujen tilojen vapauttamista nykyisestä käytöstä.

Suurtorista ei ole fyysisesti jäljellä muuta kuin arkeologisia kerroksia torin alla. Sitä on havainnollistettu lähinnä Gabriel Nikanderin historiakirjaan laaditussa rekonstruktiossa ja sen perusteella laaditussa suurpiirteisessä pienoismallissa. Imagopoliittisesti kannattaisi harkita, onko olevaan arkistomateriaaliin pohjaten tehtävissä enemmän. Yksi vaihtoehto on perinteiset pienoismallit. Suurtorin ajalta saattaisi olla mielekäs hakea 2–4 vaihetta, joille löytyisi kohtuullisen luotettava pohja. Tällaisia voisivat olla poikkileikkaustilanne noin vuonna 1750, jolloin torin ympärillä oli Forsellin taloa lukuun ottamatta ilmeisesti pienehköjä yksikerroksisia taloja, vuonna 1804, jolloin aika monta taloa oli laajennettu ja uudistettu ja josta on melko hyvä tieto ”suuren inventoinnin” ansiosta, 1820-luvulla, johon liittyy vuoden 1825 kartoitus, ja johon mennessä kaikki kaksikerroksiset talot oli pitänyt tehdä ja vuonna 1855, joka olisi lopputilanne ennen suurpaloa.

Mallit voisivat olla mielekäs muoto myös Raatihuoneentorin historian kuvaamiseksi. Mahdollisia poikkileikkaustilanteita voisivat olla esimerkiksi vuosi 1865, jolloin torin ympäristön talot alkuperäisine talousrakennuksineen olivat valmiina ja lähipuistojen puut taimella, vuosi 1910, jolloin nykyinen Postin talo ja tarkastelualueella Seurahuone oli muodistettu, torin eteläpuolisten tonttien päätytalot Kuningattarekadulle ja Aleksanterinkadulle liiketoiminnassa sekä tarkastelualueella jugend-tyyliset Bongon linna, Rauta-

---

⁶⁰¹ Loviisan torilla ainutlaatuista kuninkaan yöpymistä unohtamatta. Hulluksikin leimattu ja vuonna 1809 vallasta syösty Kustaa IV Aadolf (1778–1837, kuninkaana 1792–1809) ei vain valitettavasti ole maineeltaan ihan parhaita Ruotsin kuninkaita.

⁶⁰² Esimerkiksi poliisitoimi, vakituinen palokunta ja vuoden 1918 tapahtumat.

tieasema ja Almin talo valmiina ja Sucksdorffin talo⁶⁰³ vielä palamatta sekä vuosi 1930, jolloin Säästöpankin tontin ja Segermanin tontin laajennukset ja tarkastelualueella Bongon linnan ja Rautatieaseman klassistiset muutokset olivat valmiina. Luonteva paikka malleille olisi varmaankin Raatihuone ja varsinkin jotkut sen ensimmäisen kerroksen tilat, joita voisi samalla muutenkin kehittää yleisön kannalta aktiivisemmiksi puolijulkisiksi tiloiksi.

Kokonaismallien ohella keskeisimmät rakennukset ja toimintamuodot voisivat olla hedelemällisiä rekonstruointikohteita pienoismalleina ja virtuaalisesti. Yhteisen muistin solmukohtia voitaisiin niiden kautta solmia uudelleen ja välittää eteenpäin. Erityisen tärkeitä tässä mielessä ovat puretut suuret merkkirakennukset, kuten Ekelundin suunnittelema Säästöpankin siipirakennus, mutta kiinnostavia voisivat olla myös Kuningattarenkadun ja Aleksanterinkadun varrella talousrakennusten päätteinä *kohteissa 8 ja 9* olleet liiketilat sekä torin koillisnurkan mutterikioski. Tarkastelualueelta puretuista kohteista ainakin Rautatieasema ja Sucksdorffin talo sekä Seurahuoneen eri vaiheet saattaisivat olla samalla tavalla käyttökelpoisia yksityiskohtaisemman demonstroinnin kohteita.

Torin merkitys Loviisan imagolle on epäilemättä keskeinen. Tori on ytimenä useimmissa Loviisan mainosjulkaisuissa, siihen ja Raatihuoneeseen luotetaan. Äikäksen dikotomiasta ”materiaalinen” vai ”symbolinen” imagoperusta voisi Loviisalle ainakin torin osalta ilman muuta suositella materiaalista, koska käyttökelpoinen aineisto on laaja. ”Materiaalinen” eli historiaan tukeutuva perusta voisi olla hyvä myös siinä mielessä, että se ei valikoitu hyötyjiään niin selvästi kuin uudet symbolit. Historia on kuitenkin yhteinen, ja sen perusta on rakennettavissa niin, että se hyödyttää enemmän tai vähemmän kaikkia, mutta ei kuitenkaan välttämättä syrji ketään. Tämä saattaisi koskea jopa kipeintä kohtaa eli Ekelundien suunnittelemaa vuoden 1918 muistomerkkiä torin länsireunassa. Viimeisetkin kapinalliset ja kapinan kukistajat ovat poistuneet keskuudestamme⁶⁰⁴.

2000-luvun alun suosituimpien tapahtumien tai turistikäyntien pääpaikka vaihtelee ja torilla on niissä ollut vaihteleva asema⁶⁰⁵. Onkin ilmeistä, ettei tori ja sen lähiympäristö voi useinkaan olla itsenäinen tapahtumapaikka, vaan parhaiten se toimii osana tapahtumapaikkojen verkostoa. Tässä mielessä tärkeää on kiinnittää huomio yleensä kaupungissa toimiviin ja menestyvän tuntuisiin toimintoihin ja pyrkiä parantamaan torin asemaa niiden toteuttamisessa.

---

⁶⁰³ *Kohteen 11n* takana.

⁶⁰⁴ Ilmeisesti viimeisenä loviisalaisena juuri 100 vuotta täyttänyt Kaarlo Mankonen vuonna 1997.

⁶⁰⁵ Wanhassa wara parempi -tapahtuma (kävijämäärä vuonna 2006 noin 8000, edellisvuonna 7000) sijoittuu hajalleen pitkin historiallista kaupunkia, mutta hyödyntää myös toria ja niin sanottua Segermanin korttelia (*kohde 12*). Ravit (6800/6500) eivät juuri torilla näy, mutta toisinkin voisi olla. Rannalla oleva pakettijahti Österstjernan rakennushanke (6000) ei myöskään torilla näkynyt, samoin kuin melko kaukana oleva Svartholmakaan (5700/5300). Loviisan kirkossa käyneet vieraat (5600) liittyvät tietysti suoraan myös toriin, toisin kuin Merenkulkumuseossa (2500) ja kaupungin museossa (1400) käyneet. Yleisömenestykseltään huomattava Small Ships' Race (5000/4000) sijoittui Österstjernan tapaan rannalle. Suosiotaan nosti huomattavasti Loviisan päivänä järjestetty Taitajien yö (2700/500), joka hyödynsi näkyvästi myös toria. Räyhä-Rockin (2000) ja Sibeliuspäivien (1300) tapahtumat eivät keskittyneet torille, vaikka Loviisa 2006-esitteen mukaan ainakin joitakin Sibeliuspäivien konsertteja järjestettiin kirkossa ja Bongon linnassa. (luvat Loviisan Sanomien 15.9.2006 mukaan). Samat tapahtumat jatkuvat vuonna 2007, suoraan päätoriin tukeutuvia näistä ovat vain markkinat (Loviisan kaupungin matkailutoimisto 2007, 16).

Suurtoriin nimekkäämmät suunnittelijat kuten Augustin Ehrensverd liittyvät vain välillisesti. Raatihuoneentorin ja siihen liittyvän kaupunkirakenteellisen kokonaisuuden suunnittelijoista kaupungin maineelle merkitystä on ainakin Georg Theodor Chiewitzillä⁶⁰⁶ ja Bertel Jungilla, mahdollisesti myös Ernst Lohrmannilla. Imagotyön potentiaalia saattaisi lisäksi sisältyä sellaisiin tässä mielessä käyttämättömiin tai vähän käytettyihin nimiin kuin Paul Olsson ja Marja Pekkala, kenties myös Elmar Badermann⁶⁰⁷. Rakennusten suunnittelijahistoriassa vastaavaa käyttöä voisi olla usealla muullakin arkkitehdilla, esimerkiksi Selim Lindqvistillä, Ekelundeilla ja Erik Kråkströmillä, tarkastelualueella myös Magnus Schjerfbeckillä ja Karl Hård af Segerstadilla.

5. LOVIISAN TORIN VÄLTÄMÄTTÖMÄT MENESTYSTEKIJÄT

Kirjallisuusosan lopussa esitettyjen kriteereihin viitaten kiteyttäisin Loviisan torin välttämättömät menestystekijät, ominaisuudet, joita ilman sen terve menestyminen on mahdotonta tai vähintään epätodennäköistä seuraavalla tavalla:

1. Kulttuuriperinnön näkökulmasta on välttämätöntä, että lainsäädännön perusteella tai asemakaavalla suojeltu, ennen toista maailmansotaa rakennettu toriympäristön rakennuskanta pidetään kehittämisen itsestään selvänä lähtökohtana. Se pidetään hyvässä kunnossa ja sen korjaustoimet suunnitellaan ja toteutetaan aina korkeatasoisesti. Myöhemmin toteutettujen täydennysrakennusten mahdollinen purkaminen tai muuttaminen – tai mahdollinen suojelu – tulee harkita perusteellisen ammatillisen arvioinnin ja laajan käsittelyprosessin kautta. Välttämätöntä on myös, että torin täydennysrakentaminen ja alueen kalustuksen ja varustuksen uudistaminen suunnitellaan erityisen huolellisesti ja ammattitaitoisesti. Alueen klassistishenkinen arkkitehtuuri on siinä määrin keskeinen torille, ettei sen dominanssia tule vaarantaa. Ainakin tilallisen selkeyden näkökulmasta täydennysrakentaminen voi parantaa torikokonaisuutta, samoin pysyvän keskeisaiheen toteuttaminen parantaisi onnistuessaan torin tilan tuntua⁶⁰⁸.
2. Viihtyvyyden ja toiminnallisuuden kannalta on välttämätöntä, että alueen kehittymisedellytykset monitoimisena yleisenä ja yhteisenä keskustorina, julkisena kaupunkitilana, turvataan myös tulevaisuuden haasteiden kannalta. Välttämättömänä nykyaikaisen kaupunkikeskustan kannalta voi pitää myös puolijulkisten tilojen kehittämistä torin ympäristöön ja monipuolisia kaupallisia palveluja, mikäli mahdollista myös perinteistä torikauppaa. Yksittäinen toiminta kuten autoliikenne ei saa estää muita toimintoja, ja torin perusluonteen kannalta sopiville toiminnoille on varmistettava suotuisat olosuhteet. Autojen visu-

---

⁶⁰⁶ Chiewitz on selvästi eniten esillä muun muassa kaupungin imagokampanjoissa. Häntä kuvaava kipsikuva on Raatihuoneen juhlasalin seinällä. Hänen nimiinsä on joskus myös laitettu muidenkin töitä, muun muassa vuoden 1857 asemakaava. (Ks. esimerkiksi Sirén 1975, 7)

⁶⁰⁷ Vuoden 2007 Loviisa-esitteessä korostetaan Badermannin ratkaisevaa merkitystä toriympäristön säilyttämisessä (Loviisan kaupungin matkailutoimisto (2007). Esitteen tekijä on saattanut kylläkin sekoittaa torin tilanteen ja Badermannin aktiivisuuden Loviisan muiden vanhojen alueiden suojelussa, koska torin päärakennukset oli jo suojeltu kauan ennen hänen tuloaan kaupunginarkkitehdiksi. Hänen vaikutustaan torimiljöössä lienee ennen muuta SYP:n (Nordean) uudisrakennuksessa, jota voi verrata Badermannin ajan jälkeen suunniteltuun Säästöpankin (Aktian) uudisrakennukseen.

⁶⁰⁸ Julkisten tilojen keskeisaiheina käytetään edelleen esimerkiksi veistoksia, suihkulähteitä ja obeliskeja.

aalinen erottaminen varsinaisista toritoiminnoista voi myös jatkossa olla välttämätöntä; se on toteutettavissa esimerkiksi kivirakenteisilla penkeillä⁶⁰⁹.

3. Torin ja kaupungin maineen kannalta on välttämätöntä, että sen potentiaali kaupungin ainoana yhteisenä keskuksena ja eräänlaisena julkisivuna ulospäin otetaan riittävällä painoarvolla mukaan kaupungin markkinoinnissa.

Negatiivisesti, ”reunojen” kautta voisi päätellä lisäksi ainakin sen, että kaupungin liikenteen kokonaisjärjestely ei saa olla sellainen, joka tekisi mahdottomaksi toriympäristön liikenteen harmonisoinnin⁶¹⁰. Ilmeistä on myös, ettei nykyistä suurempaa osaa torista voi ottaa pysäköintiin vaarantamatta torin peruskäyttöä ja sen kehittämisedellytyksiä.

---

⁶⁰⁹ Julkisia tiloja uudistettaessa on yleensä kiinnitetty suurta huomiota istuskeluun. Nuorison suosima ”skeittailu” käyttää usein samoja porras- ja penkkirakenteita.

⁶¹⁰ Tässä voisi viitata kaupunginjohtaja Björklundin vuonna 1957 laatimaan ehdotukseen (suunnitelma 10) valtavasta läpikulkuväylästä kaupungin läpi jatkettun esplanadin muodossa. Valtatien liikenne ei tietenkään enää uhkaa toriympäristöä, mutta liikenteen kokonaisjärjestely keskustassa on silti vaativa kysymys torin kehittämisedellytysten kannalta.

LUKU V: JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Lopuksi on aiheellista pohtia sitä, kuinka käyttökelpoista tietoa tutkimus tuotti johdannossa esitettyihin kysymyksiin: Miten sellaista kaupunkitilaa tulisi tutkia, jolla ilmeisesti on sekä rakennusperintöarvoa että kauneusarvoa, ja joka on kaupungissa keskeinen? Miten tällaisten kaupunkitilojen identiteettiä voidaan lähestyä ja millaisista tekijöistä se koostuu, tai mitkä tekijät vaikuttavat siihen ratkaisevasti? Onko tällaisille kaupunkitiloille määriteltävissä niiden identiteetin kannalta välttämättömiä pysyviä ominaisuuksia ja/tai miten ominaisuuksien suhteellista merkitystä tulisi arvioida? Entä saavutettiin nopeaa ja rationaalista selvitysprosessia välttämättömien ja riittävien ehtojen kuvaamiseksi, jotta kaupunkitila voitaisiin valjastaa kaupungin terveen strategisen kehittämisen osaksi? Vastaus siihen kysymykseen, miten Loviisan toria tulisi kehittää ja hyödyntää, on selvitetty jo edellisessä luvussa (IV).

1. TORIN MENESTYSTEKIJÖITÄ JA TORIN MAHDOLLISUUS KAUPUNGIN MENESTYSTEKIJÄNÄ

Torilla on yleensä suomalaisessa kaupunkihistoriassa tärkeä asema, mutta se vaihtelee kaupungeittain, mikä käy ilmi esimerkiksi keskustoja kehitettäessä. Epäilemättä myös torien potentiaaleissa on eroja. Joissakin kaupungeissa tori on kaiken ydin, joissakin vain toissijainen osa keskustakokonaisuutta. Torin aseman tunnistaminen on tärkeä osa sen kehittämistyötä, kun harkitaan millaisia panostuksia torin hyväksi kannattaa tehdä ja minkä tyyppinen toiminta siellä saattaa onnistua. Loviisankin tapaus osoittaa kilpailevia paikkoja – kuten Laivasilta ja Ungern-linnoitus – olevan olemassa, vaikka kaupunki on ollut äärimmäisen torikeskeinen.

Näyttää ilmeiseltä, että toimintojen hajaantumisen sekä paikkojen kilpailun tilanteessa tori ei voi menestyä yksin, vaan yhä enemmän sen menestys liittyy ympäröivään verkostoon, jota tässä olen kutsunut hyvien paikkojen verkostoksi. Loviisan torin sijainti ja perinne antavat luontevat edellytykset ajatella sitä tällaisen verkoston ytimenä, mutta näin ei tarvitse olla kaikkialla. 1800-luvulla syntyneet puistokadut tai keskustauudistuksissa esimerkiksi kaupallisen vilkkauuden perusteella valikoituneet kävelykadut saattavat joissain tapauksissa olla toria parempia kävelykeskustan ytimiä. Isommissa kaupungeissa yksi erityinen ydin ei välttämättä ole edes mahdollinen.

Torista puhuttaessa sen tilallinen luonne on perinteisessä arkkitehtuurikeskustelussa tavallisin näkökulma; puhutaan siis rakennetusta ympäristöstä tai fyysisestä kaupunkitilasta. Loviisan torilla rakennettu ympäristö on pääasiassa suojeltua kulttuuriperintöä, ja niin on tilanne monilla muillakin toreilla. Tilallisten suhteiden korjaaminen teoreettisia ihan-

teita paremmin vastaaviksi saattaakin jäädä häviölle muun muassa suojelunäkökulman kanssa. Kysymys eheydestä ja tasapainoisista tai harmonisista suhteista ei ole epärelevantti, mutta painopiste saattaa tulevaisuudessa olla yhä enemmän pienimuotoisessa täydennysrakentamisessa ja istuttamisessa kuin raskaan sarjan yrityksissä vahvistaa torien tilallista luonnetta. Toreilla on kuitenkin edelleen myös täydennysrakentamismahdollisuuksia. Jo rakennussuojelujatteluun muutoksen takia on vaikea kuvitella sellaista käännettä, jossa nyt vakiintuneelta vaikuttava kaupunkitilan luonteen huomioon ottaminen unohdettaisiin. Torien ”eheyttäminen” on vaativa haaste, jossa avainsanana saattaa olla edelleen typomorfologisen ajattelun vakiinnuttaminen suunnitteluun.

Loviisan torin kehittäminen on kiinni ennen muuta toiminnallisista ratkaisuista, joista liikenne on tärkein, ja näin on myös monella muulla torilla. Autoliikenteen ja pysäköinnin ratkaiseminen siten, että kävelyn asema yleensä paranee ja että aukion ja sen viereisten rakennuksien ja muiden tilojen välinen yhteys helpottuu, on torisynergian kannalta välttämätöntä. Tätä kytkentää edellyttää myös kaupallisten toimintojen kehittyminen toria ympäröivissä kortteleissa ja niiden antama tuki itse toriaukion toiminnallisuudelle, myös torikaupalle. Loviisan toria piirittävät passiivisesti toimivat pankkisalit, ja sama havainto on helposti tehtävissä monella muullakin torilla. Pankkien toiminnan uudelleenjärjestelyt sisältävät suuria potentiaaleja torien kehittämiseksi.

Torien maine ja niiden mahdollisuudet kaupungin kokonaismaineen kehittämisessä vaihtelee samaan tapaan kuin niiden asema keskuspaikkojen verkostossa. Myös se, missä määrin imagoperusta kannattaa rakentaa materiaaliin ja missä määrin symbolisiin imagoresursseihin, vaihtelee. Useimmiten tori on kuitenkin kaupungin vanhinta osaa ja siksi sieltä on löydettävissä käyttökelpoisia rakennus- ja kulttuurihistoriallisia aineksia kaupungin materiaalisten imagoressurssien vahvistamiseen.

2. KAUPUNKISUUNNITTELU JA IMAGO STRATEGISENA YDINPARI- NA?

Pohdiskelin ensimmäisessä liseniaattiseminaariesitelmässäni vuonna 1990⁶¹¹, että arkkitehtuuriin liittyy pysyvämpiä ja vähemmän pysyviä intentioita tai osia, vähän kuin joissakin aseissa on kiinteitä ja liikkuvia osia. Kaupunkisuunnittelu ja imagotyö muodostavat tämän työn perusteella vastaavanlaisen parin nykyisessä kaupunkien menestyskilpailussa. Kaupunkisuunnittelun keinoin on syytä painottaa pitkäikäisiksi tarkoitettuihin ratkaisuihin; imagotyö sallii myös lyhytjänteisempää toimintaa. Kaupunkisuunnittelussa pääasiallinen näkökulma on rakennettu ympäristö ja sen kontribuutio haluttaville toiminnoille, riittävä muuntelumahdollisuus huomioon ottaen. Imagotyö voi olla tilanteesta riippuen joko fyysistä rakentamista tai käyttöä.

Kaupunkisuunnittelun ja imagotyön eroa voi tulkita myös torin perinnettä ja toisaalta äärimmäisen relatiivista hyötyajattelua vasten. Kaupunkisuunnittelun ratkaisut kuuluvat

---

⁶¹¹ Liitteenä työssä Tynkkynen 1994.

luontevasti lähelle torin historiallisia perusominaisuuksia. Imagotyössä on lupa käyttää vapaammin myös sellaisia aineksia, jotka eivät selvästikään ole torin perusluoneelle välttämättömiä tai edes tarpeellisia. Kaupunkisuunnittelun ja imagon välinen suhde on myös riippuvaisuussuhde. Sellainen kaupunkisuunnittelu, joka olisi imagopoliittisesti haitallista, ei ole rationaalisen päätöksenteon puitteissa mahdollista. Mahdollista se on vain silloin, kun imagovaikutuksia ei tunneta tai päätöksenteko on muuten sattumanvaraista. Vastaavasti vähänkin pidemmälle tähtäävä, identiteettiperusteinen imagotyö edellyttää kytkeytymistä aitoihin imagoresursseihin, joista osa syntyy kaupunkisuunnittelun kautta.

3. SUUNNITELMAT JA TOTEUTUS; RAKENNETUT JA TOIMINNALLISET; FYYSISET JA SYMBOLISET; NOPEUS JA RATIONAALISUUS?

Suunnitelmien ja toteutumisen erillinen käsittely liitteenä olevassa perusmateriaalin jäsentelyssä puoltaa paikkaansa, koska sen kautta suunnittelun historia näyttäytyy omana kokonaisuutenaan ja toteutuminen omanaan. Kun kaupunkihistoriaa yleensä kirjoitetaan kokonaisvaltaisten periodien kautta, saattaa käyttämäni tapa olla yleisemminkin soveltamiskelpoinen vaihtoehto, joka voi tuoda erityisesti suunnitteluun liittyviä yleisiä kehitystrendejä paremmin esille. Ainakin Loviisan tapauksessa se oli hyödyllinen ennen muuta siksi, että eri näkökulmat eivät jäsenny kronologisesti samaan tahtiin. Rakennettujen ominaisuuksien ja käytön erottaminen näytti toimivan erityisesti haettaessa historiasta periodeja. Varsinkin torin näkyvimmän käytön eli markkinoiden muutokset eivät liity oikeastaan mitenkään rakennetun ympäristön muutoksiin. Vaihtoehtoinen ja tavallisempi tapa, jossa historiaa tarkastellaan kokonaisvaltaisina pätkinä, on kuitenkin usein käyttökelpoinen. Kaupunkisuunnittelun ja -rakentamisen osalta näin on epäilemättä silloin, kun uudet toiminnalliset tarpeet ovat vaatineet selvästi uusia muotoja ja suorastaan uuden fyysisen kokonaisuasetelman. Vaarana on tällöin tietenkin se, että suunnittelun ja toteutuksen paikallinen vuorovaikutusprosessi voi hämärtyä.

Empiirisen aineiston tarkastelua erikseen rakennettujen ja toiminnallisten sekä toisaalta fyysisten ja symbolisten ominaisuuksien mukaan tulee arvioida ennen muuta siitä näkökulmasta, miten hyvin jako palvelee relevanttien tosiasioiden löytämistä, esiin nostamista ja järjestämistä tarkastelua varten. Tämä näyttäisi toimineen hyvin empiirisen kohteen osalta. Jako tuntuu edelleen myös aineiston kokoamisen ja järjestämisen kannalta rationaaliselta eli vastaa tavoitetta nopeasta ja rationaalisesta etenemisestä. Itsessään tämä työ ei toteutunut erityisen nopeasti, koska tein kaiken yksin ja perustyö sekä teoreettisen että empiirisen aineiston kanssa vei aikaa. Syntynyt matriisi mahdollistaa kuitenkin samantapaista kohdetta tutkittaessa nopeamman etenemisen, ja käytetyt työtekniikat ja omaksutut rutiinit on osittain delegoitavissa esimerkiksi opiskelijatyöksi.

Ongelmalliseksi osoittautui tiedon saaminen erityisesti symbolisten ominaisuuksien osalta, mutta myös eräiden toiminnallisten ilmiöiden mittavuuden⁶¹² arvioimiseksi. Vaikeus on sidoksissa ennen muuta kohteeseen eli siitä saatavissa olevaan aineistoon ja tutkimusresursseihin – toki myös tutkijan ja tutkijoiden osaamiseen. Symbolisen tietosisällön osalta kyse voi olla myös todellisesta niukkuudesta ainakin suunnitelmien osalta. Arjen käyttöympäristöön ei ladata viestejä samalla tavalla kuin vaikkapa uskonnolliseen rakentamiseen. Myös toiminnalliset tavoitteet on suunnitelmissa yleensä ilmaistu aika suurpiirteisesti. Kysymys siitä, miten ne ovat toteutuneet, ei Loviisan torin osalta tuottanut kovin suuria yllätyksiä, ja ainoa suuri suunniteltu muutos Suurtorin ja Raatihuoneentorin välillä eli kirkon ja torin suhteen tiivistäminen heijasti mitä ilmeisimmin myös symbolisia pyrkimyksiä.

Pikkukaupungeissa aiempaa keskeisten kaupunkitilojen ja -paikkojen luotettavaa tutkimusta on yleensä vähän, ja arkistotutkimus on siksi välttämätöntä. Kaupunkien koon mukana erilaisten julkaistujen tutkimusten määrä yleensä kasvaa⁶¹³, ja isommissa kaupungeissa perustyö saattaa olla tässä mielessä helpompaa.

4. KOLMEN TARKASTELUNÄKÖKULMAN SOPIVUUS JA RIITTÄVYYS?

Valitut tarkastelunäkökulmat – rakennusperintö ja täydennysrakentaminen, viihtyisyys ja toimivuus sekä imago ja maine – toivat kattavan tuntuisen verkon ainakin Loviisan torin faktojen tarkasteluun. Loviisan torin osalta käytetyt kolme tarkastelunäkökulmaa vaikuttavat myös suunnilleen yhtä tärkeiltä. On selvää, että niiden painopiste yleensä vaihtelee kaupunkitilasta riippuen, mutta tarpeen ne ovat minkä tahansa merkittävän kaupunkitilan kehittämisessä. Rakennussuojeluun liittyvässä ajattelussa tapahtuva muutos nostaa tämän näkökulman esille myös modernismin aikaisissa kohteissa, kaupunkitilojen uudet urbaanit käytännöt ovat globaaleja ilmiöitä, ja luultavasti myös imagokilpailunäkökulma on tullut jäädäkseen.

Toinen kysymys on se, jääkö jotain olennaista näiden näkökulmien ulkopuolelle tai katveeseen siten, että tarvittaisiin vielä neljäs tarkastelunäkökulma tai vielä enemmän. Tämä on toki mahdollista ja todennäköistä ainakin siinä vaiheessa, kun koko menestysstrategiinen ajattelu siirtyy johonkin uuteen paradigmaattiseen vaiheeseen. Joitakin mahdollisuuksia hieman toisentyyppisten kaupunkitilojen osalta on kuviteltavissa jo nyt. Niin sanottu kaupunkivihreä – eli kysymys luontoympäristöstä urbaanissa rakenteessa – voisi joissakin tapauksissa olla mielekäs valinta yhdeksi keskustelukehykseksi. Luonnonläheisyys on tunnetusti suomalaisten erittäin tärkeä elinympäristötoive. Samaan suuntaan vaikuttaa yleinen luonnon- ja ympäristönsuojelun arvostuksen nousu, joka ulottuu myös kaupunkiympäristöihin esimerkiksi luonnon monimuotoisuuden kautta. Toinen kokonai-

---

⁶¹² Esimerkiksi tapahtumien kuten markkinoiden tai VPK:n juhlien osallistujamääristä on arvioitakin satunnaisesti, jolloin kehitystrendejä on mahdoton määritellä. Yleisemmin tämän voi sanoa niin, että tilastollista dataa sisällöltään relevanttien teemojen osalta ei välttämättä ole käytettävissä tai edes koottavissa, ja tulkin-toja joudutaan tekemään välillisen informaation perusteella esimerkiksi siten, mistä on satuttu kirjoittamaan tai tuottamaan edes epävarmaksi lähteeksi kelpavaa aineistoa.

⁶¹³ Esimerkiksi yliopistot käyttävät ymmärrettävistä syistä tapaustutkimusten kohteina usein kotikaupunke-jaan.

suus saattaisi olla osallistuminen ja vuorovaikutus, joka on hyvin keskeinen näkökulma viime aikojen kaupunkitilatutkimuksessa ja -keskustelussa. Vaikka siinä periaatteessa on kyse prosessista, liittyy myös sisältökysymys oikeasta ja väärästä ratkaisusta usein yhteen sen kanssa⁶¹⁴. Osallistumisen ja vuorovaikutuksen kanssa rinnan voisivat olla myös näkökulmat julkisen vallan ja yksityisten toimijoiden yhteistyöstä niin sanotun kumppanuusperiaatteen pohjalta sekä kunnallisen valmistelu- ja päätöksentekokoneiston strategisen osaamisen kehittämistä, esimerkiksi oppivan organisaation teorioiden perusteella.

Vastaus tutkimuskysymyksiin parantuu, jos se liitetään todellisen suunnitteluprosessin osaksi, testattavaksi niin sanotussa elävässä elämässä. Todellisten suunnitelmien ja niiden toteutuksen jälkeenkin jää onnistumisen mittaamisongelmia, kuten aina silloin kun arvioidaan monimutkaisia ilmiöitä. Vaikka kaupunki menestyisi taloudellisesti, saisi lisää asukkaita ja "hyviä veronmaksajiakin" ja hyvää mainetta maailmalla, on vaikea todistaa, että näkyväkään keskustan kehittämisprojekti tai -prosessi on ollut menestyksen taustalla. Elinympäristö on vain yksi menestymisen osatekijä, eikä sen osuutta menestyksessä tai menestymättömyydessä voine absoluuttisesti mitata. Itse torialueella – tai yleensä keskustan oleskelualueella – onnistumista voi selvittää paremmin esimerkiksi ennen–jälkeen -tyyppisillä kuvauksilla alueen kaupallisesta kehityksestä, julkisten alueiden käyttötavasta ja intensiteetistä sekä kyselyillä siitä, miten ihmiset alueen ja sen kehityssuunnan kokevat.

---

⁶¹⁴ Jako sisältöön ja menettelytapoihin Andreas Faludin oppien pohjalta hallitsi Helena Teräväisen mukaan 1970-luvulla arkkitehtikoulutusta. Siinä uskottiin ennen muuta rationaaliseen päätöksentekoon. Tämän ajattelun rinnalle on noussut yhä enemmän kommunikatiivisuus, jossa sisällön ja menettelyjen nähdään liittyvän kiinteästi toisiinsa. (Teräväinen, 120–121). Erityisesti kommunikatiivisen käänteen ja suomalaisen kaavoittaja-ammattikunnan välistä suhdetta on tutkinut Sari Puustinen tuoreissa haastattelu- ja kyselytutkimuksissaan (Puustinen 2004 ja 2006).

LIITE 1a

TARKASTELUALUEEN TALOT (AT)

1–3 Raatihuone.

1–3b Seurahuone pihalta.

1–3b Seurahuone ja elokuvateatterin talo Itäiseltä tullikadulta.

1–3c ja b Seurakuntakeskus ja Seurahuone Kuningattarenkadulle.

1–3 Grillikioski Raatihuoneen itäpuolella.

4 Arseni Terichoffin palatsi, nykyinen apteekki.

5a Piirilääkäri C. H. Lindeqvistin talo.

5b Puutalo vanhan Postin talon edessä.

5c Poliisitalo.

5c ja 5e Poliisitalo ja taksiasema.

5h Linja-autoasema.

5f, 5g ja 5i Terveyskeskus, grillikioski ja ”Kassatalo”.

5j ja 5k Huoltoasema ja entinen lihantarkastamo.

Esplanadin itäpäätä.

Esplanadi itäpäätä länteen.

51 Puistokioski.

51, 5m ja 5o Puistokioski, liikuntahalli ja Gymnasium.

5o ja 5p Gymnasium ja asuintalo.

5q ja 5r Asuintaloja.

5s Ruotsinkielinen kansalaisopisto MI.

5t Hotelli-ravintola Zilton.

5u Hotelli-ravintola Degerby.

6, 7, 8 Jäätelökioski, Paul Terichoffin palatsi eli nykyinen Postitalo ja Forum.

8 ja 9 Björksténin ja Majanderin palatsit, Forum ja Aktia.

8 Björksténin palatsi, nykyinen Forum.

9 Majanderin palatsi, nykyinen Aktia.

10 Vanhan apteekin, nykyinen Käräjäoikeuden kulma.

10 Vanhan apteekin, nykyinen Käräjäoikeuden talo.

10, 11 ja 12 Vanha apteekki, Kirkko ja Golovzoffin palatsi, edessä ilmoitustorni.

Golovzoffin palatsi, myöhemmin Segermanin talo.

12 Golovzoffin palatsi, myöhemmin Segermanin talo.

11b ”Bongan linna”.

11c Pelastusasema.

11d–g Suomenkielinen koulukeskus.

11 d–g Suomenkielinen koulukeskus.

11f ”Almin talo”.

11i Kaupungin talotoimiston varikko.

11k Tavara-asema.

111 Entinen kartonkitehdas.

11m ja n Motelli ja Sibelius-talo, taustalla Helgaksen matkailijakoti.

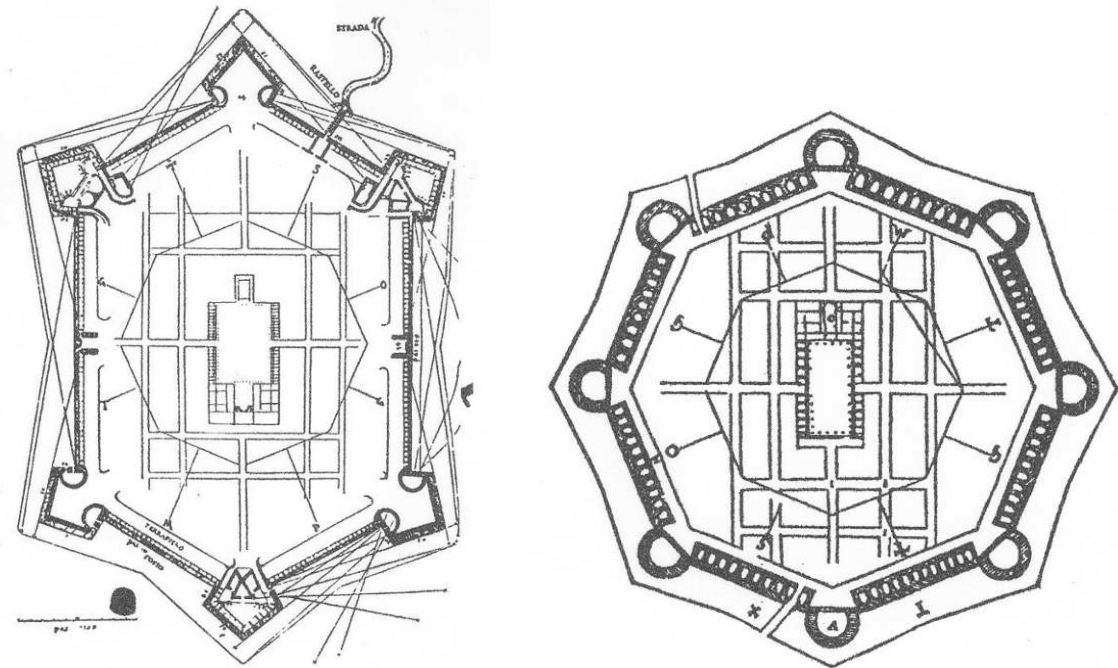

11p Kansaneläkelaitoksen talo, vasemmalla asuinkerrostalo, oikealla Golovzoffin talon piharakennus, etualalla Jacob Forsellin patsas.

LIITE 1b

PÄÄTEKSTIN KUVAT P1-P15

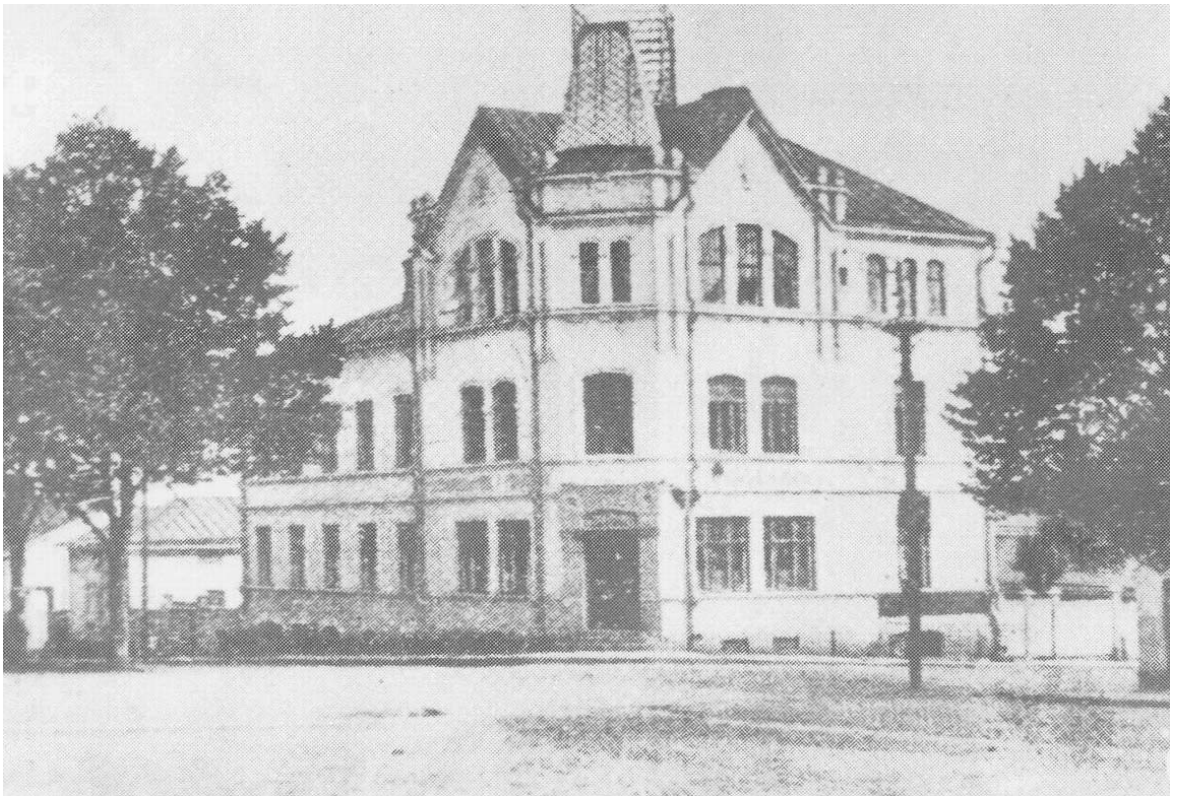
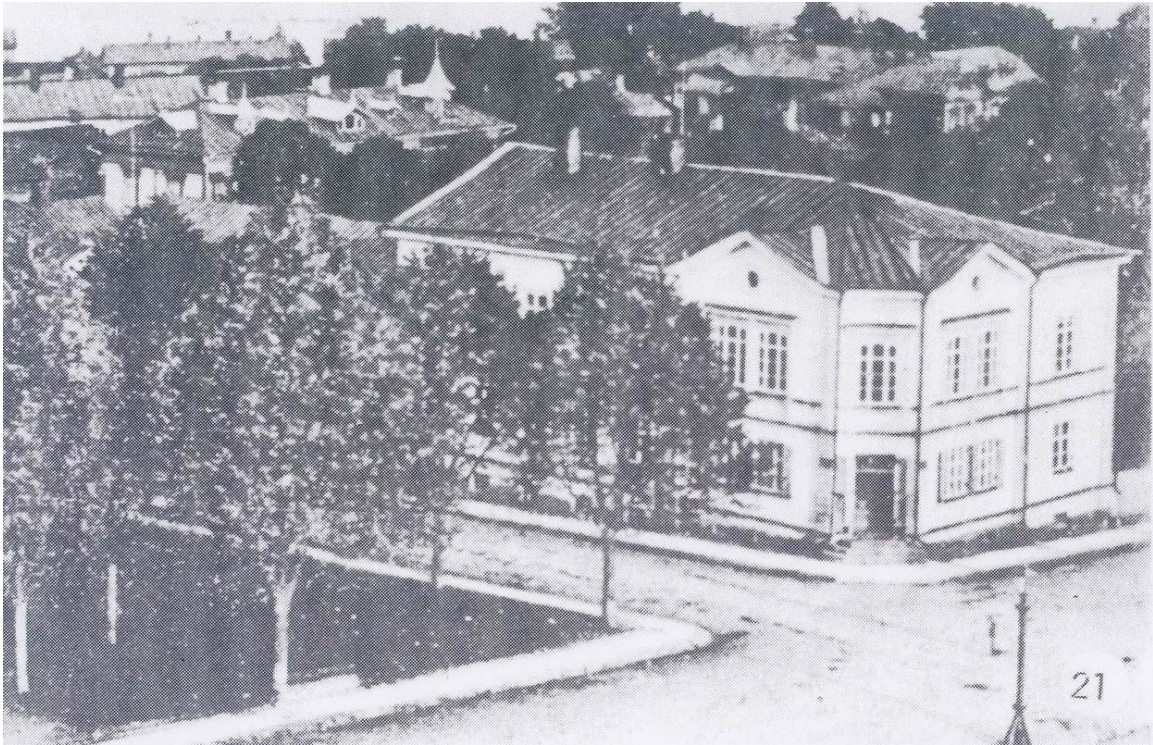

P1 Daniele Barbaron "vitruviaanisia" torisuunnitelmia 1500-luvulta (Lilius 1967, 145).

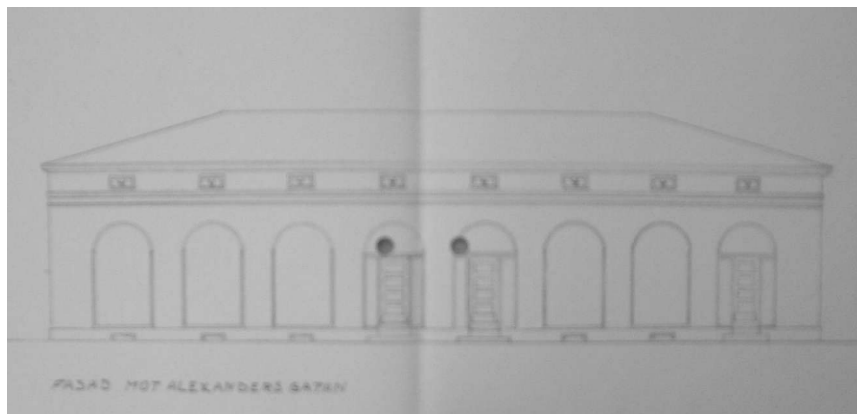
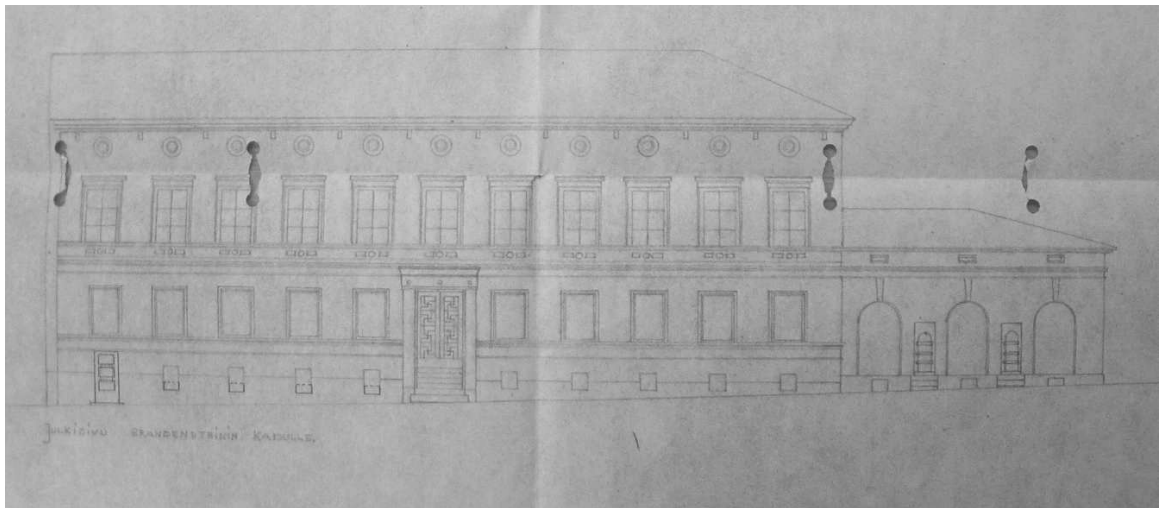

P2 Suurpalon 1855 tuhoama alue (Sirén 1995, 88).

P3 Nykyinen Postin talo ennen vuonna 1906 toteutettuja muutoksia ja sen jälkeen (Lovii-
san kaupunki, asemakaavaselostus 13.11.1985).

P4 Säästöpankin 1920-luvulla rakennettu laajennussiipi (Loviisan kaupunginarkisto).

P5 Seurue torilla, taustalla Säästöpankin siipirakennus (kuvaaja tuntematon).

Rautakauppa 1904.

Laajennus 1920-luvulla.

P6 Aleksanterinkadun rautakauppa (Loviisan kaupunginarkisto)

P7 ”Lovenetskyn/Bongan linna” alkuperäisessä ja 1920-luvulla muutetussa asussaan (Sirén 1995, 345).

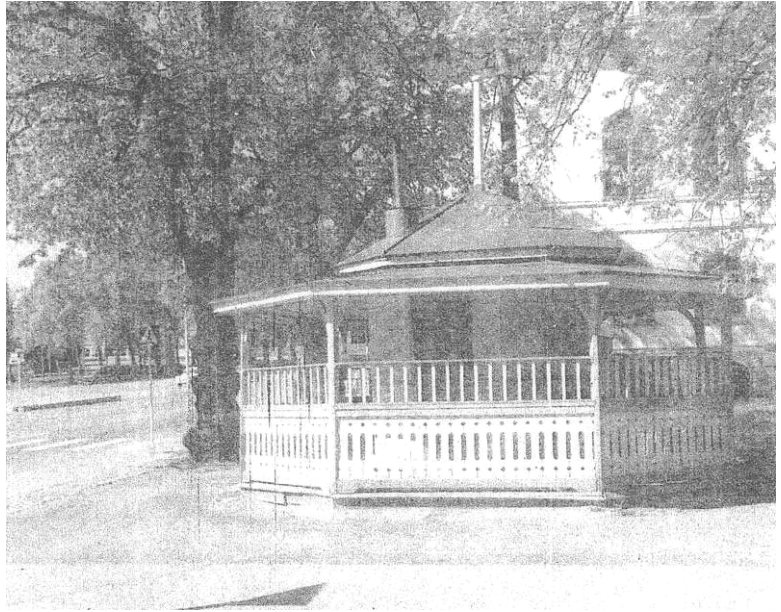
P8 Rautatieasema itäpuolelta alkuperäisessä asussaan (lähde Sirén 1995, 162) ja länsipuolelta muutetussa asussaan (lähde Cederlöf 1939, 208–209).

P9 HOP:n hanke 1960-luvulta (AT).

P10 Säästöpankin hanke 1990-luvun alusta (AT).

P11 Kioskin muuttuminen (Loviisan Sanomat, AT).

P12 ja P13 lisärakentamisen liittyminen alkuperäiseen palatsiin: ns. Segermanin talo ja SYP (AT).

P 14 ja P 15 Lisärakentamisen potentiaaleja toriympäristössä (AT).

LIITE 2

TORIN RAKENNETUT OMINAISUUDET JA KUVAT R1–R12

I	SUURTORI 1745–1855
A	Tori: a) suunnitelmat, b) rakentuminen, c) symbolisia piirteitä
B	Talot: a) suunnitelmat ja rakentuminen, b) symbolisia piirteitä
II	RAATIHUONEENTORI 1855–
A	Tori: a) suunnitelmat, b) rakentuminen, c) symbolisia piirteitä
B	Talot: a) suunnitelmat ja rakentuminen, b) symbolisia piirteitä

I SUURTORI 1745–1855

A Tori

a) Suurtorin suunnitelmat⁶¹⁵

Anders Nordenbergin suunnitelmat⁶¹⁶

Suomen rannikon sotilaallista varustamista tutkinut everstiluutnantti A. J. Nordenbergin johtama komissio luovutti marraskuussa 1744 Ruotsin valtiojohdolle raportin, johon liittyi tiettävästi ensimmäinen hahmotelma Loviisan asemakaavaksi⁶¹⁷. Sen mukaan kaupunki olisi ollut lähes säännöllinen kahdeksankulmio. Katuverkko olisi ollut suorakulmainen, neljä katua suunnilleen pohjois–etelä- ja neljä suunnilleen itä–länsi -suuntaisia. Keskimäinen kortteliruutu oli jätetty toriksi⁶¹⁸. Tori on luonnoksen mukaan neliö, jonka sivut ovat noin 65 metriä⁶¹⁹ ja noin kuusi kertaa käytetty kadun leveys, joka olisi ollut noin 11 metriä⁶²⁰. Raportissa esitettiin, että kaikki linnoituksen sisällä olevat kaupungin talot tulisi rakentaa kivistä kaksikerroksisina niin, että alakerros olisi puoliksi maan sisällä ja ”pomminkestävä”. Aluksi tulisi kuitenkin rakentaa esikaupunki linnoituksen etelä-

---

⁶¹⁵ Suunnitelmien numerointi viittaa liitteessä 4. *Lähdeluettelo* oleviin lähteisiin *Asemakaavat ja muut suunnitelmat* 1-16.

⁶¹⁶ Suunnitelmat 1A-1C.

⁶¹⁷ Suunnitelma 1A.

⁶¹⁸ Torin keskikohta olisi sijainnut suunnilleen sittemmin toteutuneen torin kaakkoisnurkassa.

⁶¹⁹ Tuolloin käytetyissä kyynärämitoissa 110 kyynärää. Kyynärä on 0,5938 metriä.

⁶²⁰ 18 kyynärää.

puolelle.⁶²¹ Luonnos poikkesi myöhemmistä Nordenbergin suunnitelmista muun muassa torin muodon osalta. Neliön muotoiselle torille löytyy toki esikuvia, ja se on yksi renessanssiaukion ihannemuodoista⁶²². Suomeen tehdyistä suunnitelmista torimuodoltaan vertailukelpoisina aikalaisina voi mainita Puumalan suunnitelman vuodelta 1743 ja Nordenbergin oman suunnitelman Hämeenlinnaan vuonna 1748 sekä Kuopion vuonna 1775⁶²³.

Nordenbergin jatkosuunnitelmissa⁶²⁴ tori muuttui pituudeltaan noin 113⁶²⁵ ja leveydeltään noin 68 metriseksi⁶²⁶, pinta-alaltaan siis noin 7700 m²:n kokoiseksi suorakulmioksi. Tori pysyi leveydeltään suunnilleen ensimmäisen luonnoksen mukaisena, mutta pidentyi noin 50 %. Neliötä torin muotona Nordenberg käytti vielä vähän myöhemmin eli vuonna 1748, edellä mainitussa Hämeenlinnan suunnitelmassa⁶²⁷. Itse asiassa Loviisassakin varsinaisen aukion muoto säilyi suunnilleen neliönä vielä varsinaisessa asemakaavassa vuonna 1745⁶²⁸, koska torin länsiosaan oli sijoitettu ”tontti kaupungin tarpeisiin”, mitä ilmeisimmin raatihuonetta varten. Tämä jäi jatkossa⁶²⁹ pois, ja suunnitelman mukainen toriaukio sai mainitut mittasuhteet 2:3.⁶³⁰ Torin välitön ympäristö jäsenyi tonteiksi Nordenbergin viimeisessä suunnitelmassa. Tonttien koko pieneni keskustasta kauemmas mentäessä. Toriin rajoittui yhteensä 12 tonttia, jotka olivat pinta-alaltaan noin 800 m², kun pienimmät tontit kaupungin pohjoisreunassa olivat kooltaan vain noin 300 m².⁶³¹

Ks. kuva R1: Nordenbergin torit.

Suunniteltu aukio vastaa kokonaisuutensa sekä Vitruviuksen suosittamia ihannesuhteita 2:3. Ajateltu raatihuone huomioon otettuna se taas olisi ollut neliö eli Vitruviuksen mukaan kreikkalaisen torin ihannemuodon mukainen. ”Alexanderin säännön”⁶³² mukaan Nordenbergin suunnittelema koko toriaukio olisi edellyttänyt noin 250 henkeä, jotta se ei olisi vaikuttanut autiolta. Jos raatihuone olisi rakennettu, tarvittava minimiväkimäärä riittävän tiiviiseen tunnelmaan olisi samalla perusteella ollut vain noin 150. Täyttääkseen Albertin, Palladion ja Maertensin opetusten mukaiset aukiotilan ihannesuhteet aukion reunoilla olevien rakennusten olisi pitänyt olla pohjois- ja eteläreunassa 11–22 metriä ja koko aukion itä- ja länsipäässä 19–38 metriä, raatihuoneen rakentuessa kuitenkin vain 11–22 metriä. Tavanomainen kaksikerroksinen kivirakennus saattoi tuona aikana hyvin-

---

⁶²¹ Falck, 9–11.

⁶²² Ks. päätekstin luku *Toriperintö*, myös Kirjakka 1996, 15.

⁶²³ Kirjakka 1996, 74, 84 ja 92.

⁶²⁴ Suunnitelmat 1B ja 1C.

⁶²⁵ Ilmeisesti 190 kynnärää.

⁶²⁶ Ilmeisesti 115 kynnärää.

⁶²⁷ Kirjakka 1996, 84.

⁶²⁸ Suunnitelma 1B, hyväksyttiin 3.3.1746.

⁶²⁹ Suunnitelma 1C, 18.2.1746 päivätty linnoitusuunnitelma, jossa oli tonttijako.

⁶³⁰ Falck tulkitsee, että suunniteltu tori oli suunnilleen neliö eli 108 x 115 kynnärää (Falck, 72).

⁶³¹ Lilius on nähnyt siinä tietoisia sommittelupyrkimyksiä:

”Kaupungin ytimen muodostaa kapea, avokulmainen tori ja ruutuverkko poikkeaa suurvalta-ajan ruutukaavoista siinä, että erikokoiset, kapeammat (a) ja leveämmät (b) korttelit nyt muodostavat rytmisen sommitelman a-b-a-b-a. Jo tämä loi säännönmukaista vaihtelua kaupunkiin ja sitä lisäsi tonttijako. Torin ja sitä reunustavien pitkittäisten katujen varsilla olevat tontit ovat näet muita suurempia, ts. samojen kortteleiden eri puoliskoissa oli eri määrä tontteja (3/4).” (Lilius 1985, 20)

⁶³² Jos aukiolla on väkeä vähemmän kuin yksi 30 m² kohti, se vaikuttaa autiolta (Alexander et al. 1977, 597–598). Ks. myös päätekstin kohta *Keskustojen uudistaminen*.

kin olla lähemmäs 11 metriä korkea, kuten Loviisaan tuolloin rakennetut kolme rakennusta⁶³³ osoittavat. Voidaan todeta, että Nordenbergin torisuunnitelma olikin klassisten ihanteiden puitteissa myös tavoitellun tilavaikutelman osalta. Paul Zuckerin esittämän keskiajan aukioita koskevaa jäsennystä⁶³⁴ soveltaen tori oli tyypiltään selkeästi sekä kaupungin keskusaukio että niin sanottu suljettu aukio. Jos ajateltu raatihuone olisi säilynyt suunnitelmassa, olisi toria voinut verrata etuaukioon eli *parvikseen* ja se olisi ollut myös niin sanotusti dominoitu eli suuntautunut.

Vaikka Nordenbergin kaava sotilaallisten motiiviansa takia poikkesi Suomen kaupungeissa 1600-luvulla tavallisesta suorakulmaisuudesta, toriaukio oli vallinneen tavan mukainen. Avokulmaiset aukiot olivat vallitseva aukiotyyppi suomalaisessa kaupunkisuunnittelussa sekä Ruotsin suurvalta-ajalla⁶³⁵ että niin sanottua hattujen sotaa seuranneella kaudella vuosina 1743–1827⁶³⁶. Loviisan suunniteltu tori poikkesi kuitenkin eräistä 1700-luvun alun aiemmista suunnitelmista, kuten Tornioista vuonna 1718, Helsingistä vuonna 1723, Kajaanista vuonna 1731 ja Puumalasta vuonna 1743⁶³⁷. Merkittävästi se poikkesi myös Axel von Löwenin⁶³⁸ johdolla 1720-luvun alussa suunnitellusta Haminan torista, joka mukautui osaksi pohjoiseurooppalaisittain harvinaislaatuista kahdeksankulmaista säteittäis- eli radiaalikaavaa.⁶³⁹

Ehrensvärdin⁶⁴⁰ ja von Arbinin⁶⁴¹ suunnitelmat

Ehrensvärdin pääsuunnitelma⁶⁴² on melko tunnettu ja sitä on arvioitu monessa yhteydessä. Ehrensvärdin oman kuvauksen mukaan maastomuodot vaikuttivat siihen, että kaupungin perusmuodoksi tuli varsin erikoinen venytetty kuusikulmio⁶⁴³. Suunnitelman aukiot muodostivat kanavoituun jokeen tukeutuvan kaksiosaisen tilasarjan: pohjoispäässä barokkiklassismiin luettavissa olevan ympyränmuotoisen säteittäisaukion ja kaupungin keskellä kaksiosaisen aukiokokonaisuuden, jonka sisällä olevaan saareen oli sijoitetun maaherran ja komendantin yhteinen talo.⁶⁴⁴ Myös Ehrensvärdin suunnitelmissa pääaukio on kaupungin keskellä, mutta sen puoliskot ovat myös tavallaan hallintopalatsin etuauki-

---

⁶³³ Kaksi kasarmia nykyisellä Itäisellä tullikadulla ja Komendantintalo nykyisellä Puistokadulla

⁶³⁴ Zucker jakaa keskiaikaiset aukiot seuraaviin kuuteen perustyyppiin: 1) markkinapaikka päätien levennyksenä, 2) markkinapaikka päätien laajenuksena, 3) aukio kaupungin portin luona, 4) aukio kaupungin keskustassa, 5) etuaukio eli parvis ja 6) aukior ryhmä. Osa aukiotyypeistä soveltuu myös myöhempisiin aikakausiin liittyvien aukioiden tyyppitykseen. *Parvis* on yhden rakennuksen dominoima, se voidaan tulkita varhaisemman kirkon sisäänkäyntihallin *narthexin* laajentumana. (Zucker, 75 ja 80) Parvis kirkon edessä on tarkoitettu erilaisia kirkon käyttöön liittyviä toimintoja varten ennen jumalanpalvelusta ja sen jälkeen. Monissa suomalaisissa kaupungeissa kirkon edusta oli itse asiassa ensimmäisen torin paikka ja siellä pidettiin jopa markkinat (Gardberg 1981, 27). Loviisan torin edustaa käytetään nykyään ennen muuta parkkipaikkana.

⁶³⁵ 13/44. Kirjakka 1996, 252–255.

⁶³⁶ 26/52. Kirjakka 1996, 252–255.

⁶³⁷ Kirjakka 1996, 70 ja 74.

⁶³⁸ von Löwen, Axel 1686–1772, kenraalimajuri, linnoitustoimen päällikkö.

⁶³⁹ Lilius 1985, 19.

⁶⁴⁰ Suunnitelmat 2A–2C.

⁶⁴¹ Suunnitelma 3.

⁶⁴² Vuonna 1747, suunnitelma 2A ja hieman muunnettuna vuonna 1753, 2C.

⁶⁴³ Honkala toim. 2002, 86.

⁶⁴⁴ Falck, 23.

oita. Ehrensvärdirin pääaukioita voi Zuckerin mukaan tulkita suljetuiksi mutta myös hal-
lintopalatsin dominoimiksi. Yhdeksi kokonaisuudeksi tulkittuna aukiota voi pitää myös
ydinkeskeisenä. Itsessään suljettu ympyräaukio ja pääaukio muodostavat myös kokonai-
suuden, jota voi pitää aukiorryhmänä. Ehrensvärdirin nimiin luetaan myös kaavamainen
suunnitelma Loviisan esikaupungin laajentamiseksi etelään⁶⁴⁵. Siinä aukio on noin 110 x
110 metrin suuruinen neliö, jonka jakaa kahteen osaan ilmeisesti istutettavaksi tarkoitettu
alue.⁶⁴⁶

Ks. kuva R2: Ehrensvärdirin tori.

Von Arbinin nimiin menneessä suunnitelmassa vuodelta 1777 aukio on suuri säteittäiska-
tujen ympäröimä ympyräaukio suunnitellun uuden kaupunginosan keskellä, suunnilleen
nykyisen uimarannan kohdalla. Suunnitelmassa on uusia kaavailuja myös kaupunkikes-
kustan eli lahden pohjukan suuntaan, mahdollisesti uusia kanavalinjauksia entistä lä-
hemmäs jo toteutuneita Ungern- ja Rosen -nimisiä linnakkeita sekä suuri suorakulmainen
keskusvyöhyke.

Sekä Ehrensvärdirin että von Arbinin aukiosuunnitelmia voi tulkita barokin ja klassismin
ihanteiden valossa. Falckin mukaan Ehrensvärdirin suunnitelmassa on yhtäläisyyttä Kal-
marin kaupungin aiemman asemakaavan kanssa ja vaikutteita myös hollantilaisesta Wil-
lemstadtista. von Arbinin suunnitelmassa esiintyvä ympyräaukio on Falckin mukaan
ranskalaisten puutarhasuunnitelmien ja 1700-luvun tähtiaukioiden perillinen, mutta suun-
nitelma yleensä näiden kaavamainen ja kalpea jäljitelmä.⁶⁴⁷

Georg Theodor Chiewitzin kaavasuunnitelma⁶⁴⁸

Georg Chiewitz esitti kaavaehdotuksessaan vuonna 1853 kaupunkiin uutta hallintoaukio-
ta. Se olisi ollut itä-länsi -suuntaisen puistokadun länsipäässä, suunnilleen nykyisen
Aleksanterinkadun ja Kuningattarenkadun välissä Karlskrona-bulevardin eteläreunasta
pohjoiseen. Aukion kuten koko puistokadunkin leveys olisi ollut noin 65 metriä⁶⁴⁹ eli yli
kaksi kertaa sittemmin kaavoitetun Karlskrona-bulevardin leveys⁶⁵⁰, ja suunnilleen sama
kuin silloisen Suurtorin leveys. Itse asiassa suunnitelman aukio oli kuin Nordenbergin ai-
emmin suunnittelema Suurtori siirrettynä noin 200 metriä etelään, erityisesti ottaen huo-
mioon raatihuoneen sijoitus aukion osaksi sen länsipäähän. Chiewitzin suunnitelmassa
aukion eteläreunaa rajaamaan oli lisäksi sijoitettu seurahuone.

Aukio on esitetty reunustettavaksi istutuksilla siten, että niiden ja raatihuoneen väliin jää-
vän avoimen tilan mitat ovat noin 30 x 50 metriä, klassisten ihannesuhteiden mukaisesti

---

⁶⁴⁵ Suunnitelma 2C.

⁶⁴⁶ Falck, 89.

⁶⁴⁷ Falck, 27 ja 53.

⁶⁴⁸ Suunnitelma 4.

⁶⁴⁹ Ehkä 110 kyynärää.

⁶⁵⁰ Noin 30 metriä eli 50 kyynärää.

nekin. Voi olla, että istutusidea siirtyi vähän myöhempään eli vuoden 1857 kaavaan⁶⁵¹ Chiewitzin suunnitelmasta. Turun asemakaavasta vuodelta 1828 tuttu puurivi toriaukioiden reunalla oli myös muualla käytetty aihe. Ennen Turkuä sitä oli käytetty ainakin Ehrenströmin kaavoissa Helsinkiin vuosina 1812–1817, jolloin puurivi oli Esplanadin itäpäähän muodostuvan nykyisen Kauppatorin pohjoisreunassa, vuoden 1817 kaavassa lisäksi myös Kasarmitorin ympärillä⁶⁵². Ennen Setterbergin Vaasaa ja Chiewitzin kaavoja puurivejä pääaukion tai muiden aukoiden reunalla käytettiin lisäksi ainakin seuraavissa suunnitelmissa: Tampere⁶⁵³, Hämeenlinna⁶⁵⁴, Porvoo⁶⁵⁵, Uusikaupunki⁶⁵⁶, Joensuu⁶⁵⁷, Uusikaupunki⁶⁵⁸ ja Vaasa⁶⁵⁹.⁶⁶⁰ Paloturvallisuuden ohella puurivillä on myös esteettisiä ja kaupunkihistoriaan liittyviä perusteita. Jollain tavalla aukiota reunustava puurivi vastaa myös kreikkalaisen ja roomalaisen tori-ihanteen mukaisesti aukiota reunustavaa pylväskäytävää eli *stoa*.

Chiewitzin hallintoaukio olisi edellyttänyt tilaa rajaavilta rakennuksilta noin 11–22 metrin korkeutta vastatakseen klassisia ihannesuhteita. Raatihuone sommitelman länsipäässä olisi täyttänyt tämän vaatimuksen, mutta ilmeisesti seurahuone aukion eteläreunalla ja normaali kaupunkikortteli sen pohjoisreunalla olisivat helposti jääneet alle minimikorkeuden. Chiewitzin kaavaillella uudella keskusaukiolla puiden rajaama alue olisi edellyttänyt noin vain 50 ihmistä, ettei se olisi "Alexanderin säännön" mukaan vaikuttanut autiolta. Hallinnollisen etuaukion vertaaminen monitoimiseen kauppatoriin saattaa toki ontua: myös Alexanderin et al. mitoitusohjeen taustalla on varmaankin ollut vilkas kaupunkielämän keskus enemmänkin kuin monumentaalinen juhla-aukio.

Yksi syy siihen, että Chiewitz pyrki muodostamaan uuden pääaukion, oli epäilemättä esteettinen: uudessa paikassa voitiin muodostaa barokin ja klassismin perinteisiin tukeutuva sommitelma, jossa puistokatu, aukio ja julkiset rakennukset muodostaisivat kokonaisuuden. Aukio vastaa myös barokin mukaista etuaukiokäsitettä⁶⁶¹. Chiewitzin hallintoaukio olisi ollut Zuckerin tyyppityksen mukaan selkeästi raatihuoneen etuaukio sekä sen dominoima suuntautunut aukio, mutta liittyessään puistokatuun myös aukiorryhmän osa. Etuaukion muodostaminen tuli Ruotsissa tavoitteeksi jo 1700-luvun alkupuolella.⁶⁶²

---

⁶⁵¹ Suunnitelma 6.

⁶⁵² Lilius 1989B, 19.

⁶⁵³ Wallenius 1826, Engel 1832.

⁶⁵⁴ Pikkutori, Engel 1832.

⁶⁵⁵ Kirkkoaukio, Engel 1832.

⁶⁵⁶ Helenius 1846.

⁶⁵⁷ Gylden 1847.

⁶⁵⁸ Mallen 1850.

⁶⁵⁹ Lohrmann 1852.

⁶⁶⁰ Kirjakka 1996, 164, 190 ja 178.

⁶⁶¹ Ks. esimerkiksi Strengell, 61–62.

⁶⁶² Kirjakan mukaan

"Torien suunnittelu nähtiin osana suurehkojen julkisten rakennusten kokonaissuunnittelua ja niistä haluttiin tehdä tavallaan kyseisten rakennusten esipihoja. Käytännössä periaatetta oli sovellettu sekä antiikin että renessanssin aikana. Myös Tukholman kuninkaanlinnan länsipuolen uudelleenjärjestelyä koskeneessa Jean De la Valléen suunnitelmassa se oli esiintynyt jo 1600-luvulla, mutta tietoisena teoreettisena suunnitteluperiaatteena sen esitti J. E. Carlberg vuonna 1729 muistiossaan Tukholman rakennusjärjestykseksi. Sittemmin Ruotsin johtavat arkkitehdit käsittivät torin lähes yksinomaan kaupungin koristeeksi ilman mitään käytännön funktiota..." (Kirjakka 1982, 46)

Suurtorin alueella Chiewitzin suunnitelma tyytyi lähinnä alueen regularisointiin Nordenbergin kaavan pohjalta syntynyttä tilannetta myötäillen. Katulinjojen rajaaman avokulmaisen aukioalueen sisään ei esitetty rakennuksia. Näiltä osin suunnitelma vastaa suunnitelleen Nordenbergin viimeisintä suunnitelmaa⁶⁶³: torin leveys pohjois-eteläsuunnassa on sama noin 68 metriä⁶⁶⁴ kuin ennenkin, mutta tori on vähän lyhempi eli noin 107 metriä⁶⁶⁵.

Chiewitzin asemakaavaehdotuksessa näkyy vahva pyrkimys rakentaa kaupungille keskeinen runko monumentaalista puistokaduista, jotka jakavat kaupunkia paloteknisesti mutta antavat sille samalla kaupunkikuvallisen ryhdin. Tämä idea toistuu Chiewitzin myöhemmissä kaavoitustöissä, ennen muuta Maarianhaminassa, ja on luultavaa että se on Chiewitzin oma ajatus myös Loviisassa. Suurtorin jättäminen tämän kokonaisuuden ulkopuolelle saattaa olla puolestaan enemmän seurausta siitä, että sitä ei rakennuskannan vuoksi voitu helposti liittää muuten luontevaan puistosommitelmaan. Chiewitzin suunnitelman taustalla oli kuitenkin 1800-luvun alkupuoliskon kuluessa kehittynyt uudenlainen kaavarakenne. Sen suomalaisina esikuvina voisivat olla barokin ja klassismin ajatuksiin tukeutuneet Kaskisten⁶⁶⁶, Vanhan Vaasan⁶⁶⁷ ja Heinolan⁶⁶⁸ kaavat, joissa puistikko yhdistettiin aukioon, sekä Hämeenlinnan kaava⁶⁶⁹, jossa puistoakselit sijoitettiin torikeskeisesti.⁶⁷⁰ Perimmäiseltä motiiviltaan paloturvallisuuteen tähtäävät istutukset laajenivat vähitellen koko kaupunkirakenteeseen, ja myös aukioita voitiin liittää niihin entistä monipuolisemmalla tavalla. Puiston ja aukoiden sommitelmien osalta muuten esimerkillisenä pidetty Engelin Turun asemakaava vuodelta 1828 ei tässä suhteessa toiminut esikuvana, koska siinä puistot ja aukiot olivat pääasiassa erillisiä⁶⁷¹. Kaupunkeja, joissa toreja ja aukioita suunniteltiin tietoisesti puistokatuja sommitelman yhteyteen, olivat ennen 1800-luvun puoltaväliä ainakin seuraavat: Hämeenlinna⁶⁷², jossa siis oli entistä pohjaa ajatukseksi, Sortavala⁶⁷³, Mikkeli⁶⁷⁴ ja Uusikaupunki⁶⁷⁵ sekä heti 1850-luvun alussa Vaasa⁶⁷⁶.

Chiewitz laati asemakaavasunnitelmia Loviisan ohella ainakin Poria (1852), Uuttakaupunkia (1855), Raumaa (1859), Saloa (1859) ja Maarianhaminaa (1859) varten. Kaikki muut kuin Loviisan suunnitelman hän laati Turun lääninarkkitehdin virka-asemasta käsin. Lilius kiinnittää näistä eniten huomiota Maarianhaminaan, johon Chiewitz pyrki rakenta-

---

⁶⁶³ Suunnitelma 1C.

⁶⁶⁴ 115 kyynärää.

⁶⁶⁵ 180 kyynärää.

⁶⁶⁶ Cronstedt 1767/1785.

⁶⁶⁷ Adelcrantz 1776.

⁶⁶⁸ de Geer 1785.

⁶⁶⁹ von Arbin 1777.

⁶⁷⁰ Lilius 1988, 108–110.

⁶⁷¹ Turun asemakaava sisältää toki myös puistokatuja, joista kaupunkirakenteen kannalta tärkeimpiä ovat nykyinen Puistokatu ja sitä risteävä istutettavien katujen sommitelma Aurajoen molemmin puolin. Puistokatu sivuaa Mannerheimipuistoa, joka on kaavassa merkitty puurivillä reunustetuksi aukioksi toisin kuin päätori.

⁶⁷² Engel/Granstedt 1832.

⁶⁷³ Engel 1837.

⁶⁷⁴ Gylden 1836, Engel 1838.

⁶⁷⁵ Helenius 1846.

⁶⁷⁶ Lohrmann 1852.

maan kivikeskustan. Lilius arvioi, että Chiewitz Maarianhaminan kaavassa pyrki Vaasan lääninarkkitehti Setterbergin tapaan murtamaan Suomen vuosisataisen puukaupunkiperinteen.⁶⁷⁷ Loviisan suunnitelman kanssa parhaiten vertailukelpoinen on kuitenkin ehkä Porin kaava, joka niin ikään on tehty ennen vuoden 1856 kaupunkien yleisen rakennusjärjestyksen (KYRJ) säätämistä. Jo Porin kaavassa Chiewitz loi voimakkaan puistokaturistin sekä yhdisti keskeiset julkiset paikat ja rakennukset puistokatukokonaisuuteen.⁶⁷⁸

b) Suurtorin rakentuminen

Suurtorin aukio toteutui katualueet mukaan lukien Kuningattarekadun suunnassa noin 63 metriä⁶⁷⁹ ja itä-länsi suunnassa noin 39 metriä⁶⁸⁰ leveänä eli oli pinta-alaltaan noin neljänneshehtaari, noin kolmasosa suunnitellusta. Aukion sivujen suhteet olivat kuitenkin aika lähellä suunniteltua suhdetta 2:3, joskin toisin päin! Torimiljöö oli aluksi erittäin vaatimaton. Aikalaiskuvauksen mukaan vei kauan, ennen kuin Loviisa näytti jonkinlaiselta kaupungilta. Torin alueella ammuttiin metsälintuja vuonna 1746 ja vielä vuonna 1747 torilla voi laiduntaa hevosensa.⁶⁸¹ Toisaalta on kuitenkin todettu, että Loviisaa rakennettiin suurellisesti ja kadut olivat leveämmät kuin ruotsalaisissa kaupungeissa⁶⁸². Koko torin ympäryks myös rakentui torin kaakkoiskulmaa lukuun ottamatta jo 1740-luvun loppuun mennessä, ja niiden lisäksi torialueelle tuli pian useita rakennuksia. Torialueen ja läheisten katujen kunnollinen rakentaminen tosin jäi seuraavalle vuosisadalle.

Torialueen ohella muistakin yleisistä alueista käytiin myös kiistaa: ainakin Vuorikuja kaivettiin länsipäästään eli torin nurkalta, kun kauppias Österman otti vuonna 1807 haltuunsa tonttiaan sivuavan suikaleen katualuetta naapuritontin omistajan kauppias Danijn vastustuksesta huolimatta. ”Valtaus” oli sikäli luonnollinen, että risteyksessä kadun sulki osittain iso kivi.⁶⁸³ Katu sai normaalin leveytensä vasta vuoden 1855 suurpalon jälkeen, jolloin kivi ilmeisesti räjäytettiin tieltä pois. Torin ja läheisten katualueiden kiveys viivästy, ja toteutettiin vasta ensimmäisen rakennusjärjestyksen voimaantulon eli vuoden 1823 jälkeen. Annariitta Falckin mukaan vuonna 1824 Länsitullinkatu eli läntinen pääkatu suurimmaksi osaksi, Suurtori sekä osa Kuningattarekadusta oli kivetty. Hieman idempänä sijainneelle Kirkkotorille istutettiin puita vuonna 1849.⁶⁸⁴

Ks. kuvat R4 – R6: torin rakentuminen ja tilanne ennen vuoden 1855 suurpaloa, Nikanderin rekonstruktio ja suurpiirteinen pienoismalli.

Toteutunut tori oli Zuckerin mukaan tulkittuna lähinnä suljettu kaupungin keskusaukio, joka kuitenkin myös muodosti aukiorhythmin melko lähellä idempänä olleen Kirkkotorin

---

⁶⁷⁷ Lilius 1986, 32–37.

⁶⁷⁸ Lilius 1985, 77.

⁶⁷⁹ Eli 5 metriä kapeampana kuin Nordenbergin suunnitelmassa.

⁶⁸⁰ Eli 74 metriä kapeampana kuin Nordenbergin suunnitelmassa.

⁶⁸¹ Nikander 1930, 19.

⁶⁸² Nils Broocmanin kuvaus vuodelta 1754, Kilpinen toim., 59.

⁶⁸³ Sammansatta kollegie till Kungl. Maj:t 1807 12/8 vol 103b, Riksarkivet, kartta VI.

⁶⁸⁴ Falck, 104–105.

kanssa. Varsinaisesti aukiota dominoinutta rakennusta ei sen reunalla ilmeisesti ollut missään vaiheessa. Ennen vuoden 1855 suurpaloa aukion seinät muodostuivat pääsääntöisesti vuoteen 1823 mennessä rakentuneista kaksikerroksisista taloista. Inventoinneissa rakennuksista on seuraavia korkeustietoja⁶⁸⁵:

<i>Kohde</i>	1804	myöhemmin
3	ei tietoja	ei tietoja
4	6,3 m	9 m
5	ei tietoja	ei tietoja
6	7,2 m	11 m
7 (yksikerroksinen)	ei tietoja	7,7 m!
8	11 m	11 m

Käytössä olevien tietojen perusteella on oletettavissa, että toria ympäröivät kaksikerroksiset talot olivat pohjois- ja itäreunassa räystäskorkeudeltaan noin seitsemän metriä. Eteläreunan talo oli näitä selvästi korkeampi, ja torin länsireunan yksikerroksinen rakennuskanta ilmeisesti näitä matalampi. Näiden oletusten mukaan pohjoisen rakennuksen⁶⁸⁶ korkeuden suhde torin leveyteen olisi ollut noin 7:63 eli 1:9, itäisten rakennusten noin 7:39 eli 1:5,5, eteläisen noin 11:63 eli 1:6 ja läntisen ehkä noin 5:39 eli 1:8.

Toriseinämien korkeuden suhde aukion kokoon jää teoreettisten ihannemallien kannalta pieneksi siitä huolimatta, että aukio oli vain osa suunnitellusta. Suhde on kuitenkin osittain Albertin, Palladion ja Maertensin suositusten mukaisten suhteiden 1:3–1:6 alareunan tuntumassa. Tori oli pieni, ja "Alexanderin säännön" mukaan jo 80 ihmistä torilla olisi riittänyt vaikutelmaan, ettei paikka ollut autio. On oletettavissa että Suurtorilla olikin usein melko tiivis tunnelma. Jos tori olisi rakentunut itä–länsi -suunnassa niin suureksi kuin oli suunniteltu samanlaisilla rakennuksilla, itäpään rakennusten suhde torin leveyteen olisi ollut kuitenkin vain 7:113 eli noin 1:15!

c) Symbolisia piirteitä⁶⁸⁷ Suurtorin suunnittelussa ja rakentumisessa

Vallan symboliikalla oli epäilemättä suurempi osuus Suurtorin suunnittelussa kuin sen toteutuksessa, koska kaavailtu hallintorakennus torin keskeisellä paikalla jäi toteuttamatta ja tori rakentui ilman hallinnollista dominanttia. Statussymboliikka toteutui keskeisimpien suurkauppiaiden yleensä kaksikerroksisten talojen sijainnissa torin äärellä. Yleisenä tavoitteena Nordenbergin suunnitelmien⁶⁸⁸ taustalla oli ilmeisesti myös merkantilismin ajan vaatimus edustavasta kaupunkikuvasta ja pyrkimyksestä korkeaan statukseen, elitis-

⁶⁸⁵ On mahdollista, että *kohteissa 4 ja 6* vuoden 1804 tieto tarkoittaa räystäskorkeutta ja myöhempi tieto harjakorkeutta samoin kuin *kohteessa 7, kohteen 8* tieto tarkoittanee kuitenkin räystäskorkeutta.

⁶⁸⁶ *Kohde 3.*

⁶⁸⁷ Olen jäsentänyt symbolisia piirteitä lähinnä Pentti Tuovisen väitöskirjaan tukeutuen, ks. *Päätteksti.*

⁶⁸⁸ Suunnitelmat 1A, 1B ja 1C.

tisyyteen ja eksklusiivisuuteen⁶⁸⁹ kaupungin ydinalueella⁶⁹⁰. Tuovisen tarkoittamaa yhteisöllistä identiteettisymboliikkaa⁶⁹¹ liittyi varmasti koko toriin ja erityisesti Raatihuoneeseen.

Viitesymboliikkaa oli varsinkin suunnitellun mutta myös toteutuneen torin sijainnissa ja kaupungin muussa rakenteessa kuten jaossa neljään kaupunginosaan. Nämä heijastelivat renessanssiin omaksuttuja vanhempia kaupunki-ihanteita aina taivaallista Jerusalemiä myöten⁶⁹². Kaikki Nordenbergin suunnitelmat olivat leimallisesti renessanssiajan ihannekaupunkimalleihin viittaavia säännöllisiä linnoituskaupungin suunnitelmia.

Assosiativisen symboliikan näkökulmasta tori on varmasti ollut tuttu ja turvallinen kaupunkilaisille. Sillä, että tori sijaitsi kaupungin keskellä ja pääväylän varrella, oli merkitystä: torilla oli parhaat edellytykset muodostua orientoitumisen keskipisteeksi sekä jäädä muistiin. Vastaavasti siihen kuten koko kaupunkiin on voinut liittyä oudompien maalaisten silmissä outoutta, mitä kaupunkimatkoihin usein liittynyt juopottelu ei varmasti ole parantanut.

Symbolisia piirteitä voi arvioida myös erikseen eri käyttäjä- ja kokijatahojen kannalta. Arkkitehdeille ja tutkijoille esimerkiksi suunnittelijoihin saattaa liittyä huomattavaa symbolimerkitystä, samoin tunnetumpia nimiä saatetaan käyttää kaupungin imagotyössä. Suurtoriin liittyvä ainoa suunnittelijanimi on kuitenkin oikeastaan Nordenberg, joka ei ole erityisen tunnettu eikä tunnustettu sotilasinsinööriä. Tunnetumpi Loviisan suunnittelija Ehrensward ei ilmeisesti ottanut Suurtoriin minkäänlaista kantaa. Myös Chiewitzin osuus Suurtorin kehittämisessä jäi lähes olemattomaksi. Ehrenswardin ja Chiewitzin Loviisaan suunnitteleminen toteutumatta jääneillä aukioilla on toki yleisempää merkitystä kaupunkisuunnitteluhistorian kannalta.

B Talot

a) Suurtorin talojen rakentuminen

Joulukuussa 1746 laaditun kartan⁶⁹³ mukaan tuolloin oli rakennettu seuraavat päärakennukset:

- 1) Torin pohjoispuolella kolmesta tontista itäisimmän ja keskimmäisen tontin⁶⁹⁴ – vuoden 1753 kartan⁶⁹⁵ mukaan kauppias Borgsströmin ja raatimies Greenin lesken talot.
- 2) Torin itäpuolella kahdesta tontista eteläisemmän, kauppias Backmanin lesken talo⁶⁹⁶.

---

⁶⁸⁹ Eksklusiivisia eli poissulkevia tai syrjiviä pyrkimyksiä on sisällynyt kaupunkisuunnitteluun myöhemminkin muun muassa kaupunkipuistojen käytön osalta. Näistä tarkemmin liitteessä *Käyttö*.

⁶⁹⁰ Andersson - Halonen, 4–5.

⁶⁹¹ ks. *Päätteksti*

⁶⁹² Ks. Tuovinen, 50–51.

⁶⁹³ Lähdeluettelon mukainen kartoitus II.

⁶⁹⁴ *Kohteet 2 ja 3*.

⁶⁹⁵ Kartoitus IIIA.

- 3) Torin eteläpuolella tonttijakoehdotuksesta⁶⁹⁷ poiketen itäisen puoliskon⁶⁹⁸ talo.
- 4) Torin länsipuolella⁶⁹⁹ oli vuonna 1746 lisäksi alueen pohjoisreunassa torista kauemmas sijoitettu pohjois–etelä -suuntainen rakennus.

Koko torin ympäryks rakentui lounaiskulmaa lukuun ottamatta 1740-luvun loppuun mennessä. Toria ympäröivien tonttien lisäksi torialueelle rakennettiin useita rakennuksia. Vuoden 1746 ”pioneerien” lisäksi vuonna 1753 alueella oli seuraavien omistajien talot: kappalaisen talo⁷⁰⁰, kauppias El. Backman⁷⁰¹, kauppias Ant. Backmanin leski⁷⁰², kauppias Nigreus⁷⁰³, raatimies Borgholm⁷⁰⁴ ja kauppias Flakseen⁷⁰⁵. Torialueella ajatellun raatihuoneen paikalla torin länsiosassa⁷⁰⁶ oli Postikonttori, sen itäpuolella eteläisempänä raatimies Frivaldin lesken talo⁷⁰⁷ ja pohjoisempana Vaakahuone⁷⁰⁸. Myöhemmin rakennettiin vielä vaakahuoneen tontille kaksi puotiaittaa⁷⁰⁹ sekä maisteri Cynduksen⁷¹⁰ tai Cygnaeuksen⁷¹¹ talo torin lounaiskulmaan⁷¹².

Vuoden 1753 kartan⁷¹³ mukaan Nordenbergin suunnittelema tonttijaosta⁷¹⁴ poikkesivat suunnitelman mukaisen torin eteläreuna, jossa Forsellin omistama alue käsitti myös eteläpuolisen tontin eli ulottui läpi korttelin sen lisäksi että se oli puolet torisivusta sekä länsipuoli, jossa Clayhills oli saanut haltuunsa molemmat tontit eli koko suunnitellun torisivun. Kummatkin poikkeamiset tonttijakosuunnitelmasta jäivät pysyviksi vuoden 1855 suurpaloon saakka.

Tonttien omistajista neljä on leskivaimoja, mikä selittynee sillä, että tietoja täydennettiin pitkin 1750-lukua, ja itse rakentamisesta vastanneet kauppiaat ja raatimiehet ehtivät tällä välin kuolla.

Torialueen ulkopuolelta kannattaa mainita Pappila⁷¹⁵, joka oli torilta korttelin verran etelään ja kaavassa esitetyn kirkon paikalla sekä Apteekki⁷¹⁶ sen pohjoispuolella. Hieman idemmäs rusthollin pihapiiriin sijoitetun maaherran residenssin länsipuolelle oli jo 1740-luvun lopulta alkaen muodostunut Kirkkotori alun perin parakin paikalle rakennetun tilapäisen itä–länsi -suuntaisen kirkon ympärille.

---

⁶⁹⁶ Kohde 6.

⁶⁹⁷ Suunnitelma 1C.

⁶⁹⁸ Kohde 8. Tuleva ensimmäinen pormestari Forsell oli rakentanut tai rakentamassa selvästi muita suurempaa taloa.

⁶⁹⁹ Kohde 11, kauppias Clayhills.

⁷⁰⁰ 1747, kohde 1.

⁷⁰¹ 1748, kohde 4.

⁷⁰² 1749, kohde 5.

⁷⁰³ 1747, kohde 7.

⁷⁰⁴ 1753, kohde 9.

⁷⁰⁵ 1748, kohde 12.

⁷⁰⁶ 1749, kohde 13.

⁷⁰⁷ 1752, kohde 14.

⁷⁰⁸ 1746, kohde 15.

⁷⁰⁹ Ilmeisesti vuonna 1759.

⁷¹⁰ Kartoituksen IIIA mukaan.

⁷¹¹ Kartoituksen IIIB

⁷¹² 1754, kohde 10.

⁷¹³ Kartoitus IIIA.

⁷¹⁴ Suunnitelma 1C.

⁷¹⁵ Rakennusvuosi 1752.

Paloa edeltäneenä aikana torin tonttien omistus oli seuraava:

	1753/62	1785/93	1804	1818/21	1825	1855
1 I:12	kappalaisen tontti	kappalaisen tontti	kappalaisen tontti	kappalaisen tontti	kauppias H. Lindroth	kauppias H. Lindroth
2 I:11	kauppias Borgsström	Borgsström	kauppias Johan Sucksdorff	Sucksdorff	kauppias Joh. Sucksdorffin leski	kauppias C. G. Majander
3 I:10	raatimies Greenin leski	Unonius	kauppias Elias Unonius	Kyander	kauppias Kyanderin konkurssipesä	Viceh. O. Lindholm
4 II:5	kauppias El. Backman	Backman	kauppias Carl Danij	Danij	leskirouva Danij	kauppias C. F. Liljeqvist
5 II:8	kauppias Ant. Backmanin leski	Kriander	kauppias Österman	Österman	kauppias G. A. Östermanin perikunta	kauppiaan leski Aspelin
6 II:9	kauppias Backmanin leski	Stenius	kauppias Holmsten	rouva Holmsten	Kommerser. Sophie Holmsten	Kauppias B. C. Stenius
7 IV:1	kauppias Nigreus	Lindeqvist	kauppias Kriander	Lindeqvist	kauppias A. G. Silvius	kauppias Feod. Terichoff
8 III:1	asessori Forsell	Forselles	kauppis Carl Tesche	Tesche	kauppias L. H. Tesche	L. H. Teschen leski
9 III:2	raatimies Bergholm	Raatihuoneen tontti	Raatihuoneen tontti	Raatihuoneen tontti	Raatihuoneen tontti	Raatihuoneen tontti
10 III:5	maisteri Cygnaeus tai Cyndus	Holmdahl	rääätäli Holmdahlin perikunta	ei nimeä	Fältkamrer Löngrenin leski	Tohtori Anna Edgren
11 I:28	kauppias Clayhills	Claihils	kauppias N. Clayhills	Clayhills	Kauppias A. Gratschoffin leski	Varakonsuli J. Björksten
12 I:21	kauppias Flakseen	Tallberg	Asessori Tallberg	Christoffer Sucksdorff	Kauppias J. C. Sucksdorff	Varakonsuli J. C. Sucksdorff
13 I:29	Postikonttori	postin tontti	kauppias Norrgren	rouva Norrgren	kauppias Nordgrenin leski	kauppias H. Lindroth ym.
14 I:30	raatimies Frivaldin leski	Tesche		Göhle	kauppias G. Göhle	kauppias D. Golovzoff
15 I:31	Vaakahuone				kaupungin vaakahuone	kauppias D. Golovzoff

33, 34 Sucksdorff

Lähde: IIIA, IIIB

V

S&G

VI Nikander Gabriel 1932, 164-165

⁷¹⁶ Rakennusvuosi 1753.

Torialueen toinen fyysinen kehitysvaihe jää osittain arvauksen varaan, koska rakentumista koskevat tiedot ovat hataria. Näyttää kuitenkin siltä, että alkuperäisistä rakennuksista suuri osa korvattiin isommilla tai niitä laajennettiin joko 1700-luvun lopulla tai 1800-luvun alussa. Huomattava osa tonttien päärakennuksista rakennettiin tai niitä korotettiin kaksikerroksisiksi. On ilmeistä, että tämä tapahtui ennen vuotta 1823, jolloin hyväksytty rakennusjärjestys salli vain yhden kerroksen puisiin asuinrakennuksiin. Ilmeisesti talot maalattiin punamullalla jo 1700-luvulla⁷¹⁷; 1800-luvun puolella väriskaala monipuolistui vähitellen.

Vuoden 1804 ”suuren inventoinnin” ja myöhempien palovakuutustietojen mukaan rakennuskanta oli kohteittain seuraava:

<i>kohde</i>	Vuonna 1804	Myöhemmin 1800-luvun alkupuolella
1	Vanha kappalaisen talo jäljellä, kiinteistön arvo 1000 taaleria.	Vuonna 1819 jälkeen ilmeisesti uusi yksikerroksinen talo torin reunalle.
2	Tontilla kaksi yksikerroksista asuinrakennusta, torin varrella oleva paljon suurempi kuin vuonna 1746 rakennettu alkuperäinen, kiinteistön arvo 3000 taaleria.	Edelleen kaksi yksikerroksista asuinrakennusta.
3	Torin puolella ilmeisesti vuonna 1775 rakennettu yksi kerroksinen asuinrakennus, kiinteistön arvo 4500 taaleria.	Torin varren rakennus korotettu kaksikerroksiseksi vuonna 1805, talo samalla maalattu punaokralalla.
4	Tontilla kaksikerroksinen talo, punainen sinisin nurkkalaidoin, kiinteistön arvo 1500 taaleria.	Vuonna 1834 tontilla kaksikerroksinen talo, 1834 lautavuorattu ja punamullattu, 1841 vuorausta laajennettu ja maalattu vihreällä öljymaalilla. Tontilla lisäksi yksikerroksinen vuonna 1846 rakennettu asuinrakennus.
5	Yksikerroksinen asuinrakennus, kiinteistön arvo 6900 taaleria.	Päärakennus kaksikerroksinen.
6	Kaksikerroksinen asuinrakennus, kiinteistön arvo 3000 taaleria.	Mahdollisesti sama kaksikerroksinen rakennus.
7	Yksi- ja kaksikerroksiset asuinrakennukset, kiinteistön arvo 2000 taaleria.	Vuonna 1804 rakennettu kaksi kerroksinen talo koillisnurkassa, 1831 rakennettu yksikerroksinen vinkeletalo torin nurkassa.
8	Kaksikerroksinen hienoksi kuvattu päärakennus, tontilla myös toinen kaksikerroksinen asuinrakennus, kiinteistön arvo 4000 taaleria.	Päärakennuksen ensimmäistä kerrosta jatkettu länsipäästä 1830-luvulla, eteläpäässä toinen, kaksikerroksinen asuinrakennus.
9	Kaupungin tuolloin kunnoltaan ehkä paras talo, joka ostettu Raatihuoneeksi vuonna 1776, Kaksikerroksinen jo tuolloin, mahdollisesti jo Borgholmin vuonna 1753 rakentama alkuperäinen talo, kiinteistön arvo 2000 taaleria.	Raatihuone punamullattu.

⁷¹⁷ William Coxen vuonna 1779 tekemän kuvauksen mukaan kaikki Loviisan talot olivat kaksikerroksisia, puisia ja punaisia. Hän piti niitä myös paljon sievempinä kuin taloja Venäjän (hän oli tulossa Venäjältä päin) tavallisissa kylissä ja kaupungeissa. Myös Carl Gustaf af Leopold arvioi taloja melko kauniiksi kymmenen vuotta myöhemmin, vaikka Loviisa muuten hänen mukaansa oli ”skandaali kaupungiksi” leveine ja kiveämättömine katuineen. Hänen mukaansa myös kansan kurjuus ja röyhkeys lisääntyi mitä edemmäs Loviisaan päin tullaan (nyt lännestä päin tultaessa). Myös Edward Clarke arvioi vuonna 1800 Loviisan pääkadun leveäksi ja kaupungin itsessään varsin kauniiksi, vaikka juoppous ja lika muuten leimasivatkin hänen kokemustaan. (Kilpinen toim., 62, 65, 67)

10	Kaksikerroksinen asuintalo, arvo 1500 taaleria.	Kaksikerroksinen talo 1770-luvulta, jatkettu 1826, vanhempi osa vuorattu 1814, punamullattu valkoisin korostein, tiilikatto.
11	Kaksi lautakattoista hirsitaloa, kiinteistön arvo 3000 taaleria.	Yksikerroksinen kulmatalo lautavuorattiin ja maalattiin keltaisella öljymaalilla vuonna 1822.
12	Turvekattoinen hirsitalo, kiinteistön arvo 1000 taaleria.	Vuonna 1816 rakennettu yksikerroksinen lautakattoinen talo, vuorattiin ja maalattiin harmaalla öljymaalilla vuonna 1833.
13	Kolme asuinrakennusta, yksi kaksikerroksinen, kiinteistön arvo 3000 taaleria.	Päärakennus yksikerroksinen vuodelta 1796, vuorattu ja maalattu öljymaalilla vuonna 1837; itäreunassa vuonna 1805 rakennettu kaksikerroksinen talo, jossa vain kulmat punaiset.
14	Ei arvioitu vuonna 1804.	Tontilla kaksikerroksinen talo ennen vuoden 1855 paloa.
15	Ei arvioitu vuonna 1804.	Kaupungin vaakahuone 1800-luvun alkupuolelle saakka.

Jo vuonna 1804 kaksikerroksisia asuintaloja oli siis *kohteissa 4, 6, 7, 8⁷¹⁸, 9, 10 ja 13* eli kahdeksan seitsemällä tontilla. Näistä ainakin *kohteen 9* Raatihuone oli 1770-luvulta tai vanhempi, *kohteen 10* talo 1770-luvulta. *Kohteen 7* talo oli vuodelta 1804. Vuonna 1805 korotettiin vuonna 1775 rakennettu *kohteen 3* talo kaksikerroksiseksi. Myös *kohteissa 5 ja 14* oli myöhemmin kaksikerroksinen talo eli kaksikerroksisia taloja torin tuntumassa oli yhteensä 11. Nikanderin rekonstruktion⁷¹⁹ mukaan niitä oli ympäröivällä alueella lisäksi 11 eli kaupungin keskustassa kaikkiaan 22 kappaletta. Vuoden 1823⁷²⁰ jälkeen torimiljöössä asuinrakennuksista rakennettiin ilmeisesti vain *kohteessa 4* yksikerroksinen asuinrakennus⁷²¹ ja *kohteessa 7* torin nurkassa yksikerroksinen vinkkelitalo⁷²². Lisäksi laajennettiin *kohteessa 8* asuinrakennusta yksikerroksisen länsipään osalta⁷²³ ja asuinrakennusta *kohteessa 10*⁷²⁴

Torialueen rakennusten suhteista antaa kuvaa myös seuraava kerrosalalaskelma⁷²⁵:

⁷¹⁸ Kaksi kappaletta.

⁷¹⁹ Kartoitut VII B.

⁷²⁰ Eli rakennusjärjestyksen RJ 1823 hyväksymisen jälkeen.

⁷²¹ Vuonna 1846.

⁷²² Vuonna 1831.

⁷²³ 1830-luvulla.

⁷²⁴ Vuonna 1826.

⁷²⁵ Kerrosalat on laskettu kertomalla rakennusala pääkerrosten lukumäärällä. Eri rakennuksissa on lisäksi vaihtelevasti käytössä kellari- ja ullakotiloja.

SUURTORIA RAJAAVIEN PÄÄRAKENNUSTEN
PINTA-ALOJA NIKANDERIN REKONSTRUKTION (VIIB) MUKAAN:

kohde	kerrosala	% kaikista
	m ²	
1	310	6 %
2	280	5 %
3	720	13 %
4	400	7 %
5	385	7 %
6	400	7 %
7	300	6 %
8	590	11 %
9	370	7 %
10	440	8 %
11	280	5 %
12	170	3 %
13	350	6 %
14	160	3 %
15	240	4 %
	5395	100 %

Suurin talo näyttäisi olleen torin pohjoislaidalla *kohteessa* 3, ja toiseksi suurin Forsellin ja myöhemminkin usein kaupungin rikkaimman miehen *kohteessa* 8. Huomattavan isoja olivat myös talot *kohteissa* 4, 5, 6, 9 ja 10. Niistä kolme ensimmäistä rajoittui toriin ja yksi oli Raatihuone.

Näyttää siltä, että toriympäristön rakennusvolyymien kannalta ratkaisevaa oli aika ennen vuotta 1823, vaikka sen jälkeen monia rakennuksia vuorattiin ja maalattiin. Liliuksen mukaan kustavilaisen ajan pystyvalvonta säilyi 1810-luvun, jonka jälkeen – ensin Helsingissä 1810-luvun lopulla – Venäjältä levisi niin ikään kiviarkkitehtuuria jäljittelevä uurrettu vaakalaudoitus, joka oli illuusio rustikoinnista. Tyyli levisi hitaasti muualle ja saattoi Liliuksen arvioinnin mukaan olla normi 1830-luvun alussa. Empiretalossa oli melko syvä runko, aumakatto, kuusiruutuiset ikkunat ja matala ullakkokerros ikkunoi-neen.⁷²⁶ Suurtorin rakennuksista ei ole riittävän yksityiskohtaisia tietoja, että ne voitaisiin tyypitellä vallinneiden tyyli-tyyppien mukaan.

Käytettyjä puotityyppejä oli noihin aikoihin Liliuksen mukaan toisaalta raatihuoneisiin sijoitetut ja toisaalta yksityiset puodit. Jälkimmäisiä oli viisi erilaista tyyppiä: pääraken-nuksen jatkeena oleva matalampi rakennus, puoti osana päärakennusta, puoti pääraken-nuksen kivijalassa, niin sanottu Arboga-puoti ja puoti pääty kadulle päin.⁷²⁷ Loviisan puodeista osa on ollut päärakennusten yhteydessä ja osa erillisissä rakennuksissa, mutta niidenkään tyypittelyyn tai arviointiin esimerkiksi näiden vaihtoehtojen mukaan ei ole aineiston puutteellisuuden takia edellytyksiä.

⁷²⁶ Lilius 1985, 35.

⁷²⁷ Lilius 2003, 67–81.

b) Suurtorin talojen symbolisia piirteitä

Vallan symboliikkaa Suurtorilla lienee liittynyt lähinnä Raatihuoneeseen, jonka sijainti ja muoto eivät asiaa kuitenkaan erityisesti korostaneet. Statussymboliikka näkyi muita isompana kokona suurissa kauppiastaloissa, erityisesti "kaupungin rikkaimman miehen talossa"⁷²⁸, ja yhteisöllinen identiteettisymboliikka varmaankin lähinnä Raatihuoneessa aiemmin kuvatulla tavalla.

Nordenbergin suunnitelmiin liittynyt ajatus kivirakentamisesta linnoituksen sisällä eli varsinaisessa kaupungissa perustui sotilaallisiin tarpeisiin, mutta siihen saattoi liittyä myös viitesymbolisia tavoitteita: Nordenbergin mahdollisesti tavoittelemat kaksikerrok-siset tavanomaiset tai ehkä kasarmimaiset kiviset perustalotkin olisivat poikenneet puu-rakentamisesta jo kokonsa puolesta. Lisäksi kiveen sinänsä rakennusmateriaalina liittyi arvostusta puuhun verrattuna⁷²⁹. Lilius liittää suunnitelmiin myös pidemmälle meneviä oletuksia: hänen mukaansa uudenlaiseen linnoituskaupungin talotyyppiin liittyi myös aja-tus hänen muissakin yhteyksissä korostamastaan klassismin kapeasta ja korkeasta katuti-lasta. Hän arvelee myös katuseiniä ajatellun aiempaa dekoratiivisemmiksi, ”sillä raken-nusten julkisivut kuviteltiin luonnollisesti rokokoo-klassismin mukaisiksi”.⁷³⁰ Niin tai näin, joka tapauksessa 1750-luvulla Ehrensvärdin suunnitteleman linnoituksen alueelle rakennetut kasarmit olivat varsin pelkistettyjä ja kokonaan vailla dekoraatioita, kun taas niin sanottu komendantintalo eli nykyinen kaupunginmuseo edustaa niin sanottua härle-manilaista klassismia ja vastanee viittausta rokokoo-klassismiin.

Toteutuneen Suurtorin rakennukset edustivat ilmeisesti yksinkertaista ja perinteistä hirsirakentamista, johon lainattiin jossain määrin muotoaiheita muotityyleistä eli aluksi kustavilaisesta ja myöhemmin mahdollisesti empiretyylistä. Myös edellä mainitut kolme val-tion Loviisaan rakentamaa kivitaloa sekä puiset parakit ovat saattaneet antaa virikkeitä kauppiaiden rakennushankkeille.

RAATIHUONEENTORI 1855–

A Tori

a) Raatihuoneentorin suunnitelmat

Jean Wikin suunnitelmat

---

⁷²⁸ Kohde 8.

⁷²⁹ Puurakennuksissa pyrittiin yleensä niin muotokielen kuin värienkin osalta jäljittelemään kivirakennuk-sia.

⁷³⁰ Lilius 1985, 21.

Kaikki lääninarkkitehti Jean Wikin laatimat suunnitelmat⁷³¹ vuonna 1855 palaneen kaupungin uudisrakentamiseksi soveltavat melko mekaanisesti empiiren kaavaihanteita. Ne koostuvat pääasiassa samanlaisista kortteleista, joissa on kuusi istutuksilla toisistaan erotettua tonttia. Kadut ovat noin 18 metrin⁷³² levyisiä ja kaikki istutettavia. Toriaukiot ovat Wikin suunnitelmissa varsin suurpiirteisiä, avokulmaisiksi rakentamattomaksi jätettäviä kortteleita tai niiden osia.

Muita mielenkiintoisempi on ehkä kuitenkin Fantsnäsiin eli nykyisen Valkon alueelle sijoitetussa suunnitelmassa⁷³³ oleva kirkkoaukio. Siinä on kirkko sijoitettu noin 190 x 75 metrisen aukion keskelle siten, että se on kummankin suuntaisten katujen keskiakselissa. Ratkaisu muistuttaa Ehrensvärdin suunnitelmia⁷³⁴ residenssin sijoittamisesta kaksiosaisen aukion keskelle, ja toisaalta myöhemmin laadittua vuoden 1857 asemakaavaa⁷³⁵ kirkon kaupunkikuvallisen järjestelyn osalta. Wikin suunnitelmassa kirkkoaukio ei kuitenkaan liity laajempaan tilasarjaan. Ilmeisesti kauppatoriksi tarkoitettu toinen aukio Fantsnäsin suunnitelmassa lienee ajateltu kaupungin reunassa olevaksi avokulmaiseksi neliöksi, jonka sivut ovat noin 100 metriä⁷³⁶.

Antinkylän suunnitelmassa⁷³⁷ toriaukioksi lienee hahmoteltu kahta kolmasosaa korttelista hieman nykyisen rautatien ja Antinkyläntien risteuksen länsipuolella. Tämä aukio olisi ollut kokonaismitoiltaan noin 106 x 89 metriä⁷³⁸. Kaupungin entisellä paikallaan pitäväsä vaihtoehdossa⁷³⁹ tori on sijoitettu uuteen paikkaan, noin sijansa verran entisestä itään ja vajaan 150 metriä etelään eli nykyisten Kuningattarenkadun ja Mariankadun välille eteläreuna noin 30 metriä Karlskrona-bulevardilta pohjoiseen. Aukio on tässäkin tapauksessa avokulmainen, mitoiltaan noin 95 x 77 metriä⁷⁴⁰.

Vuoden 1857 asemakaava

Pääaiheen vuoden 1857 asemakaavassa⁷⁴¹ muodostivat toisiaan kohtisuoraan leikkaavat puistokadut. Niistä toinen eli Esplanadi-kokonaisuus perustui maaherran määräykseen. Toinen akseli sijoittui harjun selkälinjalle, ja puistojen risteykseen oli sijoitettu kirkko laajennetun neliönmuotoisen puiston keskelle.⁷⁴²

Esplanadin leveydeksi tuli noin 71 metriä⁷⁴³ eli kolmisen metriä enemmän kuin Nordenbergin kaavassa vastaavalla paikalla olleella korttelirivillä. Kadut olivat KYRJ:n mukai-

---

⁷³¹ Lähdeluettelon mukaiset suunnitelmat 5A, 5B ja 5C.

⁷³² 30 kyynärän.

⁷³³ Suunnitelma 5B.

⁷³⁴ Suunnitelmat 2A ja 2C.

⁷³⁵ Suunnitelma 6.

⁷³⁶ 170 kyynärää.

⁷³⁷ Suunnitelma 5C.

⁷³⁸ 180 x 150 kyynärää.

⁷³⁹ Suunnitelma 5A.

⁷⁴⁰ 160 x 130 kyynärää.

⁷⁴¹ Suunnitelma 6.

⁷⁴² Falck 1964, 124.

⁷⁴³ 120 kyynärää.

sesti leveydeltään noin 18 metriä⁷⁴⁴. Jo Chiewitzin ehdotuksessa ollut eteläisempi puistokatu, nykyinen Karlskrona-bulevardi, erotti suurpalossa tuhoutuneen keskustan säästyneestä alakaupungista. KYRJ:n mukaisen kaupunkiluokituksen mukaan tämä ei olisi ollut Loviisassa välttämätöntä, mutta toisaalta bulevardi olikin vain noin 30 metriä⁷⁴⁵ leveä eli jonkun verran kapeampi kuin asetuksen suurempia kaupunkeja koskeva vaatimus⁷⁴⁶. Bulevardi tuli samaan paikkaan kuin Chiewitzin suunnitelmassa, mutta kapeampana ja muutenkin vaatimattomana. Loviisan torin leveydeksi tuli – katualueet mukaan luettuina – siis noin 71 metriä⁷⁴⁷ ja pituudeksi noin 119 metriä⁷⁴⁸. Alueen pinta-ala oli 8 449 m² eli hiukan alle hehtaarin, vajaat 1 000 m² suurempi kuin Nordenbergin vuonna 1746 suunnittelema tori⁷⁴⁹.

Liliuksen mukaan kaavan hallitsevin teema on sen pohjoisosassa oleva leveä puistovyö, joka käsittää umpikulmaisen aukion sen keskelle sijoitettuine kirkkoineen, sitä seuraavan puistikon, puiden reunustaman toriaukion ja tämän itäpuolella jatkuvan Esplanadin. Kaavassa edellytettiin hänen mukaansa myös, että toria ja sen länsipuoleista puistoa reunustavat tontit rakennettaisiin kahden kerroksen korkuisin tiilitaloin.⁷⁵⁰ Hän katsoo myös, että suunnitelma oli myös viimeisiä esimerkkejä empirien kaavoitusperinteestä.⁷⁵¹

Koska Loviisan tori sidottiin vuoden 1857 asemakaavassa suuren puistokadun osaksi, on perusteltua tarkastella myös koko Esplanadia. Sen kokonaispituus kaavassa on noin 900 metriä, josta Kirkkoaukion osuus noin 160 metriä. Kirkkoaukion länsipuolisen puiston osuus oli noin 100 metriä ja itäpuolisen puiston tori mukaan luettuna noin 630 metriä. Esplanadi jakautuu neljään torin pituiseen ja neljään lyhyempään osaan. Sen katkaisevat kaavan mukaan lännestä lukien nykyiset Rautatienkatu, Aleksanterinkatu, Kuningattarenkatu, Mariankatu, Degerbynkatu ja Stolpenkatu, jotka myöhemmin toteutettiin. Näiden lisäksi kaavan mukaisia poikkikatuja olivat toteuttamatta jääneet kaksi katua kirkon länsipuolella ja yksi itäpuolella sekä yksi katu Degerbynkadun ja Stolpenkadun välissä.

Monumentaalista puistokatua oli käytetty aiemmin jo useassa suomalaisessa kaupunkisuunnitelmassa kuten Hämeenlinnassa vuonna 1778, Heinolassa vuonna 1785, Vaasassa vuonna 1786⁷⁵² ja Helsingissä 1800-luvun alussa. Heinolan Perspektiivi on toteutuneista puistokaduista levein eli noin 101 metriä, Helsingin Esplanadi noin 89 metriä ja Vanhan Vaasan Hovioikeudenpuistikko vain reilut 59 metriä leveä. Kapeampana puistokatu oli esimerkiksi Porvoossa vuonna 1831, Pietarsaassa vuonna 1836, Joensuussa vuonna 1847, Uudessakaupungissa vuonna 1850, Porissa vuonna 1852 ja lopulta vanhassa Vaa-

---

⁷⁴⁴ 30 kyynärää.

⁷⁴⁵ 50 kyynärää.

⁷⁴⁶ 60 kyynärää.

⁷⁴⁷ 120 kyynärää, Nordenbergin suunnitelman mukaan 110 vuotta aiemmin torin leveys oli vähän vähemmän eli 115 kyynärää.

⁷⁴⁸ 200 kyynärää, Nordenbergilla 190.

⁷⁴⁹ Loviisan uusi tori ei ollut mitenkään erityisen suuri tuon ajan toteutuneisiin ja suunniteltuihin toreihin verrattuna. Pääaukioiden keskikoko Claes Wilhelm Gyldénin (1802–1872, maanmittaushallituksen ensimmäinen johtaja 1854–1872) 1830- ja 1840-luvuilla kartoittamissa 30 kaupungissa oli karttojen perusteella reilusti yli hehtaarin, yli hehtaarin aukioita oli yli puolet näistä aukioista ja yli kahden hehtaarin aukioita oli jopa kuusi. Näistä kokonaan aukioina ovat nykyisin Turun, Kuopion ja Mikkelin torit. Joensuun valtava tori on osittain, Jyväskylän tori kokonaan puistoa.

⁷⁵⁰ Lilius 1985, 40.

⁷⁵¹ Lilius 1981, 367.

⁷⁵² Lilius 1981, 345.

sassa ja uudessa Vaasassa⁷⁵³ 1850-luvulla.⁷⁵⁴ Tori puiston osana oli suunnitelmien mukaan muun muassa Maarianhaminassa, ja Helsingissä se toteutui myöhemmin, kun "Etelälaituri" kehittyi Kauppatoriksi. Kaupungin vuoden 1857 asemakaavan mukainen rakenne muistuttaa jossain määrin ruotsalaista Edelswärdin ihannekaupunkimallia⁷⁵⁵, jossa rautatieasemalla oli keskeinen paikka keskeisen puistoakselin päätteenä. Loviisan rautatieasemalle olikin melko luonteva paikka valmiina sitten, kun sen aika tuli eli reilut 40 vuotta myöhemmin.

Istutukset on vuoden 1857 asemakaavassa merkitty suurpiirteisesti vain yksinkertaisina puuriveinä Esplanadin osien reunoihin, vihreällä värillä sekä Kirkkoaukion ja poikittaisen puistoakselin kohdalla myös ilmeisesti pensaita tarkoittavilla symboleilla. Kirkkoaukio tai oikeastaan kirkkopuisto on jäsenetty myös muuten: sen keskelle sijoitetun kreikkalaisen ristin muotoisen kirkon ympärillä on pyöreä puilla reunustettu aukio. Tämä klassinen muotoaihe kirkon ympärillä oli suomalaisessa asemakaavoituksessa ilmeisesti ensimmäisen kerran käytössä Engelillä Porvoon kaavassa vuonna 1831, sittemmin ainakin Mikkelissä vuonna 1837 ja puolikkaana Sortavalassa samana vuonna.⁷⁵⁶ Myös torin ympärille on merkitty puurivi aivan samalla tavalla kuin istutettavaksi tarkoitetuilla Esplanadin osilla. Puiden rajaaman aukion mitoituksi jäi noin 48 x 84 metriä eli noin 4 000 m². "Alexanderin säännön" mukaan sen tunnelma olisi edellyttänyt vähintään noin 130 ihmistä. Asemakaavaan merkitty Esplanadin istutustapa muistuttaa Helsingin asemakaavoissa 1810-luvulla käytettyä. Merkintätavan Lilius arvioi Helsingin osalta viittaavan siihen, että alun perin tarkoitettiin ei ehkä ollutkaan varsinaisen puistokadun rakentaminen, vaan vain kivisen ja puisen kaupungin erottaminen toisistaan rakentamattomalla vyöhykkeellä, sanan *esplanadi* alkuperäisessä tarkoituksessa⁷⁵⁷. Loviisassakin puiston toteutus oli massiivisempi kuin kaavasuunnitelmaan piirretty.

Torin ohella sitä sivuavat keskeiset kadut kaavoitettiin suunnilleen entisille paikoilleen. Siihen ovat saattaneet vaikuttaa tottumus yleensä sekä se, että palaneen alueen ulkoreunoilla uusikin kaava liittyi tavalla tai toisella vanhaan verkostoon, vaikka kaava monessa kohdassa myös poikkesi vanhoista katulinjoista. Esplanadista seuraava katu pohjoiseen eli nykyinen Itäinen tullikatu kääntyi Kuningattarekadun itäpuolella vinoon ja levitti Raatihuoneen itäpuolista korttelia. Mahdollisesti tästä syystä Esplanadin pohjoispuolinen tonttijako poikkeaa porrastetusti säännöllisestä, eli Raatihuoneen tontti⁷⁵⁸ on leveämpi kuin sen länsipuolinen tontti⁷⁵⁹, mutta kapeampi kuin sen itäpuolinen tontti⁷⁶⁰.

Vuonna 1858 hyväksytty rakennusjärjestys (RJ 1858) tarkensi KYRJ:n määräyksiä⁷⁶¹ sekä asemakaavaa. Se suosi kivistä rakentamista, joka mahdollisti kaksikerroksisena rakenta-

---

⁷⁵³ Alun perin Nikolainkaupungissa.

⁷⁵⁴ Ks. Kirjakka 1996, 146–190.

⁷⁵⁵ Ks. esimerkiksi Åström Kell 1967, 40.

⁷⁵⁶ Kirjakka 1996, 146, 149, 159.

⁷⁵⁷ Lilius 1984A, 9–11 ja 38–39.

⁷⁵⁸ *Kohde 1-3.*

⁷⁵⁹ *Kohde 12.*

⁷⁶⁰ *Kohde 4.*

⁷⁶¹ Vuoden 1856 KYRJin mukaan kaupungit on jaettava kaupunginosiin ja kortteleihin, niissä oli oltava tilavat torit ja kadut ja ne oli jaettava vähintään 60 kyynärää (35,63 m) leveällä yhdellä tai useammalla aukiolla tai lehtipuuesplanadilla. Pienempiä taloja varten tuli olla 60 kyynärän levyisellä aukiolla erotettu oma kaupunginosansa. 1. ja 2. kategorian kaupungeissa ja muissakin tarpeen mukaan katujen tuli olla

misena jopa tonttitehokkuuden $e = 1,6$. Torin ympäristötiti varattiin yksinomaan kivirakennuksille. Rakennustapaa ohjattiin monella tavalla, kattokaltevuus sai esimerkiksi olla enintään 1:2.⁷⁶² Paikallisia erikoisuuksia oli kivirakentamispakko toriympäristössä, mutta myös kivitalojen kerrosluvun rajaaminen kahteen. Tässä ilmeni ehkä toisaalta halu olla isompien kaupunkien joukossa, mutta kuitenkin realismi rakentamisvolyyymien suhteen. Yli kaksikerroksisia rakennuksia olisi varmaan tullut hyvin vähän, ja kaupunkikuvan yhtenäisyyttä olisi ollut vaikeampi säännellä. Rakennusjärjestyksessä oli myös se sinänsä jo 1600-luvulla suomalaisen kaupunkisuunnitteluun omaksuttu vaatimus, että rakennusten julkisivujen tuli olla esplanadille tai pääkadulle päin. Vinkkelitalot olivat kuitenkin sallittuja kadunkulmissa.

Ks. kuva R7: vuoden 1857 asemakaavan tori.

Raatihuoneentorin alue on kadut mukaan luettuna siis noin 71 x 119 metriä, suhteiltaan 3:5 eli jonkun verran alle ihannemittojen 2:3. Torimitoista oli laskettavissa, että ollakseen klassisten ihannesuhteiden 1:3–1:6 puitteissa torin pohjois- ja eteläreunan rakennusten tuli olla korkeudeltaan noin 12–24 metriä. Itä- ja länsipäässä taas tarvittaisiin korkeudeltaan 20–40 metrin korkuinen aukioseinä. Zuckerin torityypityksen mukaan arvioituna uusi tori on selvästi suljettu kaupungin keskusaukio, mutta myös jossain määrin sekä kirkon⁷⁶³ että raatihuoneen etuaukio ja niiden dominoima suuntautunut tila: kirkko suuntaa toria pituussuunnassa ja raatihuone leveysuunnassa. Avokulmainen tori oli edelleen melko tyypillinen 1800-luvun puolivälissä. Vuosien 1850- ja 60-luvuilla laadituissa kaavoissa se oli toiseksi yleisin⁷⁶⁴. Todellisuudessa se oli vielä tavallisempi, koska kaavoissa lukumääräisesti yleisimmän eli aksiaalisen kaavan suosio⁷⁶⁵ selittyy osittain sillä, että luvuissa on mukana useita uuden Vaasan kaavavaiheita.⁷⁶⁶

Bertel Jungin asemakaava 1912/1918

Bertel Jungin kaava⁷⁶⁷ kokonaisuudessaan edustaa hyvin hänelle ominaista tapaa yhdistellä erilaisia 1900-luvun alussa suosittuja kaupunkisuunnittelukeinoja⁷⁶⁸. Siinä on nähtävissä niin sanotulle sitteläisyydelle ominaista pienipiirteisyyttä, mutta myös niin sanottua stübbeniläistä selkeää liikenneväyläsuunnittelua sekä myös monumentaalisia pyrkimyksiä kuten merkkirakennusten sijoittaminen keskeisten katuakselien päätteeksi.⁷⁶⁹ Tutkimus- ja tarkastelualueen osalta Jungin kaavassa muutettiin eniten Esplanadin länsipäätä. Vuosisadan vaihteessa puistoakselin läntiseksi päätteeksi rakennettu Rautatieasema oli muuttanut tilannetta entistä enemmän Edelswärdin ihannekaupungin suuntaan. Nyt ase-

---

vähintään 30 kyynärää (17,81 m) leveät, pienitaloisessa kaupunginosassa kuitenkin vähintään 20 kyynärää (11,88 m). Kortteleissa tuli olla neljä ja enintään kuusi tonttia, joiden koon tuli olla vähintään 90 x 70 kyynärää tai vastaavasti pinta-alana (53,44 x 41,57 m = 2 221,4 m²) (Kirjakka 1982, 213–216).

⁷⁶² Falck, 125–126.

⁷⁶³ Vaikka kirkolla on erikseen omakin etuaukionsa.

⁷⁶⁴ 15/42.

⁷⁶⁵ 21/42.

⁷⁶⁶ Kirjakka 1996, 257–258.

⁷⁶⁷ Suunnitelma 7.

⁷⁶⁸ Ks. esimerkiksi Nikula, Riitta 1988, 9□24 ja Wäre 1988, 44–56.

man eteen osoitettiin etuaukio; sen ja kirkon väli jäi puistoksi. Kirkon pohjoispuolen puistoakseli muuttui kokonaan kortteleiksi, jota halkaisevat kadut ottivat huomioon muun muassa perinteisen ja koko ajan paikallaan säilyneen pohjois-läntisen sisääntulotien eli suunnilleen nykyisen Sibeliuksenkadun-Porvoonkadun.

Neliönmuotoisen Kirkkopuiston lounais- ja luoteisosa pienenevät, nykyinen kaareva Kirkkokatu sai uomansa, ja nykyinen suomalaisen koulukeskuksen kortteli⁷⁷⁰ ulkoiset reunansa. Kirkon eteläpuolinen puisto muotoiltiin tukemaan jo rakennettua Lovenetskyn linnaa⁷⁷¹. Kirkkopuiston koillis- ja kaakkoiskulmaukset säilyivät entisen kokoisina, mutta kadut linjattiin niiden ja Kirkon välistä ja niiden luonnetta ohjattiin vapaamuotoisen istutuksen suuntaan. Välittömästi Kirkon itäpuolelle Jung esitti uudelleen vuoden 1857 kaavan mukaisen puukujan, jota ei kuitenkaan koskaan ollut istutettu; alue oli toteutettu toisen, ilmeisesti Basilierin vuonna 1861 suunnitteleman periaatteen mukaan⁷⁷². Itse toriaukiota olisi kaavan mukaan laajennettu Kirkon suuntaan, mahdollisesti markkinoiden tarpeiden takia. Puisto-osien puuistutukset osoitettiin edellisen asemakaavan tapaan vain yhtenä puurivinä alueiden reunoille.

Esplanadin itäpäässä muotonsa sai puiston muita pidempi osa eli nykyinen Kurkipuisto, kun Degerbynkadun ja Stolpenkadun välinen poikittaiskatu poistettiin. Stolpenkadun linjassa oli istutettu rantakatu, joka jatkui nykyinen Vanha ranta -kadun jälkeen tuossa vaiheessa jo rakennetun koulun⁷⁷³ itäpuolitse ja edelleen jokirantaa pohjoiseen. Sen itäpuolelle kaavoitettiin kenttä, joka olisi muodostanut myös Esplanadin itäpään. Tarkastelualueen länsipuolelle rautatiealueen taakse sijoitettuun esikaupunkiin esitettiin erillinen, Esplanadi-akseliin sijoitettu Uusikaupunki -nimisen esikaupungin tori.

Ks. kuva R8: Raatihuoneentori ja Esplanadi Jungin kaavassa.

Jungin asemakaavan mukaan toria olisi pidennetty kirkon suuntaan noin 45 metriä, jolloin sen kokonaismitat olisivat olleet noin 71 x 160 metriä ja se olisi ollut pinta-alaltaan noin 1,14 ha. Zuckerin mukaan analysoitaessa tori olisi muuttunut entistä vahvemmin kirkon dominoimaksi suuntautuneeksi aukioksi, kun Raatihuone olisi jäänyt pitkän torisivun toiseen reunaan. Laajentuva torialue olisi edellyttänyt jo lähes 400 ihmistä, ettei se Alexanderin mitoitusohjeen mukaan olisi tuntunut autiolta.

Paul Olssonin puistosuunnitelma 1917⁷⁷⁴

Osa Paul Olssonin suunnitelman eroista Jungin kaavaan nähden voidaan todeta pelkästään eri suunnitelmatasolle kuuluviksi täsmennyksiksi, mutta myös todellisia eroja on:

---

⁷⁶⁹ Sittestä ja Stübberistä enemmän *Päätöksissä*.

⁷⁷⁰ *Kohteet 11d-11h.*

⁷⁷¹ *Kohde 11b.*

⁷⁷² Istutussuunnitelma oli esitetty Basilierin allekirjoittaman kirkon asemapiirustuksen yhteydessä. Loviisan kaupunginarkisto.

⁷⁷³ *Kohde 5o.*

⁷⁷⁴ Suunnitelma 8.

suunnitelma sisälsi aineksia asemakaavan muuttamiseen. Näistä pääosan tavoitteena oli myötäillä jo rakentunutta tilannetta Jungin kaavaa enemmän. Torin ja Esplanadin päämittoihin Olssonin suunnitelma ei luonnollisestikaan puuttunut. Olsson otti voimakkaan kannan itse torialueen jäsennöintiin esittämällä sen keskelle pyöreää ja nurkkiin neliönmuotoisia, mahdollisesti istutettavia alueita. Tämä on ilmeisesti ainoa kerta, kun torille esitettiin keskeisaihetta, joka olisi muuttanut torin luonteen Helsingin Senaatintorin tapaiseksi⁷⁷⁵. Zuckerin mukaan tällaista kokonaisuutta olisi voitu arvioida suljetun ja suuntautuneen aukion lisäksi osittain myös ydinkeskeiseksi.⁷⁷⁶

Ks. kuva R9: Raatihuoneentori Olssonin puistosuunnitelmassa.

Rautatieaseman eteen suunniteltua aukiota Olsson pienensi Jungin kaavasta, ja esitti sen ja puiston väliin viisiosaisen pensasneliön. Kirkon ympärys muotoiltiin kahdeksankulmaiseksi, ja Kirkon itäpuolelle toteutettu katu- tai aukiotila säilyi ennallaan. Kirkon koillis- ja kaakkoispuoliset kulmapuistot saivat perusmuotonsa, johon kuuluu korttelin vieressä oleva katu toisin kuin Jungin kaavassa.

Torin itäpuoliset kaksi puiston osaa ovat Olssonin suunnitelmissa jo tuolloin toteutetun kaltaisia eli niissä on kuusi puuriviä. Degerbynkadun ja Stolpenkadun välinen, muita pidempi puiston osa sai suunnitelmassa merkittävän aseman: tälle tasaiselle alueelle suunniteltiin sitä reunustavien puurivien sisäpuolelle aluetta nurkista viistetyksi kiertävä puistokäytävä ja koko alueen keskelle erityinen alue kesäkukkia varten. Olssonin suunnitelma pitkulaisen puiston rakentamiseksi ja myös myöhempi toteutus tuovat muodoltaan mieleen Rooman *Piazza Navona*⁷⁷⁷. Esplanadin itäpään Olsson ratkaisi erottamalla Jungin mukaisesta urheilukentästä puistokadun levyisen osan ja jäsentelemällä ja artikuloimalla Esplanadin itäisen päätteen uudelleen.

Rakennusjärjestys uudistettiin pian asemakaavan jälkeen, ja se hyväksyttiin vuonna 1921 (RJ 1921). Torin ja Esplanadin ympäristössä sen rakentamista koskevat ohjeet eivät juuri muuttaneet tilannetta, mutta relevantti oli kuitenkin määräys, jonka mukaan jalkakäytävän tuli olla kuudennes katuleveydestä eli yleensä noin kolme metriä, torin pohjois- ja eteläreunassa kuitenkin vähemmän, koska katualueet olivat Esplanadin reunoilla kaapeampia eli noin 14-metrisiä⁷⁷⁸. Vuoden 1858 rakennusjärjestyksen mukaan vajaa kaksi metriä olisi riittänyt. Falckin mukaan jalkakäytäviä ei vielä 1800-luvun puolella olisi ollut kyllä rakennettukaan⁷⁷⁹. Larssonin asemakaavassa vuodelta 1925⁷⁸⁰ tapahtunut muokaus koski pääasiassa rautatien ja Myllyharjun väliin jäävää osaa Rauhalan kaupungin-

---

⁷⁷⁵ Senaatintorin keskelle pystytettiin Aleksanteri II:n muistomerkki vuonna 1894.

⁷⁷⁶ Keskeisaihe on torilla toki myöhemmin toteutunut joulukuusen muodossa joulun alla ja joskus muunkinlaisina pylväsaieheina kuten Rauhanfoorumin patsaana torin keskellä.

⁷⁷⁷ *Piazza Navona* on Rooman tunnetuimpia aukioita. Muodoltaan se on hyvin pitkulainen, mikä johtuu siitä että se on alun perin keisari Domitianuksen ensimmäisellä vuosisadalla rakennuttama stadion. Se, onko Olsson tavoitellut tällaista assosiaatiota, ei ole tiedossani, mutta on ilmeistä, että *Piazza Navona* on ollut hänelle tuttu.

⁷⁷⁸ Kadut on toteutettu niin, että jalkakäytävä on noin kaksi metriä ja ajorata noin kymmenen metriä.

⁷⁷⁹ Falck, 137.

⁷⁸⁰ Suunnitelma 9.

osasta, jonka katuja suoristettiin⁷⁸¹. Esplanadin ja torin alueella ainoa muutos Jungin kaavaan tuli kirkon itäpuoliselle alueelle, joka esitettiin jo toteutuneella tavalla kuten Olssonin suunnitelmassakin, torialueen koko mukaan lukien. Esplanadin itäpäässä urheilukenttä oli samanlainen kuin Jungin kaavassa, eli Olssonin suunnitelmaan sisältynyt muutosehdotus ei edennyt asemakaavaksi saakka.

1950-luvun ja 1960-luvun suunnitelmia⁷⁸²

Haasteeksi sotien jälkeiselle kaavoitukselle muodostui Esplanadin länsipää, jossa pääakseli kohtasi rautatien ja aseman. Autoliikenne oli jo Jungin kaavan mukaan vakiinnutettu vanhaan, nykyisen Sibeliuksenkadun uomaan, mikä ilmeisestikin oli riittämätön järjestely pidemmällä aikavälillä. Ratkaisuna ongelmaan nähtiin ohitustie, jota Brunila oli ilmeisesti suunnitellut kaupungin pohjoispuolelle sekä läpikulkuväylän parantaminen, jota kaupunginjohtaja Helge Björklund esitti vuonna 1957⁷⁸³. Björklundin ehdotuksen mukaan Esplanadia olisi jatkettu lännessä suoraan, ilmeisesti sillalla asema-alueen yli nykyisen Valkon tien risteykseen ja idässäkin lahden pohjukan yli Määrilahden risteykseen asti. Kummassakin risteyksessä olisi ollut kiertoliittymä. Björklund perusteli suunnitelmansa sisäänajotien uudistamisesta vähintään lykkäävänä vaihtoehtona ohitustielle⁷⁸⁴, ja sellaisena sen perusajatuksia ymmärrettiin ilmeisesti jatkossakin. Lyhennetyssä muodossa sisääntulotie valmistui vuonna 1973 ja ohiajotie vuonna 1989 eli ”lykkäystä” tuli yhteensä kolmisenkymmentä vuotta. Ilmeisesti Björklundin äärimmäisen monumentalistinen esplanadiajatus, jonka mukaan Esplanadi olisi kokonaisuudessaan ollut kaikkiaan lähes kaksi kilometriä pitkä, ei saanut laajempaa kannatusta, ja jatkosuunnitelmat olivat vaatimattomampia. Itäpäässä tyydyttiin siihen, että Esplanadi päättyy Loviisanlahteen. Länsipäässä Esplanadin kaksi ajorataa pyrittiin yhdistämään Kirkon kohdalla yhdeksi. Tällainen tavoite oli nähtävissä jo A. O. Bengtsin laatimassa yleiskaavaluonnoksessa vuonna 1961⁷⁸⁵.

Lopputuloksena Esplanadin länsipään järjestelyistä on kiteytyneenä Bengtsin asemakaavassa⁷⁸⁶. Sen mukaan pääliikenneväylä johdettiin lännessä suoraan Kirkkoa kohti, mikä merkitsi muun muassa ”tarpeettomaksi” käyneen Rautatieaseman jäämistä tien alle samalla tavalla kuin Björklundin luonnoksessa sekä niin sanotun *drive-in-church* -vaikutelman vahvistumista entisestään⁷⁸⁷. Ohjeellisin viivoin esitettiin, että lännessä tuleva tie olisi yksiajoratainen, haarautuisi ennen Kirkkoa symmetrisesti ja muodostaisi Kirkon ympärille kiertoliittymän eli liikenneympyrän, johon ovat kadut kohdallaan liittyisivät. Näin autoliikenne dominoi sekä Kirkon ympäristöä että myös sen etuaukiota. Tästä ja myös sitä edeltäneistä kirkon edustaa koskevista suunnitelmista voi päätellä, että Kirkon sisäänkäyntialuetta ei pidetty erityisen arvokkaana kaupunkitilana, vaan sitä pyrittiin hyödyn-

---

⁷⁸¹ Sirén 1995, 336.

⁷⁸² Suunnitelmat 10–12.

⁷⁸³ Suunnitelma 10.

⁷⁸⁴ Loviisan Sanomat 30.3.1957. Ohiajotie toteutettiin paljon myöhemmin ja avattiin liikenteelle 25.10.1989 (Loviisan Sanomat 24.10.1989). Ohiajotien lykkääminen oli ollut kaupungin intressissä jo vuonna 1930-luvulla, jolloin päädyttiin Mannerheiminkadun jatkamiseen itään päin. (Sirén 1995, 269)

⁷⁸⁵ Loviisan Sanomat 7.3.1961.

⁷⁸⁶ Suunnitelma 12.

⁷⁸⁷ Myös vanha sisääntulotie johti vinosti Kirkkoa kohti, mutta uusi kohtisuoraan ja lisäksi paljon leveämpänä.

tämään maksimaalisesti liikenteen tarpeisiin. Ilmeisesti liikenteen ohjaus on ollut syynä siihenkin, että puistikon Kirkon puoleisissa nurkissa olevat viisteet esitettiin oikaistaviksi.

Itse torialue jäsennöitiin Raatihuoneen suhteen symmetrisesti niin, että kummallekin reunalle tuli pysäköintialueet Aleksanterinkadun ja Kuningattarenkadun varteen. Kaavan mukaan ajoväylää olisi kavennettu ja pysäköintiä sijoitettu sen molemmin puolin siten, että torin puoleiset alueet olisivat olleet leveämmät ja puiston puolella ilmeisesti koh-tisuora tai vino pysäköinti suoraan ajoväylältä. Jalkakäytävää olisi pitänyt siirtää autojen tieltä. Aukion keskelle jäi varsinainen torialue, joka oli lähes neliönmuotoinen ja mitoit-taan noin 50 x 58 metriä eli pinta-alaltaan noin 2 900 m². Se edellyttää Alexanderin mi-toitusohjeen mukaan paikalle noin sataa ihmistä, ettei se vaikuttaisi autiolta. Pysäköinti-alueet eivät kuitenkaan muodosta selvää tilallista rajausta tälle torin osalle.

Ks. kuva R10: Raatihuoneentori Bengtsin asemakaavassa.

Zuckerin torityyppien kannalta Bengtsin suunnitelma ei muuttanut torin tilannetta enti-sestään.

Tärkeä piirre Bengtsin kaavoissa oli varsinaisen asemakaavallisen rakennussuojelun aloittaminen alueella. Niissä säilytettäväksi merkittiin kaikki toriin rajoittuvien tonttien päärakennukset eli Raatihuone sekä kuusi kauppiaspalatsia ja Kirkko⁷⁸⁸. Asiallisesti niis-sä vahvistui kuitenkin vain se kanta, joka oli otettu jo vuonna 1958 vahvistetussa raken-nusjärjestyksessä RJ 1958. Sekä rakennusjärjestyksen RJ 1958 että Bengtsin asemakaa-vojen suojelumääräyksiä voi luonnehtia pääasiassa ”ehdollisiksi”. Rakennusjärjestykses-sä Raatihuone oli kuitenkin poikkeus eräiden toriympäristön ulkopuolella olevien raken-nusten ja rakennelmien⁷⁸⁹ ohella. Niistä todettiin selkeästi, että ne on otettu ”*kaupungin erityiseen suojelukseseen*” ja että ”*jos maistraatti havaitsee, että muutostyöt tulisivat turme-lemaan mainittuja rakennuksia, on rakennuslupa kiellettävä*”. Lähiympäristöä – myös Kirkon osalta – koski sama määräys, jos ne ”*eivät sopeudu kysymyksessä oleviin raken-nuksiin tai häiritsevät kokonaisvaikutusta*”.⁷⁹⁰ Kauppiaspalatsien tonteilla⁷⁹¹ muutoksia ja uudisrakentamista ohjattiin varsin yksityiskohtaisilla ohjeilla. Tavoitteena oli tässäkin viime kädessä vanhan kaupungin rakennusarvojen suojelu:

*”Jos maistraatti havaitsee, että vanhan kaupungin kauneusarvot rakennustoi-menpiteen johdosta joutuisivat vaaraan vähentyä tai tuhoutua, tai, että raken-nusyritys saattaisi turmella tai hävittää kaupunginosan vanhanaikaisen leiman, on lupa kysymyksessäolevaan toimenpiteeseen kiellettävä.”*⁷⁹²

Rakennusjärjestyksessä määriteltiin yleensä myös sallittu rakentamisen määrä eli raken-nusoikeus, mutta toriympäristö jäi muiden erityiskohteiden ohella vaille tätä määrittelyä.

---

⁷⁸⁸ Kohteet 1–3, 4, 7–12.

⁷⁸⁹ Komendantintalo, linnakkeet Ungern ja Rosen sekä kasarit, kaikki Ehrensvärdin suunnitelmien (2A, 2C) mukaisia.

⁷⁹⁰ Loviisan kaupunki, 39.

⁷⁹¹ Kohteet 4, 7, 8, 9, 10 ja 12.

⁷⁹² Loviisan kaupunki, 39.

Uutena elementtinä rakennusjärjestykseen RJ 1958 verrattuna oli kummassakin kaavassa Muinaistieteellisen toimikunnan lausunto ja myöhemmässä lisäksi ennallistamistavoite. Säilytettäväksi tarkoitettut rakennukset merkittiin Bengtsin kaavoissa kirjaimella h, jonka selitys oli eri kaavoissa hieman erilainen:

11.11.1965 vahvistettu kaava, jolla suojeltiin kohteet 11a, 12, 1–3 ja 4:

"h = Merkitty rakennus on historiallisesti arvokas tai leimaa antava vanhalle kaupunkimiljöölle ja katukuvulle. Mikäli rakennus aiotaan purkaa tai muuttaa, on asiasta hankittava Muinaistieteellisen toimikunnan lausunto."

1.6.1966 vahvistettu kaava, jolla suojeltiin kohteet 7–10:

"h = Merkitty rakennus on historiallisesti arvokas tai leimaa antava vanhalle kaupunginmiljöölle ja katukuvulle. Rakennus on pyrittävä säilyttämään tai palauttamaan sen entiselleen mikäli myöhemmät muutokset ovat muuttaneet sen alkuperäistä asua. Mikäli rakennus pakoittavasta syystä kuitenkin aiotaan purkaa, on asiasta hankittava Muinaistieteellisen toimikunnan lausunto."

Annariitta Falck esitti diplomityössään 1964⁷⁹³ läntisen kiertoliittymän siirtoa Kirkon ympäriltä sen ja radan väliin sekä kiertoliittymää myös itäpäähän Gymnasiumin kohdalle. Suojeltavien rakennusten osalta Falckin ehdotus oli toriympäristön osalta samanlainen kuin Bengtsin kaava. Olennainen ero tässä suhteessa oli se, että Falck nosti esille mahdollisuuden Loviisan historiallisen kaupungin, erityisesti niin sanotun Alakaupungin laajamittaisesta säilyttämisestä yksittäisten rakennusten asemesta.⁷⁹⁴

Myöhemmät suunnitelmat

Pääasiassa 1970-luvun loppuun ja 1980-luvun alkuun ajoittuneen, Marja Pekkalan ja Elmar Badermannin vetämän uuden asemakaavoitusvaiheen ydin oli rakennussuojelussa Raatihuoneentorin ja Suolatorin välisellä alueella, mutta sen yhteydessä suojeltiin useita rakennuksia myös Esplanadin ympäristössä. Toisin sanoen se jatkoi Bengtsin kaavoissa aloitettua suojeluprosessia. Toria ympäröivän alueen voimassa olevat asemakaavat ovat edelleen tuolta ajalta. 1990-luvulla asemakaavaa muutettiin suojelemaan suuntaan myös suomalaisen koulukeskuksen korttelissa⁷⁹⁵ ja ns. valtion korttelissa⁷⁹⁶. Tärkeä Pekkalan suunnitelmista varsinaisella torialueella oli vuoden 1976 torin kiveyssuunnitelma, jolla täsmennettiin Bengtsin kaavassa esitetyn suunnitelman arkkitehtoninen muoto pysäköinnin ja muiden toimintojen kesken sekä ratkaistiin toteutuksen tekniikka.

Ks. kuva R11: Vuoden 2007 asemakaavatilanne Raatihuoneentorilla.

Keskustan vuonna 2001 hyväksytyn oikeusvaikutteisen osayleiskaavan⁷⁹⁷ painopiste oli edelleen rakennussuojelussa, mutta torin tuntumassa siihen liittyi myös liikennealueiden

⁷⁹³ Suunnitelmat 11A ja 11B.

⁷⁹⁴ Falck, 153–174.

⁷⁹⁵ Kohteet 11d–h.

⁷⁹⁶ Kohteet 5b–c.

⁷⁹⁷ Suunnitelma 14.

uudelleenjärjestelyä ja muita keskustan kehittämistavoitteita. Brandensteininkadun varteen sijoitettu kevyen liikenteen väylä sekä Kuningattarenkadun ja Aleksanterinkadun muuttaminen kävelypainotteisiksi kaduiksi edellyttäisivät katutilan uudelleen jäsentelyä. Esplanadin itäpäähän osoitettiin myös erillinen ranta-aukio.

Loviisan keskustan liikenneturvallisuuden parantamissuunnitelma⁷⁹⁸ esittää ajoratojen kaventamista ja kevyelle liikenteelle varattujen alueiden laajentamista Esplanadin molemmin puolin sekä kävelypainotteiseksi esitetyillä Kuningattarenkadun ja Aleksanterinkadun torin ja Karlskrona-bulevardin välisillä osilla. Esplanadikatujen yksisuuntaistamiseen perustuva vaihtoehto muuttaisi myös kirkon länsipuolen katujärjestelyjä tekemällä siitä Kirkon suhteen symmetrisen.

b) Raatihuoneentorin rakentuminen

Torin ympäristö rakentui nopeasti vuoden 1857 asemakaavan mukaisesti. Välittömästi toria ympäröivien tonttien rakennukset valmistuivat vuosien 1861–1865 välisenä aikana ja monet muutkin palaneelle alueelle rakennetut talot suunnilleen samaan aikaan. Tämän jälkeen Loviisan rakentamisessa olikin melko pitkä hiljaisempi kausi. Katujen kunto parani Falckin mukaan vuoden 1855 palon jälkeisessä uudistumisvaiheessa vähitellen, mutta jalkakäytäviä ei vielä 1800-luvulla kuitenkaan rakennettu. Vanhoista valokuvista päätellen noin vuonna 1900 jalkakäytäviä oli kuitenkin ainakin Kuningattarenkadulla ja torin pohjois- ja eteläreunassa⁷⁹⁹. Lieneekin ilmeistä, että kaikkein keskeisimpiä jalkakäytäviä tehtiin jo samaan aikaan kuin toria ympäröiviä rakennuksia ja Esplanadin ensimmäisiä istutuksia eli 1860-luvulla.

Kadut kivettiin yleensä mukula- eli kenttäkiveyksellä. Loviisan torialuetta ei 1800-luvulla eikä 1900-luvun alkupuolella kivetty, vaan se oli hiekkapintainen. Itäpäässä hiekoitus oli ilmeisesti Suurtorin vanhan kiveyksen päällä. Mukulakivettyt ajoradat ja ainakin osittain laattakivettyt jalkakäytävät⁸⁰⁰ ympäröivät hiekkatoria joka puolelta. Sirénin mukaan kiveystyö jatkui myös Kuningattarenkadulla ja Aleksanterinkadulla vielä 1920-luvun loppupuoliskolla. Osa ennen paloa tehdyistä kiveyksistä säilyi edelleen käytössä.⁸⁰¹ Raatihuone sai ulkolyhdyn yhtenä kolmesta ensimmäisestä paikasta Loviisassa kahden koulun ohella 1880-luvulla. Vuonna 1892 päätettiin 90 öljylyhdyn hankkimisesta, ja vuonna 1907 katuvalaistus sähköistettiin.⁸⁰²

Ks. kuva R12: palon jälkeen toteutunut tori.

Tori rakentui vuoden 1857 asemakaavan mukaan siinä määrin, että siihen pätee sama Zuckerin mukainen tyypitys kuin suunnitelmaankin. Korkeus ja goottilainen tyyli tosin korostivat kirkon voimakasta asemaa aukion suuntaamisessa ehkä vielä enemmän kuin

---

⁷⁹⁸ Suunnitelma 15.

⁷⁹⁹ Sirén 1995, 342, 171, 93.

⁸⁰⁰ Niin sanottu tallinnan- tai räävelinkivi. Apteekkari Mether väitti jalkakäytäväkiistan yhteydessä 1933, että ainakin apteekin osalta kiveys olisi tehty jo 1860-luvun alussa. Ks. Sirén 1995, 349

⁸⁰¹ Sirén 1995, 335–336.

⁸⁰² Falck, 138.

kaavaa laadittaessa oli tavoiteltu. Torin ympärille ei myöskään istutettu asemakaavan mukaista puuriviä.

Toteutunut Raatihuoneentori on siis kadut mukaan luettuna mitoiltaan noin 71 x 119 metriä. Raatihuone pohjoisreunassa sekä eteläreunan kauppiaspalatsit ovat keskimäärin lähes 12 metriä korkeita, joten niiden suhde torin leveyteen on noin 1:6 eli klassisten ihanne-mittojen alarajan tuntumassa. Itä- ja länsipäässä aukiota rajaa Esplanadin puusto, jonka lehmukset täysikasvuisina ovat hyvinkin 20 metriä korkeita eli niiden suhde torin pituuteen on suunnilleen sama 1:6. Kirkon torni nousee noin 50 metrin korkeuteen, ja sen etäisyys torin vastakkaiseen laitaan on parisataa metriä eli tämä suhde on noin 1:4. On siis todettavissa, että myös Raatihuoneentori on juuri ja juuri klassisten tavoitteiden puitteissa tilallisuuteen liittyvien mittasuhteiden osalta. Tilavaikutelmaa parantaa lisäksi Brinckmannin ja Strengellin korostama rakennuskannan yhtenäisyys.

1900-luvun alussa toriympäristössä oli jälleen vilkas talonrakennuskausi⁸⁰³. Kunnallistekniikan uusi ”rakentamisbuumi” alkoi pian sen jälkeen ja jatkui 1960-luvulle saakka. Asfaltointia lienee käsitelty Loviisassa ensimmäisen kerran vuonna 1929, kun se esitettiin betonilaattojen vaihtoehtona jalkakäytävien kattamisessa⁸⁰⁴. Vuonna 1953 hyväksyttiin mittava asfaltointiohjelma, jonka mukaan muun muassa toriympäristön kadut korjattiin ja päällystettiin vuoteen 1962 mennessä. Työn yhteydessä uusittiin myös vanhoja jalkakäytäviä.⁸⁰⁵ Mannerheiminkatu saatiin valmiiksi ”linja-autoasemalta Laborin nurkalle” eli Kirkon kohdalle syksyllä 1957. Tuolloin Mannerheiminkadun vuorokausiliikenteeksi laskettiin 860 ajoneuvoa eli noin kymmenesosa nykyisestä.⁸⁰⁶

Torin kiveäminen oli esillä ainakin vuonna 1954, jolloin sitä päätettiin lykätä⁸⁰⁷. Vuonna 1965 kaupunginvaltuusto päätti äänin 13–6, että tori asfaltoidaan, vaikka Museoviraston edeltäjä Muinaistieteellinen toimikunta oli puoltanut luonnonkiveä⁸⁰⁸. Torin paikoitukseen varattuja osia asfaltoitiinkin kesällä 1965, mutta varsinaisen torialueen päällystämisen toteutettiin vasta kesällä 1976 siten, että työ valmistui syysmarkkinoille⁸⁰⁹. Asfaltointi ja kiveys toteuttivat pääpiirteissään Bengtsin asemakaavaa eivätkä muuttaneet torin tyyppiä Zuckerin tyypittelyn tai Alexanderin mitoitusohjeen kannalta. Kaavasta poiketen Aleksanterinkadun ja Kuningattarenkadun ajoväylät jäivät entiselleen, eikä puiston puoleisia pysäköintialueita toteutettu, vaan sinne jäi vain mahdollisuus kadunvarsipysäköintiin. Myös Kirkkoaukion itäreunassa olevat puiston viisteet jäivät entiselleen.

Esplanadi-puisto istutettiin Mariankadulle ja Kirkolle saakka jo 1860-luvulla⁸¹⁰, Degerbynkadulle saakka vuosina 1904–05 ja Kirkon ja aseman väliltä 1910-luvulla⁸¹¹. Degerbynkadulta itään Esplanadia saattoi jatkaa vasta vuonna 1933, kun kaupunki oli ostanut

---

⁸⁰³ Ks. talojen rakentuminen jäljempänä.

⁸⁰⁴ Sirén 1995, 349.

⁸⁰⁵ Loviisan Sanomat 12.5.1962.

⁸⁰⁶ Loviisan Sanomat 5.9.1957.

⁸⁰⁷ Loviisan Sanomat 30.11.1954.

⁸⁰⁸ Sirén 1995, 349.

⁸⁰⁹ Loviisan Sanomat 5.10.1976. Valmistumista koskevat tiedot vaihtelevat. Torivalvojan mukaan työ valmistui vasta 19.11.1976 (Loviisan Sanomat 19.12.2006).

⁸¹⁰ Cederlöf, 22; Pohjola, 14.

⁸¹¹ Sirén 1995, 160–161.

alueen Johanssonin kuolinpesältä⁸¹². Istutuskuntoon alue saatiin vuonna 1938, ja loka-kuussa sinne istutettiin lehmuksia. Vuonna 1938 oli tarkoitus toteuttaa myös suihkukaivo ja kukkia Olssonin suunnitelman mukaisesti⁸¹³. Kurkipuistoa istutettiin edelleen 1940-luvun lopulla⁸¹⁴. Liikuntahallin kohdalla oleva Esplanadin itäisin osa oli hiekkakenttää vielä 1980-luvun alussa. Alueelle rakennettiin myös isohko kioskirakennus⁸¹⁵ ennen sen istuttamista 1980-luvun alkupuolella. Pohjolan mukaan ”... puisto toteutettiin vaatimat-
tomasti reunustamalla se yksinkertaisin lehmusrivein ja istuttamalla kioskin ympäristöön koristepensaita.”⁸¹⁶. Badermannin mukaan puisto toteutettiin kuitenkin hänen laatimansa asemakaavan sekä René Bergin puistosuunnitelman mukaan⁸¹⁷. Pääosa Esplanadista on istutettu kuudella lehmusrivillä, mitä Badermann arvioi ainutlaatuisiksi maassamme⁸¹⁸. Degerbynkadusta itään Kurkipuiston kohdalla ja sen itäpuolella puurivit on kuitenkin vain alueen reunoilla.

Ensimmäinen näkyvä taideteos alueella oli vuonna 1928 rakennettu vuoden 1918 kapinan kukistamisen muistomerkki eli Vapaudenpatsas⁸¹⁹ torin länsipuolella⁸²⁰. 1960-luvun alussa vastakkaiselle puolelle toria pystytettiin ankkuri⁸²¹. Myös muualle Esplanadin alueelle pystytettiin veistoksia: Kurkikaivo rakennettiin vuonna 1950 Linja-autoaseman kohdalle, Jacob Forsellin rintakuva pystytettiin Kirkon pohjoispuoliseen puistoon vuonna 1951⁸²², Jean Sibeliuksen rintakuva pystytettiin vuonna 1964 symmetrisesti sen länsipuolelle⁸²³ ja kirkon eteläpuolinen puiston suihkukaivo toteutettiin istuttamisen yhteydessä vuonna 1958⁸²⁴. Kurkikaivon lahjoitti loviisalainen suurliikemies Ragnar Nordström ja sen teki Jussi Mäntynen⁸²⁵. Nordström luovutti Kurkiveistoksen kaupungille 25.8.1950⁸²⁶. Kurkikaivon ympäristö muodostui myös erilaisten tapahtumien paikaksi: lapsille se on luonnollinen kiinnostuksen kohde⁸²⁷, ja viereisen ruotsinkielisen Gymnasiumin ylioppilaat kuvauttavat itsensä lakkiaispäivänä Kurkikaivolla. Kurkikaivon pohja uusittiin kesällä 1966⁸²⁸.

1990-luvun lopulla Loviisassa toimiva ydinvoimalayhtiö (IVO/Fortum) lahjoitti torin ja Degerbynkadun väliselle alueelle uuden puistovalaistuksen, jonka toteutus ylös puihin suuntautuvine valokiilloineen herätti vilkasta keskustelua. Valaistus on kuitenkin käytössä edelleen hieman muunnetussa muodossa. Joulukuusi on tärkeä fyysinen elementti Lovii-

⁸¹² Loviisan Sanomat 20.6.1933.

⁸¹³ Loviisan Sanomat 18.10.1938.

⁸¹⁴ Pohjola, 31.

⁸¹⁵ Kohde 51.

⁸¹⁶ Pohjola, 31.

⁸¹⁷ Badermann, Loviisan Sanomat 10.4.1986.

⁸¹⁸ Badermann, Loviisan Sanomat 10.4.1986.

⁸¹⁹ Muistomerkkikokonaisuuden suunnittelivat arkkitehtipariskunta Hilding Ekelund ja Eva Kuhlefelt-Ekelund [(1892–1984), loviisalaissyntyinen arkkitehti, TKK 1916]. Veistoksen koristeena on kuvanveistäjä V. Janssonin kypäräaihe. Veistos valmistettiin Immo Marttisen kiviveistämössä Loviisassa. (Loviisan Sanomat 13.4.1928)

⁸²⁰ Loviisan Sanomat 13.4.1928.

⁸²¹ Loviisan Sanomat 23.5.1961.

⁸²² Loviisan Sanomat 25.8.1951.

⁸²³ Sirén 1995, 375.

⁸²⁴ Pohjola, 31.

⁸²⁵ Mäntynen, Jussi, kuvanveistäjä, professori (1886–1978)

⁸²⁶ Loviisan Sanomat 29.8.1950.

⁸²⁷ Loviisan Sanomat 3.8.1963.

⁸²⁸ Loviisan Sanomat 7.6.1966.

san torilla samoin kuin muuallakin Pohjois-Euroopassa. Sitä kutsuttiin ”perinteiseksi” jo vuonna 1961, jolloin se tuotiin paikalleen torin keskelle 4.12.⁸²⁹ Sirénin mukaan perinne pystyttää kuusi torin keskelle ja sytyttää sen kynttilät Lucian päivänä on peräisin 1950-luvun alkupuoliskolta⁸³⁰. Joulukuusi vastaa kausiluonteisesti Olssonin vuonna 1917 laatimassa suunnitelmassa esitettyä torin keskeisaihetta⁸³¹. Elokuussa pidettävän Rauhanfoorumin salko on toiminut vastaavana korosteena 1990-luvulta alkaen.

Vesijohtoverkoston piiriin torin seutu pääsi vasta vuonna 1938, silloinkin vain Alakau-pungin Suolatorin kaivosta vedettyyn linjaan. Vuosina 1950–51 rakennettiin yhteydet nykyisinkin käytössä oleviin pohjavesilähteisiin. Viemäriin aluetta alettiin liittää vuodes-ta 1924 alkaen.⁸³² Aluksi viemäri johdettiin ajalle ominaiseen tapaan suoraan Loviisan-lahteen.

c) Symbolisia piirteitä Raatihuoneentorin suunnittelussa ja toteutuksessa

Symboliikka näyttää Raatihuoneentorin rakennetussa ympäristössä paljon vahvemmalta kuin sen edeltäjän Suurtorin alueella. Raatihuoneella on kiistaton paikka vallan keskuk-sena, mutta myös Kirkon sijainnissa voi nähdä valtasymboliikkaa: 1800-luvun puolivä-lissä kirkko oli myös keskeinen vallankäyttäjä varsinkin paikallisyhteisöissä. Erityinen merkitys oli kirkon sijoituksella. Kirkolla ei aiemmissa kaavoissa ollut kovin keskeistä asemaa, mutta nyt siitä tehtiin kaupungin ykkösrakennus Helsingin Tuomiokirkon ta-paan. Kummassakin tapauksessa kirkon ja torin välistä suhdetta voi rinnastaa Ateenan pariin *akropolis-agera*⁸³³.

Myös suurkauppiaiden uudet palatsit nostivat koko alueen statussymboliikan uudelle ta-solle. Ero muuhun kaupunkirakentamiseen kasvoi räjähdysmäisesti, kun klassistiset kivi-talot nousivat torin ympärille. Statussymboliikkaa liittyi tietysti myös Raatihuoneeseen ja Kirkkoon. 1900-luvun alkupuolella toteutuneet laajennukset ehkä vielä lisäsivät torin suhteellista statusarvoa, mutta myöhemmin tilanne on talojen osalta tasoittunut, kun ym-päröivä puutalokaupunki on osittain muuttunut järeämmäksi kivikaupungiksi.

Toriin ja sen rakennuksiin, erityisesti Kirkkoon ja Raatihuoneeseen ja mahdollisesti myös Postiin on liittynyt yhteisöllistä identiteettisymboliikkaa samalla tavalla kuin Suur-torinkin aikaan. Viitesymboliikkaa ja assosiativista symboliikkaa on ennen muuta ra-kennusten muodoissa ja tyyllillisissä piirteissä, kirkon gotiikassa ja muiden talojen klas-sistisissa muodoissa, joita kuvaan tarkemmin rakennuksia käsittelevässä kohdassa. Myös torin 1970-luvun puolivälissä tehty anakronistinen, ”vanhanaikainen” nupukiveys voi-daan nähdä viitesymboliikan ja assosiativisen symboliikan kannalta. Se viittaa aikaan,

---

⁸²⁹ Loviisan Sanomat 5.12.1961.

⁸³⁰ Sirén 1995, 383.

⁸³¹ Kuusi on myös Helsingin Senaatintorilla, mutta sen paikka ei vaikuta luonteelta torin keskellä olevan Aleksanteri II:n patsaan ja Suurkirkon portaiden välissä.

⁸³² Sirén 1995, 334.

⁸³³ Klingen mukaan Helsingissä kalliolle rakennettu Nikolainkirkko ”...dominoi kaupunkikuvaa kaikilta suunnilta... Kalliosta suurine valoisine temppeleineen tuli eräänlainen Akropolis kreikkalaiseen tyyliin rakennetussa ’uudessa Aleksandriassa’”. (Klinge 1997, 63)

jolloin Raatihuoneentorin päärakennuksia voi kuvitella rakennetun, ja assosioi perinteiseen kaupunkiin.

Assosiativinen symboliikka on ilmennyt myös uuden ja vanhan ”taistelussa” merkittävien muutosten yhteydessä. Näyttää siltä, että sen kummemmin 1900-luvun alun perinteiset lisärakennukset⁸³⁴ ja jugend -henkiset täydennykset⁸³⁵ kuin 1920-luvun klassistiseen tyyliin toteutetut laajennukset ja muutokset⁸³⁶ eivät herättäneet ainakaan julkisuudessa näkyvää kritiikkiä. Myös modernistinen, 1960-luvun lähinnä konstruktivistinen uudisrakentaminen torin kaakkoisnurkassa 1960-luvun puolivälissä ja vastaavanhenkisen, hyvin pelkistetyn R-kioskin sijoittaminen vanhan ”mutterikioskin” paikalle torin koillisnurkkaan toteutuivat ilman suurempaa kiistaa. Samoin keskeisten rakennusten suojeleminen rakennusjärjestyksessä RJ 1958 ja asemakaavassa 1960-luvulla näyttäisi sujuneen varsin yksimielisesti. Näkyvimmit mielenilmaisut rakennusten purkamista vastaan ovat tarkastelualueella liittyneet Rautatieasemaan (*kohde 11j*) 1970-luvun taitteessa sekä Almin taloon (*kohde 11f*) viime vuosina. Asemarakennuksen purkuun uuden sisääntulotien alta ei tosin millään valtuustoryhmällä ollut sanomista vuonna 1969⁸³⁷, mutta kansalaismielipidettä edusti lähes 3 000 nimen adressi aseman puolesta⁸³⁸. Almin talo on ehdollisesti suojeltu 1990-luvun asemakaavassa, mutta kaupunki on tehnyt päätöksen talon purkamisesta⁸³⁹. Purkupäätös ei saanut lainvoimaa, ja vuosina 2006–2007 on ollut vireillä talon siirtäminen johonkin väljempään paikkaan, mahdollisesti Tullisillan alueelle.

Torin kiveäminen oli sen sijaan huomattava keskustelukysymys, jossa hyvin tärkeä ellei ratkaiseva näyttäisi olleen ulkopuolisen tahon eli Muinaistieteellisen toimikunnan kannanotto. Jonkinlaista keskustelua syntyi myös Säästöpankin tyyliään modernistisesta, ehkä ”neoplastiseksi”⁸⁴⁰ tulkittavasta uudisrakentamisesta torin lounaisnurkkaan 1990-luvun taitteessa. Siinäkin merkittävä tekijä oli Museoviraston edustajien kanta.

B Talot

a) Raatihuoneentorin talojen toteutuminen

Suurpalo 1855 ja nopea uudelleen rakentuminen sen jälkeen 1859–65

Vuoden 1855 suurpalossa tori ympäristö tuhoutui kokonaan, ja myös omistustilanne järjestettiin uudelleen uuden asemakaavan pohjalta. Seuraavassa taulukossa on esitetty

---

⁸³⁴ Kohteet 8 ja 9.

⁸³⁵ Kohteet 7 ja 1–3b.

⁸³⁶ Kohteet 9 ja 12.

⁸³⁷ Loviisan Sanomat 23.12.1969

⁸³⁸ Loviisan Sanomat 29.1.1970

⁸³⁹ Purkamispäätös on tehty alun perin minun esittelystäni toukokuussa 1999. Päädyin teknisen palvelukeskuksen päällikön asemassa esittämään purkamista rakennuksen luonteen vastaisen ympäristön, huonon kunnon, myöhemmin tehtyjen laajojen korjausten sekä koulukeskuksen tarpeisiin nähden heikon käyttökelpoisuuden perusteella. Suojelun puolesta puhuivat muun muassa rakennuksen ikä, puhdas tyyli sekä suunnittelijahistoria.

⁸⁴⁰ Ks. *Päätökset*, kohta *Kaupunkirakennustaide*.

omistajat 1859 jälkeen saman numeroinnin mukaan kuin ennen paloa sekä 1859 pidetyissä huutokaupoissa tonteista maksetut hinnat⁸⁴¹.

numero	osoite	ostaja 1859 huutokaupoissa	huutokauppahinta
1-3 II:52 106:52	Mannerheiminkatu 4	Kaupunki	
4 II:72 201:69	Mannerheiminkatu 6 Kuningattarencatu 15	kauppias G. Terichoff	25,00 ruplaa
5-6 puistoa		Kaupunki	
7 II:71 304:65	Brandensteininkatu 15 Kuningattarencatu 13	kauppias P. Terichoff	100,00
8 II:53 303:1,2	Brandensteininkatu 13 Kuningattarencatu 16	varakonsuli J. Björkstén	100,00
9 II:42 303:7	Brandensteininkatu 11 Aleksanterinkatu 5	kauppias C. G. Majander	50,00
10 II:35 302:35	Brandensteininkatu 9 Aleksanterinkatu 6	apteekkari A. W. Björklund	25,00
11 puistoa		Kaupunki	
12 II:34 105:34	Mannerheiminkatu 2 Aleksanterinkatu 8	kauppias C. Golovzoff	20,00
13-15 torialuetta		Kaupunki	

Mielenkiintoista on se, että torin viereisistä tonteista ei suinkaan maksettu kalleimpia hintoja. Tämä johtui luultavasti siitä, että vuoden 1858 rakennusjärjestyksen mukaan tonteille tuli rakentaa kivitaloja, kun muualla keskustassakin yksikerroksiset puutalot olivat mahdollisia. Huutokaupoissa korkeimpia hintoja, noin 350 ruplaa, maksoivat nykyisen käräjäoikeuden eteläpuolinen tontti (silloinen tontti II:36, kauppias A. G. Hamberg), sitä vastapäätä oleva nykyisen S-osuusliikkeen tontti (II:41, kauppias G. G. Söderholm, joka osti myös eteläpuolisen tontin II:40 hintaan 304 ruplaa), Forumin eteläpuolinen tontti (II:54, varakonsuli A. Gratschoff), hotelli Degerbyn tontti (II:70, kauppias E. Unonius) sekä entinen Alkon tontti Karlskrona-bulevardin kulmassa (II:69, kauppias C. J. Sjöfelt).⁸⁴²

Suurpalon jälkeen syntyneitä rakennuskantaa on arvioitu erillisissä tutkimuksissa⁸⁴³. Keskeistä sille oli Chiewitzin arkkitehtitoimiston suuri osuus: Raatihuoneen ja Seura-

⁸⁴¹ Bergholm, Synnöve 1988, 91–92.

⁸⁴² Bergholm 1988, 91–92

⁸⁴³ Bergholm 1986 ja 1988; Oksanen; Junell.

huoneen Chiewitz oli suunnitellut jo ennen paloa, ja ne rakennettiin Julius Basilierin⁸⁴⁴ johdolla uuden asemakaavan mukaisesti, Seurahuoneen paikkaa tosin muuttaen. *Kohteet 7, 9 ja 12* suunnitteli ilmeisesti itse Chiewitz, *kohteen 8* Basilier⁸⁴⁵ ja *kohteen 10* Frans Lüchou⁸⁴⁶. Chiewitz suunnitteli myös Esplanadin varren *kohteet 5a ja 5u*. Nykyisen Apteekin eli *kohteen 4* suunnitteli paikallinen monitoimimies, varsinaisesti kultaseppä Anders Felixzon⁸⁴⁷.

Raatihuone⁸⁴⁸ ei Liliuksen mukaan jatkanut enää aiempien raatihuoneiden perinnettä vaan edusti jo uutta arkkitehtuuria⁸⁴⁹. Siihen tuli muun muassa raastuvanoikeuden ja maistraatin tarpeisiin yläkertaan 12 huonetta ja alakertaan muun muassa paloaseman ja poliisin tarpeisiin 11 huonetta. Synnöve Bergholmin mukaan Chiewitzin suunnittelema Raatihuone on rauhallinen ja harmoninen ja edustaa uusklassistista tyyliä, jossa on romanttisia ja uusgoottilaisia vaikutteita. Puisesta Seurahuoneesta⁸⁵⁰ hän korostaa Chiewitzin alkuperäisen Kuningattarenkadun puoleisen pääjulkisivun pystyjakoja liseenein kokonaan ikkunoista muodostuviin julkisivun osiin. Chiewitzin alun perin suunnittelemaa ja Basilierin pienentämää uusgoottilaista tiilikirkkoa⁸⁵¹ hän kuvaa uusgotiikan tyyppiesimerkiksi, joka muistuttaa Porin ja Uudenkaupungin kirkkoja.

Yksityisten liikemiespalatsien arkkitehtuurissa – myös Felixzonin suunnittelemassa nykyisessä Apteekissa⁸⁵² – on Bergholmin mukaan paljon samoja piirteitä kuin Raatihuoneessa. Tyypillistä on torille päin kokonaan tai osittain rustikoitu ensimmäinen kerros ja sileäksi rapattu, ”empiren tyyliin” hieman korkeampi kerros sekä vaakalistoitukset kerrosten välissä⁸⁵³ ja räystäällä⁸⁵⁴. Basilierin suunnittelema Björksténin palatsi⁸⁵⁵ muistuttaa eniten Raatihuonetta ja on nähtävissä tavallaan sen vastapainona torin vastakkaisella puolella. Entinen Apteekki⁸⁵⁶ on Bergholmin arvion mukaan säilynyt lähes alkuperäisenä, kun taas nykyisessä Postin talossa⁸⁵⁷ on jäljellä hyvin vähän alkuperäistä.⁸⁵⁸

Liikepalatsien rakenne oli kulmataloissa keskenään samanlainen: torikulmassa oli liiketila ja sen yläpuolella sali. Torin eteläreunan palatseista Björksténillä ei ollut puotia, koska hän ei harjoittanut vähittäiskauppaa, Majanderin puoti⁸⁵⁹ aukesi suoraan torille päin. Kaikissa rakennuksissa toinen kerros on ensimmäistä korkeampi pääkerros eli *piano nobile*. Taloissa oli toiminnallisia, rakenteellisia ja arkkitehtonisia uutuuksia, joista Bergholm mainitsee tarkoituksenmukaisen huonejaon, wc:t ja kylpyhuoneet, vaate- ja tarjoiluhuo-

---

⁸⁴⁴ Basilier, Julius (1834–1905), pätevätyö arkkitehdiksi Chiewitzin toimistossa.

⁸⁴⁵ Basilier suunnitteli myös Seurahuoneen piharakennukset.

⁸⁴⁶ Lüchou, Frans Fredrik Wilhelm (1837–1884), valmistui arkkitehdiksi Ruotsin taideakatemiasta 1856, Turun lääninarkkitehti Chiewitzin jälkeen 1863–68.

⁸⁴⁷ Felixzon, Anders Wilhelm (1820–1906) (Bergholm 1988, 86; Ks. myös Björklund)

⁸⁴⁸ *Kohde 1–3.*

⁸⁴⁹ Lilius 1981, 372.

⁸⁵⁰ *Kohde 1–3c.*

⁸⁵¹ *Kohde 11a.*

⁸⁵² *Kohde 4.*

⁸⁵³ *Gördelgesims*

⁸⁵⁴ *Kransgesims.*

⁸⁵⁵ *Kohde 8.*

⁸⁵⁶ *Kohde 10.*

⁸⁵⁷ *Kohde 7.*

⁸⁵⁸ Bergholm 1988, 32–88.

⁸⁵⁹ *Kohde 9.*

neet, valurautaiset parvekkeet, vinkkelitalojen viistotut kulmat torin nurkissa⁸⁶⁰ ja Kirkon uusgotiikan. Läheisiin puutaloihin Chiewitz toi sveitsiläistyylin.⁸⁶¹ Riitta Nikulan mukaan ”Asuintaloissa ovat uutta kulmatalojen viistetyt nurkat, valurautaparvekkeet ja kadun puolelle sijoitetut ulko-ovet sekä entistä vaihtelevammat pohjakaavat.”⁸⁶²

1900-luvun alun ”rakennusbuumi”

Toriympäristön rakennuskanta säilyi suunnilleen samana 1900-luvun vaihteeseen saakka, ja sama pitää paikkansa koko Esplanadin osalta. Uusi rakennusvaihe käynnistyi torin itäpuolelta Esplanadin jatkamisen muodossa. Ensimmäiset uudet talot Esplanadiympäristössä rakennettiin ilmeisesti vuonna 1898: postin toimipaikka⁸⁶³ ja tohtori Ekelundin talo, nykyinen kansalaisopisto MI⁸⁶⁴. Myös nykyisen hotelli-ravintola Ziltonin paikalla⁸⁶⁵ ollut puutalo rakennettiin ilmeisesti vielä 1800-luvun lopulla. Vuonna 1900 valmistui jugend-henkinen Rautatieasema⁸⁶⁶ Esplanadin länsipäätteeksi ja vuonna 1902 rakennettiin ensimmäinen Degerbynkadun itäpuolinen asuintalo⁸⁶⁷ Esplanadin eteläpuolelle. Samaan ”buumiin” Esplanadin itäosassa liittyivät pian vuonna 1905 rakennettu nykyinen Poliisitalo⁸⁶⁸, jokisuuhun vuonna 1907 rakennettu voimalaitos, myöhempi lihan-tarkastamo ja nykyinen huoltoaseman piharakennus⁸⁶⁹ sekä vuonna 1909 valmistunut oppikoulu, nykyinen Gymnasium⁸⁷⁰ ja sen pelikenttä⁸⁷¹.

Itse torialueella lähes kaikki tontit oli jo rakennettu aiemmin, ja vain niin sanottu Wilénin talo⁸⁷² rakennettiin vuonna 1898 Aleksanterinkadun länsipuolelle.

---

⁸⁶⁰ Kulmien viistoamisella tavoiteltiin luultavasti lähinnä mahdollisimman edullista aukeamissuuntaa puodin ovelle ja sen yläpuolella olevalle salin kulmalle. Samaan aikaan (1859) esitelty Cerdà Barcelonan laajennussuunnitelma *Eixample*, jossa kadun kulmien viistämisellä on laajempi merkitys, oli tuskin tuttu Chiewitzille. Ks. Cerdà 2001.

⁸⁶¹ Bergholm 1988, 29–31.

⁸⁶² Nikula Riitta 1993, 81

⁸⁶³ *Kohde 5b*. Rakennuspiirustukset signeeraamattomat (Loviisan kaupunginarkisto).

⁸⁶⁴ *Kohde 5s*. Talo on rakennettu vuonna 1898 hyväksytyjen piirustusten mukaan, ja sen suunnittelijana oli arkkitehti Karl Hård af Segerstad (1873–1931), arkkitehti TKK, Helsingin ensimmäinen kaupunginarkkitehti 1907–21. Virastaan huolimatta – tai aikanaan juuri sen takia – melko tuntemattomaksi jäänyt arkkitehti, jonka tunnetuin työ lienee Kallion kirjasto Helsingissä (Helsingin Sanomat 11.4.2007).

⁸⁶⁵ *Kohde 5t*.

⁸⁶⁶ *Kohde 11j*. Aseman suunnitteli arkkitehti J. V. Strömberg (1863–1932) (Loviisan Sanomat 7.9.1985).

⁸⁶⁷ *Kohde 5r*.

⁸⁶⁸ *Kohde 5c*. Rakennuspiirustukset signeeraamattomat (Loviisan kaupunginarkisto).

⁸⁶⁹ *Kohde 5k*. Suunnittelija arkkitehti K. Hjelt (Sirén 1995, 161)

⁸⁷⁰ *Kohde 5o*. Suunnittelija arkkitehti Magnus Schjerfbeck (1860–1933), arkkitehti TKK 1881, Rakennushallituksen arkkitehti.

⁸⁷¹ Koulu kenttineen vastaa omalla tavallaan kreikkalaisen kaupungin *gymnasiumia* ja *stadiumia*. 1970-luvun lopulla alueelle rakennettiin vielä erillinen liikuntahalli. Siinä todettiin kohtalokkaita kosteusongelmia ja sen purkamista ja korvaamista uudella liikunta- ja uimahallilla pohdittiin syksyllä 2006. Maaliskuussa 2007 julkisuudessa oli esillä sellainen vaihtoehto, että liikunta- ja monitoimitalo integroitaisiin kylpylä-hotellikokonaisuuteen, jonka YIT rakentaisi vähän idemmäksi Loviisanlahden toiseen pohjukkaan (Loviisan Sanomat 6.3.2007). Jos tällainen hanke, jonka koko arvioni mukaan voisi olla jopa 10 000 m², rakennetaan lahden itäpuolelle, se varmasti aktivoi myös haaveita Esplanadin jatkamisesta itään päin. Tällaisia suunnitelmia kehiteltiin kaupunginjohtaja Björklundin suunnitelman (suunnitelma 10) ohella ainakin lahden pohjukan suunnitelmien valmistelun yhteydessä 1990-luvulla. Ajatus visuaalisesta jatkumosta lahden itäpuolelle on toki jo Chiewitzin kaavaehdotuksessa (suunnitelma 4).

⁸⁷² *Kohde 12b*. Talon suunnitteli vuonna 1898 A. G. Wiklund (Badermann, Loviisan Sanomat 5.4.1986)

Muuten ”rakennusbuumi” toteutui seuraavina laajennuksina ja muutoksina: Torin eteläpuolella piharakennuksen päätteeksi Aleksanterinkadulle tehtiin liiketalo, joka sai rakennusluvan vuonna 1904⁸⁷³. Nykyistä Postin taloa⁸⁷⁴ korotettiin torikulmassa, ja sen julkisivuja muutettiin uuden jugend-tyylin suuntaan vuonna 1906. Seurahuone⁸⁷⁵ koki samansuuntaisen muodonmuutoksen vuosina 1907–1908. Samalla sen kellaria laajennettiin merkittävästi ja siihen rakennettiin uusi kivirakenteinen näyttämöosa sen jälkeen, kun kaupunki oli myynyt rakennuksen panimonomistaja Henrik Lehmanille vuonna 1905. Myös Esplanadin länsipäässä rakennettiin pian Rautatieaseman jälkeen: Kirkon eteläpuolelle rakennettiin samaan jugend-henkeen muhkea yksityispalatsi Lovenetskyn ”linna”⁸⁷⁶ vuonna 1907 sekä puinen asuin- ja liiketalo, niin sanottu Almin talo⁸⁷⁷ samana vuonna. Kirkon länsipuolelle nousi myös teollisuutta, pistoraiteeseen tukeutunut punatiilinen kartonkitehdas⁸⁷⁸ vuonna 1912.

Työmaat hiljenivät ensimmäisen maailmansodan ajaksi, mutta uusi aktiivinen vaihe alkoi jo 1920-luvun alussa. 1920-luvun hankkeet olivat nekin suureksi osaksi laajennuksia ja muutoksia. Suurimmat lisärakennukset ja laajennukset tehtiin torin luoteispuolella tuolloin jo kauppias Segermanin nimissä olleella tontilla⁸⁷⁹ sekä Säästöpankin hankkimalla tontilla torin eteläpuolella⁸⁸⁰. Segermanin tontilla Aleksanterinkadun puoleista piharakennusta laajennettiin ja korotettiin merkittävästi vuonna 1923⁸⁸¹, ja itse päärakennusta jatkettiin länteen muun muassa postin tarpeisiin vuonna 1930⁸⁸². Säästöpankki jatkoi vuonna 1927 taloaan⁸⁸³ länteen samassa perustyyllissä pysyen, ja lisäksi tontille rakennettiin samana vuonna kulmarakennus pankin liiketaloksi. Aiemmin eli vuonna 1923 tontin piharakennuksen jatkeena ollut liiketalo oli jo jatkettu pohjoiseen päin⁸⁸⁴. Rakennukset myötäilivät palatsien klassista tyyliä. Samaan aikaan myös jugend-henkisiä taloja muodistettiin klassistiseen suuntaan kolmessa kohteessa⁸⁸⁵.

Myös Bergholm toteaa merkittävät laajennukset sekä Säästöpankin että Segermanin taloissa. Ehkä niitä olisi syytä korostaa enemmänkin: itse asiassa Säästöpankin talon laajennuksella tasapainotettiin tai symmetrisoitiin torin eteläreuna, jossa naapuritalo oli ollut aiemmin dominoivassa asemassa. Segermanin talon jatkaminen puolestaan vahvisti pääkadun suuntavaikutusta tavalla, joka olisi ehkä tilallisen eheyden kannalta toivottavaa torin kaikissa nurkissa. Segermanin talon jatkamista samalla tyyllillä 70 vuotta alkuperäistä

---

⁸⁷³ *Kohde 9*. Talo rakennettiin L:n muotoisen talousrakennuksen jatkoksi. Talon rakennutti silloinen omistaja ja konsuli G. L. Söderström Porvoosta (Sparbanken i Lovisa 1926, 129). Piirustukset laati Otto Lindholm, ja ne vahvistettiin 1904.

⁸⁷⁴ *Kohde 7*. Suunnittelijana Waldemar Aspelinin (1854–1923), arkkitehti.

⁸⁷⁵ *Kohde 1–3b*. Suunnittelijana Selim A. Lindqvist.

⁸⁷⁶ *Kohde 11b*. Myöhemmin Baumgartnerin linna tai Bongan linna. Suunnittelijana arkkitehti K. Hjelt (Sirén 1995, 345).

⁸⁷⁷ *Kohde 11f*. Tämä oli ilmeisesti ainoa rakennus, jonka vuoden 1912/1918 asemakaavan laatinut toimisto Jung & Bomanson suunnitteli Loviisaan.

⁸⁷⁸ *Kohde 11i*. Suunnittelijana kaupungin rakennusmestari J. A. Blässar (Loviisan kaupunginarkisto).

⁸⁷⁹ *Kohde 12*.

⁸⁸⁰ *Kohde 9*.

⁸⁸¹ Suunnittelijana Thyra Boxberg.

⁸⁸² Suunnittelijana rakennusmestari Johan Smith.

⁸⁸³ *Kohde 9*.

⁸⁸⁴ Taloa laajennettiin pohjoiseen päin Thyra Boxbergin 1923 suunnitelman mukaan: jo silloista rautakauppa laajennettiin ”konttorilla”.

⁸⁸⁵ *Kohteet 7* [suunnittelijana David Frölander (Badermann, Loviisan Sanomat 10.4.1986) tai Frölander-Ulf (Andersson 1996, 15)], *11b* (suunnittelijana Hilding Ekelund), *11j*.

rakentamista myöhemmin – jopa Chiewitzin yksityiskohtia kopioiden – ainakin Bergholm kuitenkin arvostelee⁸⁸⁶.

Torilla oli myös erilaisia enemmän tai vähemmän kiinteitä rakennelmia. Kioski oli siellä paikallislehden mukaan ”edelleen” vuonna 1921⁸⁸⁷ eli ainakin siitä lähtien, ilmeisesti torin koillisnurkassa. Kioski tunnettiin myöhemmin mutterin muotoisena ”Salmisen kioskina”. Muita kaupunkikuvaan vaikuttaneita pienempiä rakennelmia olivat muun muassa siirrettävät jäätelö- ja makkarakioskit torilla ja Linja-autoasemalla.

Julkisten rakennusten ”buumi” tarkastelualueella vuosina 1940–1975

Torin ja koko Esplanadinkaan alueella ei juuri rakennettu 1930-luvulla. Seuraavaa, sotien jälkeen kiihtynyttä ”rakennusbuumia” veti selkeästi julkinen rakentaminen, joka alkoi tavallaan jo välirauhan ja jatkosodan aikana 1940-luvun alussa, kun uusi Linja-autoasema⁸⁸⁸ rakennettiin. Sen sijainnista oli ollut erilaisia mielipiteitä, jotka liittyivät osittain kysymykseen kaupungin läpi menevästä pääväylästä⁸⁸⁹.

Linja-autoaseman asemakaava vahvistettiin kesällä 1940, ja päätös aseman rakentamisesta tehtiin lokakuussa samana vuonna. Asemaa rakennettiin jatkosodan aikana välillä työt keskeyttäen, mutta asema saatiin valmiiksi kesällä 1943 ja se voitiin avata 1.7.1943. Anna-Lisa Stigellin⁸⁹⁰ suunnittelema klassistisfunktionalistinen asema arvioitiin ”tyylikääksi, tarkoituksenmukaiseksi, valoisaksi ja siistiksi”⁸⁹¹. Jatkosodan aikana rakennettiin toinenkin tarkastelualueeseen liittyvä talo, jolla on ollut myös julkista merkitystä. Helmikuussa 1944 Seurahuoneen itäpuolelle kadunkulmaan valmistui nimittäin funktionalistinen kerrostalo, johon tuli kaupungin kokoon nähden huomattavan suuri 250-paikkainen elokuvateatteri, nykyinen Marilyn⁸⁹².

Sotien jälkeen rakentaminen jatkui laajoilla kouluhankkeilla. Ensimmäinen⁸⁹³ valmistui ruotsinkielinen kansakoulu, nykyinen ala-aste puolisen kilometriä torilta pohjoiseen eli välittömän esplanadialueen ulkopuolelle, mutta muut koulut rakennettiin koulukeskuksiin Esp-

---

⁸⁸⁶ Hän kiinnittää huomion muun muassa siihen, että laajennuksen suunnitellut rakennusmestari Johan Smith käytti kohteen laajentamisessa jopa samoja detaljeja kuin Chiewitz alkuperäisessä Golofzoffin talossa joutumatta syytteeseen plagioinnista. Ekelundin suunnittelema Majanderin palatsin laajennuksesta Bergholm toteaa vain, että taloa jatkettiin, katto aumattiin ja taloon tehtiin uusi paraatissäänkäynti. (Bergholm 1988, 54 ja 58)

⁸⁸⁷ Loviisan Sanomat 1.7.1921.

⁸⁸⁸ *Kohde 5h*.

⁸⁸⁹ Asiaa on käsitelty tarkemmin liitteessä 3. *Käyttö* kohdassa *Liikenne*.

⁸⁹⁰ Stigell, Anna-Lisa (1899–1975), arkkitehti TKK.

⁸⁹¹ Loviisan Sanomat 29.6.1942. Linja-autoaseman tuntumassa on ollut erilaisia pieniä rakennuksia, joista vuonna 1990 valmistunut Taksiasema (Loviisan Sanomat 24.2.1990) on kaupunkikuvassa näkyvin. Sen suunnitteli kaupunginarkkitehtiaikanaan Ilmari Heinonen. Niin sanotun bussitorin taustalla olevan terveyskeskuksen eteläisen osan eli Avolan suunnitteli vuonna 1979 lehtitiedon mukaan arkkitehti Olli Vikkula (Loviisan Sanomat 25.8.1979).

⁸⁹² Rakennusmestari K. J. Ahlskogin suunnittelema elokuvateatterin talon valmistui helmikuussa 1944 (Loviisan Sanomat 22.2.1944).

⁸⁹³ Vuonna 1950.

lanadin päihin: ruotsinkielinen koulukeskus⁸⁹⁴ sijoittui vanhan oppikoulun⁸⁹⁵ tuntumaan Esplanadin itäpäähän ja suomenkielinen Kirkon tuntumaan Esplanadin länsipäähän⁸⁹⁶.

Ruotsalainen koulukeskus rakentui siis jo perinteiselle koulualueelle. Sille oli syntynyt julkista merkitystä jo aiemmin, viimeistään vuonna 1849, kun pappila sijoitettiin alueelle niin sanottuun Stolpen niemeen⁸⁹⁷. Aiemmin alueella oli ollut myös kauppias J. J. Bruunin vuonna 1827 rakennuttama buldaanitehdas⁸⁹⁸, joka toimi myös Loviisan ensimmäisenä seurahuoneena noin vuosina 1838–50 ja sen jälkeen kruunun kasarmina.⁸⁹⁹ Myöhemmin Pappilassa toimi ruotsalainen ja lopulta myös suomalainen kansakoulu. Vuosina 1908–09 alueelle rakennettua ruotsinkielistä oppikoulua⁹⁰⁰, joka oli samalla Loviisan ensimmäinen kolmikerroksinen rakennus, laajennettiin vuonna 1949 pohjoiseen modernistisella siipirakennuksella⁹⁰¹. Vuonna 1968 alueelle rakennettiin silloisen kansalaiskoulun uudisrakennus⁹⁰², nykyinen yläaste, punatiilinen ajalleen tyyppillinen modernistinen ja rationalistinen koulurakennus. Viimeisimpänä julkisena rakennuksena entisen Pappilan alueelle rakennettiin liikuntahalli vuonna 1979⁹⁰³.

Suomalaiselle yhteiskoululle osoitettiin tontti Kirkon lounaispuolelta⁹⁰⁴ kesällä 1949 ja yhteiskoulu aloitti uusissa tiloissa lokakuussa 1951. Tämänkin koulu on omalle ajalleen tyyppillinen, rapattu harjakattoinen rakennus, jota laajennettiin punatiilisellä lisärakennuksella vuonna 1958. Koulun ”suuri saneeraus”, jossa suunnilleen koko rakennus peruskorjattiin, toteutettiin vuonna 1978. Syyksi remontin laajuudelle nähtiin se, että vasta hiljattain kaupungille siirtyneet talot olivat valtion omistuksessa rappeutuneet.

Vuodesta 1951 alkaen suomalainen kansakoulu oli toiminut entisessä ruotsinkielisessä kansakoulussa eli entisessä Pappilassa Loviisanlahden pohjukassa. Uuden kansakoulun⁹⁰⁵ rakennustyöt koulukorttelissa alkoivat maaliskuussa 1963, ja koulu vihittiin käyttöönsä syksyllä 1964. Koulua laajennettiin vuonna 1975, jolloin alueen ensimmäinen rakennus eli Almin talo jäi hyvin ahtaaseen paikkaan. Viimeisin laajennusvaihe suomalaisessa koulukeskuksessa on tekninen siipi, joka oli harjassa syksyllä 1989.

Suomalaista koulukeskusta on korjattu merkittävästi myös 1990- ja 2000-luvuilla perustuksiin liittyvien kosteusongelmien sekä lukiossa vuonna 2005 sattuneen tuhopolton seurauksena. Kosteusongelmat liittyvät osittain ongelmalliseen rakennuspaikkaan: alue oli alavaa niittyä ja osittain lampi, josta lähiseudun nimitys Kissapotti eli Kissalampi⁹⁰⁶ on kotoisin.

---

⁸⁹⁴ Kohde 5m.

⁸⁹⁵ Kohde 5o.

⁸⁹⁶ Kohteet 11 d□g.

⁸⁹⁷ Kohde 5n.

⁸⁹⁸ Buldaani on hampukkangasta, jota käytettiin muun muassa purjeisiin ja teltoihin.

⁸⁹⁹ Sirén 1995, 113.

⁹⁰⁰ Kohde 5o.

⁹⁰¹ Suunnittelijana arkkitehti Antero Pernaja (1902–85), professori TKK 1951–66.

⁹⁰² Kohde 5n.

⁹⁰³ Kohde 5m.

⁹⁰⁴ Kohde 11e.

⁹⁰⁵ Kohde 11g.

⁹⁰⁶ Paikallisen perimätiedon mukaan lampeen oli tapana hukuttaa kissanpentuja.

Vuosien 1960–92 modernistinen rakennusvaihe toriympäristössä

Tutkimusalueella eli varsinaisessa toriympäristössä modernistinen rakentaminen muodostavaa selkeästi oman vaiheensa vasta 1960-luvun alusta 1990-luvun alkuun. Rakentamisen aloitti Seurahuoneen ja Raatihuoneen välisellä alueella yksityinen vaateliike, joka rakennutti sittemmin Seurakuntatalona tunnetun kolmikerroksisen liike-, toimisto- ja asuintalon vuonna 1961⁹⁰⁷.

Vuonna 1965 Helsingin Osakepankki (HOP) vaihtoi vuodesta 1910 hallussaan olleen entisen Björksténin palatsin kaupungin kanssa rakennusmaahan ja rakensi vuosina 1966–1967 lopputontille torin nurkalle yksikerroksisen lasisen pankkisalin sekä Kuningattarekadun varrelle kaksikerroksisen liiketalon⁹⁰⁸. Samalla purettiin L:n muotoinen tiilirakenteinen piharakennus, jonka Kuningattarekadun puoleisessa päädyssä oli ollut liiketiloja. Torin koillisnurkassa mahdollisesti jo 1910-luvulta peräisin ollut ”mutterikioski” siirrettiin muualle ja korvattiin uudella pelkistetyllä R-kioskilla vuonna 1971⁹⁰⁹.

Kioskin läheistä vuodesta 1915 alkaen liikepankkien hallussa ollutta entistä Arseni Terichoffin palatsia laajennettiin Kuningattarekadun suuntaan 1980-luvun alussa vanhaa päärakennusta huomattavasti suuremmalla osittain yksi- ja osittain kolmikerroksisella liike- ja toimistorakennuksella, jonka arkkitehtuuria sovitettiin klassistiseen ympäristöön.⁹¹⁰ Torin etelälaidassa Säästöpankki oli ottanut 1920-luvun lopulla rakennetun siipirakennuksen käyttöönsä 1960-luvun alussa isojen muutostöiden jälkeen. 1990-luvun taitteessa se purettiin ja korvattiin kaksikerroksisella uudisrakennuksella⁹¹¹. Samalla purettiin myös vanha tiilirakenteinen piharakennus ja sen jatkona ollut, 1900-luvun alkupuolella eri vaiheissa rakentunut liiketalo.

Sovittavat täydennykset 1990- ja 2000-luvulla

Jonkun verran kriittistä keskustelua herättänyt Säästöpankin uudisrakennus jäi ainakin toistaiseksi viimeiseksi modernistisen muotokielen edustajaksi torilla ja koko tarkastelualueella. Esimerkiksi hotelli, joka rakennettiin 1990-luvun taitteessa torin kaakkoispuoliseen kortteliin⁹¹², on muotokieleltään selvästi klassismia myötäilevä. Itse suunnittelin torialueelle 1990-luvun puolivälissä telttakatkoiset ilmoitustornit ja bussipysäkin, jotka pyrin sovittamaan alueen klassistiseen päätyyliin sopeutuvaksi. 1970-luvun alussa rakennettu modernistinen R-kioski rakennettiin vuonna 2003 käytännössä uudelleen aumakattoi-

---

⁹⁰⁷ *Kohde 1-3c.* Suunnittelijana lehtitiedon mukaan arkkitehtitoimisto Toiviainen & Toiviainen (Loviisan Sanomat 15.4.1961).

⁹⁰⁸ *Kohde 8.* Suunnittelijana arkkitehti C. O. Lindqvist yhteistyössä A. O. Bengtsin kanssa (Loviisan Sanomat 24.3.1966, 2.7.1966)

⁹⁰⁹ *Kohde 3.* Suunnittelijana sisustusarkkitehti Pertti Aalto (Loviisan kaupunginarkisto).

⁹¹⁰ *Kohde 4.* Suunnittelijana arkkitehti Erik Kråkström.

⁹¹¹ *Kohde 9.* Suunnittelijana arkkitehtitoimisto Jauhiainen CJN (aiemmin Castrén-Jauhiainen-Nuutila).

⁹¹² *Kohde 5u.* *Suunnittelijana* arkkitehtitoimisto Hannu Laitila ky, myöhemmin Laitila arkkitehdit Kotkasta (Loviisan kaupunginarkisto).

seksi grillikioskiksi⁹¹³ ja vuonna 2004 sen pohjoispuolelle sijoitettiin niin ikään aumakatonen uusi yleisö-wc⁹¹⁴.

1990-luvulla kaikkien toriympäristön vanhojen palatsien julkisivuja korjattiin ja väritystä pyrittiin määrittämään alkuperäisen hengen mukaiseksi. Raatihuoneen julkisivu palautettiin vuosikymmenien jälkeen mahdollisimman lähelle alkuperäistä eli vaalean tiilenpunaiseksi vuonna 1994⁹¹⁵. Tarkastelualueella Seurahuone muutettiin kirjasto-mediateekiksi vuonna 1998 valmistuneella, katusivujen osalta entistävällä korjaus- ja laajennustyöllä⁹¹⁶.

Raatihuoneentorin tonttien päärakennusten välisistä kokosuhteista saa kuvan seuraavasta kerrosalalaskelmasta⁹¹⁷:

RAATIHUONEENTORIA RAJAAVIEN PÄÄRAKENNUSTEN
PINTA-ALOJA:

kohde	Kerrosala 1860-luvulla		kerrosala 2000-luvulla	
	m ²	% kaikista	m ²	% kaikista
1, 2 ja 3	1440	27 %	1440	11 %
4	750	14 %	2350	17 %
7	650	12 %	850	6 %
8	800	15 %	2450	18 %
9	720	13 %	2800	21 %
10	600	11 %	600	4 %
11a	1200	22 %	1200	9 %
12	600	11 %	1800	13 %
yhteensä	6760		13490	100 %

Myös kerrosalaltaan Raatihuone ja Kirkko olivat aluksi alueen suurimmat, liikepalatseista *kohde 8*. Laajennusten jälkeen alueen rakennusten kokonaiskerrosala on noin kaksinkertaistunut. Jos toteutumista verrataan vuosien 1965/66 asemakaavoissa määriteltyihin rakennusoikeuksiin, voi todeta, että käyttämätöntä rakennusoikeutta olisi yhteensä vajaat

⁹¹³ Suunnittelijana RI Antti Kinnunen (Loviisan kaupunginarkisto).

⁹¹⁴ Loviisan Sanomat 7.5.2004.

⁹¹⁵ Raatihuoneen väri palautettiin päätökseni mukaan alkuperäisen kaltaiseksi, kun julkisivuja korjattiin kaupungin 250-vuotisjuhlavuotta silmälläpitäen. Ikkunoiden väriksi valitsin kuitenkin alkuperäistä vaaleamman vihreän sävyn. Loviisan Sanomat ennakoivat värinvaihdoksen aiheuttavan paljon keskustelua, kun työ valmistuisi (Loviisan Sanomat 2.7.1994). Syksyllä esitetyt kommentit olivat kuitenkin poikkeuksetta myönteisiä.

⁹¹⁶ Suunnittelijoina olivat arkkitehtitoimistot Lasse Kosunen ja Jarmo Seppä (kellarikerroksen mediateekki) Tampereelta. Itse olin kaupungin tiloja koskevan selvitykseni yhteydessä todennut talon sopivuuden kirjaston käyttöön jo vuonna 1992. (Ks. Loviisan Sanomat 23.6. ja 4.8.1992) Hanke aktivoitui parin vuoden hiljaiselon jälkeen, kun siihen oli mahdollista saada edullinen rahoitusjärjestely Suomen liittyttyä EU:n jäseneksi. Laadin myös hankkeen esisuunnitelman alkuvuonna 1996. Samassa yhteydessä kaupungin sosiaalikeskus siirtyi kirjastolta vapautuneisiin tiloihin vanhaan kasarmiin Itäiselle tullikadulle. Eniten huomiota Seurahuoneen uudistuksessa sai ehkä juhlasalin interiööri, jossa suoritettiin myös restaurointia. Perusidea oli myös se, että sali voidaan palauttaa juhla- ja teatterisalikäyttöön, jos ja kun se vapautuu kirjajhylyistä. Vastaava palautus ei onnistu esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran talossa, jonka uusrenessanssihenkinen juhlasali muutettiin modernismin hengessä kirjastoksi 1930-luvulla, ja samalla tuhottiin restauroinnin edellytykset (Helsingin Sanomat 22.4.2007).

⁹¹⁷ Kerrosalat on laskettu kertomalla rakennusala pääkerrosten lukumäärällä. Eri rakennuksissa on lisäksi vaihtelevasti käytössä kellari- ja ullakotiloja.

10 000 m². Suurimmat potentiaalit ovat luonnollisesti niillä tonteilla, joita ei ole merkittävästi täydennysrakennettu eli Postin ja Käräjäoikeuden tonteilla⁹¹⁸.

c) Raatihuoneentorin talojen symbolisia piirteitä

Vallan symboliikka Raatihuoneentorillakin lienee liittynyt ensisijassa Raatihuoneeseen, jonka sijainti uuden torin ykköspaikalla "vapaasti seisovana volyymina" ja muoto ehkä "oudon kauniina" – kuten eräs arkkitehtiystäväni taloa joku aika sitten luonnehti⁹¹⁹ – myös korostivat sen asemaa. Kirkko nousi torialueen toiseksi mahtirakennukseksi. Statussymboliikka näkyi entistä voimakkaammin suurissa kauppiastaloissa, edelleen muita enemmän kaupungin ”rikkaimman miehen talossa”⁹²⁰ ja yhteisöllinen identiteettisymboliikka varmaankin edellä kuvatulla tavalla lähinnä Raatihuoneessa ja Kirkossa.

Talojen symbolimerkitysten syvempi analysointi on niin laaja tehtävä, että se ei mahdu tähän tutkimukseen. On kuitenkin syytä todeta, että rakennuksista tehdyissä tutkielmissa tämä osuus on jäänyt varsin vähälle, ja tutkimusta olisi tarpeen syventää⁹²¹. Siihen voisi liittyä myös muuta analyysia esimerkiksi Chiewitzin ja hänen toimistonsa tuotannosta sekä Ekelundin toiminnasta Loviisassa. Tässä yhteydessä nostan esille kuitenkin joitakin havaintoja rakennusten symbolisista piirteistä.

Uuden Kirkon symboliikasta voi lyhyesti todeta sen, että uusgotiikkaa tietoisesti haluttiin ja sitä myös saatiin. Goottilaisella tyyllillä on oma, ennen muuta keskiaikaiseen kristinuskoon liittyvä maailmankuvallinen kontekstinsa; 1800-luvulla tavoiteltiin ehkä samaa tunnelmaa mutta myös yhteyttä perinteeseen. Chiewitz suunnitteli samoihin aikoihin useita muitakin uusgoottilaisia tiilikirkkoja.

Suurpalon jälkeinen rakennuskanta on Kirkkoa lukuun ottamatta melko yhtenäinen ja perustuu samoihin pääperiaatteisiin, joiden tyyliä Lilius tunnetulla tavalla kutsuu ”hajoa-vaksi klassismiksi”. Kaikissa rakennuksissa on kellari, kaksi kerrosta ja ullakkotiloja. Kellarit ovat järeää luonnonkiviharkkoa, ensimmäiset kerrokset on rustikoitu vahvan näköisiksi ja toiset kerrokset ovat sileäpintaisina kevyemmän näköisiä. Julkisivujen käsittely symbolisoi siis rakenteellista kestävyyttä tai täsmällisemmin kantavuutta ja on rinnastettavissa esimerkiksi Vitruviuksen ohjeisiin. Lujuuteen viittaa ilman muuta myös klassistinen pyörökaarien käyttö ensimmäisen kerroksen ikkunoissa *kohteissa 1–3 ja 8* sekä suippokaarien käyttö *kohteessa 4*.

---

⁹¹⁸ *Kohteet 7 ja 10.*

⁹¹⁹ Arkkitehti Matti Liukkosen luonnehdinta kesällä 2005.

⁹²⁰ *Kohde 8.*

⁹²¹ Hedelmällisiä aiheita saattaisivat olla kauppiaspalatsien pohjaratkaisut, muun muassa *piano nobile* -järjestely, kulmaparvekkeiden merkitys sekä se, oliko käytetyillä dekoraatioilla enää mitään yhteyttä niiden alkuperäisiin symbolisiin merkityksiin tilanteessa, jossa niiden teollinen kopiointi oli jo rutiinia (Soiri-Snellman, 55). Tuoretta tutkimusta on lähinnä Seurahuoneesta, jonka kattomaalauksien symboliikasta Pia Wilhelmson on kirjoittanut lyhyesti Loviisan kaupungin [www-sivuilla](http://www.sivuilla).

Palatsien toinen kerros on korkeampi ja sen luonne *piano nobilena* eli hienompana juhla- tai edustuskerroksena käy ilmi myös julkisivuista. Rakennuksissa on lisäksi rutiininomaisesti käytetty tavanomaisia uusklassistisia koristeaiheita, joille on vaikea nähdä erityistä symbolimerkitystä⁹²². Alkuperäisistä liikepalatseista kolme eli *kohteet 7, 9, 10 ja 12* muistuttavat eniten toisiaan. *Kohteessa 8*, jonka Basilier suunnitteli Björksténille, on ehkä muita enemmän nähtävissä pyrkimystä mahtipontisuuteen ja statuksen osoittamiseen. Alun perin rakennus oli muita suurempi, mutta sen tyyli on myös selvimmin uusrenessanssia ja siinä voi nähdä viittauksia esimerkiksi Firenzen renessanssipalatsiisiin. *Kohde 4* on paikallisen kultaseppä Felixzonin suunnittelema, ja siinä on muista poiketen gotiikkaan viittaavia suippokaarimuotoja.

Jonkinlaista taustaa Chiewitzin toimiston suunnittelemissa taloissa voi saada sen käytössä olleesta ammattikirjallisuudesta. Sitä olivat Helena Soiri-Snellmanin mukaan ennen muuta arkkitehtuurin käsikirjat ja mallikirjat, Vignolan antiikin arkkitehtuuria selittävät kirjat sekä arkkitehtuurilehdet. Soiri-Snellman kiinnittää huomiota arabialaista ja maurilaista arkkitehtuuria kuvaavaan osuuteen. Chiewitzin suosimille ympyräaiheille voisi kenties löytää taustoja näistäkin.⁹²³

1900-luvun alun muutostyö torin kaakkoiskulmassa *kohteessa 7* näyttäisi muodinmukaisen jugendin tyyliaiheiden seuraamiselta pienehkön laajennus- ja muutostyön yhteydessä. Saman ajan muutokset tarkastelualueella olevassa Seurahuoneessa muuttivat kyseisen rakennuksen henkeä ehkä laajemmin. *Kohteiden 8 ja 9* siipirakennuksissa tehdyt täydennykset näyttäisivät pyörökaariaiheineen myötäillen päärakennusten arkkitehtuuria. Pyörökaaret jatkavat alueella jo jossain määrin käytettyä traditiota, mutta ne voisi nähdä myös arkadikäytävien imitaatioiksi.

1920-luvun muutoksista merkittävin tutkimusalueella on mitä ilmeisimmin silloisen Säästöpankin vanhan osan jatkaminen ja siipirakennuksen uudistaminen pankkialiksi⁹²⁴. Suunnittelija oli tuolloin kolmissakymmenissä ollut Hilding Ekelund⁹²⁵, joka oli vähitellen saamassa valtakunnallistakin nimeä. Vanhan palatsin jatkamisessa noudatettiin tiukasti alkuperäisiä muotoaiheita, siipirakennus toteutettiin taustalle vetäytyvänä ja päämassalle alisteisena. Toinen Ekelundin iso työ tarkastelualueella eli ”Baumgartnerin linnan”⁹²⁶ muodistaminen toteutettiin klassistisella muotokielellä. *Kohteen 12* samaan aikaan toteutetut laajennukset toistivat alkuperäisen Chiewitzin suunnitteleman päärakennuksen muotokieltä.

---

⁹²²Bergholmin mukaan julkisivujen koristelu lisääntyi Saksassa 1800-luvun puolivälissä kun niistä haluttiin yksilöllisiä (Bergholm 1988, 16).

⁹²³ Soiri-Snellman, 55.

⁹²⁴ *Kohde 9*.

⁹²⁵ Tässä käsiteltyjen kohteiden ohella Ekelund suunnitteli Loviisan seudulle vuosien 1939–44 sotien sankarihaudan vuonna 1948 (Loviisa), Sarvilahden kartanon muutostyön vuonna 1934 ja lasten kesäkodin Kvarnuddeniin vuonna 1941 (Pernaja) sekä Mickelspiltomin kansakoulun vuonna 1957, paloaseman vuonna 1963, Savträskin kansakoulun ja kunnantalon vuonna 1964 (Liljendal). (Tuomi - Paatero - Rauske toim., 278–279)

⁹²⁶ *Kohde 11b*.

Riitta Nikulan mukaan arkkitehtuurin tyyliuunnat muuttuivat 1800-luvun lopulla vallinneista ns. kertaustyyleistä kansallisromantiikan, art nouveaun ja jugendin kautta rationaalisempiin ja yksinkertaisempiin muotoihin. Esimodernistinen kausi päättyi 1920-luvulla erityisesti pohjoismaissa uuteen klassismin vaiheeseen.⁹²⁷ Modernistinen uudisrakentaminen HOP:n omistamassa *kohteessa 8* noudatteli ajalleen eli 1960-luvun loppupuolelle ominaista rakenteita korostavaa eli *konstruktivistista* tyyliä. Näyttäisi siltä, että torin nurkalle vanhan palatsin jatkeeksi tullut pankkisali kuitenkin tietoisesti alistettiin muodoltaan tuolloin jo suojellulle 1850–60 -lukujen arkkitehtuurille toissijaiseksi, koska se on vain yksikerroksinen ja julkisivultaan pääasiassa lasia. Sen ja vanhan palatsin väliin myös "oikeaoppinen"⁹²⁸, erityylyisiä osia erottava sisäänveto. Neutraali, kilpailuun haastamaton olemus lienee ollut tavoitteena myös "miesiläisen" pelkistetyssä R-kioskissa *kohteessa 3* vähän myöhemmin. Kummankin hankkeen perussymboliikka on kuitenkin modernistinen eikä käytä samantapaisia perinteisiä muotoaiheita kuin 1920-luvun täydennykset.

Modernismin uutta luovasta periaatteesta näyttäisi lähtevän myös viimeinen mittava uudisrakennus eli parikymmentä vuotta myöhemmin toteutettu Säästöpankin uudisrakennus *kohteessa 9*. Siinäkin torille suuntautuva osa on lasia ja eräänlaisella pystynauhalla vanhasta palatsista erotettu, sekä lisäksi vedetty irti torilinjasta. Aleksanterinkadun puoleinen sivu perustuu pääasiassa yksinkertaisen konstruktiviseen pilariteemaan, mutta sivun eteläpäässä ja talon eteläpäädyssä on valkoiseen muuriin sommiteltua vapaamuotoista aukotusta. Rakennuksen eteläpäätyä vapaine aukotuksineen voisi luonnehtia Eskolan tarkoittamalla tavalla⁹²⁹ *neoplastiseksi*.⁹³⁰

Pohjoismaiden yhdyspankin, nykyisen Nordean uudisrakennuksen⁹³¹ 1980-luvun alussa voinee tulkita eräänlaiseksi kompromissiksi "tiukempaa" modernismia edustaneen Kråkströmin ja "traditionalistisen" kaupunginarkkitehdin Badermannin välillä. Rakennuksesta onkin vaikea tunnistaa erityistä "ajan tyyliä" tai siihen liittyviä symbolisia tavoitteita; toisaalta sen voi tulkita edustavan Eskolan tarkoittamaa *kriittistä regionalismia*. Olennaista rakennukselle on myös laaja ja melko syvä sisään vedetty yksikerroksinen nivelosa, joka on edellytetty jo asemakaavassa. Sen edustalle sopii jopa täysikasvuinen puu, ja vanha palatsi ja korkea uudisosa hahmottuvat lähes erillisinä rakennuksina. Symmetrisesti toi-

---

⁹²⁷ "Arkkitehtuuri oli 1920-luvulla klassistista kahden määritelmän mukaan. Arkkitehdit suosivat kreikkalais-roomalaiseen antiikkiin perustuvia muotoja sekä rakennusten sommittelun pohjana että pintojen jäsentelyperiaatteina... Vaikeammin määriteltävä klassismi ilmenee 1920-luvun arkkitehtuurin perusmuotoisuudessa. Sommittelun lähtökohtina suosittiin eheitä geometrisia perusmuotoja, aksiaalista symmetriaa, toistuvia yhdensuuruksia rakennusosia ja kultaiseen leikkaukseen pohjautuvia lukusuhteita." (Nikula Riitta 1993, 117)

⁹²⁸ Uutta ja vanhaa osaa erottava sisäänveto on Koposen mukaan "kanonisoiduissa" täydennyshankkeissa Göteborgin raatihuoneessa ja Helsingin Rautatalossa (Koponen, 66, 68).

⁹²⁹ Ks. *Päätöksen* kohta *Kaupunkirakennustaide*.

⁹³⁰ Säästöpankin uudisrakennusta varten oli laadittu erilaisia vaihtoehtoja, joista valittu sai muun muassa Museoviraston tuen. Asiasta jälkikäteen 1990-luvulla käydyistä keskusteluista mieleeni jäi erityisesti rakennuslautakunnan jäsenen Eero Laakson ihmettely siitä, miksi vanhaa rakennusta mukaileva tyyli ei olisi tässä tullut kyseeseen. Hän omisti tuolloin entisen Segermanin kiinteistön (*kohde 12*), johon siis oli 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa tehty suorastaan pastissimaisesti sekä pää- että piharakennusten laajennuksia. Laakso kertoi Museoviraston edustajan todenneen, että 1920-luvulla tuollainen laajennus oli oikein, mutta 1980-luvulla väärin. Ilmeisesti kyse oli siitä, että 1920-luvun klassistinen *tyyli* salli pastissin, mitä ei modernistisen *tyylin* aikaan enää voitu ajatella.

⁹³¹ *Kohde 4*.

sella puolella Raatihuonetta sijaitseva paikka *kohteessa 12* on ratkaistu aikanaan niin, että rakennukset ovat kokonaan erilliset.

Itse sain kaupunginarkkitehtina ollessani suunnitella torille pienehköjä rakennelmia eli ilmoittelutornit ja eteläreunan bussikatoksen. Ne on tehty tietoisesti alisteisuuteen ja kaustemaisuuteen pyrkien neliömäisiksi ja telttakattoisiksi sekä sijoitettu symmetrisesti ja diagonaalisesti torin geometriaan nähden. Symmetrian korostamiseen liittyi myös kukkulaatikoiden sijoittelun muuttaminen 1990-luvulla. Viimeisin tulokas eli kioskin uudistus aumakattoiseksi vuonna 2003 näyttäisi sekin lähtökohtaisesti alistuvan kokonaisuuteen. Joulukuusi keskellä toria symbolisoi näyttävällä tavalla joulun merkitystä pohjoisessa kulttuurissa.

Rakennusten symbolisten ulottuvuuksien alle on ehkä parhaiten sijoitettavissa myös Museoviraston vuonna 1995 tekemä ”pika-analyysi” Suomen ns. puutalokaupungeista ja Loviisasta niiden joukossa⁹³². Siinä rakennukset jaettiin ennen vuotta 1945 (vanhoihin) ja sen jälkeen rakennettuihin (uusiin) ryhmiin ja nämä neljään ja kolmeen alaryhmään niiden jonkinlaisen paremmuuden mukaan.⁹³³

Vanhemmasta rakennusryhmästä parhaaseen 1a-ryhmään⁹³⁴ luokiteltiin kaikki tutkimusalueen vanhat päärakennukset ryhmään 1b⁹³⁵ sijoitettua nykyistä Postin taloa (7) lukuun ottamatta⁹³⁶ sekä talousrakennukset *kohteissa 10 ja 12*. Postin pohjoissivulla oleva talousrakennuksen pääty oli kuitenkin sijoitettu 1a-ryhmään. Ryhmään 1a sijoitettiin tarkastelualueelta lisäksi torin itäpuolelta *kohteet 5a, 5b ja 5c* sekä Esplanadin eteläpuolelta *kohde 5r* ja torin länsipuolelta *kohde 11b*. 1b-ryhmään luokiteltiin ainoastaan *kohde 5s*.

Selvästi huonompaan ryhmään 2⁹³⁷ sijoitettiin tutkimusalueelta *kohteet 12b* sekä *kohteiden 4 ja 7 piharakennukset*. Tarkastelualueelta tähän ryhmään sijoittuivat lisäksi *kohteet 5k, ja 11n*. Ryhmään 3 sijoittuvat rakennukset arvioitiin jo melko epäonnistuneiksi, mutta koska niitä ei sijoitu tutkimus- eikä myöskään koko tarkastelualueelle, ne voitaneen tässä yhteydessä ohittaa.

Uudemmissa taloista ryhmään 1⁹³⁸ sijoitettiin koko tarkastelualueelta vain yksi rakennus, pienehkö puinen asuintalo eli *kohde 5q*. Ryhmään 2⁹³⁹ sijoitettiin tutkimusalueelta SYP:n

---

⁹³² El Harouny - Riipinen - Santaholma - Tuomi.

⁹³³ Seuraavat sitaatit teoksen sivuilta 14–20, kohteet on arvioitu kirjan liitekartassa.

⁹³⁴ Vanhojen rakennusten 1a ryhmää kuvattiin seuraavasti: ”Rakennus on huoltaen korjattu, eikä muutoksia ole juuri tapahtunut. Materiaalinen alkuperäisyys on mahdollisimman pitkälle säilynyt. Mahdolliset muutokset on toteutettu rakennuksen arkkitehtonisen idean hengessä. Käytetyt materiaalit, käsittelytavat ja arkkitehtoniset aiheet ovat sopivia. Suhdemaailma ei ole kärsinyt. Joissakin rakennuksissa suhdemaailma saattaa olla muuttunut rajustikin, mutta jos samalla on luotu uusi, omaleimainen arkkitehtoninen idea, voidaan menetetty kokonaisuus katsoa hyvitettyksi.”

⁹³⁵ Ryhmä 1b oli jo selvästi huonompi: ”Rakennuksessa on uusittu joitakin rakennusosia, ja detaljit on toteutettu eri dimensioin kuin aikaisemmin, eli suhteet ovat muuttuneet detaljimittakaavassa.”

⁹³⁶ *Kohteet 1–3, 1–3b, 4, 8, 9, 10, 11 ja 12.*

⁹³⁷ Ryhmässä 2 muutokset olivat jo suurempia: ”Rakennusosia on uusittu siten, että rakennuksen suhdemaailma muuttuu.”

⁹³⁸ Ryhmän 1 kriteerit olivat: ”Rakennuksella on oma arkkitehtoninen idea, joka sopii ympäristöön tai muodostuu ympäristön uudeksi kohokohdaksi. Rakennusteknisesti ja materiaaleiltaan rakennus jatkaa kaupungin identiteettiä ja rakentamisperinnettä. Jos rakennuksella ei ole kaupunkikuvaa tukevia kvaliteetteja, tulee siitä löytyä muita merkittäviä arkkitehtonisia tai rakennushistoriallisia tekijöitä.”

täydennysrakennus eli laajennus *kohteessa 4* sekä pihan perällä olevat talousrakennukset *kohteessa 7*. Tarkastelualueelta siihen pääsivät muiden muassa kivinen jatko-osa *kohteessa 5b*, taksikoppi ja kioski sekä Linja-autoasema eli *kohteet 5 d, e ja h*, Gymnasiumin laajennus eli *kohde 5o* ja hotelli Degerby eli *kohde 5u* sekä *kohteen 12b* perällä oleva piirakennus. Lähes kaikki muut rakennukset putosivat ryhmään 3⁹⁴⁰: sinne joutuivat tutkimusalueella torin eteläpuoliset uudisosat *kohteissa 7 ja 8* ja R-kioski Raatihuoneen itäpuolella sekä tarkastelualueella Seurakuntakeskus eli *kohde 1–3c*, elokuvateatterin talo eli *kohde 4b*⁹⁴¹ sekä hotelli Zilton eli *kohde 5t*.

Arvioijien mukaan vanhat talot ovat säilyneet melko hyvin, mutta täydennysrakentaminen on siis epäonnistunut kutakuinkin täydellisesti sekä modernististen että traditionalistisempien hankkeiden osalta. Se lieneekin suurin arkkitehtoninen ongelma Loviisan torin kaltaisissa ympäristöissä.

---

⁹³⁹ Ryhmään 2 sijoitettavien rakennusten kriteereinä pidettiin seuraavia: ”Rakennus sopii kaupunkirakenteeseen lähinnä massallisesti, mutta itsenäisenä rakennuksena se on luonteeton ja mitäänsanomaton ts. selkeä arkkitehtoninen idea puuttuu. Rakennus on omaa aikaansa ilmentämätön uusvanha uudisrakennus. Arkkitehtonisissa aiheissa esiintyy harhautunutta historiallista tulkintaa. Uusvanhaa uudisrakennusta on vaikea erottaa rakennusosia uusivasta, ja detaljeja poistavasta korjaustavasta. Kohteissa esiintyy myös puurakennustekniikan väärintulkintaa (mm. lasin päälle liimatut ikkunaristikot).”

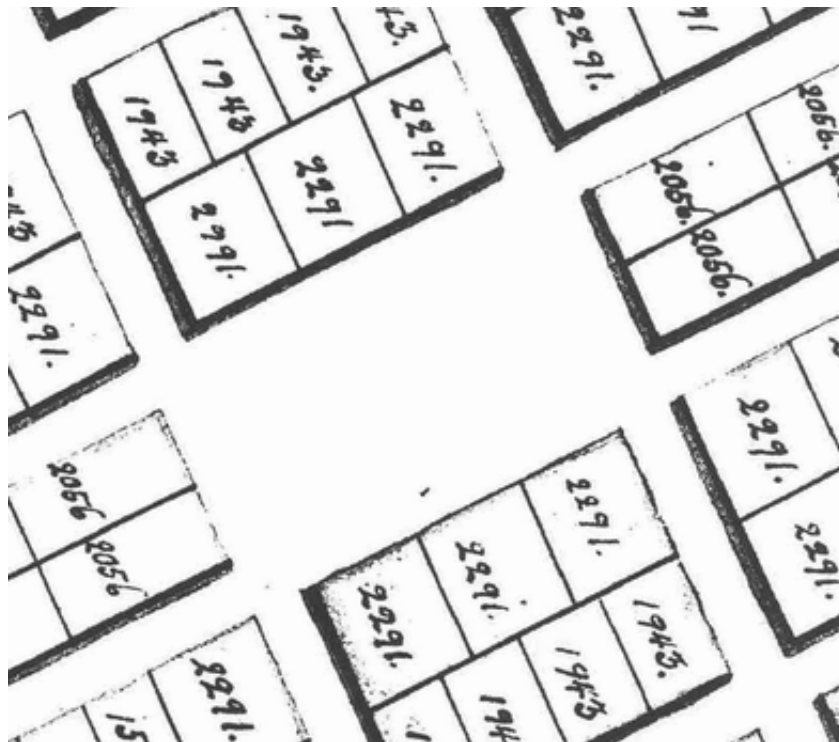
⁹⁴⁰ Ryhmän 3 rakennuksia luonnehdittiin seuraavasti: ”Rakennus ei sovi edes massallisesti kaupunkirakenteeseen, eikä kaupungin identiteettiin. Myöskään rakennuksen oma arkkitehtoninen idea tai puurakentamisperinteen ansiokas jatkaminen eivät ole sillä tasolla, että ne nostaisivat rakennuksen arvoa. Rakennuksen väärä sijoittelu vaikuttaa häiritsevästi kaupunkikuvaan.”

⁹⁴¹ Tämä on mielestäni tämän ylipäänsäkin hieman kummallisen analyysin erikoisin päätelmä, jos se on todella tarkoituksellinen. On ehkä syytä todeta myös se, että selvityksessä Linja-autoasema ja elokuvateatteri on sijoitettu väärään ikäryhmään.

RAKENNETTU YMPÄRISTÖ: KUVAT R1–R12

Nordenberg 1745.

Nordenberg 1746.

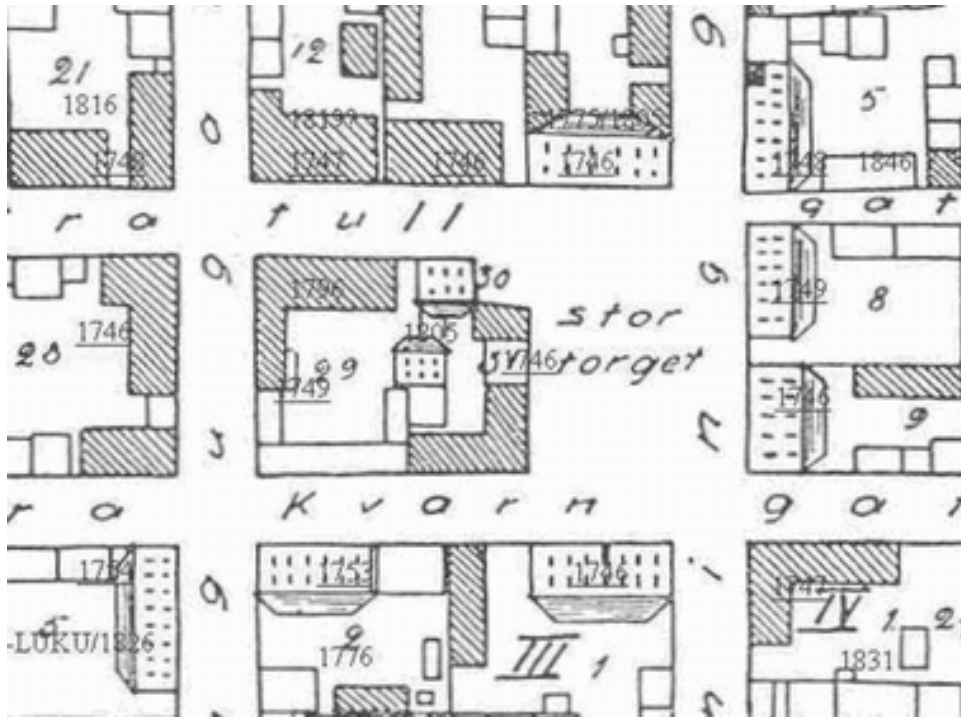
KUVA R1

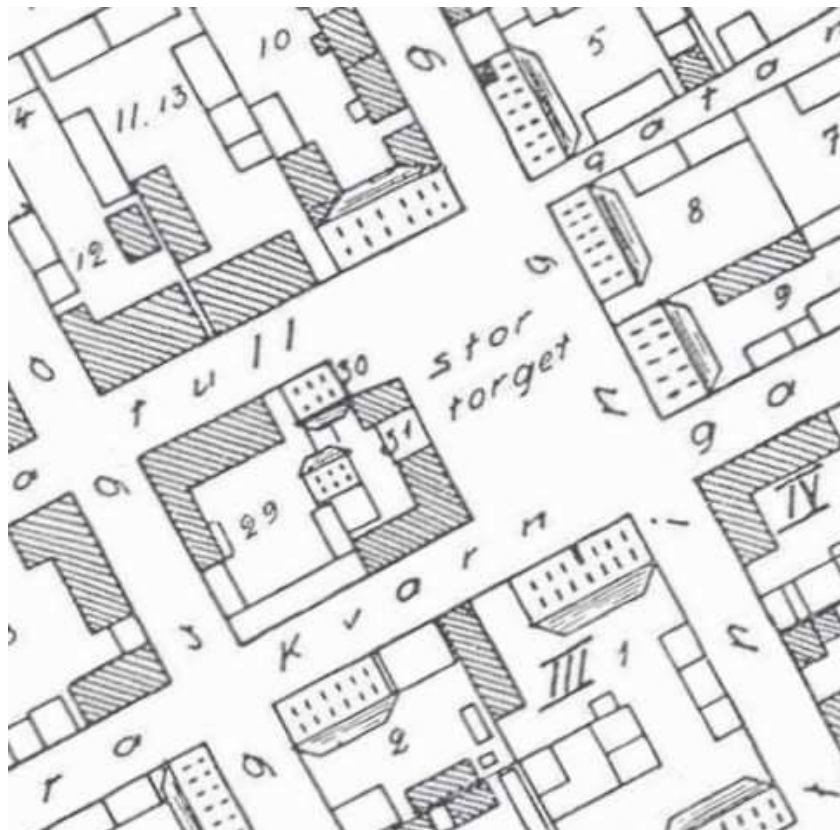
Ehrensvärd 1747.
KUVA R2

Chiewitz 1853.
KUVA R3

Suurtorin rakentuminen.
 KUVA R4

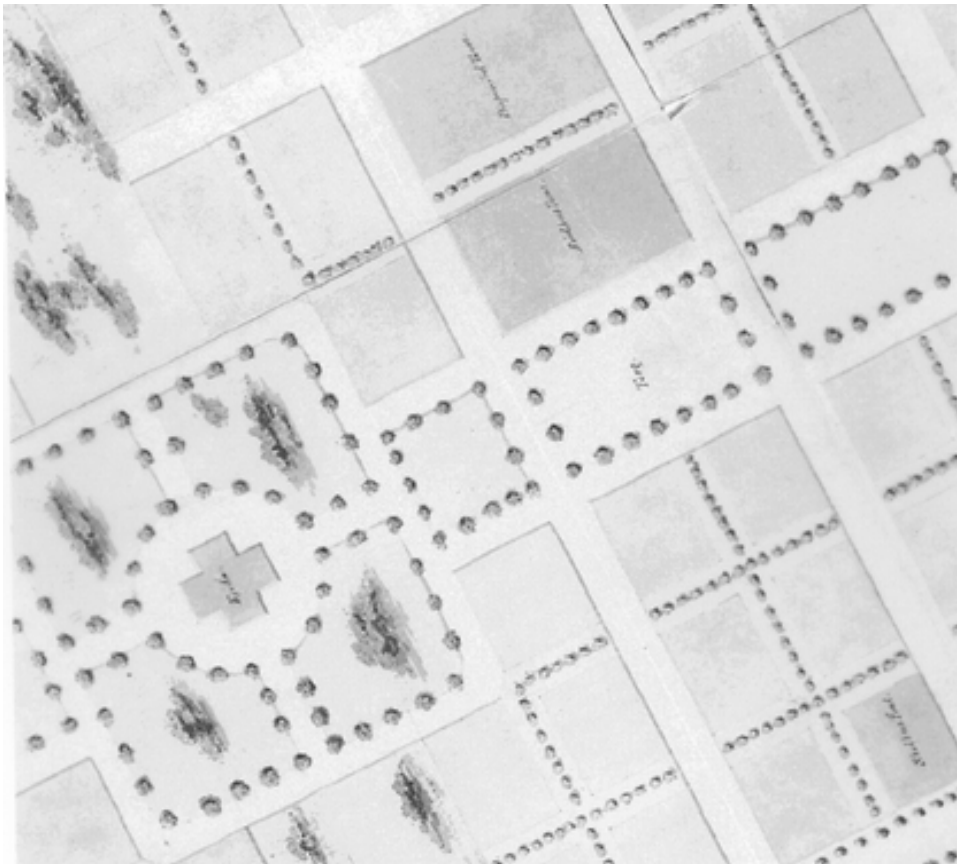

Nikaderin rekonstruktio, tilanne ennen paloa 1855.
 KUVA R5

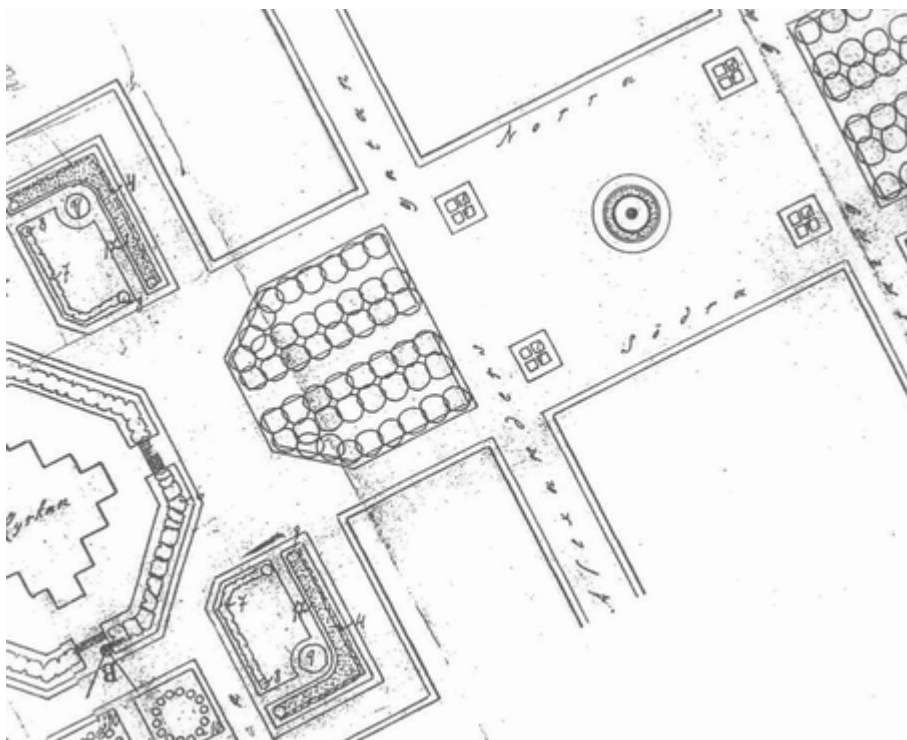
Nikanderin rekonstruktion pohjalta laadittu pienoismalli. Loviisan museo.
KUVA R6

Vuoden 1857 asemakaava.
KUVA R7

Jungin asemakaava.
KUVA R8

Olssonin puistosuunnitelma.
KUVA R9

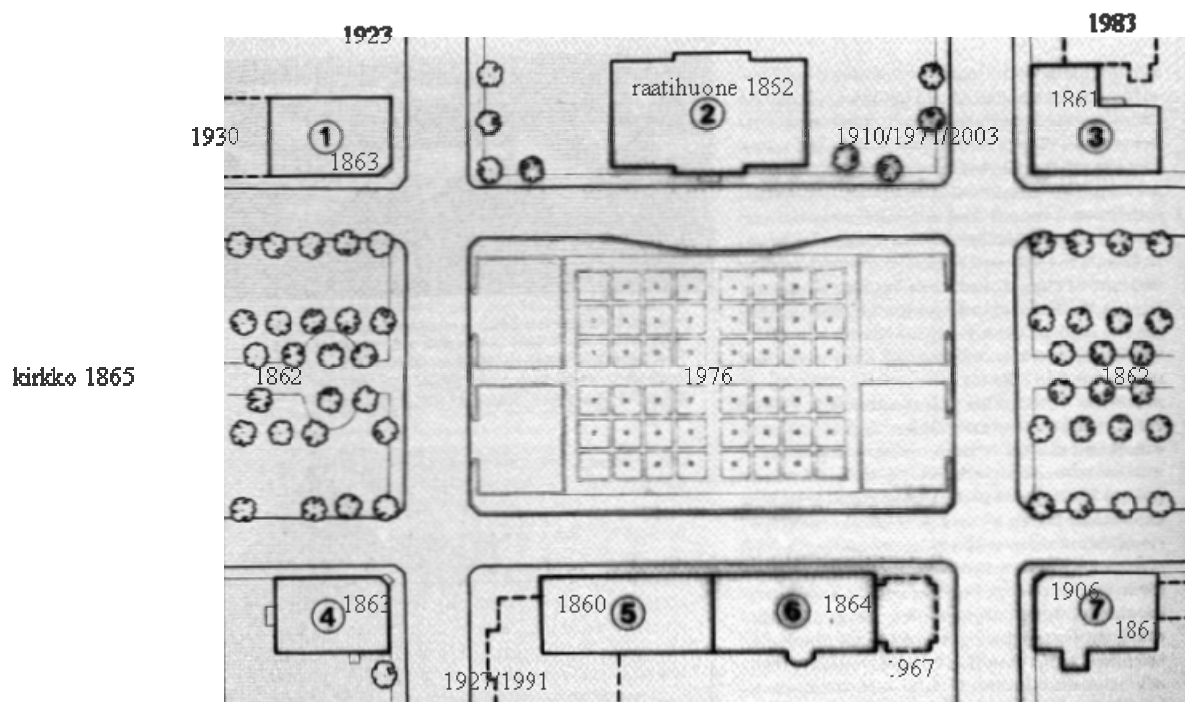
Bengtsin asemakaavat.

KUVA R10

Vuoden 2007 asemakaavatilanne.

KUVA R11

Suurpalon jälkeen toteutunut Raatihuoneentori.
 KUVA R12

LIITE 3

KÄYTTÖ, KUVAT K1–K14 JA KAAVIOT K1–K3

- I TORI: a) suunnitelmat, b) toteutuminen, c) symbolisia piirteitä
- II TALOT: a) suunnitelmat ja toteutuminen, b) symbolisia piirteitä

I TORI

a) torin suunnitelmat

Loviisan ensimmäinen kaavasunnitelma eli everstiluutnantti A. J. Nordenbergin laatima ensimmäinen luonnos⁹⁴² ei sisällä merkintöjä tonttien käyttötarkoituksista. Varsinaisissa suunnitelmissa⁹⁴³ keskeisimmät käyttötarkoitukset on osoitettu jo varsin selkeästi. Niiden mukaan kaupungin reuna-alueet varattiin pääasiassa valtiolle muun muassa sotilasparakeja varten, mikä on linnoituskaupungille loogista. Kirkolle varattiin tontti korttelin eli noin sadan metrin päästä torilta etelään. Torin välittömässä tuntumassa oli käyttötarkoituksen osalta varaus julkiselle rakennukselle, ilmeisesti raatihuoneelle⁹⁴⁴. Ratkaisut vastaavat tuolloin vakiintunutta tapaa erottaa kirkko raatihuoneen hallitsemasta toriaukiosta. Suunnitelmat eivät sisällä varauksia lääninhallinnon tarpeisiin, vaikka Loviisasta tuli myös Kymenkartanon ja Savon läänin hallinnon tukikohta. Tämän täytyy liittyä siihen, että residenssin sijoituksesta Loviisaan päätettiin vasta huhtikuussa 1747⁹⁴⁵.

Georg Chiewitzillä näyttää kaavasunnitelmassaan vuonna 1853⁹⁴⁶ olleen voimakas pyrkimys erottaa uudet keskeiset julkiset rakennukset Suurtorista. Syy tähän voi olla käytännöllinen sikäli, että torin ympäristö oli kokonaan rakennettu eikä sopivia tontteja sen paremmin raatihuoneelle kuin toiselle keskeiselle suunnitellulle rakennukselle eli seuraahuone-kestikievarille ehkä olisi helposti löytynyt⁹⁴⁷. Kauppatorin – jollaiseksi Suurtori varmaan edelleen ajateltiin – ja hallintoaukion erottamiseen on saattanut olla muitakin syitä, kuten kauppatoritoiminnasta koetut häiriöt⁹⁴⁸. Se, että Suurtori on esitetty koko alkuperäisen suunnitelman mukaisessa laajuudessaan rakentamattomana, voisi joka tapauksessa kertoa markkinoiden tilantarpeesta: on ilmeistä, että suunnitellusta vajaaksi puo-

---

⁹⁴² Vuosi 1745, suunnitelma 1A *Lähdeluettelossa* kohdassa *Asemakaavat ja muut suunnitelmat*.

⁹⁴³ Vuosi 1746, suunnitelmat 1B ja 1C.

⁹⁴⁴ Suunnitelmassa 1B.

⁹⁴⁵ Nikander 1930, 45.

⁹⁴⁶ Suunnitelma 4.

⁹⁴⁷ Torin liepeille oli eri vaiheissa 1800-luvun alkupuoliskolla toki kehitelty hankkeita ainakin uuden raatihuoneen rakentamiseksi, mutta ne eivät olleet johtaneet tulokseen.

⁹⁴⁸ Markkinoita tai muuta torikauppatoimintaa on Loviisassakin saatettu pitää häiriönä juhlavimmille käyttötarkoituksille, yhteinen tila on saatettu kokea ahtaaksi tms. Markkinoita kritisoivaa kirjoittelua ilmeni eri yhteyksissä. (esimerkiksi Vainionpää, 84)

likkaaksi supistunut toriaukio ei riittänyt koko toimintaan varsinkaan vilkkaampien syysmarkkinoiden aikaan.

Vuoden 1857 asemakaavaan⁹⁴⁹ merkittiin vain muutamien tonttien käyttötarkoitus. Väli-tömän toriympäristön ulkopuolelle osoitettiin seurahuoneen, koulun, pappilan ja kappalaisentalon tontit. Ratkaisevan tärkeitä torin kannalta olivat kuitenkin kirkon ja raatihuoneen sijoitukset torin tuntumaan toisin kuin muutama vuosi aiemmassa Chiewitzin suunnitelmassa. Ratkaisu vahvisti torin aseman kaupungin ehdottomana keskuksena, sen kaupallisena, hallinnollisena ja nyt myös kirkollisena ytimenä⁹⁵⁰. Asemakaavassa ja saman-aikaisessa rakennusjärjestyksessä RJ 1858 ei erityisesti korostettu kauempana torista olevia Esplanadi-puistoon rajoittuvia tontteja; muista erottui vain entiselle paikalleen lahden pohjukkaan merkitty pappila, joka liittyi väljästi puistoakseliin. Niiden yhteisvaikutus oli kuitenkin sellainen, että Esplanadi muodostui kaupungin toiminnalliseksi selkärangaksi, ja tori vielä sen ytimeksi. Asemakaavassa ei ollut viitteitä varautumisesta rautatieliikenteeseen ilmeisesti siksi, että ensimmäiset hankkeet Suomessa ajoittuvat vasta seuraavalle vuosikymmenelle⁹⁵¹.

Sekä Suurtorin että Raatihuoneentorin kaavoitus ajoittui periaatteessa samaan niin sanottuun agraarisen kauppakaupungin vaiheeseen, joka tarkoitti korttelien tilankäytössä suurta monipuolisuutta. Muutosta tapahtui vähitellen, mutta pääasiassa kuitenkin vasta 1800-luvun loppupuoliskolla, jolloin voidaan puhua niin sanotusti kaupppakapitalismin kaupungista, joka edustaa Gregor Paulssonille itsenäistä siirtymävaihetta agraarin kauppakaupungin ja teollisen kaupungin välillä⁹⁵². Olennaisia muutoksia tässä vaiheessa ovat⁹⁵³ seuraavat piirteet: porvaristo syrjäyttää varallisuudessa vanhat säätyläiset, käsityöläisten määrä vähenee ja teollisuustyöntekijöiden määrä kasvaa, kaupunkeihin muuttavan köyhälistön määrä kasvaa ja taloudellisessa lainsäädännössä toteutetaan liberalistisia muutoksia. Kauppakaupunkikäsitettä voidaan soveltaa myös Suomen kaupunkien kehitykseen: Sven-Erik Åström on näin tehnytkin, mutta Eino Jutikkala puhuu varhaisindustrialismista. Kauppiaskartanoista väistyvä karjanhoito antoi tilaa yhä laajemmalle liiketoiminnalle: talonpoikaisasiakkaita palveltiin entiseen tapaan pihalla, mutta kaupunkilaisia kadunvarren näyteikkunallisissa myymälöissä. Jutikkalan mukaan suomen urbanisoituminen lähti liikkeelle varsinaisesti vasta 1890-luvulla: kasvuun vaikuttivat eniten muutto-liike ja luonnollinen väestönkasvu.⁹⁵⁴ Loviisassa muutoksen merkit olivat selvät varsinkin 1870-luvulta lähtien. Tästä ajankohdasta myös Olle Sirén aloittaa uuden jakson historiakirjassaan⁹⁵⁵.

Loviisan seuraava asemakaava eli Bertel Jungin kaavasunnitelma laadittiin jo osittain teollistuneeseen kaupunkiin, mikä ei kuitenkaan näy erityisesti toriympäristössä. Jungin

---

⁹⁴⁹ Suunnitelma 6.

⁹⁵⁰ Kirkon sijoittaminen torin tuntumaan oli muutos aiempaan käytäntöön. Ilmeisesti se oli Suomessa ensi kerran käytössä Kaskisten asemakaavassa vuonna 1767 ja sen jälkeen Hämeenlinnassa vuoden 1778 asemakaavassa. Kirkko tuotiin muiden keskustoimintojen luo, mikä saattoi korostaa sen asemaa. Toisaalta kirkon koordinaatisto alistettiin asemakaavallisille suunnille eli luovuttiin itä-länsi-suuntaisesta perinteestä, jossa sisäänkäynti oli lännessä ja kuori idässä.

⁹⁵¹ Sirén 1995, 120–121.

⁹⁵² Paulsson, Gregor 1950, 171–410.

⁹⁵³ Antero Saarikosken tekemän tulkinnan mukaan.

⁹⁵⁴ Saarikoski, 18–22.

kaavan⁹⁵⁶ mukaiset kantakaupungin rakennuspaikat voi ryhmitellä kolmeen luokkaan: monumentaalisiin merkkirakennuksiin, tavalliseen puutalokaupunkiin sekä niin sanottuihin villoihin eli "vapaasti seisoviin", huvilamaisiin omakotitaloihin. Monumentteihin otettiin mukaan jo toteutuneita rakennuksia kuten Esplanadi-ympäristössä Rautatieasema⁹⁵⁷, Kirkko⁹⁵⁸, Lovenetskyn, myöhemmin Bongan linna⁹⁵⁹, jonka lisäosa olisi ollut myös nykyisen Karlskrona-bulevardin päätte, ja nykyinen Gymnasium⁹⁶⁰. Uutena esitettiin monumenttia nykyisen Itäisen tullikadun länsipäähän, joka säilyi rakentamattomana aina vuoteen 2006, jolloin siihen rakennettiin asuinkerrostalo. Kirkon lounaispuoleinen eli nykyisen suomalaisen koulukeskuksen kortteli⁹⁶¹ oli varattu villoille, muut korttelit ilmeisesti perinteiselle puukaupunkiasutukselle. Jungin kaavakaan ei nostanut Esplanadin varren tontteja erityiseen asemaan käyttötarkoituksen osalta. Kuitenkin Rautatieaseman ja koulun rakentuminen Esplanadin vastakkaisiin päihin 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä olivat jo entisestään vahvistaneet akselia. Kaavassa sitä omalla tavallaan vahvasti itäpäähän päätteeksi sijoitettu urheilukenttä.

Jungin ja Larssonin⁹⁶² kaavojen jälkeen suurimmat kaavahankkeet Esplanadin ja torin ympäristössä liittyivät kasvavaan autoliikenteeseen. Linja-autoasema järjestettiin asemakaavallisesti nykyiselle paikalleen⁹⁶³ 1930-luvun kuluessa, ja 1940-luvun alussa toteutui myös Mannerheiminkadun jatkaminen suoraan itään lahdenpohjukan yli. Tämä vahvisti Esplanadin aseman kaupungin pääliikenneväylänä. Kuten liitteessä 2. *Fyysiset ominaisuudet* kuvataan, liikenteellisten ongelmien maankäytöllinen järjestely keskittyi jatkossa Esplanadin länsipäähän.

Anders Olof Bengtsin kaavoissa⁹⁶⁴ kaupungin liikekeskus vakiinnutettiin torin ja Karlskrona-bulevardin väliselle alueelle. Samoihin aikoihin Annariitta Falckin diplomityönsään⁹⁶⁵ esittämä ajatus liikekeskuksen keskittämistä Esplanadin pohjoispuolelle jäi sen sijaan ehdotukseksi. Samoin toteutumatta jäi hänen ajatuksensa läntisen kiertoliittymän siirtämiseksi Kirkon ympäriltä Kirkon ja radan väliselle alueelle sekä uudesta kiertoliittymästä Esplanadin itäpäähän. Bengtsin kaavassa vahvistettiin toriaukion jako pysäköinnin ja muun toiminnan kesken.

Kävelykadusta Kuningattarenkadulla kirjoitettiin jo vuonna 1972 paikallislehden pääkirjoituksessa⁹⁶⁶. Keskustaan laadittiin myös kävely- ja joukkoliikennepainotteisia liikennesuunnitelmia, kuten vuonna 1975 Liikennetekniikka Oy:n ehdotus, joka perustui – tuolloin ilmeisen epärealistisesti – laajamittaiseen joukkoliikenteeseen⁹⁶⁷. Tammikuussa

---

⁹⁵⁵ Sirén 1995.

⁹⁵⁶ Vuosina 1912/1918, suunnitelma 7.

⁹⁵⁷ Kohde 11j.

⁹⁵⁸ Kohde 11a.

⁹⁵⁹ Kohde 11b.

⁹⁶⁰ Kohde 5o.

⁹⁶¹ Kohteet 11d-h.

⁹⁶² Vuosi 1925, suunnitelma 9.

⁹⁶³ Kohde 5h.

⁹⁶⁴ Vuodet 1963/1966, suunnitelma 12.

⁹⁶⁵ Vuonna 1964, suunnitelmat 11A, 11B.

⁹⁶⁶ Loviisan Sanomat 29.1.1972.

⁹⁶⁷ Loviisan Sanomat 8.2.1975, 13.2.1975, 3.7.1975.

1976 kävelykadusta keskusteltiin muun muassa Marja Pekkalan laatiman ehdotuksen pohjalta. Tuolloin kauppiat olivat lehtitietojen mukaan selkeästi kävelykatua vastaan.⁹⁶⁸

Keskusta-alueen yleiskaavassa⁹⁶⁹ nostetaan esille mahdollisuus torin entistä paremmasta toiminnallisesta kytkemisestä sen pohjois- ja eteläpuolisiin kortteleihin. Sen mukainen toiminnallinen akseli käsittäisi pohjoisesta lukien: vuosina 1996–98 Kirjasto-
mediateekiksi muutetun Seurahuoneen⁹⁷⁰, Seurakuntatalon⁹⁷¹ ja Raatihuoneen⁹⁷² pohjoispuolella, itse torin sekä kaupungin nuorisotalo Forumin⁹⁷³ ja erilaisia liike- ja toimistotiloja sen eteläpuolella Karlskrona-bulevardille asti. Suunnitelmaan liittyy myös ajatus eräiden keskeisten katujen kehittämistä jalankulkupainotteisiksi.

Ks. kuva K1: Torin kytkeytyminen keskusta-alueeseen osayleiskaavan 2001 mukaan.

Esisuunnittelijat Oy:n suunnitelma⁹⁷⁴ tarkentaa keskustan yleiskaavan ajatuksia katualueiden osalta, mutta siinä esitetään myös uusia avauksia. Toteutuneelle liikennetarkistukselle, jossa Mannerheiminkatu on kaksisuuntainen pääkatu ja Brandensteininkatu kaksisuuntainen sisäisen liikenteen katu esitetään myös vaihtoehto, jossa kumpikin katu toimisi symmetrisesti yksisuuntaisina samaan tapaan kuin Loviisan Karlskrona-bulevardi tai Helsingin Esplanadi. Suunnitelma osoittaa, että tämä yksisuuntaistamistarkistus – jota 1950- ja 60-luvuilla esitettiin lähinnä liikenteen sujuvuuden parantamiseksi – antaisi monia mahdollisuuksia myös liikenneturvallisuuden, jalankulkijoiden olosuhteiden sekä alueen yleisen viihtyisyyden parantamiseksi. Loviisan keskustan liikennemäärät ovat niin pieniä, että ajoratoja voitaisiin selkeästi kaventaa. Tämä mahdollistaisi leveämmät kevyen liikenteen alueet ja tilaa istutuksille, mutta myös tarvittaessa lisää tilaa kadunvarsipysäköintiä varten.

Ks. kuva K2: Torin ympäristö liikenneturvallisuussuunnitelmassa 2002.

b) torin toteutunut käyttö

Myös Loviisan torin toiminnot voidaan ryhmitellä niin Suurtorin kuin Raatihuoneentorin aikana Jan Gehlin mukaisesti perinteisiin julkisen tilan käyttöihin eli kohtaamiseen, kokoontumiseen, kauppaan ja liikenteeseen⁹⁷⁵. Loviisan torin osalta kauppa on kuitenkin syytä mainita ennen muita käyttötarkoituksia. Kaupan piiriin pääasiassa luettava markkinat ovat myös erityinen ilmiö, jossa kaikki Gehlin mainitsemat käytöt toteutuvat yhtä aikaa ja muuta toimintaa laajemmassa mittakaavassa. Varsin merkittävä osuus Loviisan torilla on ollut eräissä historian vaiheissa lisäksi vallan näyttämällä, kuten hallitsevien

---

⁹⁶⁸ Loviisan Sanomat 17.1.1976, 24.1.1976.

⁹⁶⁹ Vuosi 2001, suunnitelma 14.

⁹⁷⁰ Kohde 1–3b.

⁹⁷¹ Kohde 1–3c.

⁹⁷² Kohde 1–3.

⁹⁷³ Kohde 8.

⁹⁷⁴ Vuosi 2002, suunnitelma 15.

⁹⁷⁵ Gehl - Gemzøe 2000, 10–14.

näyttäytymisellä sekä sotilaallisella tai puolisolilaallisella esiintymisellä. Näillä perusteella torin ja sen lähiympäristön toiminnot on perusteltua luokitella neljään kokonaisuuteen: kauppa, kohtaaminen ja kokoontuminen, liikenne sekä valta ja sen esiintyminen.

KAUPPA

Kauppa oli alusta alkaen yksi torin itsestään selvä perustoiminto, ja sen asema vahvistettiin myös tonttipolitiikalla. Tori ja sitä ympäröivät tontit kauppakartanoineen muodostivat synergisen kokonaisuuden:

”Maistraatti oli jo 1760-luvulla tehnyt selväksi, että tontteja luovutetaan halukkaille lähempää tai kauempaa ’yleisistä paikoista’ heidän elinkeinonsa asettamien vaatimusten perusteella. ’Yleisillä paikoilla’ tarkoitettiin epäilemättä raatihuonetta ja toria. Tuolloin vanhojen kaupunkiemme yleisen säännön mukaan kauppapaikan arvo riippui siitä, miten kaukana se oli torista tai sille johtavista yleisistä teistä. Näin oli myös Loviisassa. Merkittävimmit kauppiastalot sijoituivat Suurtorin ja Läntisen tullikadun tuntumaan.”⁹⁷⁶

Torilla ja muuallakin käyty kauppa aina 1800-luvun loppupuolelle saakka oli kuitenkin yksinkertaista ja niukkaa sekä tavaroiden määrän että valikoimien osalta. Kaupungin kauppiat välittivät ulkomailta tuotuja raaka-aineita ja tavaroita maan valtaenemmistönä oleville maalaisille, jotka vastineeksi toivat vientiin soveltuvia tai kaupungin asukkaille välttämättömiä elintarvikkeita ja muita maalaistavaroita. Tärkeimpiä tuontituotteita, joista suuri osa myytiin maaseudulle, olivat suola, rauta ja tupakka. Pieninä määrinä tuotiin erilaisia teollisuustuotteita, joista vähäisen osan ostivat maalaiset ja joita myytiin niin sanotuissa rihkamapuodeissa. Maalaistuotteista tärkeitä olivat vilja, voi ja tali sekä monin paikoin – joskaan ei Loviisassa – terva. Oman osansa kaupasta muodostivat kaupungin käsityöläisten tuotteet.⁹⁷⁷

Torilla käytävän kaupan luonne poikkesi 1700- ja 1800-luvulla huomattavasti nykyisestä torikaupasta, jossa keskeisen osan muodostaa vihannesten ja muiden tuoretuotteiden kauppa. Agraarin kauppakaupungin luonteeseen kuului se, että kaupunkilaiset tuottivat itse suuren osan elintarvikkeistaan ja erityisesti tuoretuotteet. Rahaa oli vähän, ja kaupan liikevaihto yleensäkin pieni. Poikkeuksen niukkuuteen ja tavallisesti hiljaiseen torielämään toivat vain maalaisten eli Loviisassa niin sanottujen savolaisten tavarareet talvella sekä ennen muuta markkinat, joilla myytiin kaikkia muutenkin kaupan olevia tuotteita.

Tori oli merkantilistisen ajan kaupankäynnin keskus; kaiken kaupan tuli lähtökohtaisesti tapahtua torilla. 1300-luvun puolivälissä niin sanotussa Maunu Eerikinpojan maanlaissa kaupungit velvoitettiin rakentamaan tori, jolle talonpoikien piti tuoda kauppatavaransa myytäväksi.⁹⁷⁸ Vuonna 1622 säädettiin maatulli eli niin sanottu pikkutulli, jonka mukaan kaupunkiin tuotavista tavaroista perittiin valtiolle noin 3 %:n tulli⁹⁷⁹, vuodesta 1686 alkaen peräti 25 %⁹⁸⁰. Vuonna 1638 säädetty toripakko edellytti kaiken kaupan käymistä to-

---

⁹⁷⁶ Nikander 1932, 167; käänös AT.

⁹⁷⁷ Nikander 1930, 176–177.

⁹⁷⁸ Vainionpää, 13–14.

⁹⁷⁹ Heinonen, Jouko.

⁹⁸⁰ Nikula, Oscar 1981, 245.

rilla⁹⁸¹. Vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laissa maalla sallittiin vain hevoskauppa⁹⁸². Kaupan säätelyn ensisijaisena tavoitteena oli ennen muuta varmistaa verojen kanto kruunulle. Verorahojen hankkiminen olikin 1600-luvulle saakka maalaisten keskeinen kaupallinen intressi tulla markkinoilla.

Käytännössä kauppaa rajoittavia sääntöjä rikottiin, ja vähitellen niitä myös lievennettiin. Pikkutulli lopetettiin kuitenkin vasta Venäjän vallan aikana vuosina 1808 ja 1812⁹⁸³. Maakauppa tuli mahdolliseksi suolaa ja rautaa sekä kiinteitä myymälöitä lukuun ottamatta 30 vuotta myöhemmin. Vuonna 1859 sallittiin maaseudun kaupat yli 50 kilometrin etäisyydellä kaupungeista; kaksi vuotta myöhemmin niiden etäisyysvaatimus pieneni 10 kilometriin.⁹⁸⁴ Vuoden 1868 elinkeinoasetus lakkautti ammattikunnat ja osittain kaupan jaon eri ryhmiin⁹⁸⁵, ja vuonna 1879 tuli voimaan ”täydellinen elinkeinovapaus”⁹⁸⁶.

Markkinoihin liittyi vielä erillisiä rajoituksia, joita väljennettiin jo aiemmin samassa hengessä. Karjalan rahvas sai viedä naapurinsa tavaraa markkinoille vuodesta 1774. Seuraavana vuonna vapautettiin vilja- ja perunakauppa, vuosisadan vaihteessa muun muassa salpietarin kauppa⁹⁸⁷. Kauppapiirit lakkautettiin vuonna 1779⁹⁸⁸. Vuonna 1788 toteutettiin niin sanottu Kustaa III:n markkinuudistus, jonka mukaan yksityiset markkinat muutettiin vapaamarkkinoiksi ja markkinoilta toisille kiertävät kauppiat tulivat mahdollisiksi⁹⁸⁹. Uudistuksen mukaan markkinat tuli pitää mieluummin kaupungeissa, mutta myös maalaismarkkinat sallittiin vähintään 60 kilometrin etäisyydellä kaupungista⁹⁹⁰.

Kaupankäyntiä Loviisan torin tuntumassa voidaan tarkastella ainakin neljänä eri kokonaisuutena: markkinoina, maaseudulta tuotujen tavaroiden kauppana muulloin, rihkama-kauppana sekä paikallisena kaupankäyntinä.

Markkinat

Loviisan kauppiat eivät kaupunkia perustettaessa saaneet lakisääteistä monopoli-asemaa niin sanotulle kauppa-alueelleen, joka kyllä oli erittäin laaja ja ulottui aina Pohjois-Savoon saakka. Kilpailijoita oli kohdattava eri suunnissa: pohjoisessa Oulu ja Kokkola, Päijänteen tienoilla Hämeenlinna, Itä-Uudellamaalla Porvoo⁹⁹¹. Loviisa ei myöskään onnistunut saamaan kuin murto-osan siitä kaupasta, joka sille periaatteessa periytyi Viipurin ja Haminan jäätyä rajan taakse⁹⁹². Liikenneyhteydet esimerkiksi Saimaan alueen kanalta keskeisestä Lappeenrannasta Loviisaan olivat paljon huonommat kuin Viipuriin, ja

---

⁹⁸¹ Lilius 1980, 212.

⁹⁸² Vainionpää, 36–37.

⁹⁸³ Nikula, Oscar 1981, 246.

⁹⁸⁴ Vainionpää, 52–53.

⁹⁸⁵ Mauranen, 443 ja 447.

⁹⁸⁶ Vainionpää, 53.

⁹⁸⁷ Mauranen, 444.

⁹⁸⁸ Ranta 1980, 284.

⁹⁸⁹ Vainionpää, 44.

⁹⁹⁰ Nikander 1930, 211.

⁹⁹¹ Sirén 1995, 17.

⁹⁹² Vuosien 1721 ja 1743 rauhoissa; Ranta 1980, 281.

esimerkiksi tervan kuljettaminen Loviisaan kävi kannattamattomaksi⁹⁹³. Lappeenranta oli ollut aiemmin koko Saimaan alueen sekä Viipurin porvareiden merkittävin markkina- paikka, jonne oli tuotu paljon tervaa⁹⁹⁴.

Vaiheittain Loviisan markkina-alue supistui myös muodollisesti: Kustaa III:n lääniuudistus vuonna 1775 johti Kuopion perustamiseen Savon pääkaupungiksi ja Kymenkartanon läänin maaherrankin siirtymiseen Loviisasta Heinolaan vuoden 1777 jälkeen. Kuopiosta tuli myös kaupunki vuonna 1782, Mikkelistäkin vuonna 1838 ja Heinolasta vuonna 1839⁹⁹⁵. Itä-länsi -suuntaisen rautatien valmistuminen Salpausselän linjalle vuonna 1870 toi sisämaan kauppaan puhtia⁹⁹⁶, mutta Loviisan jääminen siitä sivuun heikensi edelleen kaupungin kilpailuasemaa. Samoin sitä heikensi Kotkan sahayhdyskunta ja sen perustaminen kaupungiksi vuonna 1878⁹⁹⁷, sattumalta täsmälleen sata vuotta maaherran Loviisasta lähdön jälkeen.

Loviisan markkinat olivat yksi tapahtuma seudun markkinoiden kokonaisuudessa. Pernajassa ja Pyhtään Ahvenkoskella oli pidetty markkinoita jo 1500-luvun lopulla helsinkiläisten ja porvoolaisten kauppiaiden voimin⁹⁹⁸ ja jopa Vehkalahden kauppiaiden kilpaillessa varsinkin Ahvenkosken markkinoista, joista tuli Uudenmaan merkittävimmät⁹⁹⁹. Ahvenkosken markkinat lakkautettiin samassa yhteydessä kun Loviisan markkinat perustettiin¹⁰⁰⁰, ja voidaan puhua niiden siirtämisestä Loviisaan. Kyse oli joka tapauksessa Bartolomeuksen eli Pärttylin päivän markkinoista 24.8., joka ajankohta oli aluksi eli vuodesta 1752 alkaen myös Loviisan ainoiden markkinoiden ensimmäisenä päivänä.

Pernajan markkinat olivat olleet kirkolla vuoteen 1680, sen jälkeen Koskenkylässä 1760-luvulle saakka, josta ne vuonna 1801 siirrettiin Myrskylään¹⁰⁰¹. Loviisalaiset kauppiaat olivat perustamassa myös Mikkelin kaksia markkinoita, joista toiset siirrettiin Loviisan aloitteesta vuonna 1756 Sysmään. Tämän piti parantaa Loviisan kilpailuasemaa, koska Helsingin ja Porvoon kauppiaat hallitsivat niin ikään Päijänteen alueella olevia karjamarckkinavaltaisia Anianpellon¹⁰⁰² markkinoita.¹⁰⁰³ Mikkelin markkinat kehittyivät suuriksi: vuodesta 1756 syysmarkkinat olivat nelipäiväiset, ainakin vuodesta 1792 tulivat mukaan myös talvimarkkinat – nekin nelipäiväiset vuodesta 1799, ja vuodesta 1802 syysmarkkinoita pidettiin peräti kahdeksan päivää. Loviisalaiset menettivät monopolinsa Mikkelin markkinoihin vuonna 1788¹⁰⁰⁴, ja epäilemättä ne vähensivät aika lailla myös Loviisan omille markkinoille syvältä maaseudulta suuntautuvaa painetta. Kauempana Itä-Suomessa olevat markkinapaikat – esimerkiksi Puhos, Liperi, Iломantsi, Iisalmi, Varka-

---

⁹⁹³ Jutikkala 1980, 231.

⁹⁹⁴ Myyryläinen, 1.

⁹⁹⁵ Nikula Oscar 1981, 167; Sirén 1995, 20.

⁹⁹⁶ Mauranen, 441.

⁹⁹⁷ Sirén 1995, 21.

⁹⁹⁸ Nikander 1930, 205.

⁹⁹⁹ Vainionpää, 99.

¹⁰⁰⁰ Vainionpään mukaan lakkautuspäätös tehtiin vuonna 1748 (Vainionpää, 99). Nikanderin mukaan päätös tehtiin vuonna 1752, jolloin pidettiin myös ensimmäiset markkinat Loviisassa.

¹⁰⁰¹ Vainionpää, 99.

¹⁰⁰² Anianpelto on nykyisen Vääksyn kanavan tuntumassa.

¹⁰⁰³ Sirén 1995, 19–20.

¹⁰⁰⁴ Myyryläinen, 1–2.

us, Joensuu ja Kuopio – olivat Loviisan kauppiaille ongelmallisia suurten etäisyyksien takia, eikä kaupankäynti siellä ole voinut olla merkittävää.

Toiset eli talvimarkkinat Loviisa sai vuonna 1756, Paavalin messun tienoille eli 25.–26. tammikuuta. Syysmarkkinoiden ajankohta muutettiin vuonna 1786 lokakuun puoliväliin, paremmin maatalouden rytmiin sopivaksi. Vuonna 1801 Loviisan kaksipäiväisten markkinoiden uusiksi ajoiksi vahvistettiin lokakuun 12. ja helmikuun 3. päivän tienoot.¹⁰⁰⁵ Kaksien markkinoiden käytäntö jatkui vuoteen 1866 saakka, jonka jälkeen talvimarkkinoita ei enää pidetty, mihin yhtenä syynä saattoivat olla ankarat katovuodet. Vuodesta 1874 alkaen tilalle tulivat kuitenkin toripäivät, toinen helmikuun alkuun ja toinen kesäkuun loppupuolelle.¹⁰⁰⁶ Ne vastasivat aluksi suurin piirtein entisiä yksityisiä markkinoita¹⁰⁰⁷. Syysmarkkinat säilyivät pitkään kaksipäiväisinä, kun toripäivät olivat yksipäiväiset. Ilmeisesti vanhan Suurtorin aikaan markkinoita pidettiin vain aiemmin kuvatulla tavalla eli vuosina 1752–55 yhdet ja vuosina 1756–1855 kahdet vuodessa sotavuotta 1808 lukuun ottamatta¹⁰⁰⁸.

Markkinoita pidettiin sääntöjen mukaisesti Suurtorilla, joka käsitti vain noin kolmasosan nykyisestä Raatihuoneentorista. Markkinatoimintojen sijoittumisesta Suurtorille ja sen ympäristöön ei ole käytettävissä aikalaiskuvausta, mutta voitaneen päätellä, että markkinat eivät ole mahtuneet varsinaiselle torialueelle, vaan myös läheisiä katuja on otettu markkinakäyttöön. Toisena markkinapaikkana oli niin ikään tuolloin kaupungin satamapaikkana toiminut Suolatori-Laivasilta¹⁰⁰⁹. Onkin mahdollista, että siellä pidettiin ainakin vuodesta 1786 alkaen silakkamarkkinoita, joille markkinoiden uusi ajankohta sopi paremmin kuin aiempi elokuu. Aiemmin silakkakauppaa on mahdollisesti pidetty eri aikaan kuin muita markkinoita, koska silakkasaaliit ovat yleensä parhaat syksyllä.

Maria Nyströmin muistelmien mukaan myös rannassa tehtiin muutakin kuin kalakauppaa; kuvaus kaupan luonteesta sopinee yhtä hyvin 1800-luvun alku- kuin loppupuolellekin, koska vuoden 1855 suurpalo ei ulottunut satamaan.

*"Tehtyään ensin ostoksensa torilla emännät siirtyivät alas laivasillalle, missä laiturin molemmat puolet olivat täynnä veneitä ja suola-aittojen välinen alue kärryjä. Pari ahvenanmaalaispurttua oli myös saattanut tulla paikalle, ja silloin saattoi saada pähkinöitä ja riviin (kahteen kertaan) ladottua silakkaa, muutoin vain paikallisten kalastajien läjättyä (yhteen kertaan) kalaa. Kilohailin emännät latoivat itse, sen ostamisesta he olivat sopineet etukäteen tuttujen kalastajien kanssa. Puolukoita ja tuoretta kalaa ostettiin myös, eikä myyjien tarvinnut markkinapäivänä mennä tarjoamaan tavaroitaan taloihin tavalliseen tapaan... Sillä välin kun emännät huolehtivat talousostoksistaan, kauppiaat tekivät suuria kauppoja, ja varastot ja kellarit täytettiin tervalla, pellavalla, herneillä, suolasilakalla, palvilihalla, voilla, hylkeenrasvalla ja -silavalla."*¹⁰¹⁰

---

¹⁰⁰⁵ Sirén 1995, 32.

¹⁰⁰⁶ Finlands statskalender 1817–1876.

¹⁰⁰⁷ Cederlöf, 207.

¹⁰⁰⁸ Vainionpää, 49.

¹⁰⁰⁹ Sirén 1995, 116.

¹⁰¹⁰ Nyström 1917, 89; käännös AT.

Markkinat ulottuivat myös keskustan länsipuolelle, joka oli muutenkin aktiivista kauppaa aluetta koska sillä sijaitsi muutamia suurkauppiain taloja. Vuosina 1823–24 kaupunki suoritti merkittävän maanvaihdon valtion kanssa ja sen seurauksena garnisooni eli varuskunta sai käyttöönsä harjoituskentäksi nykyisen ratapihan seutuvilla olevan alueen, joka vakiintui 1820-luvulta lähtien myös hevos- ja karjamarkkinoiden pitopaikaksi¹⁰¹¹. Erityisesti hevoskauppa antoi näille markkinoille leiman riehakkaan villistä elämästä, johon kuuluivat kilpa-ajot Läntiseltä Tullikadulta ulos kaupungista Pernajan suuntaan ja takaisin.”¹⁰¹² Todennäköisesti markkinat näkyivät myös kauppiain kortteleissa, joiden piholla ja monissa rakennuksissa käsiteltiin kauppatavaraa. Monilla kauppiailta oli varsinainen puotihuone, jonka kauppa varmasti vilkastui markkina-aikaan. Luultavasti monet kauppiain vakituiset kauppakumppanit eli ”majamiehet” tulivat kaupunkiin juuri markkina-aikaan ja asuivat kauppiain kartanoissa. Muunkinlaista majoitustoimintaa on saattanut olla, olivathan markkinat kaksipäiväiset ja kävijöistä monet pitkämatkalaisia.¹⁰¹³

Myös Loviisan markkinoille ilmestyi vähitellen erilaisia kansan viihdyttäjiä. Konsuli Björkstenin tyttären kirjeessä kerrottiin vuoden 1847 syysmarkkinoista. Sen mukaan ”Täällä on pidetty todella hauskat markkinat, joilla nähtiin myös kaikenlaisia taiteilijoita kaikille yhteiskuntaluokille ja vielä koko joukko posetiivareita.”¹⁰¹⁴ Taiteilijoilla tarkoitettiin Sirénin mukaan ”tempujen tekijöitä”, muun muassa usvakuvien ja panoraamojen esittäjiä. Usvakuvat saatiin aikaan kahdella projektorilla, jotka laitettiin päälle ja pois päältä esimerkiksi niin, että maisema muuttui ”suggestiivisessa sumussa” kesästä talveksi.¹⁰¹⁵ Sirén on listannut myös muita Loviisassa 1800-luvun alkupuolella käyneitä ammattiviihdyttäjiä, joiden vierailut eivät kuitenkaan välttämättä sattuneet markkina-aikaan¹⁰¹⁶. Hänen mukaansa jäljempänä esitettävä kuvaus, joka koskee vuoden 1889 markkinoiden toimintoja, olisi sopinut myös Loviisan markkinoiden alkuaikoihin eli Suurtorin aikaan¹⁰¹⁷.

Ainakin vuonna 1752 pidetyt ensimmäiset markkinat avattiin seuraavanlaisella markkinarauhan julistuksella, joka luettiin katujen ja torinkulmissa rummutustehostein:

*”Koska korkeimman esivallan määräyksestä pidetään tänään ja huomenna Yleiset Markkinat, varoitettakoon täten sekä ostajia että myyjiä tekemästä töissään ja toimissaan vääryyttä toisilleen tahi aiheuttamasta melua, häiriöitä ja tappeluita.”*¹⁰¹⁸

Kapakat toimivat markkina-aikaan todennäköisesti täysillä: laillistettuja krouveja olikin vanhan Suurtorin aikaan 10–12 ja niiden lisäksi kaupungin noin 30 ajurilla oluenmyyntioikeus. Kestikievareita oli vuonna 1825 neljä.¹⁰¹⁹ Häiriöitä oli markkinarauhasta huoli-

---

¹⁰¹¹ Sirén 1995, 71.

¹⁰¹² Sirén 1995, 116.

¹⁰¹³ 1860-luvulla kerrottiin markkinaväkeä olevan Luumäkeä ja Savitaipaletta myöten (Sirén 1995, 32). Luultavasti tilanne oli vähintään sama myös vanhan Suurtorin aikaan.

¹⁰¹⁴ Sirén 1995, 116.

¹⁰¹⁵ Sirén 1995, 116.

¹⁰¹⁶ Sirén 1995, 117.

¹⁰¹⁷ Sirén 1995, 198.

¹⁰¹⁸ Sirén 1995, 117.

¹⁰¹⁹ Sirén 1995, 34.

matta, ja aiheuttajaksi mainittiin yleensä työväestö. Maria Nyströmin muistelmateoksen mukaan poliisit osoittivat kuitenkin ymmärrystä ryypiskelijöitä kohtaan¹⁰²⁰.

Kauppatavarat olivat jo Loviisan markkinoiden perustamisen aikaan moninaisia: talonpojille tärkeitä olivat tietysti suola ja rauta, mutta Vainionpään mukaan myös tupakka, nauhat, naulat, sokeri ja jauhot, pitsit, kankaat, napit ja erilainen rihkama. Myynnissä oli jopa silkkikankaita. 1700-luvulla mukaan tulivat myös tee ja kahvi, mausteet, suklaa ja viini, 1800-luvulla leipomotuotteet, sämpylät ja rinkelit.¹⁰²¹ Tuskinpa kuitenkaan kovin moni viinipullo matkasi Loviisasta maaseudulle, vaikka ensimmäisten Suomeen tuotujen samppanjoidenkin kerrotaan tulleen juuri Loviisaan, ja jo 1700-luvun puolivälissä¹⁰²². Maalaisten tavarat vaihtelivat jonkun verran alueittain, mutta luonnollisia tuotteita olivat kaikkialla voi, tali ja vilja, jota kannatti tuoda Loviisaankin toisin kuin tervaa¹⁰²³. Eri puolilla Suomea myyntiartikkeleina saattoivat olla jo 1700-luvulla lisäksi maltaat, karja, pellava, hamppu, mäti ja humalat, turkikset, kala ja linnut sekä puutuotteet. Suolasilakkaa oli myynnissä ainakin rannikkokaupungeissa.¹⁰²⁴

Nyström kuvaa muistelmissaan myös Loviisassa ennen joulua eli syysmarkkinoiden jälkeen käyneiden ”rikkaiden savolaisten” rekien sisältöä. Se lienee vastannut myös markkinakärryjen, talvimarkkinoilla markkinarekien sisältöä:

*”Reet olivat täynnä palvilihaa, viljasäkkejä ja voipyttyjä. Päällimmäisenä oli arkku, jossa oli eväät ja sukkia ja kintaita matkan varrella vaihdettavaksi. Arkun vierellä oli nauhasta roikkuvia reikäleipiä tuomisiksi... Kaupankäyntiin kului pari päivää, ja niin lähdettiin paluumatkalle. Suolasäkit olivat reessä sopivasti taivutettujen rautatankojen päällä. Sokeri- ja kahvitopat ... ahdettiin arkkuun.”*¹⁰²⁵

Aiemmin mainittuun yleiseen luetteloon verrattuna uutta on vain palviliha, joka oli toki luonnollinen maaseudun vientituote syksyllä, kun karjaa teurastettiin.

On tuskin mahdollista, että markkinoita olisi heti kesällä 1855 sattuneen suurpalon jälkeen pidetty vanhalla paikallaan, mutta ainakaan Valtiokalenterin mukaan mitään katkosta markkinoiden järjestämisessä ei ollut. On mahdollista, että koko markkinatapahtuma olisi sijoittunut palolta säästyneelle harjoituskentälle tai Suolatorin-Laivasillan alueelle, joissa joka tapauksessa osa kaupasta käytiin. Uuden Raatihuoneentorin ympäristön rakennukset valmistuivat vuosien 1859 ja 1865 välisenä aikana, ja markkinat palasivat torille todennäköisesti heti kun se oli mahdollista.

Markkinat ja laajemminkin Loviisan asema alueensa kaupallisena keskuksena oli keskeinen seikka siinä keskustelussa, joka käytiin palon jälkeen kaupungin sijainnista. Merenkulkua korostavat kannattivat kaupungin siirtoa nykyisen Valkon alueelle saman ajatuksen mukaan, joka oli jo vuonna 1807 hyväksytty Ruotsin hallituksessa, mutta jäänyt Suomen sodan ja sitä seuranneiden muutosten takia toteuttamatta. Kaupungin uudelleen rakentamista entiselle paikalleen kannatti puolestaan erityisesti kauppias Sucksdorff,

---

¹⁰²⁰ Sirén 1995, 117.

¹⁰²¹ Vainionpää, 71–73.

¹⁰²² Uusimaa 8.10.2001.

¹⁰²³ Jutikkala 1980, 231.

¹⁰²⁴ Vainionpää, 71–73.

¹⁰²⁵ Nyström 1917, 95; käänös AT.

jonka mukaan sisämaan kauppa vaikeutuisi siirron seurauksena¹⁰²⁶. Maistraatti lopulta kannatti siirtoa tietyn edellytyksin, mutta Senaatti päätti 24.4.1856 kaupungin säilyttämisestä paikallaan.¹⁰²⁷

Uusi Raatihuoneentori, jolle ei enää rakennettu asemakaavasuunnitelmasta poikkeavasti rakennuksia, oli yli kaksi kertaa vanhaa Suurtoria suurempi. Markkinatapahtuma mahtui sinne epäilemättä huomattavasti paremmin. Nyström kuvaa torikaupan järjestelyjä markkinoiden aikana uudella Raatihuoneentorilla seuraavasti:

*”Esplanadin puoleisessa yläpäässä (länsireunassa) oli pitkät rivit tervakuormia, Majanderin ja Björksténin talojen edessä (eteläreunassa) yhtä pitkät rivit pella-
vakuormia. Kolmannella torin sivulla oli pitkät puuvillakangaspöydät ja neljän-
nellä sivulla raatihuonetta vasten nahkojen ja sipulien joukossa se, mikä meitä
lapsia eniten kiinnosti, nimittäin rinkelikoju sekä tinanvalaja Nordströmin koju,
jossa oli kiillotettuja ja pakotettuja tinaesineitä, keittokulhoista ja kannuista nuk-
kien huonekaluihin ja tinasotilaisiin. Vieressä oli myös kirjansitoja Seipellin koju,
jossa oli virsikirjoja, almanakkoja ja aapisia. Keskellä toria oli tavarakaaos, voi-
ta ja palvattua lihaa, herneitä ja ryynejä, perunoita ja lanttuja... Kaikkea piti nyt
hankkia varastoon, koska ennen Tuomaanmessun aikaa ei ollut taas mitään saa-
tavissa.”¹⁰²⁸*

Myyntiartikkeleista todettakoon vertailun vuoksi, että Tampereella myytiin vuonna 1882 veneitä, ruista, kauraa, voita, silakoita, siikaa, lohta, vaimoväen käsitöitä ja hevosia¹⁰²⁹. Vuoden 1889 Loviisan syysmarkkinoilla oli myös monenlaista huvitusta kuten karuselli, telttä maaliin ammuttaa ja renkaanheittoa varten, muun muassa vatsasta puhumista esittänyt taiteilija, posetiivia soittaneita trubaduureja ja onnenprofetioita jakaneita lintuja¹⁰³⁰. Markkinoiden lisäksi 1870-luvulla tulleet toripäivät eivät olleet yhtä monipuoliset. Niillä myytiin lähinnä elintarvikkeita, tervaa, pellavaa, hamppua ja puutavaraa. Niiltä puuttui myös syysmarkkinoiden näkyvä piirre eli eläinten kauppa. Syysmarkkinoillahan myytiin hevosiakin sadoittain.¹⁰³¹

Loviisassa markkinat ja toripäivät aiheuttivat samanlaista keskustelua kuin muuallakin. Vuonna 1865 markkinoiden aiheuttamia häiriöitä käsiteltiin kuvernöörin kehotuksesta. Hieman aiemmin pappissäätö oli valittanut moraalisisista ongelmista, ja markkinoita oli lakkautettu ja siirretty keskelle viikkoa. Loviisan suurkauppiaista kuitenkin vain Majander piti markkinoita liiallisina, kun taas muut katsoivat niiden olevan hyödyllisiä ja välttämättömiä muun muassa siksi, että niiden yhteydessä maalaistuotteiden hinnoittelu onnistui paremmin.¹⁰³² Markkinoiden ja toripäivien tarvetta ja häiriöitä käsiteltiin myös 1890-luvun alussa¹⁰³³. Tuolloin rajoitettiin viinan myyntiä markkinoiden aikaan. Kaikki

---

¹⁰²⁶ Oma merkityksensä lienee ollut sillä, että Sucksdorffin suuri kauppiaskartano Läntisen tullitien pohjoispuolella säästyivät suurpalolta ja toiminta siinä saattoi jatkua ilmeisesti keskeytyksettä.

¹⁰²⁷ Cederlöf, 2-8.

¹⁰²⁸ Nyström 1917, 88–89, käänös AT.

¹⁰²⁹ Vainionpää, 71–73.

¹⁰³⁰ Sirén 1995, 198.

¹⁰³¹ Cederlöf, 207.

¹⁰³² Cederlöf, 206.

¹⁰³³ On arvioitu myös, että vuonna 1866 voimaan tullut kotipolton kieltö muutti markkinareissut ryyppyreissuiksi. MITÄ MISSÄ MILLOIN 2005, 261

kauppiat eivät olleet tuolloin tyytyväisiä syysmarkkinoihin kilpailun takia, mutta toripäivistä pidettiin tiukasti kiinni. Vuonna 1898 kauppiaasyhdistys halusi rajoittaa tori- ja markkinatavarat ”seudun kauppiaita suojataksaan” maatalouden, käsityön ja kalastuksen tuotteisiin, mutta tässä vaiheessa lait ja määräykset estivät tällaiset päätökset.¹⁰³⁴

Ks. kuva K3: Markkinat 1900-luvun alussa, Sirén 1995, 199.

Syysmarkkinat säilyivät pitkään kaksipäiväisinä, kummatkin toripäivät olivat yksipäiväiset. Kolmansina toripäivinä vakiintuivat niin sanotut Tuomaanmarkkinat joulun alla. Niistä paikallislehdellä oli uutisoitavaa ainakin vuonna 1922 ja vuonna 1939, jolloin niitä ei pidetty, sekä vuosina 1954, 1956 ja 1957¹⁰³⁵. Ilmeisesti niitä siis järjestettiin periaatteessa säännöllisesti vähintäänkin 1920-luvun alusta alkaen. Uusi aika teki tuloaan myös markkinoille myös autojen muodossa 1900-luvun alussa: vuoden 1914 syysmarkkinoilla oli jo mahdollisuus autoajeluun maksua vastaan.¹⁰³⁶

Tauno J. Lahtisen Loviisan Sanomiin syksyllä 1985 kirjoittamien markkinamuistojen mukaan 1930-luvun tienoilla markkinat alkoivat tavallaan jo edellisenä iltana, kun markkinatavarat tuotiin paikoilleen ja niitä vartioitiin niitä sitten yön yli. Tämä on varmaan ollut menettelytapa aiemmin ja myös vielä paljon myöhemmin, koska kaupanteko alkaa varhain varsinaisina markkinapäivinä. Markkinakaupan järjestely torilla oli 1930-luvulla seuraavanlainen. Vaatekojut sijoituivat torin itäpäähän, juutalaisten ehkä kaikkein alimaksi. Torin Kirkon puoleisessa yläpäässä tehtiin kauppaa hevosekärryistä maataloustuotteilla, perunoilla, juurikkailla ja porsailla hevosten seistessä Kirkkoon päin katsellen. Väliin mahtui ”jos jonkinlaista kojua, oli viipurinrinkilää, etelän hedelmää, automaattista langan neulansilmään ohjaajaa, patentoitua tukankiharrinta, rukkasta ja huopatossua, jos vaikka mitä.”¹⁰³⁷ 1950-luvulla viipurinrinkelin myynti oli vakiintunut torin eteläreunaan ja vuoden 1958 markkinoilla se täytti koko torin reunan.¹⁰³⁸

Paikallisten kauppiaiden penseys markkinoita kohtaan jatkui myös 1900-luvulla. Ainakin syksyllä 1929 kauppiaasyhdistys esitti, että rihkamakauppa ja käsityötuotteet tulisi kieltää markkinoilta. Kaupunginvaltuusto ei tähän suostunut, mutta reagoi aloitteeseen muuttamalla myyntipaikkojen hintoja.¹⁰³⁹ Markkinakauppiat olivat pääasiassa kiertäviä kotimaisia ammattilaisia, niin sanottuja helppoheikkoja. Loviisan Sanomissa ja ilmeisesti yleensä Loviisassa heistä käytettiin 1960-luvulle saakka nimitystä halpaheikki¹⁰⁴⁰. 1970-luvulla kauppiaiden joukossa alkoi olla jälleen ulkomaalaisia, ilmeisesti ensimmäisen kerran ensimmäisen maailmansodan jälkeen¹⁰⁴¹.

Uusi muutos markkina- ja toripäiväkäytäntöön tuli vasta vuonna 1990, josta alkaen on pidetty yhteensä kuudet niin sanotut markkinat vuodessa¹⁰⁴². Uusiinkin aikoihin liittyi

---

¹⁰³⁴ Cederlöf, 206–208.

¹⁰³⁵ Loviisan Sanomat 22.12.1922, 22.12.1939, 31.12.1954, 24.12.1957.

¹⁰³⁶ Sirén 1995, 198.

¹⁰³⁷ Lahtinen, Loviisan Sanomat 1.10.1985.

¹⁰³⁸ Loviisan Sanomat 4.10.1958.

¹⁰³⁹ Östra Nyland 24.9.1929.

¹⁰⁴⁰ Muun muassa Loviisan Sanomat 4.10.1958.

¹⁰⁴¹ Loviisan Sanomat 4.10.1958.

¹⁰⁴² Loviisan Sanomat 14.12.1989.

pieni torin käyttöä koskeva ristiriita, kun seurakunta ilmaisi närkeätyksensä markkinoista ensimmäisenä adventtina vuonna 1991. Kaupunki päättikin pian, ettei markkinoita suuri- na juhlapyhinä pidetä.¹⁰⁴³ Uusien markkinapäivien ohella Loviisan kaupungissa on järjestetty myös erilaisia ”erityismarkkinoita”. Vakiintuvalta näyttävät niistä ainakin ensimmäisen kerran vuonna 1991¹⁰⁴⁴ järjestetyt joulumarkkinat Suolatorin-Laivasillan alueella.¹⁰⁴⁵

Markkinat elävät sitkeästi edelleen vuonna 2007. Alan edustajien mukaan niiden arvostus on jopa nousussa. Viimeisimpinä muutoksina arvioidaan olevan festivaalien määrän olennainen kasvu sekä vanhentuneiden tavaroiden ja kaukokuuntirihkaman osuuden vähentyminen. Vanhan ajan helppoheitit voidaan laskea yhden käden sormilla, ja markkinoiden tunnelma on muuttunut tuote-esittelyjen suuntaan. Kun sukupolvi sitten markkinoille tultiin ”ostelemaan”, nyt tullaan suureksi osaksi ”vain katselemaan”.¹⁰⁴⁶ Arvio sopinee myös Loviisan markkinoihin. Markkinat vaativat edelleen oman järjestyksensä torille. Tori voidaan sulkea kokonaan läpikulkevalta liikenteeltä siten, että liikenne kiertää pohjoispuolelta Itäisen tullikadun kautta. Käytännössä järjestely näyttää sujuvan hyvin ilman merkittäviä ongelmia liikenteen sujuvuudessa tai pysäköintipaikoissa. Se on myös hyvä esimerkki siitä, miten autoliikenne voi väistää muiden tarpeiden tieltä silloin, kun tähän on riittävä motiivi ja tässä tapauksessa myös historiallista perinnettä.

Muu torikauppa 1700- ja 1800-luvuilla

Torin tuntumassa tapahtunut kaupankäynti jakautui karkeasti ottaen kahteen tyyppiin: kauppiaskartanoissa ja puodeissa käytyyn kauppaan ja varsinaiseen torilla tapahtuneeseen kaupankäyntiin. Torin tuntumaan pääsivät lähinnä suuremmat kauppiaat. Pikkuporvarit asettuivat kauemmas torista, muun muassa eteläpuoliseen esikaupunkiin, jossa nykyisen Mariankadun varteen rakennettiin paljon taloja jo vuonna 1747. Alakaupungin Suolatorista muodostuikin nopeasti kaupungin toinen keskus, tuontisataman eli Laivasillan tuntumaan, jossain määrin Nordenbergin asemakaavasuunnitelmaa myötäillen.

Vuonna 1752 Loviisassa oli jo yhteensä 26 puotia ja 70 kapakkaa, joiden määrää tosin ruvettiin rajoittamaan¹⁰⁴⁷. 1800-luvun alussa kauppuoti oli poikkeuksetta kaikilla torin ympäristön tonteilla¹⁰⁴⁸. Asiakas oli usein maalta tuleva talonpoika kuormineen, jossa saattoi olla voita, viljaa tai tervaa. Suurkauppiaat, joilla oli usein myös ulkomaankauppaa, hoitivat kaupat suurina erinä kartanoissaan ja pienempinä erinä puodeissaan.

”Talonpojan lähestyessä Loviisaa saatettiin häntä olla vastassa jo kaupungin ulkopuolella. Vastaanottajat olivat kaupungin kauppiaiden lähettämiä ja he kilpai-

---

¹⁰⁴³ Loviisan Sanomat 29.6.1991, 21.12.1991.

¹⁰⁴⁴ Loviisan Sanomat 14.12.1991, 17.12.1991.

¹⁰⁴⁵ Ilta-Uusimaa -lehden mukaan tapahtuma olisi ollut ensimmäisen kerran jo vuonna 1990 Gunvor Haddasin elvyttämänä jo 1800-luvulta juontavana Suolatorin perinteenä. Saman vuoden 2006 lehden mukaan tapahtumapaikka siirrettiin Suolatorilta Laivasillalle muutama vuosi aiemmin eli ilmeisesti 2000-luvun alkupuolella. (Ilta-Uusimaa 7.12.2006)

¹⁰⁴⁶ Helsingin Sanomat 28.5.2004. Saman Pauli Paijan, Jouko Koskisen ja Ari Kallaksen artikkelin mukaan päätoimisia markkinakauppiaita on Suomessa noin 600, ja päätoimisia torikauppiaita 1200 sekä osaaikaisia tori- ja markkinatapahtumissa vuosittain 12 000–15 000.

¹⁰⁴⁷ Loviisan Sanomat 17.8.1957.

livat talonpojan kuorman ostamisesta ja omien tavaroiden myymisestä tälle. Tätä tapaa kutsuttiin tullissa käynniksi. Talonpojalla oli nyt pääasiassa kaksi vaihtoehtoa: joko alkaa käydä kauppaa tullin ulkopuolella tai ajaa kaupunkiin sen kauppiaan luo, jonka kanssa oli aikaisemmin tehnyt kauppooja. Viimeksi mainittu, tuttu majamiesjärjestelmä, tarkoitti sitä, että kauppias toimi talonpojan majoittajana eli majamiehenä, tarjosi tälle yösijan, ruokaa ja juomaa, ja talonpoika puolestaan kääntyi myynti- ja ostotoiminnassa ensisijaisesti tämän kauppiaan puoleen.”¹⁰⁴⁹

Majamiesjärjestelmä, joka ruotsinnettiin sanalla *majmiseri*, oli perintöä Haminasta ja jatkui erilaisesta kritiikistä ja lakkautusyrityksistä huolimatta 1860-luvun lopulle¹⁰⁵⁰.

Varsinaista torikauppaa kävivät vähävaraisemmat. Peruskauppa lienee aina koostunut maaseudun tuotteista, joita tuottajat myivät suoraan kuluttajille tai kaupungin kauppiaille. ”*Torilla kauppiat ostivat maalaistaloista ja kartanoista tuotuja maataloustuotteita myydäkseen ne sitten edelleen tai tavalliset kaupunkilaiset ostivat omaan käyttöönsä.*”¹⁰⁵¹

Käsityöläiset myivät tuotteensa tilaajille tai välittäjille ilmeisesti pääasiassa suoraan verstaistaan¹⁰⁵². Torikauppaan liittyi jatkuvia ristiriitoja suurkauppiaiden ja muiden välillä erityisesti siksi, että suurkauppiat pyrkivät monopolisoimaan tavarahankinnan ja muut olisivat joutuneet ostamaan tavaransa ”toisen käden kauppana”. Suurkauppiat saattoivat myös kieltäytyä myymästä esimerkiksi suolaa muille maalaisille kuin omille asiakkailleen.¹⁰⁵³

”Torikaupan ... ongelma koski suurkauppiaiden monopolipyrkimyksiä, jotka ainakin pikkukauppiaiden mielestä kohtuuttomasti loukkasivat kaupankäynnin vapautta. Vuonna 1755 saivat pikkuporvarit yksinoikeuden tehdä keskiviikkoisin ostoksia torilla; tuotteita sai silloin ostaa vain rajoitettuja määriä, kotitarpeisiin. Järjestelmä toimi muutaman vuosikymmenen ajan, vaikkakin huonosti; se enteili tiettyihin viikonpäiviin rajoittuvien yleisten toripäivien käytäntöä, johon Loviisassa siirryttiin paljon myöhemmin.”¹⁰⁵⁴

Ongelmia oli myös siitä, että tulli- ja kaupankäyntisäädöksiä pyrittiin kiertämään ja kauppaa tekemään suoraan asiakkaille kaupungin ulkopuolella tai itse kaupungissa.

”Kauppa-apulaiset, rengit, työmiehet ja muu irtoväki meni joukolla tulleille tekemään kauppaa rahvaan kanssa. Toiset tapasivat talonpoikia kadulla, hyppäsivät kuorman päälle ja ottivat kyytiä torille.”¹⁰⁵⁵

Erilaisia torikauppaan liittyviä riitoja oli jatkuvasti¹⁰⁵⁶.

Torin yhteyteen liittyi osittain myös vielä 1800-luvulla huomiota herättävä ilmiö, kun talvisaikaan eli rekikelillä Loviisaan tuotiin puutavaraa ulkomaille vietäväksi. Reet me-

---

¹⁰⁴⁸ Andersson 1996; 1997; ei vuosilukua.

¹⁰⁴⁹ Sirén 1995, 19.

¹⁰⁵⁰ Sirén 1995, 19.

¹⁰⁵¹ Sirén 1995, 32.

¹⁰⁵² Sirén 1995, 41.

¹⁰⁵³ Nikander 1930, 188–189.

¹⁰⁵⁴ Sirén 1995, 32.

¹⁰⁵⁵ Nikander 1930, 194; käännös AT.

¹⁰⁵⁶ Ks. Nikander 1930, 187–204.

nivät kaupungin läpi ilmeisesti aluksi nykyisen Pitkäkujan päässä olleeseen laituripaikkaan, myöhemmin nykyisen Tamminiemen alueelle. Puuta tuovat maalaiset eli ”brädfinnar”, ”lautasuomalaiset”, ostivat samalla reissulla kaupungista tarpeellista tavaraa ja olivat usein majamiesjärjestelmän kautta sopimussuhteessa – tai sidoksissa – paikallisiin suurkauppiaisiin vastaavalla tavalla kuin muutkin maaseudun tavaroiden tuojat.

*”Joulun jälkeen tulivat lautasuomalaiset, mutta heidän liiketoimensa eivät olleet yhtä suuria kuin rikkailla savolaisilla. He tekivät hankintansa enimmäkseen suola-aittojen luona samalla kun jättivät lautansa, eivätkä he viipyneet niin monta päivää kaupungissa. Tietysti pullamuorit käyttivät tämänkin kaupantekomahdollisuuden hyväkseen.”*¹⁰⁵⁷

Viimeinen ”brädfinne” ajoi kaupunkiin Nyströmin mukaan 21.3.1895¹⁰⁵⁸.

Erityinen ilmiö olivat torilla niin sanotut pullamuorit. Nyströmin mukaan heitä oli varsinkin 1860- ja 70-luvuilla, viimeinen kuitenkin vielä vuonna 1912. Myynti vaati luvan ja sitä tehtiin erityisesti Majanderin, Björksténin sekä krouvinpitäjä Anderssonin kulmalla, mutta myös Kuningattarekadulla ja Laivasillalla.¹⁰⁵⁹ Lupien myöntämisessä otettiin huomioon hakijoiden taloudellinen tilanne, ne olivat aikansa eräänlaista sosiaalipolitiikkaa.

Muu maaseututavaran kauppa

Maaseututavaroita kaupattiin torilla myös muulloin kuin markkinoilla. Torilla kauppiat ostivat maalaistaloista ja kartanoista tuotuja maataloustuotteita myydäkseen ne sitten edelleen tai tavalliset kaupunkilaiset ostivat omaan käyttöönsä.¹⁰⁶⁰ Maaseutukauppa aiheutti suuria ristiriitoja varsinkin kaupungin alkuaikoina. Elintarvikkeista oli aika ajoin suoranaista pulaa, ja muutenkin kauppaan liittyi voimakkaita intressejä. Tuontitavaroita hallitsevat suurkauppiat pyrkivät sitomaan maaseututavaroiden kauppaajat omaan valta-piiriinsä ja estämään suoran kaupan maalaisten ja muiden kaupunkilaisten sekä varuskunnan väen kesken. Tavoitteena oli tietysti saada välitysprovisio mahdollisimman suuresta kaupan osasta.

Valtapolitiikan keinoina käytettiin majamiesjärjestelmää, tuontitavaroilla kiristämistä ja luototusta, joka oli Loviisassa kuitenkin vähäisempää kuin Pohjanlahden kaupungeissa. Muiden kuin suurkauppiaiden aseman turvaamiseksi keskiviikot rauhoitettiin torilla vain vähittäiskaupalle jo 1750-luvulla, ja kauppaan pyrittiin saamaan virallisia välittäjiä, jotta tavaroiden saanti tapahtuisi tasapuolisesti. Toripakkoa kierrettiin ilmeisesti sekä suurkauppiaiden kartanoissa että kaduilla ja kujilla.¹⁰⁶¹ Paikallisen torikaupan vähäisyyttä todistaa se, että markkinoiden ulkopuolinen tori- ja katukauppa käsitti vielä vuonna 1871 maistraatin kirjeen mukaan vain leipää ja tuoreita hedelmiä.¹⁰⁶²

---

¹⁰⁵⁷ Nyström 1917, 95; käänös AT.

¹⁰⁵⁸ Nyström 1917, 74.

¹⁰⁵⁹ Nyström 1917, 96.

¹⁰⁶⁰ Sirén 1995, 32.

¹⁰⁶¹ Nikander 1930, 187–203.

¹⁰⁶² Cederlöf, 207.

Ks. kuva K4: Tavallinen toripäivä noin 1880, Sirén 1995, 31.

Torikauppa muuttui 1900-luvun vaihteessa muun muassa tiukentuneen hygieniasäännösten takia. Isommissa kaupungeissa rakennettiin kauppahalleja, ja muuallakin esimerkiksi lihan, kalan ja meijerituotteiden myynti siirtyi sisätiloihin.¹⁰⁶³ Loviisan Raatihuoneentorilla kauppahalli ei näyttäisi olleen vakavasti esillä hallien ”rakennusbuumin” aikaan eli 1900-luvun alussa, ja 1950-luvun lopun lehtiutinen kauppahallista¹⁰⁶⁴ jäi lähinnä uutisankaksi. Loviisaankin kauppahalli oli toki 1910-luvulla rakennettu, mutta se sijoitettiin Alakaupungin Suolatorille ennen muuta kalakaupan tarpeisiin¹⁰⁶⁵.

Torikauppa on mitä ilmeisimmin ollut varsin pienimuotoista läpi 1900-luvun ja koostunut muutamasta vakituisesta ja useammista tilapäisistä kauppiaista. 1990–2000-luvulla torilla on talvisin ollut yleensä yksi vakituinen kalakauppias ja yksi tai kaksi vihannes- ja hedelmäkauppiasta sekä muutamia muita myyjiä. Kesällä torikauppa on paljon vilkkaampaa, ja käytössä saattaa olla jopa toistakymmentä myyntipaikkaa. Kesällä on ollut myös iltatoritoimintaa, johon on liittynyt myös ohjelmallista osuutta¹⁰⁶⁶.

Näkyvä traditio torilla on viime aikoina ollut Lions-klubin joulukuusien myynti, jonka sanottiin olleen jo 20. kertaa vuonna 1986¹⁰⁶⁷. Kuuset hyväntekeväisyysmyyntiin saatiin ainakin 1990-luvulla ilmaiseksi kaupungin metsistä, yleensä sähkölinjojen alta. Torilla on tietysti aina joulun alla ollut muitakin kuusikauppiaita. Venäläisten vaikutus Loviisan katukuvassa lisääntyi nopeasti 1990-luvun alussa. Näkyvimpiä ilmiöitä olivat niin sanottu punainen tori Kirkon takana olevan motellin¹⁰⁶⁸ alueella sekä hotelli Ziltonin¹⁰⁶⁹ tiloissa, mutta myös torilla oli satunnaisesti laitonta venäläisten harjoittamaa torikauppaa¹⁰⁷⁰.

Torikauppa on järjestetty siten, että suunnilleen kaikilla kauppiailla on yksi tai useampi auto alueella. Kun suuri osa aukiosta on muutenkin pysäköintikäytössä ja kun sen jokaisella reunalla on kaksisuuntainen katu, torin kokonaisilme on torikaupan aikaan hyvin autovaltainen.

Ks. kuva K5: Autovaltainen kauppatori (AT).

---

¹⁰⁶³ Suomen ensimmäinen kauppahalli rakennettiin Helsinkiin 1889, ja pian sen jälkeen muihin suurempiin kaupunkeihin (Lilius 1983, 197–198). Kauppahallien historiallisena edeltäjänä olivat monissa kaupungeissa markkinaporttiikit, joiden historiallinen tausta ulottuu antiikin pylväskäytävään eli *stoaan* (ks. esimerkiksi Kaivanto 2001, Lilius 2003).

¹⁰⁶⁴ Lehtiutinen syyskuussa 1957 kertoi Loviisan saavan kauppahallin, jossa olisi kuusi myymälää á 12–36 m², Seurahuoneen kiinteistöön Kuningattarekadulle – ilmeisesti tarkoitettiin Seurahuoneen vanhoja puisia piharakennuksia. Piirustusten piti jutun mukaan olla jo valmiina ja myymälöiden varattuja. (Loviisan Sanomat 19.9.1957). Hankkeesta ei kuitenkaan kuulunut sen enempää, ja talousrakennukset korvattiin melko pian uudella liikerakennuksella 1960-luvun alussa.

¹⁰⁶⁵ Östra Nylandin mukaan halli oli rakenteilla jo huhtikuussa 1913. Lehden mukaan rakennukseen oli tulossa ”puoti kaikenlaisille ruokatavaroille”, jollaista Loviisassa ei tuolloin vielä ollut sekä kaksi vuokrattavaa putiikkia. Itse hallin altaisiin oli tulossa ”juokseva vesi”. Lehden mukaan kyseessä ollutkaan pelkkä kahlahalli, vaan ”*tidsenlig och komfortabel saluhall*”. (Östra Nyland 5.4.1913).

¹⁰⁶⁶ Esimerkiksi kesäkuun alussa 1992 (Loviisan Sanomat 4.6.1992).

¹⁰⁶⁷ Loviisan Sanomat 11.12.1986.

¹⁰⁶⁸ *Kohde 11m.*

¹⁰⁶⁹ *Kohde 5t.*

¹⁰⁷⁰ Östra Nyland 20.9.1991.

KOHTAAMINEN JA KOKOONTUMINEN

Tori joukkoesiintymisten paikaksi

Näyttää siltä, että Loviisan torilla ei ollut juurikaan erillistä kokoontumiskäyttöä ennen 1900-luvun alkua. Maata ja kaupunkia johdettiin ylhäältä, eikä ainakaan kriittistä esiintymistä siedetty. Kokoontumista ja kohtaamista tapahtui tietysti muiden tapahtumien kuten markkinoiden, muun torikaupan ja yleisölle tarkoitettujen tiedonantojen yhteydessä. Muutokset alkoivat Loviisan osalta voimakkaana vastarintana niin sanottua sortopolitiikka vastaan 1900-luvun taitteessa, vuoden 1899 helmikuun manifestin jälkeen. Sirénin mukaan Loviisassa merkittäväksi koettu yksittäinen muutos oli poliisitoimen siirtäminen maistraatilta kuvernöörin valvontaan vuosina 1903–1904.

Joukkoesiintymisiäkin alkoi olla vähitellen. Sirénin mukaan 25.–26.1.1905 järjestettiin mielenosoituksia, joiden kärki oli erityisesti kenraalikuvernööri Bobrikoville uskollista poliisikuntaa vastaan. Huhtikuussa eli 16.4. ehkä 4000 osanottajaa vaati laillisuuden palauttamista: puheet pidettiin nykyisen Forumin parvekkeelta. Suurlakon aikana syksyllä 1905 kansanjoukot kerääntyivät jälleen torille. Samassa yhteydessä perustettiin järjestyskaarteja, ja sattui epäonnistunut pommiattentaattikin Seurahuoneella pidettyä kokousta vastaan.¹⁰⁷¹

Ks. kuva K6: Suurlakon 1905 aikainen kokous Loviisan torilla (Loviisan Sanomat 25.4.1957).

Joukkoliikehdinnän kannalta tärkeä vuosi oli myös Venäjän vallankumousvuosi 1917. Maaliskuussa torilla pidettiin tilaisuuksia, joissa sekä porvarilliset että sosialistiset voimat esiintyivät. Elokuussa torilla mieltään osoittaneen tuhannen hengen yleisön tukemana työläislähetystö esitti osittain menestyksellä kaupungille vaatimuksia muun muassa työllistämistä.¹⁰⁷² Talvisodan alla, lokakuussa 1939 torilla järjestettiin kansalaisten suuri yhteinen juhla¹⁰⁷³.

Vapun vietto ja työväen esiintymiset torilla

Vappua tai kesän alkua juhlistettiin torilla ehkä jo 1860-luvulla. 1800-luvun puolella ”ensimmäisen kesäpäivän töräytys” torvimusiikilla suoritettiin Raatihuoneen tornista, myöhemmin parvekkeelta. Työväen esiintymisen alkoivat vuonna 1905 ”vappukävelyllä” läpi kaupungin.¹⁰⁷⁴ Vappuaamuna 1919 torvisoittokunta soitti keväthymnejä Raatihuoneen parvekkeelta kello 9–10¹⁰⁷⁵. Ilmeisesti vapputapahtuma oli jo noihin aikoihin joka vuosi.

¹⁰⁷¹ Sirén1995, 223–225; Loviisan Sanomat 23.12.1986.

¹⁰⁷² Sirén 1995, 227–233.

¹⁰⁷³ Loviisan Sanomat 27.10.1939.

¹⁰⁷⁴ Sirén 1995, 200.

¹⁰⁷⁵ Östra Nyland 3.5.1919.

Vuonna 1930 oli vappuna hieno ilman toisin kuin edellisvuonna; niin sanottu Gaulin orkesteri eli kaupungin soittokunta esitti musiikkia parvekkeelta jo kello 8.30¹⁰⁷⁶. Vuonna 1934 kello 9 esiintyivät Arbetets vännerin kuoro ja Gaulin orkesteri¹⁰⁷⁷. Sotien jälkeen aamuiset soitot ja laulut jatkuivat entiseen tapaan¹⁰⁷⁸.

Sotien jälkeen myös työväen vapputilaisuudet olivat Loviisassakin näkyviä, mutta tori ei ollut koskaan niiden ydinpaikkana. Vuonna 1945 työväen marssi suuntautui Uudenkaupungin työväentalolta tori kierteäen bulevardille ja sieltä Myllyharjulle, jossa itse tilaisuus pidettiin. Vuoden 1947 marssia paikallislehti arvioi jo pienemmäksi kuin edellistä¹⁰⁷⁹. Vuoden 1948 tilaisuuteen lehti arvioi osallistuneen noin 300 henkeä¹⁰⁸⁰. Vuonna 1949 vappujuhlat olivat eriytyneet: sosialidemokraattien juhlassa Kylpyläpuistossa arvioitiin olleen 700, kansandemokraattien perinteisesti torin kierteäneessä kulkueessa 183 osanottajaa¹⁰⁸¹. Vuonna 1950 kansandemokraattien kulkueeksi arvioitiin 160–170, sosialidemokraateilla ei ollut marssia¹⁰⁸². Vuonna 1952 kumpikin juhla pidettiin harjulla¹⁰⁸³.

Seuraavat vuodet olivat vappujuhlien osalta ilmeisesti melko vaisuja, koska Loviisan Sanomat ei niistä kirjoittanut. Vuonna 1958 kulkueita ei myöskään järjestetty, mutta muuten vappuohjelmaa kuvataan ”perinteiseksi”¹⁰⁸⁴. Vuonna 1962 sosialidemokraattien juhlassa harjulla oli enää reilut sata juhlijaa, kansandemokraattien marssissa torin kautta 58 ja juhlassa satakunta osallistujaa¹⁰⁸⁵. Vuonna 1972 juhla vietettiin sisätiloissa, sosialidemokraatit Palokunnantalolla ja kansandemokraatit suomalaisella koululla¹⁰⁸⁶. Vuonna 1973 työväen vapun järjestelyssä oli uusi kokeilu, kun sen järjesti SAK:n ammatillinen paikallisjärjestö: marssi suuntautui ruotsalaiselta koululta torin kautta Myllyharjulle¹⁰⁸⁷. Pääasiassa sosialidemokraatit ja kansandemokraatit juhlivat kuitenkin 1970-luvulla erikseen, ja vielä vuonna 1981 ammattijärjestön juhlasta erilleen näyttävät jääneen lähinnä niin sanotut taistolaiset kommunistit¹⁰⁸⁸.

Ks. kuva K7: Työväen vappumarssi 1980 (Sirén 1995, 362).

Sirénin mukaan vappupäivän aamupäiväohjelmasta torilla vastasi sodanjälkeisistä vuosista eteenpäin yhdessä soittokunta, Fridolins sångare ja työläisten kulkue. Hänenkin mukaansa vuoden 1950 tienoilla osallistuminen työläisten mielenosoitukseen oli hyvin vilkasta.¹⁰⁸⁹ Vapputilaisuuksien yhteydessä lienee luonteva viitata myös muihin, sinänsä harvalukuisiin näyttäviin poliittisiin esiintymisiin, jollainen oli ainakin SDP:n maakuntajuhla elokuussa 1982¹⁰⁹⁰. Viimeinen tämän työn puitteisiin mahtunut työväentapahtuma

---

¹⁰⁷⁶ Östra Nyland 3.5.1930.

¹⁰⁷⁷ Loviisan Sanomat 4.5.1934.

¹⁰⁷⁸ Loviisan Sanomat 4.5.1945.

¹⁰⁷⁹ Loviisan Sanomat 3.5.1947.

¹⁰⁸⁰ Loviisan Sanomat 4.5.1948.

¹⁰⁸¹ Loviisan Sanomat 3.5.1949.

¹⁰⁸² Loviisan Sanomat 3.5.1950.

¹⁰⁸³ Loviisan Sanomat 3.5.1952.

¹⁰⁸⁴ Loviisan Sanomat 3.5.1958.

¹⁰⁸⁵ Loviisan Sanomat 3.5.1962.

¹⁰⁸⁶ Loviisan Sanomat 3.5.1972.

¹⁰⁸⁷ Loviisan Sanomat 3.5.1973.

¹⁰⁸⁸ Loviisan Sanomat 5.5.1981.

¹⁰⁸⁹ Sirén 1995, 382.

¹⁰⁹⁰ Loviisan Sanomat 17.8.1982.

oli 14.4.2007 pidetty SAK:n 100-vuotisjuhla, johon liittyvä kahvituskokous torille noin 250 kävijää¹⁰⁹¹.

Muita perinteisiä juhlapäiviä

Loviisan päivää on Loviisassa juhlittu ainakin 1880-luvulta alkaen. Sirénin mukaan järjestäjänä oli aluksi Vesihoidolaitoksen Hyödyn ja Huvin johtokunta, 1930-luvulla muutamana kerran VPK ja sittemmin Livbojen -yhdistys vuonna 1964 tapahtuneeseen uimarannan lähellä sijainneen Kasinon¹⁰⁹² paloon saakka. Vuodesta 1981 juhlinta laajeni vähitellen kokonaiseksi viikoksi, jonka tapahtumista osa on ollut myös torilla.¹⁰⁹³ Ilmeisesti juhlaa vietettiin aiemmin yleensä juuri Kasinolla¹⁰⁹⁴.

Runeberginpäivää helmikuussa juhlistettiin 1900-luvun vaihteen tienoilla ja aina vuoteen 1940 saakka juhlaivalaisemalla torin rakennukset¹⁰⁹⁵. Ruotsalaisuuden päivää vietettiin ensimmäisen kerran vuonna 1908 muun muassa soittamalla keskipäivällä isänmaallisia hymnejä Raatihuoneen parvekkeelta¹⁰⁹⁶.

Vuoden 1950 itsenäisyyspäivää vietettiin kirkossa ja torilla kello 17–18.30¹⁰⁹⁷. Perinne ilmeisesti jatkui, ja vuonna 1955 vedottiin torin ympärillä asuviin, jotta nämä järjestäisivät ”tavan mukaisen juhlaivalaistuksen” itsenäisyyspäivänä kello 17–19¹⁰⁹⁸. Vuonna 1957 vietettiin itsenäisyyden 50-vuotisjuhlaa, jossa yhtenä ohjelmanumerona tuolloinen maisteri Olle Sirén lausui runon¹⁰⁹⁹. Juhlaivalaistus itsenäisyyspäivänä lienee tuolloin ollut jo 1950-luvulla vakiintunut tapa, ja käytössä se oli ainakin vuosina 1960 ja 1961¹¹⁰⁰. Sirénin mukaan itsenäisyyspäivän juhla järjestettiin aiemmin satunnaisesti, mutta vuodesta 1962 vakiintui käytäntö, jonka mukaan kaupunki järjesti juhlallisuuksia¹¹⁰¹. Östra Nylandin mukaan itsenäisyyden 10-vuotisjuhlaa vuonna 1927 vietettiin muun muassa soittamalla musiikkia Raatihuoneen parvekkeelta kello 12, ja jumalanpalveluksella sen jälkeen¹¹⁰².

Uudenvuoden vastaanotto oli Sirénin mukaan pitkään hyvin rauhallista. Vuonna 1938 kirkossa oli kello 23 uudenvuodenvälivojaiset ja tilaisuus päättyi kahdentoista lyönteihin sekä Fridolin sångaren esiintymiseen Raatihuoneen edustalla ”vanhaa perinnettä noudattaen”. Ilmeisesti torilla siis tapahtui jotain Uutena vuotena jo 1900-luvun alussa.¹¹⁰³ Sotien jälkeen alettiin pitää keskiyön puheita Raatihuoneen parvekkeelta. Uudenvuoden 1947 vastaanotto tapahtui kello 23 kirkossa ja kello 24 torilla, jossa Fridolin sångare esitti isänmaallisia lauluja¹¹⁰⁴. Sama aikataulu oli myös vuoden 1951 alkaessa¹¹⁰⁵. Otettaessa

---

¹⁰⁹¹ Loviisan Sanomat 17.4.2007.

¹⁰⁹² Kasinon suunnitteli vuonna 1897 arkkitehti Lars Sonck (Loviisan kaupunginarkisto).

¹⁰⁹³ Sirén 1995, 383.

¹⁰⁹⁴ Östra Nyland 24.8.1929.

¹⁰⁹⁵ Sirén 1995, 200 ja 382.

¹⁰⁹⁶ Sirén 1995, 200.

¹⁰⁹⁷ Loviisan Sanomat 5.12.1950.

¹⁰⁹⁸ Loviisan Sanomat 18.11.1955. Toria ympäröivät talot olivat juhlaivalaistuja jo vuonna 1950, mahdollisesti aiemminkin (Loviisan Sanomat 5.12.1950).

¹⁰⁹⁹ Loviisan Sanomat 10.12.1957.

¹¹⁰⁰ Loviisan Sanomat 8.12.1960 ja 8.12.1961.

¹¹⁰¹ Sirén 1995, 383.

¹¹⁰² Östra Nyland 3.12.1927.

¹¹⁰³ Sirén 1995, 382.

¹¹⁰⁴ Loviisan Sanomat 3.1.1947.

vastaan vuotta 1960 ammuttiin jo raketteja¹¹⁰⁶. Vakiintunein muodoin vastaanotto toteutettiin keskivyöllä aina vuoteen 1985 saakka. Uudenvuodenaattona 31.12.1985 aikuisten ja lapsiperheiden juhlinta siirrettiin kuitenkin kuusi tuntia aikaisemmaksi erilaisen häiriköinnin aiheuttaman yleisökadon vuoksi¹¹⁰⁷. Uudenvuodenaattona 31.12.1988 uudenvuodenpuhe pidettiin kuorma-auton lavalta torilla¹¹⁰⁸. Sirénin arvion mukaan 1990-luvun paluuyritykset keskivyön juhlintaan eivät oikein ottaneet onnistuakseen¹¹⁰⁹. Raatihuoneen uudenvuodenjuhlat, 1990-luvulla melko näyttävä niin sanottu kaupunginjohtajan vastaanotto, jätettiin pitämättä ainakin vuonna 2003 kaupungin taloudelliseen tilaan vedoten¹¹¹⁰. Myöhemmin juhlia on jälleen järjestetty.

Torilla vietettiin myös laskiaista ainakin joinakin vuosina: vuonna 1926 nähtiin koristeltu, 11 hevosta käsittävä laskiaiskulkue¹¹¹¹ ja vuonna 1956 Mannerheimin lastensuojeluliiton osaston järjestämä tilaisuus, jossa rekiä oli 14¹¹¹². Penkinpainajaisia viettävät abiturientit kiersivät toria ainakin jo vuonna 1971¹¹¹³ ja tapa lienee jatkunut joka vuosi sen jälkeen.

Suomenruotsalaiselle kulttuurille ominaista joulukuun alkupuolella järjestettävää Lucia-juhlaa uutisoitiin vuonna 1959 näyttävämmiin myös suomenkielisessä paikallislehdessä. Tuolloin Lucia-kulkue lähti kirkosta ja teki kunniakierroksen torilla¹¹¹⁴. Ainakin vuonna 1968 Lucian kruunaus tapahtui Raatihuoneen parvekkeella yleisön todistaessa tapahtumaa¹¹¹⁵. Vuonna 1973 kruunattua Luciaa kierrätettiin valaistulla autolla ympäri toria¹¹¹⁶. Lucia-juhlaa on vietetty joka vuosi myös 1970-luvun jälkeen. Vuonna 1978 Lucia-perinteen todettiin Loviisassa täyttävän 25 vuotta. Sen olivat Loviisan Sanomien mukaan aloittaneet vuonna 1953 Suomen punaisen ristin Loviisan osasto ja Östra Nyland -lehti¹¹¹⁷. Sirénin mukaan Lucia-neito on esiintynyt kaupungissa tietyvästi ensimmäisen kerran jo 13.12.1933 seurakuntakodissa, Itä-Uudenmaan Lucia on valittu vuodesta 1954 alkaen ja kruunajaisseremonia Raatihuoneen parvekkeelta esitetty vuodesta 1965 lähtien.¹¹¹⁸ Östra Nylandin mukaan Lucia-juhlaa vietettiin jo 1920-luvulla eli vuonna 1929, tuolloin Metodistikappelissa¹¹¹⁹.

Vapaapalokuntien näyttävät kokoontumiset ja esiintymiset

Vapaapalokunnan¹¹²⁰ heinäkuisiin juhliin liittyvät paraatit olivat kauan tärkeä ja näyttävä ilmiö torilla. Sirénin mukaan ensimmäiset VPK:n juhlalat vietettiin jo vuonna 1890. Juhlan

---

¹¹⁰⁵ Loviisan Sanomat, 4.1.1951.

¹¹⁰⁶ Loviisan Sanomat 5.1.1960.

¹¹⁰⁷ Loviisan Sanomat 28.12.1985.

¹¹⁰⁸ Loviisan Sanomat 3.1.1989.

¹¹⁰⁹ Sirén 1995, 382.

¹¹¹⁰ Loviisan Sanomat 30.12.2003.

¹¹¹¹ Loviisan Sanomat 14.2.1926.

¹¹¹² Loviisan Sanomat 2.3.1957.

¹¹¹³ Loviisan Sanomat 13.2.1971.

¹¹¹⁴ Loviisan Sanomat 15.12.1959.

¹¹¹⁵ Loviisan Sanomat 17.12.1968.

¹¹¹⁶ Loviisan Sanomat 15.12.1973.

¹¹¹⁷ Loviisan Sanomat 14.12.1978.

¹¹¹⁸ Sirén 1995, 383.

¹¹¹⁹ Östra Nyland 14.12.1929.

¹¹²⁰ VPK, oikeastaan Lovisa FBK, *Lovisa frivilliga brandkår*.

pääpaikkana oli vuoteen 1925 saakka maalinake Rosen ja sen jälkeen viereinen Ungern Loviisanlahden pohjukassa. Osallistujia oli aluksi noin 1 500, myöhemmin 2 500–3 000.¹¹²¹ Ilmeisesti tori ei alkuvaiheessa kuitenkaan liittynyt VPK:n juhliin, ja ainakin vuonna 1929 pidettyyn VPK:n 40-vuotisjuhlaan liittyvä marssi suuntautui suoraan VPK:n talolta Ungernille¹¹²².

Loviisan VPK:n 60-vuotisjuhlassa kesällä 1949 oli juhlallinen ohimarssi torilla ja muun muassa esillä neljä paloautoa¹¹²³. Vuonna 1951 Itä-Uudenmaan palokuntaliitto järjesti 540 palokuntalaisen ohimarssin torilla, riviin järjestäytyneitä palokuntalaisia riitti lähes koko torin ympäri.¹¹²⁴ Palokuntalaisten ohimarssi järjestettiin myös Loviisan suurpalon 100-vuotismuiston kunniaksi 5.7.1955. Siihen osallistui lähes 200 palokuntalaista.¹¹²⁵ Vuonna 1956 palokunnanjuhlan yhteydessä torilta Ungernille marssi 56 miestä torvisoittokunnan tahdissa¹¹²⁶. Vuonna 1959 järjestettiin VPK:n 70-vuotisjuhlat¹¹²⁷. Palokuntien kevätkatselmuksessa 1961 torilla oli jälleen neljä paloautoa¹¹²⁸.

Palokunnan normaali reitti VPK:n juhlien yhteydessä kulki Palokunnantalolta torille ja sieltä Ungernille, niin myös vuonna 1962¹¹²⁹. Palokuntaan liittyviä tapahtumia siirtyi kuitenkin vähitellen muualle: esimerkiksi palontorjuntajuhla ja siihen liittynyt ohimarssi järjestettiin rantakentällä 5.6.1966¹¹³⁰. Näyttää siltä, että vuodesta 1983 alkaen VPK:n juhlaan liittyvä marssi ei aina mennyt torin kautta, vaan Palokunnantalolta Ungernille¹¹³¹. Vuonna 1986 mainitaan marssin lähdön kuitenkin tapahtuneen torilta¹¹³². Niin ikään vuonna 1991 lähtö tapahtui torilta, ja tuolloin mukana oli myös naapurikuntien vapaapalokuntien edustajia¹¹³³. Samana vuonna torilla näyttäytyi koko Itä-Uudenmaan vapaapalokuntien paraati ja ohimarssi¹¹³⁴. Seuraavana vuonnakin VPK:n marssi ja juhla järjestettiin, vaikka osanotto oli pudonnut tuhannesta puoleensataan¹¹³⁵. Vuonna 1993–1995 perinne kuitenkin vielä jatkui, vaikka marssiväki väheni¹¹³⁶. Vuonna 1996 marssia ei ilmeisesti enää järjestetty, vaan ikääntyvä parisatalukuinen väki juhli pelkästään Ungernilla^{1137 1138}.

---

¹¹²¹ Sirén 1995, 200 ja 383.

¹¹²² Östra Nyland 31.7.1929.

¹¹²³ Loviisan Sanomat 2.8.1949.

¹¹²⁴ Loviisan Sanomat 4.9.1951. Samana vuonna järjestettiin myös tavanomainen VPK:n juhla marsseineen, Loviisan Sanomien mukaan järjestyksessä 62. (Loviisan Sanomat 31.7.1951).

¹¹²⁵ Loviisan Sanomat 8.7.1955.

¹¹²⁶ Loviisan Sanomat 31.7.1956.

¹¹²⁷ Loviisan Sanomat 28.7.1959.

¹¹²⁸ Loviisan Sanomat 6.6.1961.

¹¹²⁹ Loviisan Sanomat 31.7.1962.

¹¹³⁰ Loviisan Sanomat 7.6.1966.

¹¹³¹ Loviisan Sanomat 2.8.1983.

¹¹³² Loviisan Sanomat 29.7.1986.

¹¹³³ Östra Nyland 30.7.1991.

¹¹³⁴ Östra Nyland 27.8.1991.

¹¹³⁵ Loviisan Sanomat 28.7.1992.

¹¹³⁶ Loviisan Sanomat 27.7.1993, 2.8.1994, 1.8.1995.

¹¹³⁷ Loviisan Sanomat 30.7.1996.

¹¹³⁸ Loviisalainen veteraanipoliitikko Teuvo Mankonen muisteli, että VPK:n perinteinen juhla meni vielä 1960- ja 70-luvulla aina niin, että ensin kokoonnuttiin torilla, josta marssittiin ”Gaulin soittokunnan” tahdissa Esplanadin itäpuolella Loviisanlahden pohjukassa olevalle maalinnoitus Ungernille. Ungernilta palattiin sitten soitajien kanssa keskellä yötä takaisin torille, jossa soihtut sammutettiin palokuntapäällikön eteen. Mankosen mukaan marssista aiheutui tuolloin myös liikenneongelmia. (Mankonen 13.8.2003)

Rauhan ja ekumenian puolesta

Rauhan teema nousi näyttävästi esille 1980-luvulla myös Loviisan torin tapahtumissa. Vuonna 1982 tätä aatetta näyttäisi edustaneen Lappeenrantaan suuntautunut rauhanpyöräily¹¹³⁹. Jatkossa toimintamuoto muoto oli kuitenkin rauhanmarssi. Syksyllä 1983 rauhanmarssiin osallistui 600 henkeä arkkipiispa Mikko Juvan johdolla¹¹⁴⁰, ja marssi järjestettiin ainakin vuosina 1984 ja 1985, 1986, jolloin siihen otti osaa 150–200 henkeä sekä vuonna 1987, jolloin osallistujia oli 110¹¹⁴¹. Into tässäkin asiassa näyttäisi aktiivisen alun jälkeen vähän hiipuneen, vaikka rauhan asialla torilla oli erillisessä lastentapahtumassa lisäksi 110 lasta syksyllä 1987¹¹⁴². Ainakin vuonna 1988 vietettiin jo Rauhanfoorumia, Hiroshiman muistopäivään 6.8. sijoitettua tapahtumakokonaisuutta, jonka toiminnoista osa näkyi myös torilla¹¹⁴³. Rauhanfoorumi jatkoi toimintaansa vielä kesällä 2006, jolloin sen yleisömäärä oli noin 1 000 edellisvuoden 1 500:n asemesta¹¹⁴⁴.

Samoihin aikoihin rauhan teeman kanssa nosti päätään myös torimiljöössä ekumeeninen liike, joka ilmeni kirkkovaelluksena Alakaupungin Suolatorilla sijaitsevien helluntaiseurakunnan ja metodistien kirkoilta niin sanotussa Palokunnantalossa olevan ortodoksien kirkon kautta luterilaiseen kirkkoon. Paikallislehden mukaan tammikuussa 1984 järjestettiin jo kolmas tällainen vaellus¹¹⁴⁵. Tori sai osansa myös uudelleen aktivoituneesta ydinvoimakeskustelusta, kun 20–30 mielenosoittajaa pyrki rohkaisemaan ydinvoiman paikallisia vastustajia toritempauksellaan huhtikuussa 2007¹¹⁴⁶.

Partiolaiset ja satunnaiset marssijat

Partiolaiset esiintyivät torilla ainakin 1920-luvulla. Vuonna 1929 partiolaisryhmä kävi Kirkossa, mutta piti varsinaisen esityksensä koulun kentällä¹¹⁴⁷. Vuoden 1953 partiotaapahtumassa 5.9. kaupunginjohtaja otti partiolaiset vastaan torilla¹¹⁴⁸. Partiolaisparaatista on maininta myös toukokuussa 1967¹¹⁴⁹, mutta niitä on saattanut olla vuosittainkin: Östra Nylandin mukaan partiolaisten Pyhän Yrjön päivän paraati huhtikuussa on miesmuistoinen perinne, jota noudatettiin 1950- ja 60-luvuilla vilkkaasti mutta joka on myös ollut välillä jäissä¹¹⁵⁰. Toukokuussa 1969 partiolaisia oli torilla satakunta¹¹⁵¹.

---

¹¹³⁹ Loviisan Sanomat 3.8.1982.

¹¹⁴⁰ Loviisan Sanomat 27.10.1983.

¹¹⁴¹ Loviisan Sanomat 24.10.1984, 26.10.1985, 25.10.1986, 27.10.1987.

¹¹⁴² Loviisan Sanomat 22.10.1987.

¹¹⁴³ Loviisan Sanomat 9.8.1988. Sirénin mukaan erilaisia rauhantapahtumia alettiin järjestää vuonna 1987 (Sirén 1995, 383).

¹¹⁴⁴ Loviisan Sanomat 15.9.2006.

¹¹⁴⁵ Loviisan Sanomat 17.1.1984.

¹¹⁴⁶ Itäväylä 29.4.2007.

¹¹⁴⁷ Östra Nyland 1.5.1929.

¹¹⁴⁸ Loviisan Sanomat 4.9.1953.

¹¹⁴⁹ Loviisan Sanomat 17.6.1967.

¹¹⁵⁰ Östra Nyland 24.4.2004.

¹¹⁵¹ Loviisan Sanomat 13.5.1969.

Sotien jälkeen Loviisan toria sivusi ilmeisesti joinakin vuosina myös lastenpäivän juhlinta. Ainakin vuonna 1950 Ungernilla pidettyyn juhlaan mentiin kulkueessa ”vilkkaasti ja riemukkaasti”, paikallislehden mukaan entiseen tapaan¹¹⁵². Ainutlaatuiseksi jäänyt ”paraati” oli puolestaan nuorisofestivaaliin osallistuneen neuvostoliittolaisen nuorisodelegaation 50 auton autokolonna torin sivuitse heinäkuussa 1962¹¹⁵³. Ainutkertainen lienee ollut myös Lasten päivän kulkue, joka kiersi torin vuonna 1955¹¹⁵⁴, samoin kuin Pelastusarmeija, jonka Helsingin osastoja oli torilla samana päivänä Jääkäriyrykmentti 24:n juhlan kanssa eli 6.6.1971¹¹⁵⁵.

Musiikkia, urheilua ja satunnaisia toimintoja

Suurimpia ellei suurin tarkastelualueella koskaan järjestetty yleisötapahtuma lienee ollut Finlands svenska sång- och musikförbundin XV laulujuhlaan liittynyt tilaisuus Kirkon eteläpuoleisella alueella kesäkuussa 1971. Juhlaan osallistui kaikkiaan 122 kuoroa, ja päätapahtuman yleisöä Ungernilla oli peräti 8 000.¹¹⁵⁶ Iso tapahtuma oli myös Pelimannijuhla 2.7.1978, jonka kulkue torilta Ungernille käsitti 450 pelimannia; yleisöä oli kolmisen tuhatta¹¹⁵⁷. Vastaavaa kokoluokkaa oli myös suomenruotsalaisten junioritanhuajien marssi ruotsalaiselta koululta torin kautta liikuntahallille toukokuussa 1980¹¹⁵⁸.

Pienempiä orkesteri- ja muita esityksiä torilla näyttäisi olleen sotien jälkeen lähes vuosittain. Esimerkkeinä niistä mainittakoon 1970-luvulta nuorisosoittokunta Landskronasta¹¹⁵⁹ ja 1980-luvulta norjalainen koululaisorkesteri¹¹⁶⁰ sekä Rödebyn ystävyysvierailulla käynyt koululaisorkesteri¹¹⁶¹. Pohjoismaista yhteistyötä laajemmin edusti ystävyyskavunkien¹¹⁶² perinteinen tapaaminen kymmenen vuoden jälkeen kesäkuussa 1992. Torilla oli avajaiset ja väkeä torin täydeltä, ja Lillås Skolekorp Norjasta esiintyi¹¹⁶³. Pari vuotta myöhemmin torilla esiintyi sotilassoittokunta Armens musikkår Norrland¹¹⁶⁴. Myös palokuntatoimintaan on eri vaiheissa liittynyt kansainvälisiä piirteitä: esimerkiksi vuonna 1982 torilla nähtiin saksalaisia palokuntanuoria¹¹⁶⁵. Ilmeisesti ainakin suurempana tapahtumana yksittäiseksi tapaukseksi jäivät vuoden 1987 elokuussa pidetyt toritanssit, joissa oli paikallislehden mukaan peräti 4 000 osanottajaa¹¹⁶⁶. Iltatoritoimintaa aloiteltiin Lovii-

---

¹¹⁵² Loviisan Sanomat 5.9. ja 12.9.1950. Ilmeisesti kulkue lähti torilta, vaikka sitä ei erikseen lehtitiedoissa mainittu.

¹¹⁵³ Loviisan Sanomat 28.7.1962.

¹¹⁵⁴ Loviisan Sanomat 13.9.1955.

¹¹⁵⁵ Loviisan Sanomat 8.6.1971.

¹¹⁵⁶ Loviisan Sanomat 22.6.1971.

¹¹⁵⁷ Loviisan Sanomat 4.7.1978.

¹¹⁵⁸ Loviisan Sanomat 20.5.1980.

¹¹⁵⁹ Loviisan Sanomat 9.7.1970.

¹¹⁶⁰ Loviisan Sanomat 1.7.1982.

¹¹⁶¹ Loviisan Sanomat 16.5.1989.

¹¹⁶² Islannin Olafsjördur, Norjan Borre, Ruotsin Karlskrona ja Tanskan Hilleröd

¹¹⁶³ Loviisan Sanomat 30.6.1992.

¹¹⁶⁴ Loviisan Sanomat 5.7.1994.

¹¹⁶⁵ Loviisan Sanomat 15.7.1982.

¹¹⁶⁶ Loviisan Sanomat 23.7.1987.

san viihdekuoron ja hanuriryhmän tahdittamana 5.7.1988¹¹⁶⁷. Toiminta vakiintui muutamaksi lähivuodeksi.

Aikanaan tori oli myös merkittävä liikuntapaikka. Ennen 1910-lukua Loviisassa ei ollut varsinaista urheilukenttää: yleisurheilua harjoitettiin muun muassa entisellä harjoituskentällä Läntisen tullikadun päässä¹¹⁶⁸, juoksua Läntisellä tullikadulla ja jalkapallo-ottelut pidettiin torilla. Vasta 1920-luvun alussa 1910 luovutettu urheilukenttä oli tyydyttävässä kunnossa, ja tapahtumat vakiintuivat pääasiassa sinne¹¹⁶⁹. Jalkapallo-ottelujen kannalta tori oli urheilupaikkana ongelmallinen, koska sinne avoimena paikkana ei voinut periä pääsymaksua, ja vain kolehti oli mahdollinen¹¹⁷⁰. Ongelmallista oli luonnollisesti myös se, että tori on melko voimakkaasti etelään päin kalteva.¹¹⁷¹

Ks. kuva K9: Jalkapallo-ottelu torilla 1912 (Sirén 1995, 198).

Jo vuonna 1916 tori oli lähtöpaikkana viestinjuoksulle Loviisan ympäri¹¹⁷². Lähtö- ja maalipaikaksi se toki keskeisen sijaintinsa ansiosta sopikin hyvin. Yksi näkyvimmistä liikuntatapahtumista oli paljon myöhemmin eli 1960- ja 1970-luvulla¹¹⁷³ Itä-Uudenmaan juoksu, jonka palkintojenjako järjestettiin torilla 23.4.1973. Seuraavana päivänä seudun maratoilla oli kuntoviesti.¹¹⁷⁴ Vuoden 1974 Itä-Uudenmaan juoksun kerrottiin olleen järjestyksessä jo seitsemäs¹¹⁷⁵. Vuonna 1975 siihen osallistui 102 juoksijaa, joukossa olympiavoittaja Lasse Viren¹¹⁷⁶. Viimeistään vuonna 1979 Itä-Uudenmaan viestin maali siirrettiin urheilukentälle, ja tori jäi vaille tätäkin näyttävää tapahtumaa¹¹⁷⁷. Juoksutapahtumia on ollut kyllä senkin jälkeen, ainakin kesällä 1995 järjestetty Loviisan katuviesti päättyi torille¹¹⁷⁸. Syksyllä 1973 järjestettiin myös sadan osanottajan kuntotempaus torilta harjulle¹¹⁷⁹. Myös SVUL:n juhlaviesti saapui torille pienen yleisön todistaessa tapahtumaa 2.4.1975¹¹⁸⁰. Mahdollisesti uutena juoksutapahtumana noteerattiin kolme vuotta myöhemmin niin sanottu Kukkukiven lenkki, joka lähti Kirkkoaukiolta¹¹⁸¹.

Hieman erikoinen yksittäinen tapahtuma torilla oli 15.11.1952, kun kokkovalkealla poltettiin kaikkea, mistä ei pidetty. Yleisöä tapahtumassa oli lehtitietojen mukaan jopa

---

¹¹⁶⁷ Loviisan Sanomat 7.7.1987.

¹¹⁶⁸ Loviisan ensimmäiset yleisurheilukilpailut pidettiin ilmeisesti 14.8.1910 aseman takana (Sirén 1962, 10). Loviisan Sanomat mainosti vuonna 1916 pidettyjä kilpailuja järjestyksessä toiseksi (Loviisan Sanomat 25.8.1916), joten aluksi kilpailuja järjestettiin ilmeisesti harvaksen.

¹¹⁶⁹ Sirén 1995, 196–197.

¹¹⁷⁰ Sirén 1962, 18.

¹¹⁷¹ Se, että Loviisan tori toimi aluksi urheilutapahtumilla ja se, että ne myöhemmin siirtyivät omiin erityisiin paikkoihinsa, muistuttaa kehitystä Antiikin Kreikan kaupungeissa ja niiden *agoroihin*, joista *gymnasiumit* ja *stadiumit* eriytyivät erikoistuneiksi liikuntapaikoiksi (ks. esimerkiksi Wycherley). Loviisassa yksi liikuntapaikka syntyi 1900-luvun alussa nykyisen Gymnasiumin luo ja toinen urheilukentän, "stadiolin" paikalle. Kurkipuistoa kiertävä hiekkakäytävä muistuttaa juoksurataa; sen käytöstä esimerkiksi Gymnasiumin liikuntapaikkana ei kuitenkaan käyttämässäni aineistossa ole tietoja.

¹¹⁷² Loviisan Sanomat 15.9.1916.

¹¹⁷³ Sirénin mukaan perinne muodostui vuoden 1970 tienoilla (Sirén 1995, 382).

¹¹⁷⁴ Loviisan Sanomat 25.4.1973.

¹¹⁷⁵ Loviisan Sanomat 23.4.1974.

¹¹⁷⁶ Loviisan Sanomat 12.4.1975, 15.4.1975.

¹¹⁷⁷ Loviisan Sanomat 10.5.1979.

¹¹⁷⁸ Loviisan Sanomat 4.7.1995.

¹¹⁷⁹ Loviisan Sanomat 25.9.1973.

¹¹⁸⁰ Loviisan Sanomat 5.4.1975.

700.¹¹⁸² Silloin tällöin kaupunkiin tullut tivoli sijoittui aluksi torille tai lähitienoille, mutta hakeutui jatkossa urheilutoimintojen tapaan kauemmas: vuonna 1960 se oli niin sanottu ruotsalaisen koulun kentällä¹¹⁸³. Sinne sijoittui myös paikkakunnalle tullut sirkus kesällä 1971¹¹⁸⁴. Lapsille suunnattu sirkustapahtuma oli kuitenkin jälleen torilla syyskuun lopussa 1990¹¹⁸⁵. Myös Laivasillalle 1990-luvulla keskittyneet uudet toiminnot ovat näkyneet torilla, esimerkiksi Merirosvopäivät kesällä 1994¹¹⁸⁶.

Tori on ollut viime vuosina joulun alla myös tietokilpailukohde. Vuonna 2006 kahdeksatta kertaa järjestettävässä yleisölle suunnatussa kisassa on kysytty joulukuusen korkeutta, Raatihuoneen kellotaulun korkeutta, torin vinoutta, torin ympäristön historiatietoa, valokuvien tunnistusta, kuusen latvatähden sakaraväliä, joulukuusen ikää sekä torilla olevien nupukivien määrää¹¹⁸⁷. Vinoutta eli kaltevuutta koskeva kysymys vuonna 2001 aiheutti paikallislehden mukaan eniten keskustelua, kun taas nupukivien määrää luonnehdittiin puolestaan yleisön toivekysymykseksi.¹¹⁸⁸

Tori nuorison kokoontumispaikkana

Teuvo Mankonen piti nuorison kokoontumista jatkuvana torin toimintamuotona ainakin sotien jälkeen. Tuolloin se tapahtui hänen mukaansa niin, että läntisten kaupunginosien Antinkylän ja Uudenkaupungin pojat kokoontuivat torin länsipuolelle, ja itäisten Garnisonin ja Alakaupungin pojat itäpuolelle. Tori muodosti siis eri kaupunginosien nuorisoporukoille eräänlaisen rintamalinjan.¹¹⁸⁹ Liikenneasemien ja Raatihuoneen erilaisten aktiivisten toimintojen keskiössä olevasta niin sanotusta Salmisen kioskista kehittyi ennen sotia keskeinen paikka. Mankonen muisteli, että kioski oli iltaisin ainoa auki oleva paikka torilla ja tärkeä nuorison kokoontumispaikka. Tärkeää oli hänen mukaansa myös se, että sieltä sai iltapäivälehdet *Ilta-Sanomat* ja *Nya Pressenin*.¹¹⁹⁰ Tämä paikka¹¹⁹¹, jossa on vuodesta 2003 alkaen toiminut grilli-kioski terasseineen, saattaisi jatkossakin kehittyä nuorten kulmaukseksi. Muutaman vuoden satunnaisen havainnoinnin perusteella näin ei kuitenkaan ole vielä käynyt. Ainakin 1990–2000-luvuilla, todennäköisesti pari vuosikymmentä aikaisemminkin, nuorison suosiossa torin tienoilla ovat olleet torin pysäköintialueet, joissa seurustelu tapahtuu autoista käsin, Postin portaat¹¹⁹² ja Forumien edusta¹¹⁹³ sekä Brandensteininkatu, jota pitkin valetaan sekä jalan että autoilla.

---

¹¹⁸¹ Loviisan Sanomat 19.10.1982.

¹¹⁸² Loviisan Sanomat 18.11.1952.

¹¹⁸³ Loviisan Sanomat 5.5.1960.

¹¹⁸⁴ Loviisan Sanomat 31.7.1971.

¹¹⁸⁵ Loviisan Sanomat 2.10.1990.

¹¹⁸⁶ Loviisan Sanomat 16.7.1994.

¹¹⁸⁷ Kivien määräksi on laskettu suunnitelmapiiirustuksen perusteella laskettu 62 396 kappaletta (Loviisan Sanomat 19.12.2006).

¹¹⁸⁸ Loviisan Sanomat 5.12.2006.

¹¹⁸⁹ Mankonen 13.8.2003.

¹¹⁹⁰ Mankonen 13.8.2003.

¹¹⁹¹ *Kohde 3a.*

¹¹⁹² *Kohde 7.*

¹¹⁹³ *Kohde 8.*

Uusia ja uusvanhoja toimintoja 2000-luvun alkaessa

Historialliset näytelmät ovat ilmestyneet suomalaiseen kaupunkikuvaan vähitellen. Ensimmäinen uutinen tällaisesta Loviisan torilla on karoliinien äksiisi 1700-luvun tyyliin kesällä 1982¹¹⁹⁴. Jatkossa historiallinen teema on ollut esillä näyttävässä ja osin sotilaallisessa muodossa "Kuningas saapuu Loviisaan" -tapahtumassa. Esimerkiksi vuoden 2004 historiallinen näytelmä torilla käsitti äksiisiesityksiä kuningas Adolf Fredrikin kunniaksi; päätapahtuma oli kuitenkin hieman idempänä linnake Ungernissa järjestetty sotänäytös.¹¹⁹⁵ Vuonna 2005 tapahtumassa oli yleisöä noin 800 ja vuonna 2006 noin 700¹¹⁹⁶. Historiaa elävöitettiin myös Loviisan kaupungin 250-vuotisjuhlavuonna 2005, kun Kustaa IV Aadolf ja Fredrika osallistuivat roolihenkilöinä Aleksanterinpihan ensimmäiseen "tanttarella"-tapahtumaan¹¹⁹⁷.

Ruotsin vallan ajan korostamisessa saattaa olla kyse muustakin kuin siitä, että Loviisan suhteellinen asema oli tuolloin vahvimmillaan. Kopensen mukaan priorisointia eri aikakausien välillä tapahtuu myös rakennussuojelukysymyksissä, ja Ruotsin vallan aikaa korostettiin muun muassa Suomenlinnan, Tammisaaren ja Porvoon suojelutapauksissa aina 1980-luvun puoliväliin saakka.¹¹⁹⁸

Ks. kuva K10: Kuningas saapuu Loviisaan 2004 (AT).

Hiipunutta vappujuhlintaa uudistamaan pyrki vuoden 2004 vapputapahtuma, jonka järjesti Loviisan suomalaisen seurakunnan yhteiskunnallisen työn johtokunta yhdessä Kristillisen kahvilan kanssa. Tapahtuma käsitti ennakkotietojen mukaan muun muassa vappukulkueen Kirkosta torille sekä yhteislaulua ja ohjelmaa torilla sen jälkeen.¹¹⁹⁹

LIIKENNE

Torin liikenteellinen asema

Torilla on alusta alkaen ollut keskeinen liikenteellinen asema, koska lähes kaikki liikenne kulki torin kautta kaupungin pääkatuja pitkin. Torin ja pääkatujen asetelma vastasi kreikkalais-roomalaista ja renessanssin perinnettä, jossa tori ja pääkatu muodostivat kaupungin keskeiset julkiset tilat. Pääkatuja olivat ennen vuoden 1855 suurpaloa Läntinen tullikatu lännessä, mutkitteleva Kuningattarenkatu-Itäinen tullikatu idässä ja Kuningattarenkatu etelässä. Palon jälkeen itä-länsi-suuntainen pääväylä kulki samalla linjalla, kunnes

¹¹⁹⁴ Loviisan Sanomat 8.7., 12.7. ja 13.7.1982.

¹¹⁹⁵ Loviisan Sanomat 11.5.2004. Toiminnasta käytetään myös nimitystä "larppaaminen", joka tulee sanoista *Live Action Role Playing*.

¹¹⁹⁶ Loviisan Sanomat 15.9.2006.

¹¹⁹⁷ Loviisan Sanomat 1.7.1995.

¹¹⁹⁸ Koponen, 14.

¹¹⁹⁹ Loviisan Sanomat 30.4.2004.

Esplanadin pohjoisen ajoväylän rakentuminen – viimeksi lahden pohjukan yli 1940-luvun vaihteessa – vakiinnutti sen suoraviivaiseksi.

Torin tuntumassa oli myös ajuritoiminta aktiivista: torin lähelle eli Seurahuoneeseen 1860-luvulla siirtyneen kestikievarin kyyditystoiminta edellytti ajureita; vuonna 1860 niitä oli vielä 30 ja vuonna 1880 kymmenen. Vuoden 1910 jälkeen laitos siirtyi pohjoisemmaksi Kylpylän viereen. Kun vuokra-autoliikenne alkoi vuonna 1911, ajurit lakkoilivat sitä vastaan. Hevosvetoinen ”linja-autolinja” Kylpylästä Kasinolle, mitä ilmeisimmin Kuningattarencatua torin sivuitse, aloitti vuonna 1897. Vuonna 1911 vuokra-autot aloittivat säännöllisen liikenteen tällä ilmeisen kannattavalla linjalla.¹²⁰⁰ Seurahuoneen ja Kylpylän ohella tärkeä ajurien tukikohta oli 1900-luvun alussa luonnollisesti Rautatieasema¹²⁰¹. Rautatie kaikkine ongelmineenkin oli keskeinen kulkuväylä kaupunkiin niin Lahden suunnasta kuin satamastakin. Torin asema korostui kahden liikenteellisesti tärkeän linjan eli Esplanadin ja Kuningattarencadun risteyksessä.

Torin koilliskulmaan nousi Loviisan ilmeisesti ensimmäinen bensiiniasema, jolle lupa myönnettiin syyskuussa 1924¹²⁰². Sinne keskittyi myös 1910-luvulla aloittaneiden taksien toiminta: niitä oli parikymmentä jo vuonna 1925, ja toimintaa valitettiin kannattamattomaksi¹²⁰³. Samassa paikassa kehittyi niin ikään vuodesta 1924 vakinaistunutta linja-autoliikennettä palveleva tukikohta, jolle haettiin tilavampaa paikkaa jo 1930-luvulla. Aluksi ”linjavaunutoimisto” avattiin Pohjoismaiden yhdyspankin tiloissa keväällä 1934¹²⁰⁴. Linja-autojen lähtöpaikkoja oli ollut muuallakin torialueella: Lahtisen mukaan ainakin ”Lapinjärven ja edelleen Pukaron auto oli pysäköitynä torin kirkon puoleiseen laitaaan vapaudenpatsaan tuntumaan”¹²⁰⁵.

Yksi linja-autoasemaa koskeva ehdotus, jota muun muassa Birger Brunila kannatti 1930-luvun keskustelussa, oli sijoittaa asema Kirkon pohjoispuolelle nykyisen Itäisen tullikadun päätteen seutuville. Toinen ehdotus oli Esplanadi Mariankadun itäpuolella.¹²⁰⁶ Keskusteluun osallistui myös Viipurin asemakaava-arkkitehti Otto-Iivari Meurman¹²⁰⁷, joka korosti linja-autoaseman keskeisen sijainnin merkitystä sekä toiminnan että taloudellisen kannattavuuden näkökulmasta¹²⁰⁸. Linja-autoasemaan liittyen esitettiin vuonna 1934 tievaihtoehtoina Mannerheiminkadun jatkamista ja Läntisen tullikadun eli nykyisen Sibeliuksenkadun-Porvoonkadun ja Vuorikadun eli nykyisen Itäisen tullikadun yhdistämistä. Tievaihtoehtoista kaupunginvaltuusto valitsi 27.2.1935 Mannerheiminkadun jatkamisen itään insinööri Skogströmin ehdotuksen mukaisesti. Ratkaisevana kriteerinä oli ilmeisesti jyrkkien mutkien välttäminen¹²⁰⁹. Mannerheiminkadun jatke valmistui vuonna 1940¹²¹⁰.

---

¹²⁰⁰ Sirén 1995, 131–133.

¹²⁰¹ Sirén 1995, 162.

¹²⁰² Loviisan Sanomat 19.9.1924.

¹²⁰³ Loviisan Sanomat 14.8.1925.

¹²⁰⁴ *Kohde 4*. Loviisan Sanomat 23.3.1934.

¹²⁰⁵ Lahtinen Tauno, Loviisan Sanomat 9.8.1984.

¹²⁰⁶ Loviisan Sanomat 15.12.1933.

¹²⁰⁷ Meurman, Otto-Iivari (1890–1994), arkkitehti TKK 1914. Meurman oli tutustunut Loviisaan ainakin ollessaan eversti Brandensteinin maihinnousujoukkojen tulkkina huhtikuussa 1918. (Meurman - Huovinen, 115)

¹²⁰⁸ Loviisan Sanomat 22.12.1933.

¹²⁰⁹ Loviisan Sanomat 1.3.1935.

¹²¹⁰ Sirén 1995, 272.

Kaiken kaikkiaan ajoneuvoliikenne oli 1930-luvulla vähäistä¹²¹¹, ja myös väylästäön kehittämisen saattoi edetä melko varovaisin askelin.

Katsastustoimintaa oli torilla ainakin vuodesta 1957 alkaen, jolloin järjestettiin katsastustilaisuus toukokuussa¹²¹². Vuonna 1958 katsastukseen tuli 26 autoa sekä kuusi mopedia¹²¹³. Vuonna 1965 katsastustilaisuus oli Laivasillan alueella niin sanotulla Kalatorilla¹²¹⁴, eikä se ilmeisesti enää palannut päätorille. Torilla esiteltiin myös maatalouskoneita vuonna 1959¹²¹⁵ ja erityisesti puimureita vuonna 1960¹²¹⁶. ”Puimuriparaati” järjestettiin myös vuonna 1963¹²¹⁷. Vilkastuvaa autokauppaa edusti muun muassa Fiat-autojen esittely kesällä 1964¹²¹⁸ ja neuvostoliittolaisia autoja myyvän KK-auton näyttely kevättalvella 1966¹²¹⁹. Audia esiteltiin niin ikään syksyllä 1966¹²²⁰, ja Veho järjesti autokaravaanin avajaispäivänään seuraavana vuonna¹²²¹. Vielä marraskuussa 1973 torilla järjestettiin autonäyttely¹²²², ja joulun alla vuonna 1982 torilla esiteltiin helikopteria¹²²³. Autonäyttelyt ovat tulleet uudelleen torille ainakin vanhojen autojen muodossa: kesällä 2005 vanhojen autojen rivi täytti torin etelälaitaa.

Kasvava ajoneuvoliikenne johti uusiin järjestelyihin Kirkon ympäristössä. Kirkon etuaukeaa käytettiin poikkikatuna, jonka liikenne johti ongelmiin 1960-luvulla. Lopulta yhteys Mannerheiminkadulta katkaistiin ja kadun reunaan asennettiin ajoesteeksi kivipollareihin tuettu rautaketju. Pysäköinnin järjestäminen torilla kehittyi myös asteittain ennen kuin asia ratkaistiin Bengtsin asemakaavassa¹²²⁴ ja Pekkalan torisuunnitelmassa¹²²⁵. Virallisia pysäköintipaikkoja määriteltiin toki jo aiemmin, ainakin vuonna 1957 Säästöpankin sivulle¹²²⁶.

Alueen liikennejärjestelyt ovat syntyneet tilanteessa, jossa valtatie 7 kulki kaupungin läpi. Mannerheiminkatu on edelleen selkeä ”etuajo-oikeutettu” pääkatu ja muut keskenään tasa-arvoisia kaksisuuntaisia katuja. Ainoana poikkeuksena kaksisuuntaisuudesta Esplanadin välittömässä läheisyydessä on Mariankatu, joka muutettiin yksisuuntaiseksi pysäköintikaduksi Esplanadin kohdalta heinäkuussa 1977¹²²⁷. Kadunvarsipysäköinti on sallittu Brandensteininkadun eteläreunalla ja Kuningattarenkadulla ja Aleksanterinkadulla; Mannerheiminkadulla se on kokonaan kielletty.

---

¹²¹¹ Kesällä 1934 laskettiin Loviisan ja Porvoon välisellä tiellä suuntaansa noin 200 kulkijaa, joista linja-autoja toki kymmenesosa. (Loviisan Sanomat 31.8.1934).

¹²¹² Loviisan Sanomat 4.5.1957.

¹²¹³ Loviisan Sanomat 8.5.1958.

¹²¹⁴ Loviisan Sanomat 18.9.1965.

¹²¹⁵ Loviisan Sanomat 27.10.1959.

¹²¹⁶ Loviisan Sanomat 11.8.1960.

¹²¹⁷ Loviisan Sanomat 27.6.1963.

¹²¹⁸ Loviisan Sanomat 28.7.1964.

¹²¹⁹ ZIL ja GAZ -kuorma-autoja, UAZ-pakettiautoja, Volga-, Jalta- ja Moskvits -henkilöautoja sekä Raff-pienoislinjuri (Loviisan Sanomat 12.3.1966).

¹²²⁰ Loviisan Sanomat 12.11.1966.

¹²²¹ Loviisan Sanomat 20.4.1967.

¹²²² Loviisan Sanomat 29.11.1973.

¹²²³ Loviisan Sanomat 11.12.1982.

¹²²⁴ Suunnitelma 12.

¹²²⁵ Suunnitelma 13C.

¹²²⁶ Loviisan Sanomat 29.8.1957.

¹²²⁷ Loviisan Sanomat 23.7.1977. Hieman etelämpänä Karlskrona-bulevardin ajoradat ovat myös yksisuuntaisia.

Kävelykadusta on Loviisassa puhuttu aika ajoin 1970-luvulta lähtien. Ajatuksena on ollut lähinnä Kuningattarenkadun muuttaminen kävelykaduksi Brandensteininkadun ja Karlskrona-bulevardin väliltä. Toteutuneita muutoksia ovat olleet vain osittaiset kavennukset kesällä sekä nopeusrajoituksen alentaminen 20 kilometriin tunnissa, aluksi sekin vain kesäaikaan vuonna 1991¹²²⁸. Keskustelua asiasta oli myös seuraavana kesänä, ja vastustuksen takia ajokieltoon ei menty¹²²⁹. Kesällä 2006 ja 2007 kauppakeskus Gallerian edustalle katualueelle oli rakennettu kävelykatuun viittaava terassialue.

Ks. kuva K 11: Terassi Gallerian edustalla (AT).

Tärkeä oli aikanaan myös rautatieliikenne, joka alkoi vuonna 1900 sekä tavaroiden että henkilöliikenteen osalta. Henkilöliikenne kapearaiteisella rautatiellä loppui vuonna 1952. Vuonna 1960 avatulla normaaliraiteisella rautatiellä henkilöliikennettä oli uudelleen 1960-luvun loppuun saakka.¹²³⁰ Myöhemmin ainakin vuonna 1992 Lahden ja Loviisan välillä järjestettiin kesäjunakuljetuksia vanhalla kalustolla¹²³¹.

VALTA JA SEN ESIINTYMINEN

Kuninkaalliset ja muut suurmiehet

Ensimmäinen majesteettivierailu tapahtui 29.6.1752, kun tuore kuningas Aadolf Fredrik tuli silloiseen Degerbyhyn. Vierailun jälkeen hän soi kaupungille uuden nimen vaimonsa, Preussin prinsessa Loviisa Ulriikan mukaan. Samana vuonna otettiin käyttöön tapa juhlia Loviisan nimipäivää 25.8. myös kaupungin merkkipäivänä. Vuonna 1752 olivat myös ensimmäiset markkinat kaupungin Suurtorilla, ja toinen markkinapäivä sattui Loviisan päivälle. Aadolf Fredrik ja hänen kuningattarensa eivät Loviisassa enää käyneet, ja tervehdykset ja kunnianosoitukset kuninkaallisille muun muassa merkkipäivien johdosta jouduttiin jatkossa osoittamaan poissaoleville.¹²³²

Aadolf Fredrikin ja Loviisa Ulriikan vanhin poika, kuninkaana Kustaa III¹²³³ vieraili Loviisassa useita kertoja. Ensimmäinen vierailu oli vuonna 1775, ja sitä ennen pidettiin Suurtorin itäpuolisella Kirkkotorilla porvariston ratsuväenkaartin tarkastus. Ilmeisesti Suurtoria ei katsottu sopivaksi paikaksi, kenties ahtautensa takia, kenties siksi, että maaherran tukikohta sijaitisi lähempänä Kirkkotoria. Kuningas otettiin vastaan Läntisen tullin luona ja vietiin majapaikkaan Komendantintaloon, ilmeisestikin Suurtorin kautta. Muuten Suurtorilla ei näyttäisi olleen erityistä merkitystä vierailun kannalta. Vuosien 1788–90 sodan aikana Kustaa III majaili useaan otteeseen Loviisassa.¹²³⁴

¹²²⁸ Östra Nyland 19.7.1991.

¹²²⁹ Loviisan Sanoman 2.7.1992.

¹²³⁰ Sirén 1995, 265–266; Loviisan Sanomat 11.11.1969.

¹²³¹ Loviisan Sanomat 21.7.1992.

¹²³² Sirén 1995, 97–98.

¹²³³ Kustaa III (1746–92), Ruotsin kuningas 1771–92.

¹²³⁴ Sirén 1995, 99–100.

Erityinen huomionosoitus Loviisalle oli se, kun Kustaa III:n poika, kuninkaana Kustaa IV Aadolf¹²³⁵ ja kuningatar Fredrika vierailivat Loviisassa heinäkuussa 1802. Kuningaspari asui torin vierellä kauppias Teschen talossa¹²³⁶, ja kuningatar poikkesi kaupungissa vielä toiseenkin otteeseen saman Suomen matkan aikana.¹²³⁷

Suomen muututtua Venäjän autonomiseksi suuriruhtinaskunnaksi vuonna 1809 monarkit eli Venäjän tsaarit ja Suomen suuriruhtinaat eivät enää ilmeisesti tehneet virallisia vierailuja Loviisaan, vaan jättivät tehtävän kenraalikuvernöörille. Joidenkin tsaarisuuriruhtinainden kannalta Loviisa oli kuitenkin läpikulkupaikka. Aleksanteri I¹²³⁸ matkasi Loviisan läpi peräti seitsemän kertaa, joista pysähtyi kolmasti. Nikolai I¹²³⁹ söi mahdollisesti aamiaista Loviisassa. Aleksanteri II¹²⁴⁰ vaihtoi Suurtorilla hevosia, tosin ollessaan vasta kruununperillinen eli vuonna 1851. Viisi vuotta myöhemmin, silloin jo tsaarina, hän ehti sentään juoda teetä ja ottaa vastaan alamaisten kunnianosoituksia.¹²⁴¹ Kotkan Langinkosken loma-asunnossaan viihtynyt Aleksanteri III¹²⁴² kävi Loviisassa vain yhden kerran ja silloinkin vain Loviisanlahdella vuonna 1884. Nikolai II¹²⁴³ ei ilmeisesti käynyt Loviisassa ollenkaan; hänelle osoitettiin ”vilpitöntä kunnioitusta” Sirénin mukaan viimeisen kerran vuonna 1896 torviseptetin soittaessa Raatihuoneen parvekkeelta sekä Maamme-laulun että keisarihymnin.¹²⁴⁴

Carl Gustaf Mannerheim¹²⁴⁵ pistäytyi Loviisassa ja torilla 16.8.1919, jolloin häneltä pyydettiin ja saatiin lupa nimetä kaupungin pääkatu, silloinen Pohjoinen Esplanadikatu Mannerheiminkaduksi. Mannerheim, jolle ojennettiin myös kukkia Raatihuoneen ovella, piti paikallislehden mukaan nimeämistä kunniana.¹²⁴⁶ Hän oli paikalla myös talvisodan jälkeen keväällä 1940, kun Loviisassa olleet tanskalaiset vapaaehtoiset olivat aseineen torilla ja saivat ylennyksiä¹²⁴⁷. Jatkosodan jälkeen silloinen presidentti Mannerheim oli piispan ja maaherran ohella paikalla 26.6.1945 kaupungin 200-vuotisjuhlassa. Tuolloista hiekkatoria oli piristetty kukkaistutuksin ja kirkon ja torin tienoilla oli lehtitietojen mukaan ”aivan poikkeuksellinen ihmismassa”.¹²⁴⁸

Saksalainen kenraali Rüdiger von der Golz¹²⁴⁹ osallistui 7.4.1928 Vapaudenpatsaan paljastamistilaisuuteen¹²⁵⁰. Presidentti Svinhufvudinkin¹²⁵¹ piti käydä Loviisan torilla

---

¹²³⁵ Kustaa IV Aadolf (1778–1837), Ruotsin kuningas 1792–1809. Tunnetaan heikkona monarkkina, joka syrjäytettiin vallankaappauksella vuonna 1809.

¹²³⁶ Kohde 8.

¹²³⁷ Sirén 1995, 100.

¹²³⁸ Aleksanteri I (1777–1825), Venäjän tsaari 1801–1825, Suomen suuriruhtinas 1809–1825.

¹²³⁹ Nikolai I (1796–1855), Venäjän tsaari, Suomen suuriruhtinas 1825–1855.

¹²⁴⁰ Aleksanteri II (1818–81), Venäjän tsaari, Suomen suuriruhtinas 1855–81.

¹²⁴¹ Sirén 1995, 100.

¹²⁴² Aleksanteri III (1845–94), Venäjän tsaari, Suomen suuriruhtinas 1881–94.

¹²⁴³ Nikolai II (1868–1918), Venäjän tsaari, Suomen suuriruhtinas 1894–1917.

¹²⁴⁴ Sirén 1995, 218–219.

¹²⁴⁵ Mannerheim, Carl Gustaf Emil (1867–1951), Suomen valtionhoitaja 1918–19, tasavallan presidentti 1944–46.

¹²⁴⁶ Östra Nyland 20.8.1919.

¹²⁴⁷ Loviisan Sanomat 30.4.1940.

¹²⁴⁸ Loviisan Sanomat 29.6.1945.

¹²⁴⁹ von der Golz, Rüdiger (1865–1945), Saksan niin sanotun Itämeren divisioonan komentaja 1918. Johti saksalaisten pääjoukkojen maihinnousua Hankoon huhtikuussa 1918.

¹²⁵⁰ Loviisan Sanomat 13.4.1928.

19.6.1936 ottamassa vastaan suojeluskuntien paraatirintama, mutta hän ei päässyt paikalle¹²⁵².

Sotilaat ja tori

Ensimmäisen maailmansodan aikana torin kautta kaupungin sivuuttivat pitkät, milloin kumpaankin suuntaan kulkevat venäläiset marssi- ja kuormastokolonnat. Lahtinen siteeraa vuonna 1897 syntyneen Kaarlo Mankosen kuvausta:

*”Ohitse niitä nähtiin menevän ja tulevan yhtä mittaa, mutta kaupungissa en muista niitä ainakaan suurempia määriä olleen. Paitsi sitten jos oli manööverit. Silloin ne asuivat teltoissa nykyisen museon eli silloisen komendantintalon lähitöllä olevalla kenttäalueella... Joskus kuitenkin, kun oli elintarvikkeista pula, ne tulivat kaupungille ryssänlimppu povessa ja kauppasivat tätä hyvää leipää, jotta saivat rahaa”*¹²⁵³

Kesällä 1917 työväki lakkoili elokuun 19. päivään asti, ja sen perustama miliisi miehitti väliaikaisesti nykyisen Postitalon puhelinvaihteen. Samana päivänä, 19.8.1917, perustettiin Loviisan suojeluskunta, jonka vahvuudeksi muotoutui 150 miestä. Se marssi torille ja asettui sinne. Vuoden 1918 alussa suojeluskunnan esikunta sijoitettiin Seurahuoneen nurkkahuoneeseen.¹²⁵⁴ Kun vuoden 1918 kapina alkoi, joutui Loviisa pian punakapinalisten valtaan 6.2. käydyn taistelun jälkeen. Kotkan suunnasta tulleet punaiset¹²⁵⁵ valtasivat kaupungin seuraavana päivänä. He nostivat punaisen lipun Raatihuoneelle, perustivat päämajansa Seurahuoneelle ja sijoittivat tykin torille.¹²⁵⁶

Ilmeisesti näyttävimmät tapahtumat kapinallisten vallan aikana helmi-huhtikuussa olivat kahdet hautajaiset. Niissä kummassakin kaksi taisteluissa kaatunutta punakaartilaista saateltiin Seurahuoneelta ilmeisesti torin läpi tai sivuitse Myllyharjulle niin sanotulle Paviijonginmäelle, jonne heidät myös haudattiin. Saattueissa oli omaisten ohella kaartilaisia aseineen, järjestöväkeä sekä torvisoittokunta. Posti oli kapinan aikaan avoinna, samoin elokuvateatteri, mutta Säästöpankki suljettuna. Toriin liittyvä uutinen oli myös se, että maaliskuun lopussa vankien säilytyspaikat "miliisilaitoksella" – ilmeisesti Raatihuoneen putkat – alkoivat käydä ahtaiksi.¹²⁵⁷ Kapinan aika päättyi Loviisassa 7.4.1918, kun Saksan Itämeren divisioonaan kuulunut niin sanottu yksikkö Brandenstein¹²⁵⁸ nousi maihin ja valtasi kaupungin.

Ks. kuva K12: Saksalainen sotilasorkesteri Esplanadilla (Sirén 1995, 240).

¹²⁵¹ Svinhufvud, Pehr Evind (1861–1944), tasavallan presidentti 1931–1937.

¹²⁵² Loviisan Sanomat 19.6.1936.

¹²⁵³ Lahtinen, Loviisan Sanomat 4.2.1986.

¹²⁵⁴ Sirén 1995, 227–233.

¹²⁵⁵ Kapinallisia johti Hugo Salmela (1884–1918), joka myöhemmin keväällä 1918 johti myös punaisen Tampereen puolustusta.

¹²⁵⁶ Sirén 1995, 235

¹²⁵⁷ Lovisa Notisblad. Loviisan Tiedonantoja; numerot 1-12; 19.2.–6.4.1918

Sotilaalliset esiintymiset olivat vilkkaimmillaan luultavasti maailmansotien välisinä vuosina. Erityinen paraatipäivä oli Loviisassa kapinan kukistamisen muistopäivä 7.4., mutta muitakin tapahtumia oli tarpeen ja tilanteen mukaan. Ensimmäisenä vuosipäivänä eli 7.4.1919 suojeluskuntalaisia koko Loviisan seudulta oli koolla torilla 600–700 suurelta osin uusissa univormuissa¹²⁵⁹. Elokuun 17. päivänä samana vuonna pidettiin suojeluskuntajuhla, johon liittyi paljon yleisöä kerännyt harjoitus torilla¹²⁶⁰. Kun vuoden 1918 sodan muistomerkki paljastettiin Loviisan vanhalla hautausmaalla 18.9.1920, järjestettiin samassa yhteydessä myös eversti Appelgrenin pitämä suojeluskuntien tarkastus torilla¹²⁶¹.

Ks. kuva K13: Suojeluskuntalaiset torilla vuonna 1920 (Sirén 1995, 358).

Vuoden 1924 muistopäivänä suojeluskuntia kokoontui Raatihuoneen eteen koko Etelä-Uudenmaan piiristä¹²⁶². Vuonna 1928 oli kapinan kukistamisen 10-vuotisjuhla. Sen yhteydessä paljastettiin torin länsipuolelle rakennettu muistomerkki Vapaudenpatsas. Läsna paljastamistilaisuudessa oli – kuten jo aiemmin on todettu – myös saksalainen kenraali von der Golz¹²⁶³. Patsaanpaljastuksen jälkeen torilla järjestettiin Itä-Uudenmaan suojeluskuntien paraati¹²⁶⁴.

Maininnan arvoinen oli myös vuonna 1933 torilla pidetty Loviisan taistelun 6.2.1918 15-vuotisjuhlahjumanpalvelus, johon osallistui lähes 300 suojeluskuntalaista ja valkoista rintamamiestä¹²⁶⁵. Samana vuonna noin 30 suojeluskuntalaista vannoi lippuvalan torilla 7.4. Tavanomaista mittavampi lienee ollut myös vuoden 1938 kapinan kukistamisen muistojuhla ja kenttäjumalanpalvelus torilla, jossa oli mukana kaksi koväänistä sekä Suomen ja Saksan liput, ilmeisesti ei kuitenkaan saksalaisia¹²⁶⁶. 25-vuotismuistojuhlaan 1943 liittyi suojeluskuntien ja lottien sekä eversti Lummelan tarkastama vuoden 1918 veteraanien ohimarssi¹²⁶⁷. Lapuan liikekin näyttäytyi Loviisassa, jossa sillä oli myös laajahko kannatus¹²⁶⁸. Heinäkuussa 1930 järjestetyssä tilaisuudessa torilla oli 500–550 miestä, jotka olivat tulleet paikalle yli sadalla autolla¹²⁶⁹.

Sekä toriin että Rautatieasemaan liittyy Suomen tueksi talvisodassa tarkoitettujen tanskalaisen vapaaehtoispataljoonan esiintyminen keväällä 1940. 20.4. joukot järjestettiin torille tarkastusta varten, jonka suoritti paikalle saapunut marsalkka Mannerheim. Miehet seisivat torin kolmella laidalla ja upseerit Raatihuoneen edustalla. Pataljoonan komentaja

---

¹²⁵⁸ Johtajana toimi Saksan armeijan eversti Otto von Brandenstein, jonka mukaan nimettiin torin eteläreunaan sivuvaava eteläinen esplanadikatu. Muualla Suomessa ei liene nimetty katuja Saksan Itämeren divisioonan johtajien mukaan.

¹²⁵⁹ Östra Nyland 9.4.1919.

¹²⁶⁰ Loviisan Sanomat 20.8.1919.

¹²⁶¹ Loviisan Sanomat 16.9.1921.

¹²⁶² Loviisan Sanomat 8.4.1924.

¹²⁶³ Loviisan Sanomat 13.4.1928.

¹²⁶⁴ Östra Nyland 4.4.1928.

¹²⁶⁵ Loviisan Sanomat 7.2.1933.

¹²⁶⁶ Loviisan Sanomat 8.4.1938.

¹²⁶⁷ Loviisan Sanomat 9.4.1943.

¹²⁶⁸ Ks. esimerkiksi Sirén 1995, 386–388.

¹²⁶⁹ Loviisan Sanomat 8.7.1930.

everstiluutnantti Skjoldager sai tilaisuudessa vapaudenristin ja eräät upseerit ja aliupseerit ylennyksiä. Mannerheim otti vastaan myös tanskalaisten ohimarssin Raatihuoneen edustalla. Kotimatalle tanskalaiset lähtivät Rautatieasemalta satamaan sotilaspuvuissa ja rummun tahdissa 30.5.¹²⁷⁰

Tori ja uudemman ajan merkkihenkilöt

Suomessa vierailut Ruotsin prinsessa Sibylla ja tyttärensä Birgitta ja Desiré pysähtyivät torilla Raatihuoneen edustalla noin kymmenen minuutin ajaksi 11.6.1955. Vierailua seurasi tuhatkunta loviisalaista.¹²⁷¹ Pari vuotta myöhemmin Tanskan suurlähettiläs Georg Dagny vieraili Loviisassa lyhyesti Cadillacillaan 27.5.1957¹²⁷². Isompi pohjoismainen tapahtuma oli seuraavana vuonna. "Puoli kaupunkia" eli arviolta 2 000 henkeä oli liikkeellä, kun Tanskan kuningas Fredrik IX¹²⁷³ seurueineen, mukana myös nykyinen kuningatar Margareta¹²⁷⁴, vierailivat 13.6.1958 kello 11 kaupungissa ja torilla presidenttipari Kekkonen¹²⁷⁵ vieraana.¹²⁷⁶

Presidentti Kekkonen oli läsnä myös, kun uusittu normaaliraiteinen ja valtion omistama rautatie vihittiin käyttöön 2.6.1960. Paikalla oli myös kaksi maalaisliittolaista ministeriä eli Arvo Korsimo¹²⁷⁷ ja Kauno Kleemola¹²⁷⁸. Lieneekö sattuma, että edellisenä päivänä sosialidemokraattien vappujuhlassa oli mukana eduskunnan tuolloinen puhemies K. A. Fagerholm¹²⁷⁹.¹²⁸⁰ Maininnan ansaitsee Kekkonen myös silloin, kun hän 2.7.1971 ohitti torin autoissaan yhdessä valtiovieraansa Romanian presidentti Nikolae Ceausescu¹²⁸¹ kanssa¹²⁸². Torilla Kekkonen nähtiin myös seuraavana vuonna, kun hän avasi sotainvalidiviikon nukkenäyttelyn¹²⁸³.

---

¹²⁷⁰ Backman, Loviisan Sanomat 1.11.1988.

¹²⁷¹ Loviisan Sanomat 14.6.1955.

¹²⁷² Loviisan Sanomat 28.5.1957.

¹²⁷³ Fredrik IX (1899–1972), Tanskan kuningas 1947–72

¹²⁷⁴ Margareeta II (s. 1940), Tanskan kuningatar vuodesta 1972.

¹²⁷⁵ Kekkonen, Urho Kaleva (1900–86), tasavallan presidentti 1956–82. Kekkonen o.s. Uino, Sylvi (1900–74). Urho Kekkonen nuorempi veli Jussi asui Loviisassa ja työskenteli Nordströmin firman palveluksessa.

¹²⁷⁶ Loviisan Sanomat 14.6.1958.

¹²⁷⁷ Korsimo, Arvo (1901–69), maalaisliiton puoluesihteeri 1951–60.

¹²⁷⁸ Kleemola Kauno (1906–65)

¹²⁷⁹ Fagerholm, Karl August (1901–84), sosialidemokraattien kansanedustaja 1930–66, kolmen hallituksen pääministeri 1948–59.

¹²⁸⁰ Loviisan Sanomat 3.5.1960.

¹²⁸¹ Ceausescu, Nikolae (1918–89), Romanian presidentti 1967–89

¹²⁸² Loviisan Sanomat 3.7.1971.

¹²⁸³ Loviisan Sanomat 10.10.1972.

Välittömästi sotien jälkeen sotilaallisia esiintymisiä ei ollut Loviisassa eikä muuallakaan Suomessa: ensimmäinen paraati järjestettiin Helsingissä vasta 4.6.1952¹²⁸⁴. Vapaudenpatsaalla käynnit muuttuivat muistojuhlaksi ja seppeleenlaskuksi, jollaisen esimerkiksi ”kolmen sodan veteraanit” toteuttivat 7.4.1958. Tilaisuuteen otti kuitenkin osaa lähes tuhatlukuinen yleisö.¹²⁸⁵ Myöhemmin nämäkin tilaisuudet ovat olleet pienimuotoisempia.

Sotilaallisia tapahtumia alettiin myös Loviisassa järjestää uudelleen viimeistään 1970-luvun alussa. Vuonna 1971 torilla ja kirkossa vietettiin Jalkaväkirykmentti 24:n perustamisen 30-vuotisjuhlaa¹²⁸⁶. Seuraavana vuonna, 12.4.1972, Uudenmaan jääkäripataljoona piti tulokatselmusta 400 jääkärille pyörineen sekä huolto- ja radioautoineen¹²⁸⁷. Vielä isompi oli heinäkuussa 1973 jääkäripataljoonan ohimarssi, johon liittyi 600 sotilaan valatilaisuus torilla¹²⁸⁸. Kymen jääkäripataljoona piti paraatikatselmuksen torilla 20.7.1978 650 pyöräilevän varusmiehen voimin¹²⁸⁹. Vuonna 1980, 28.3.1980, järjestettiin valatilaisuus kirkossa. Torilla järjestettiin 300 sotilaan paraati, joka otettiin vastaan Forumin eteen rakennetulta korokkeelta¹²⁹⁰. Kirkossa vala vannottiin myös 1983, ja samassa yhteydessä 105 laskuvarjojääkäriä suoritti torilla ohimarssin¹²⁹¹. Myös vuonna 1986 pidettyyn maanpuolustusjuhlaan liittyi ohimarssi torin eteläreunaa pitkin¹²⁹². Seuraavana vuonna ohimarssin torilla suoritti Uudenmaan rakuunapataljoona¹²⁹³. Myös veteraanit marssivat silloin tällöin: esimerkiksi Etelä-Suomen veteraanipiirin syyskokous järjesti marssin sankarihaudoilta torin kautta ruotsalaiselle koululle lokakuussa 1979¹²⁹⁴. Sotilaallisista esiintymisistä monet on myöhemmin järjestetty torialueen ulkopuolella, esimerkiksi juuri ruotsalaisen koulukeskuksen kentällä.

Ks. kuva K14: sotilasvala vuonna 1965 (Loviisan Sanomat).

Poliisi ja oikeustoimi

Poliisi ja raastuvanoikeus toimivat 1900-luvun alkuun saakka Raatihuoneilla. Vuosina 1903–04 kaupungin poliisitoimi valtiollistettiin. Seudullinen järjestely johti vaiheittain Loviisan nimismiespiiriin, joka aloitti toimintansa vuonna 1984. Samana vuonna raastuvanoikeus ja poliisikamari muuttivat pois Raatihuoneelta, oikeus torin yli entiseen Ap-

¹²⁸⁴ Suomen historian pikkujättiläinen 1987, 825.

¹²⁸⁵ Loviisan Sanomat 10.4.1958.

¹²⁸⁶ Loviisan Sanomat 8.6.1971.

¹²⁸⁷ Loviisan Sanomat 13.4.1972.

¹²⁸⁸ Loviisan Sanomat 28.7.1973.

¹²⁸⁹ Loviisan Sanomat 22.7.1978.

¹²⁹⁰ Loviisan Sanomat 29.3.1980. Forum näyttäisi jossain määrin kilpailleen Raatihuoneen kanssa keskeisen julkisen paikan asemasta. Tätä on voinut edistää Mannerheiminkadun asema pääliikenneväylänä ja siitä aiheutuva häiriö Raatihuoneen edustalla. Myös vuoden 1905 mielenosoituksessa puheet pidettiin täällä.

¹²⁹¹ Loviisan Sanomat 31.5.1983.

¹²⁹² Loviisan Sanomat 7.10.1986.

¹²⁹³ Loviisan Sanomat 1.9.1987.

¹²⁹⁴ Loviisan Sanomat 30.10.1979.

teekin taloon¹²⁹⁵ ja poliisi niin sanottuun Loviisan virastotaloon¹²⁹⁶, jonne muuta poliisi-toimintaa oli sijoittunut jo vuonna 1977.¹²⁹⁷

TORIN ERI NURKKAUKSET

Vaikka Loviisan tori on kutakuinkin symmetrinen ja yhtenäinen aukio, sen nurkilla on erilainen toiminnallinen luonne. Tähän vaikuttavat sekä suhde kaupungin rakenteeseen että toiminnot itse torilla ja toria ympäröivissä taloissa. 2000-luvun alussa torin vilkkaimmat nurkat vaikuttaisivat olevan sen itäpäässä ja hiljaisimmat länsipäässä.

Torin kaakkoisnurkka on ollut vanhastaan yhteys kaupungin pääasialliselle liikekadulle ja on sitä edelleen. Postin portaat sekä Forumin edusta ovat nuorison suosiossa. Entinen HOP:n pankkisali oli 2000-luvun alussa ”trendikkäästi” itc-tuotteiden myyntipisteinä, mutta palautui pankkikäyttöön vuonna 2007. Torin vakituiset myyntipaikat sijoittuvat tähän nurkkaan, samoin kesäinen jäätelökioski puiston puolella. Kuningattarenkatu torin kaakkoiskulmasta etelään on vanhastaan ollut Loviisan pääliikekatu, ja sen asemaa vahvistaa vuonna 2005 perustettu kauppakeskus Galleria. Koillisnurkassa perinteisellä paikalla oleva kioski sekä sinne siirtynyt apteekki vilkastuttavat kulmausta, joka ainakin iltaisin oli koko torin toiminnallinen keskiö 1920–30-luvuilla. Raatihuoneen edustalla on kesäisin penkkejä.

Torin luoteisnurkassa on välittömästi pelkkä pankki, ja se vaikuttaakin hiljaiselta siitä huolimatta, että kulman rakennuksessa on toriympäristön ainoa ravintola. Lounaisnurkkaa passivoi ”mykkä” Käräjäoikeuden nurkka, mutta läheinen R-kioski antaa hieman elämää tähän aiemmin – lähinnä Alkon ansiosta 1930-luvun alusta 1960-luvun alkuun – ilmeisesti hyvinkin vilkkaaseen kulmaukseen. Pankkiautomaatteja on kaikissa torin kulmissa kaakkoiskulmaa lukuun ottamatta.

c) torin käytön symbolisia piirteitä

Myös Loviisan torin ja sen lähiympäristön suunniteltuihin ja toteutuneisiin toimintoihin, käyttöön liittyviä symbolisia ulottuvuuksia voi tarkastella teoreettisessa osassa kuvattua Pentti Tuovisen käyttämää jäsenystä hyödyntäen. Lisäksi on mahdollista katsoa, soveltuuko Umberto Econ jako primäärisiin ja sekundaarisiin funktioihin aineiston tulkintaan.

Vallan symboliikka on käsittääkseni ilmennyt alueella ennen muuta hallitsijoiden ja muiden ”suurmiesten” esiintymisenä sekä sotilaallisten näytösten kautta. Suunnitelmallista niissä voi olla joidenkin esiintymispaikkojen kuten Raatihuoneen parvekkeen sijoitus, mutta yleensä ne ovat asettuneet väljälle alueelle omine ehtoineen. Vanha Suurtorin ase-

---

¹²⁹⁵ Kohde 10.

¹²⁹⁶ Kohde 5c.

¹²⁹⁷ Sirén 1995, 296–297; Loviisan Sanomat 19.4.1977.

ma vallan symboliikan kannalta oli selvästi pienempi kuin uuden Raatihuoneentorin, ja Kirkkotori saattoi olla tässä suhteessa jopa Suurtorin keskeisempi paikka.

Statussymboliikan kannalta olennaista on ollut sekä Suurtorin että Raatihuoneentorin muodostumisvaiheessa alueen asema kaupungin keskuksena, johon varakkaimmat ja myös poliittista valtaa käyttäneet suurkauppiaat luonnollisesti ajan eksklusiivisen periaatteen mukaan asettuivat. 1900-luvulla pankkien valta kasvoi, mikä heijastui suoraan torin rakennusten muuttumisena kauppiastaloista pankkitaloiksi. Kaupungin kylpylähistoriaan liittyi 1900-luvun vaihteen molemmin puolin myös pyrkimyksiä rajoittaa puistojen käyttöä, mutta ilmeisesti näillä rajoituksilla ei ollut suurtakaan vaikutusta¹²⁹⁸.

Henkilökohtaisen identiteettisymboliikan osuus on torin toimintojen kannalta ehkä toissijainen, mutta yhteisöllisen keskeinen. Torin ja sen rakennusten käyttö on ollut yhdistävä tekijä erityisesti kaupungin asukkaille, mutta myös maaseudun väelle, joka kaupungissa käydessään lähes poikkeuksetta asioi torialueella. Erityinen yhteisöllinen merkitys torilla lienee nuorisolle, jonka keskeinen kontaktipaikka se ja Esplanadin eteläreuna ovat. Rakennuksista muita tärkeämpiä ovat yhteisöllisten toimintojen kannalta varmasti olleet monitoimiset Raatihuoneet, uusi ehkä vanhaa laajemmassa mielessä, ja uusi Kirkko, mutta myös lähialueella ollut Seurahuone ja myöhemmin Seurakuntakeskus.

Viitesymboliikan ja assosiatiivisen symboliikan näkökulma sopii mielestäni paremmin fyysisten ominaisuuksien arviointiin, mutta esimerkiksi markkinoihin, kesäiseen torikauppaan ja historiallisiin kuvaelmiin sekä vanhojen autojen näyttelyihin saattaa liittyä assosiaatioita, jotka vievät ajatukset ”vanhoihin hyviin aikoihin” tai yleensä historiaan.

Käyttäytymissymboliikka liittyy suoraan toimintaan. On ilmeistä, että käyttäytymistä torilla on pyritty ohjaamaan tavallista arvokkaammaksi ja hillitymmäksi paikan korkean statuksen takia. Erityisiä käyttäytymisvaatimuksia on tietysti Kirkon lähistöllä ja itse Kirkossa. Symboliikka on kuitenkin ollut ristiriitaista: esimerkiksi markkinoihin on liittynyt myös tavallista suurempaa juopottelua ja karkeampaa käyttäytymistä. Ristiriidat torin eri toimintojen välillä, viimeksi markkinoiden ja juhlapyhien kesken, kuvaavat hyvin tätä. Ristiriitaisuutta liittyi myös aiemmin kuvattuihin kasvavan autoliikenteen järjestylihin erityisesti torin ja Kirkon välisellä alueella.

---

¹²⁹⁸ Sirén 1995, 186. Vähän samanhenkinen oli ajatus katuvalojen sammuttamisesta jo kello 23 kylpyläsesongin ulkopuolella (Sirén 1995, 162).

II TALOT

a) suunnitelmat ja toteutuminen

Suurtorin tuntumaan syntyneet rakennukset toteuttivat agraariselle kauppakaupungille ominaisia funktioita. Kortteleiden moniin rakennuksiin sijoittui myös monenlaisia toimintoja. Pääosa lämmitettävistä tiloista oli asuintiloja. Myös torin varrella pidettiin kotieläimiä ja tarvittiin varastoja kuten muuallakin. Poikkeuksena moniin sivummalla olleisiin tontteihin verrattuna oli se, ettei torin tuntumassa ollut käsityöläisten työpajoja, ja ennen muuta se, että kauppapuoteja oli lähes jokaisella tontilla.

Siitä, millaisia toimintoja varten Suurtorin rakennukset nimenomaisesti suunniteltiin, ei ole täsmällistä tietoa. Näyttäisi siltä, että talot perinteisinä hirsirakennuksina sallivat erilaista käyttöä varsin joustavasti. Erityiset agraarisen kaupungin asumisesta poikkeavat tilat olivat pieniä kauppapuoteja ja varastoja, joiden suunnittelu ei liene ollut erityinen ongelma. Julkiset rakennukset eli Posti ja Vaakahuone 1740-luvulla sekä varsinkin raatihuoneen toimintojen sovittaminen entiseen asuintaloon 1770-luvulla ovat varmasti vaatineet jonkun verran myös toiminnallista suunnittelua.

Vaikka muun tavaran kauppa oli nykymittapuun mukaan arvioituna pientä, kasvoi kauppiaspuotien lukumäärä nopeasti – puotia voitiin pitää yllä varsin pienellä liikevaihdolla. 1740-luvulla rihkamakauppaa hoiti vain kaksi kauppiasta, vuodesta 1750 jo kuusi, ja vuonna 1766 rihkamakauppaa oli 14:lla eli kolmea lukuun ottamatta kaikilla kaupungin kauppiailta. Vuoden 1750 säädöksen mukaan rihkamakaupan tuli tapahtua avoimista puodeista eikä "kammareissa" kontrollin takia.¹²⁹⁹ Vuoden 1804 inventoinnin mukaan toriympäristössä oli kahdeksan puotia, myöhemmin 1800-luvulla ennen suurpaloa seitsemän.

Päivittäisen vähittäiskaupan rakennuksia olivat Liliuksen mukaan pysyvät kauppapuodit ja tori- ja myyntikojut sekä erilaiset tilapäisratkaisut¹³⁰⁰. Kokonaiskuva kauppapuodeista on Liliuksen mukaan saatavissa vasta 1845, sitä ennen on vain yksittäisiä tietoja kuten että esimerkiksi Porissa oli 1770 12–15 puotia. Vuonna 1845 Loviisassa oli 16 puotia; tätä enemmän puoteja oli: Helsingissä (71), Turussa (52), Viipurissa ja Oulussa (49), Raahessa (33), Vaasassa (31), Porissa (26) ja Kokkolassa (22)¹³⁰¹.

Tarkastelualueella Loviisan Suurtorilla puoteja oli vuoden 1804 kartoituksen mukaan *kohteissa 2, 3, 5, 6, 7, 8 ja 13* eli yhteensä seitsemän, myöhemmin 1800-luvun alkupuolella lisäksi *kohteissa 4 ja 12*, mutta ennen paloa ei enää *kohteessa 8*. Enimmillään puoteja toriympäristössä oli 1800-luvun alkupuolella siis yhdeksän.

Ks. kaavio K1: Suurtorin tonttien käyttö 1745–1855.

¹²⁹⁹ Nikander 1930, 176–180.

¹³⁰⁰ Lilius 2003, 9.

¹³⁰¹ Lilius 2003, 62–65.

Vaikka uuden Raatihuoneentorin rakennukset olivat kivirakenteisia ja entistä komeampia, niiden perustoiminnot vastasivat aiempaa perinnettä. Sekä Raatihuone että Kirkko olivat toki entistä isompia ja keskeisemmillä paikoilla, mikä mahdollisti paremman toimivuuden. Kauppiastalojen perusfunktiot säilyivät ennallaan: enimmäkseen asumista ja aputiloja, ja vain pieni osa kauppapuotitiloja. Vähitellen asuminen hävisi taloista lähes kokonaan ja teki tilaa pankeille ja toimistoille.

Raatihuoneen alkuperäisissä rakennuspiirustuksissa on yleensä esitetty myös huoneiden käyttötarkoitukset sekä päärakennusten että talousrakennusten osalta. Raatihuoneelle osoitettiin tuolloiset kaupungin hallintoelimet ja järjestyksen ja turvallisuuden kannalta keskeiset toiminnot, joita on järjestelty uudelleen useilla suunnitelmilla. Vuonna 1891 Raatihuoneen käyttö oli suunnilleen alkuperäinen: Alakerrassa oli vahtimestarinhuone, palovartijan huone, putkat ja velkavankeushuone, huutokauppakamari, suuri takavarikkovarasto ja tilat kaupungin palontorjuntavälineille. Toisessa kerroksessa oli raastuvan-oikeuden ja maistraatin kokoontumis- ja arkistohuoneet, rahatoimikamarin eli kaupunginhallituksen edeltäjän kokoushuone sekä huoneet kaupunginkassalle ja tullikamarille.¹³⁰²

Raatihuoneella toimi parinkymmenen vuoden ajan myös ruotsinkielinen poikien ylempi kansakoulu ennen vuotta 1903, jolloin se siirtyi entiseen pappilaan Loviisanlahden pohjukkaan¹³⁰³. Vuonna 1891 sillä oli käytössään itäpäädyn sali eli nykyinen kaupunginhallituksen kokoushuone toisessa kerroksessa¹³⁰⁴. Kirkko käsittää kirkkorakennuksille tyypilliset perustoiminnot, jotka ovat pysyneet suurin piirtein samoina koko ajan.

1900-luvun taitteessa kaupan rakenne uusiutui, ja perinteiset kauppiaiden asuin- ja puotitalot jäivät historiaan. Uuden asumisajattelun mukaan paras paikka ylemmille luokille ei enää ollut kaupungin ydinkeskusta vaan kaupungin ulommat osat, esimerkiksi Stübberin mukaan miellyttävyytensä ja ympäristöhäiriöiden puutteen vuoksi¹³⁰⁵. Myös Loviisassa uusi ajattelu ilmeni 1900-luvun alussa luonnonkauniille paikoille, harjulle ja ranta-alueille rakennettuina niin sanottuina villoina. Samanaikaisesti kauppiaiden määrä kasvoi. Loviisalaiskauppiaita oli vuonna 1880 15, vuonna 1889 ja siitä vuosisadan vaihteeseen noin 20. Sen jälkeen määrä kasvoi nopeasti: jo vuonna 1903 kauppiaita oli 40, vuonna 1911 45 ja vuonna 1913 59, maailmansodan pienen laskun jälkeen vuonna 1919 62!¹³⁰⁶

Näkyvän aseman keskeisillä paikoilla ottivat nopeasti kehittyneet pankit. Ensimmäisenä torin tuntumassa oli Säästöpankki, joka pienimuotoisena oli kierrellyt johtavien kauppiaiden matkassa alueella jo 1800-luvun puolivälistä saakka: Kohtuullisissa tiloissa Raatihuoneella se toimi jo vuosina 1893–1917. Toisena pankkina vuonna 1862 perustettu Yhdyspankki toimi aluksi Björksténin talossa¹³⁰⁷. Vuosisadan vaihteessa Loviisa oli kahden pankin kaupunki: Nyströmin mukaan sisämaan talonpojat kyselivät ”Ratsoffin pank-

---

¹³⁰² Öhman, 41.

¹³⁰³ Sirén 1995, 149.

¹³⁰⁴ Öhman, 41.

¹³⁰⁵ Paulsson Thomas, 40–41.

¹³⁰⁶ Sirén 1995, 126.

¹³⁰⁷ Kohde 8.

kia¹³⁰⁸ tai ”Jörkstenin pankkia”¹³⁰⁹ pitkäaikaisten johtohenkilöidensä mukaan¹³¹⁰. Kauppiassuvut saivat tehdä tilaa uuden ajan pankeille torin valtiaina, mutta nimillä oli tietty jatkuvuutensa.

Vuonna 1910 Pohjoismaiden Osakepankki perusti konttorinsa Majanderin taloon¹³¹¹. Vuonna 1915 se siirtyi A. Terichoffin palatsiin¹³¹² ja yhdistyi siellä vuonna 1919 Suomen Yhdyspankin (SYP) kanssa. Helsingin Osakepankki (HOP) aloitti Björksténin palatsissa¹³¹³ vuonna 1910 ja jatkoi siellä 1980-luvun lopulle saakka. Säästöpankki hankki Majanderin palatsin vuonna 1917 ja toimi kiinteistössä 1990-luvun alkuun saakka. Vuosina 1923–25 Segermanin talon¹³¹⁴ sivurakennuksessa toimi Svenska Finlands Lantmannabank. Kansallisosakepankki (KOP) aloitti sen takana¹³¹⁵ vuonna 1920 ja toimi siellä 1990-luvun alkuun saakka. Viimeisenä tämän kauden edustajana alueelle siirtyi Postipankki vuonna 1930 Segermanin talon¹³¹⁶ uuteen länsiosaan oltuaan sitä ennen idempänä Esplanadilla^{1317 1318}.

Pankit valtasivat siis 1910-luvulla pääosan keskeisistä toriympäristön taloista, ja eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta pysyivät asemissaan 1980-luvun lopulle saakka. Pankkien valta-asema on edelleen vahva: SYP:n seuraaja Nordea hallitsee torin koilliskulmaa, Säästöpankin seuraajana torin etelälaidalla on Aktia vuodesta 1997 alkaen, ja torin luoteiskulmassa on siihen vuonna 1983 siirtynyt Osuuspankki. Vuonna 1945 torin yli sen kaakkoiskulmaan siirtynyt Postipankki, vuodesta 1997 Leonia, fuusioitui Sampo-yhtiöön 2000-luvun alussa, ja yhtiön pankki toimi jälleen idempänä Esplanadilla¹³¹⁹. Vuoden 2007 toukokuussa pankki siirtyi torin nurkalle entiseen HOP:n pankkisaliin¹³²⁰. Kun tämänkin muutos otetaan lukuun, voi torin todeta olevan melko täydellisesti pankkien ympäröimä ja ehkä myös leimaama.

Ks. kaavio K2: pankit ja vakuutuslaitokset Esplanadilla.

Kauppa ja muut liiketoiminnot uudistivat vähitellen muotojaan. Maininnan arvoisia ovat Segermanin tekstiililiike ja jo 1870-luvulta toiminut leipomo torin luoteiskulmassa, torin eteläreunassa 1905 aloittanut kirjakauppa John Petterson ja myöhempi Leo Forsellin siirtomaatavaraliike¹³²¹ sekä Söderströmin rautakauppa¹³²² 1900-luvun alusta, Kasténin li-

---

¹³⁰⁸ Säästöpankki.

¹³⁰⁹ Yhdyspankki.

¹³¹⁰ Nyström 1917, 107.

¹³¹¹ Kohde 9.

¹³¹² Kohde 4.

¹³¹³ Kohde 8.

¹³¹⁴ Kohde 12.

¹³¹⁵ Kohteessa 12b.

¹³¹⁶ Kohde 12.

¹³¹⁷ Kohteessa 5b.

¹³¹⁸ Suomen Yhdyspankki perustettiin vuonna 1862 ja Loviisan konttori Björksténin ansiosta samana vuonna. Pohjoismaiden Osakepankki perustettiin vuonna 1873, Postisäästöpankki vuonna 1886, Kansallisosake-Pankki vuonna 1889 ja ensimmäiset osuuskassat vuonna 1903. (Suomen taloushistoria 2, 105–109. Cederlöf, 199. Sirén 1995, 134)

¹³¹⁹ Kohteessa 5t.

¹³²⁰ Loviisan Sanomat 15.5.2007.

¹³²¹ Kohteessa 8.

hanjalostamon kauppa 1920-luvulta ja Liljenborgin myymälä 1930-luvun alusta¹³²³. Apteekki toimi edelleen torin lounaiskulmassa. Kauppias I. Herckman hankki Paul Terichoffin palatsin¹³²⁴ 1900-luvun alussa.

Myös tietoliikenne keskittyi torille. Postin talo oli 1700-luvun puolivälistä torin länsiosassa ja 1790-luvun alusta suurpaloon saakka hieman sivummalla Kuningattarenkadulla nykyisen Galleria-tavaratalon tienoilla. Lennätin siirtyi postin matkassa. Vuonna 1884 ensimmäinen puhelinkeskus oli sijoittunut torin eteläpuolelle Majanderin palatsiin ja siirtyi vuonna 1907 torin kaakkoiskulmaan Paul Terichoffin palatsiin.

Sirénin mukaan monet toisen maailmansodan jälkeen perustetut vähittäiskaupat lopettivat toimintansa Loviisassa, monet liittyivät myös laajempiin kauppaketjuihin. 1970- ja 1980-luvuilla T- ja K- ketjut rakensivat kauppahallinsa kaupunkiin¹³²⁵, K-kauppa Mariankadulle Esplanadin pohjoispuolelle, T-kauppa, sittemmin Spar ja vuodesta 2006 alkaen Tradekan Valintatalo Loviisanlahden toiselle puolelle¹³²⁶. S-market jatkaa toimintaansa Aleksanterinkadulla, vuodesta 2005 Sale-tyyppisenä kaupunkimyymälänä¹³²⁷. Entisessä Elanon tavaratalon pääkerroksessa toimi 1990-luvun lopulta alkaen Rabatti. Vuonna 2005 talo muuttui neljän paikallisen erityiskaupan tavarataloksi, jonka nimeksi tuli *Galleria*. Siihen on paikkakunnan mittakaavaan nähden onnistuttu sijoittamaan varsin toimivan tuntuinen puolijulkinen tilakokonaisuus, aula alakerrassa ja aulaan avoin kahvilatila yläkerrassa.

Ks. kaavio K3: kauppa Esplanadilla.

b) talojen käyttöön liittyviä symbolisia piirteitä

Vallan symboliikkaa ja statussymboliikkaa liittyy luonnollisesti ennen muuta Raatihuoneen, mutta myös pankkien toimintoihin: pankit jatkavat suurkauppiaiden taloudellisen mahdin perinnettä. Yhteisöllistä identiteettisymboliikkaa liittyy ainakin Kirkkoon, Raatihuoneeseen, kenties myös Postiin ja Apteekkiin. Viitesymboliikan alueella mutta ennen muuta käyttäytymissymboliikasta saattaa jolla kyse silloin, kun toiminnassa esimerkiksi Raatihuoneella noudatetaan perinnehenkisiä muotoja. Assosiativista symboliikkaa liittyy varmasti yleensä käynteihin suomalaisittain melko vanhoissa arvokkaan tuntuissa rakennuksissa, jotka vievät ajatukset muistoihin tai toiseen aikaan.

---

¹³²² Kohteessa 9.

¹³²³ Kohteessa 9.

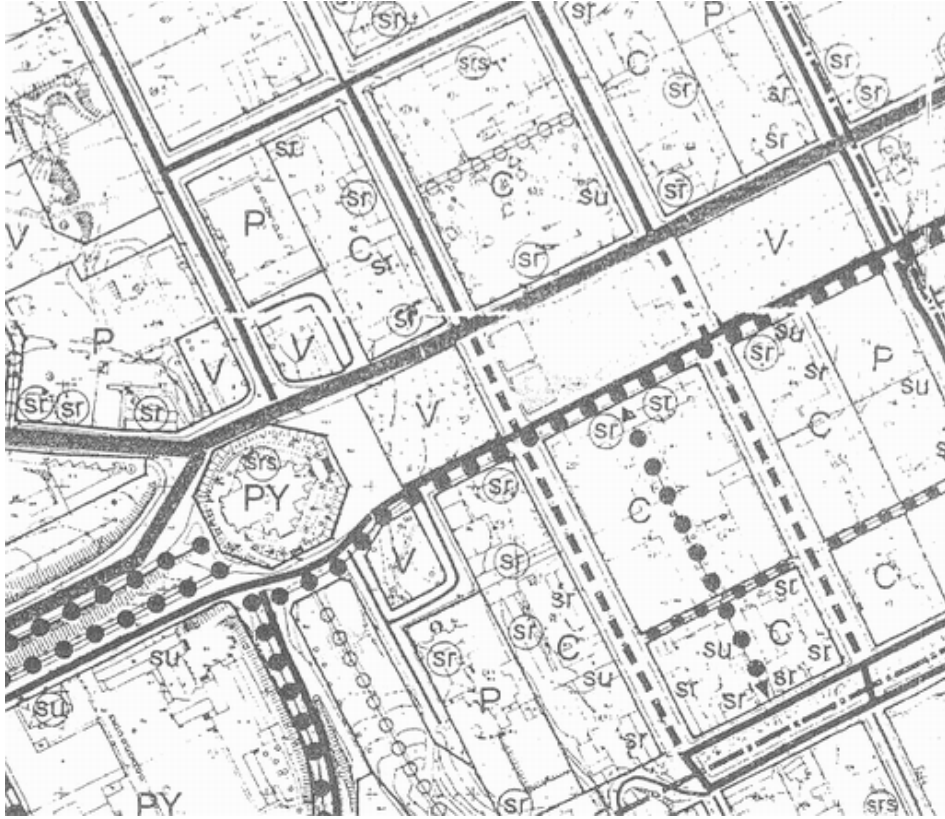
¹³²⁴ Kohde 7.

¹³²⁵ Sirén 1995, 278

¹³²⁶ Loviisan Sanomat 6.10.2006.

¹³²⁷ S-ketjun loviisalaiseksi pääliikkeeksi rakennettiin läntisen sisääntulotien varteen S-market, joka avattiin kesällä 2005. Samaan aikaan K-ketju laajensi yksikkönsä K-marketista K-supermarketiksi.

KÄYTTÖ: KUVAT K1-K14 JA KAAVIOT K1-K3

Torin kytkeytyminen keskustaan yleiskaavassa 2001.

KUVA K1

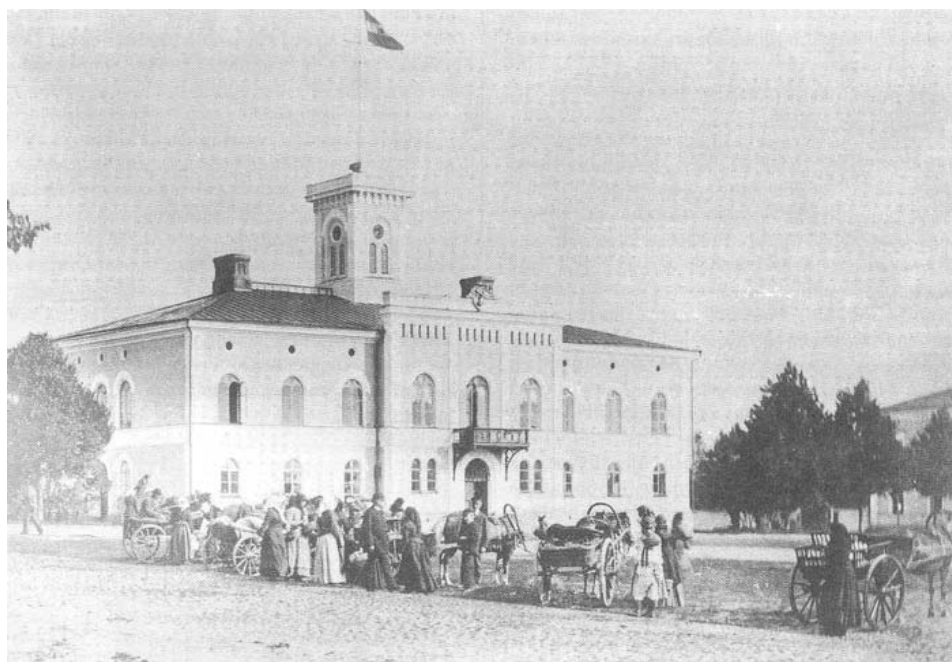
Tori liikenneturvallisuussuunnitelmassa 2002.

KUVA K2

Markkinat 1900-luvun alussa (Sirén 1995, 199).

KUVA K3

Tavallinen toripäivä noin vuonna 1880 (Sirén 1995, 31).

KUVA K4

Autovaltainen kauppatori 2006 (AT).

KUVA K5

Suurlakko 1905 Loviisan torilla, (Loviisan sanomat 25.4.1957).

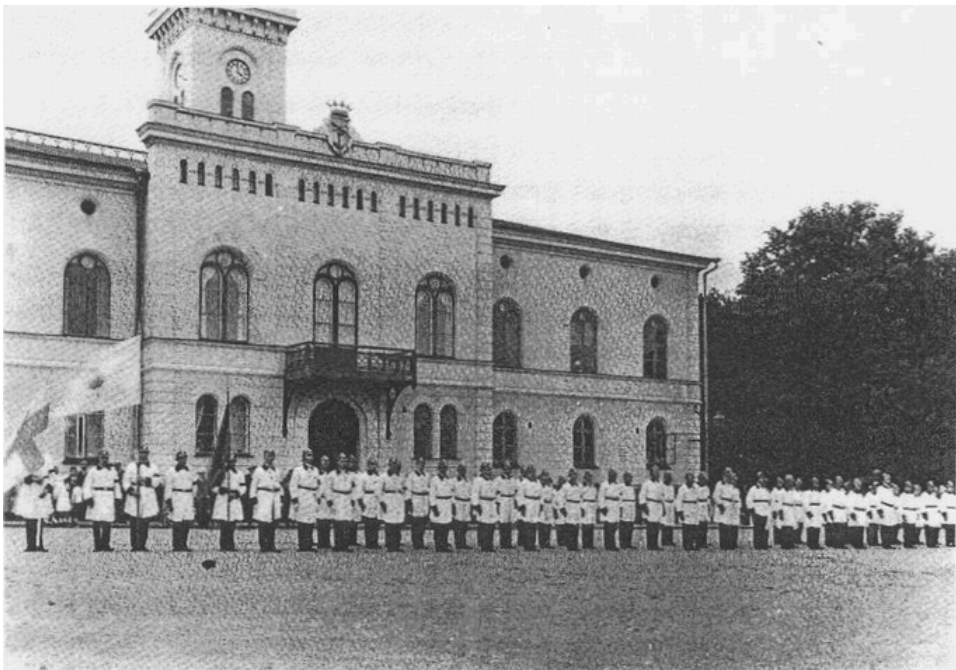
KUVA K6

Työväen vappumarssi 1980 (Sirén 1995, 362).

KUVA K7

VPK torilla (Backman, Bjarne 1989, 49).

KUVA K8

Jalkapalloa torilla 1912 (Sirén 1995, 198).

KUVA K9

Larppausta ja äksiisiä 2004 (AT).

KUVA K10

Terassi kauppakeskus Gallerian edessä (AT).

KUVA K11

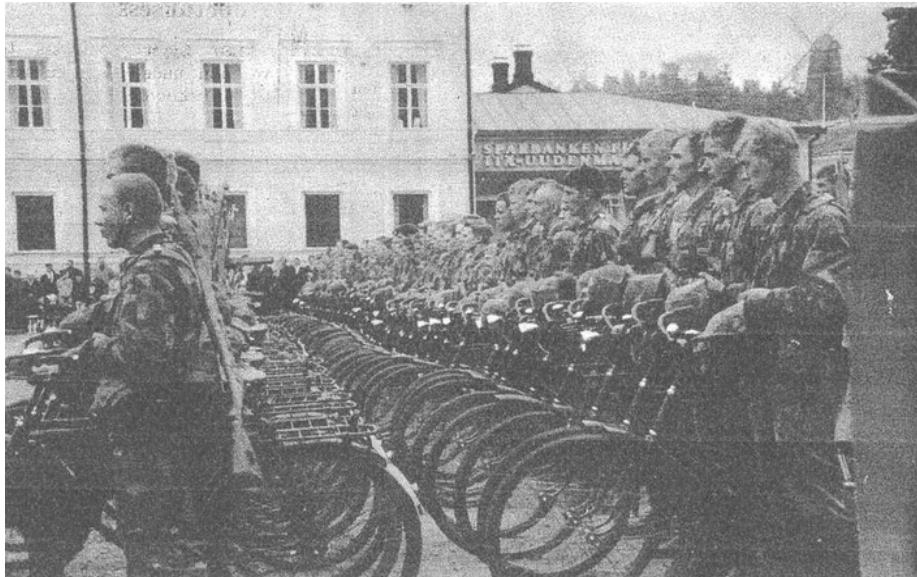
Saksalainen sotilasorkesteri Esplanadilla (Sirén 1995, 240).

KUVA K12

Suojeluskunnat 1920 (Sirén 1995, 358).

KUVA K13

Sotilasvala 1965 (Loviisan Sanomat).

KUVA K14

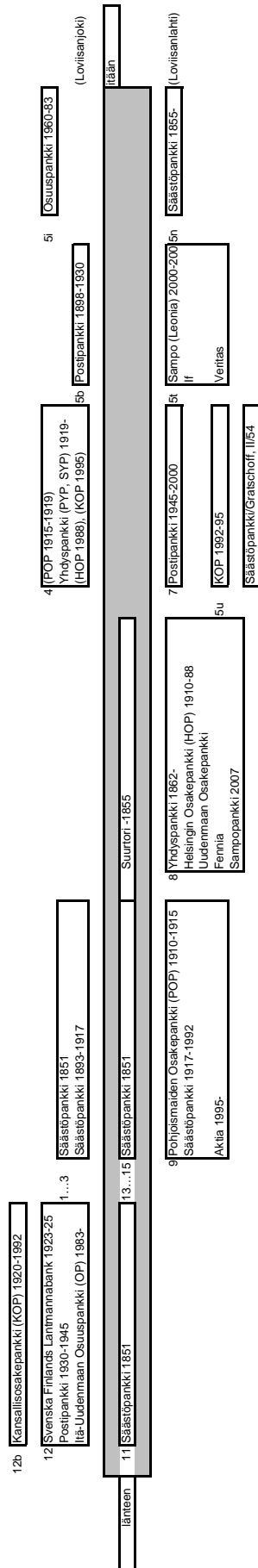
KAAVIO K 1

LOVIISAN SUURTORIN TOIMINNOT 1745-1855

12 ei puotia 1804 talli ja navetta 1804 puotirakennus 1828	1 kappalaisen talo 1747-1819 ei puotia eikä karjasuojia 1804	3 puoti 1804 (Unonius) talli ja navetta 1804 puoti myös myöhemmin	4 ei puotia 1804 (Danij) puoti 1834 (Blum) talli ja navetta ehkä kauempaha
Läntinen tulilikatu	2 puoti 1804 (Sucksdorff) talli ja navetta 1804	5 puoti 1804 (Österman) talli ja navetta 1804	6 puoti 1804 (Holmsten) talli ja navetta 1804 puoti myös ennen paloa (Stenius)
11 puoti 1804 (Clayhills) talli ja navetta 1804 puoti myös ennen paloa	13 postikonttori 1749-1791 puoti 1804 (Norrgrén) talli ja navetta puoti myös ennen paloa (Toll)	TORIALUE	
Suuri Myllykatu	15 vaakahuone 17 vaakahuone 1825 ilmeisesti ei enää 1855	7 puoti 1804 (Kriander) navetta 1804 puoti myös ennen paloa (F. Terichoff)	8 1804 puoti (Tesché) talli ja karjasuoja ei puotia ennen paloa (vain tukkukauppaa) raatihuone 1747-68
10 ei puotia 1804 talli ja navetta 1804 apteekki 1753 pappila 1752-1849	9 raatihuone 1776-1855	posti ennen paloa 1791-1855?	

raatihuone maaherran residentsin eteläpuolella 1768-76

PANKIT JA VAKUUTUSLAITOKSET LOVIISAN ESPLANADIALUEELLA

LIITE 4

LÄHDELUETTELO

Painamattomat lähteet

Asemakaavat ja muut suunnitelmat ja niiden sijainti

- 1A Nordenberg, luonnos 1744 (Krigsarkivet, Tukholma).
- 1B Nordenberg, kaupungin asemakaava 1745/46 (Krigsarkivet, Tukholma).
- 1C Nordenberg, tonttijako 1746 (Krigsarkivet, Tukholma).

- 2A Ehrensvärd 1747 (Krigsarkivet, Tukholma).
- 2B Ehrensvärd - Hynnel 1753, esikaupungin laajennus (Loviisan kaupunginarkisto).
- 2C Ehrensvärd - Hynnel 1753, linnoituksen tarkistus mittauksen pohjalta (sama kuin IA) (Loviisa kaupunginarkisto).
- 3 von Arbin, ehdotus 1777 (sama kuin IV) (Krigsarkivet, Tukholma).

- 4 Chiewitz, ehdotus 1853 (Loviisan kaupunginarkisto).

- 5A Wik, luonnos 1855–56 entinen paikka (Hämeenlinnan maakunta-arkisto).
- 5B Wik, luonnos 1855–56 Fantsnäs (Hämeenlinnan maakunta-arkisto).
- 5C Wik, luonnos 1855–56 Antinkylä (Hämeenlinnan maakunta-arkisto).

- 6 Lohrmann 1857 (Loviisan kaupunginarkisto).

- 7 Jung & Bomanson 1912/1918 (Loviisan kaupunginarkisto).

- 8 Olsson 1917, Kirkkoesplanadin puistosuunnitelma (Loviisan kaupunginarkisto).

- 9 Larsson 1925 (Loviisan kaupunginarkisto).

- 10 Björklund 1957, Esplanadin kehittämissuunnitelma (Loviisan Sanomat 30.3.1957).

- 11A Falck 1964 yleiskaavio (Falck 1964, 157–158).
- 11B Falck 1964 keskustan säilyttämissuunnitelma (Falck 1964, 159–175 ja liitteet).

- 12 Bengts 1965/1966 keskustan asemakaavat (Loviisan kaupunki, arkkitehtitoimisto).

- 13A Pekkala-Seppänen 1981, asemakaava keskusta itäinen (Loviisan kaupunki, arkkitehtitoimisto).
- 13B Pekkala-Seppänen 1986, asemakaava keskusta läntinen (Loviisan kaupunki, arkkitehtitoimisto).

- 14 Tynkkynen 2001, ydinkeskustan ja alakaupungin osayleiskaava (Loviisan kaupunki, arkkitehtitoimisto).

- 15 Esisuunnittelijat Oy 2002. Loviisan keskustan liikenneturvallisuuden parantaminen. (Loviisan kaupunki, arkkitehtitoimisto).
- 16 Asemakaavayhdistelmä 2006 (Loviisan kaupunki, tekninen keskus).

Kartoitukset

- I Kartta 1744 (Krigsarkivet, Tukholma).
- II Kartta 1746 (Krigsarkivet, Tukholma).
- IIIA Ehrensvärd - Hynnel 1753, täydennetty vuoteen 1763 (sama kuin 2C), kahtena osana (Loviisan kaupunginarkisto).
- IIIB Ehrensvärd - Hynnel 1753 (Nikander 1930, 24–25).
- IV von Arbin 1777 (sama kuin 3) (Krigsarkivet, Tukholma).
- V Breitenholz 1785, täydennetty Enquist 1793 (Krigsarkivet, Tukholma).
- VI Winter 1818/1821 (Loviisan kaupunginarkisto).
- VIIA Barck 1825 (Loviisan kaupunginarkisto).
- VIIB Barck 1825 (Nikander 1932, 164–165).
- VIII Gyldén 1837 (Loviisan kaupunginarkisto).
- IX Kartoitus 1904–1908, Jung & Bomansonin kaavan 1912/1918 pohjakartta (Loviisan kaupunginarkisto).
- X Kuhlefeldtin allekirjoittama kartta noin 1900-luvun alusta (Loviisan kaupunginarkisto).
- XI Iverus 1917 (Loviisan kaupunginarkisto).
- XII Kartoitus 1950-luku, Bengtsin kaavojen pohjakartta (suunnitelmassa 12) (Loviisan kaupunginarkisto).
- XIII Pohjakartta 2006 (Loviisan kaupunki, mittaustoimisto).

Piirustukset, valokuvat

Loviisan kaupunginarkisto.

Museoviraston valokuva-arkisto.

Loviisan kaupunginmuseon valokuva-arkisto.

Loviisan kaupunki, arkkitehtitoimisto.

Tutkimukset ja selvitykset

Andersson, Fredrika (1995)

Inventering av arkivmaterial över byggnadsbeståndet i Lovisa tredje (308, 312, 314–320) och fjärde stadsdelen. Loviisan kaupunginarkisto.

Andersson, Fredrika (1996)

Inventering av arkivmaterial över byggnadsbeståndet i Lovisa centrum. Stadsdel III (torget, esplanadparken, 302–307, 309–311, 325–327). Loviisan kaupunginarkisto.

Andersson, Fredrika (1997)

Inventering av arkivmaterial över II stadsdelen samt kvarteren 1001–1006 (X stadsdel). Loviisan kaupunginarkisto.

Andersson, Fredrika (ei vuosilukua)

Inventering av arkivmaterial över byggnadsbeståndet i Lovisa stadsdel I. Loviisan kaupungin arkisto.

Bergholm, Synnöve (1988)

C.T.P. Chiewitz' arkitektur i Lovisa. Prograduavhandling in konsthistoria med konstteori. Åbo Akademi.

Björklund, Susann (1991)

Anders Wilhelm Felixzons arkitektur i Lovisa 1859–1864. Proseminarium i konsthistoria. Åbo Akademi.

Falck, Annariitta (1964)

Tutkimus Loviisan kaupungin asemakaavallisesta kehityksestä ja rakennushistoriasta sekä erään keskukseen kuuluvan alueen säilyttämisestä. Diplomityö TKK:n arkkitehtiosastolla.

Frondeén, Åke (1982)

Loviisan muuttoliike. Vuoden 1980 muuttoliikkeen laajuutta, erityisesti poismuuton syitä selvittelevä tutkimus.

Junell, Lars (1996)

Den långa väntan. 100 år och två stormakter för en stenkyrka. Loviisan kaupungin arkkitehtitoimisto.

Lahden Ammattikorkeakoulu, Lahden teknillinen oppilaitos (1996)

Loviisan Suolatorin ja Laivasillan ympäristö. Miljöosuunnitelma. Loviisan kaupungin arkkitehtitoimisto.

Lapintie, Kimmo (2001)

”Kulttuurinen näkökulma – yhdyskuntasuunnittelun uusi paradigma?” Virkaanastujaisluento 25.9.2001.

- Loviisa projekti (1970)
Arkkitehtiosasto, Teknillinen korkeakoulu, Otaniemi. Julkaisusarja.
- Loviisan kaupunki (1825)
Loviisan kaupungin tonttikirja 1825–. Loviisan kaupunki, mittauslaitos.
- Loviisan kaupunki (1963)
Rakennusjärjestys 1963. Loviisan kaupunginarkisto
- Loviisan kaupunki (1981)
Keskustan itäisen osan 27.7.1981 vahvistetun asemakaavan selostus, 8.1.1981. Loviisan kaupunki, arkkitehtitoimisto.
- Loviisan kaupunki (1986)
Keskustan läntisen osan 10.2.1986 vahvistetun asemakaavan selostus, 13.11.1985. Loviisan kaupunki, arkkitehtiosasto.
- Oksanen, Päivi (1984)
Loviisan Seurahuone – arkkitehtuurihistoriallinen analyysi, restaurointi- ja käyttösuunnitelma. Diplomityö TTKK:n arkkitehtiosastolla.
- Parkkinen, Risto (1969)
Katu kaupungin elementtinä. Diplomityö 1968. TTK.
- Pekkala-Seppänen, Marja (1979/1977)
Loviisan osa 3. ja 4. kaupunginosaa, selostus 9.2.1977.
- Pekkala-Seppänen Marja (1984/1980)
Rakentamisohje. Alakaupunki. Loviisa. Kaavoitus- ja talosuunnitteluosasto 31.12.1980.
- Pohjola, Anna-Riitta (2001)
Linnake Fredrik Adolfista Komendantin puutarhaan – Loviisan viheralueet 1700-luvulta nykypäivään. Opinnäytetyö, Otava, hortonomin opintosuunta.
- Saarikoski, Antero (1999)
Kaupunkirakenteen muutos Raumalla 1756–1912. Tontinomistuksen ja vuokralla-asumisen vaikutus kaavoitukseen ja tonttipolitiikkaan. Lisensiaatintyö. TTKK, Arkkitehtiosasto.
- Strähle & Göhle (1804)
Wärdering och Beskrifning på alla de i Lovisa stad varande Hus och Byggnader År 1804. Riksarkivet, Tukholma.
- TTKK- arkkitehtuurin historian laitos (1996)
Loviisan Kuningattarenkatu arkkitehtiopiskelijoiden harjoitustyönä.
- Tynkkynen, Aulis (1994)
Arkkitehti kaupunkikeskustan suunnittelijana. Lisensiaatintyö. TTKK, Arkkitehtiosasto.
- Wilhelmsson, Pia (1977)

Träkyrkorna i Lovisa. Pro gradu -arbete i konsthistoria med konstteori. Åbo Akademi.

Yrjölä, Anna (2005)

Arvorakennuksista kulttuurimaisemaan. Katajanokan rakennettu ympäristö rakennus-suojelun arvojen kuvaajana. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Maantieteen laitos.

Tiedotusvälineet, internet

Paikallislehdet:

Östra Nyland 1881–2006. Loviisan Sanomat 1916–2006. Lovisa Notisblad - Loviisan Tiedonantoja 1918. Itäväylä. Borgåbladet. Uusimaa.

Muut lehdet:

Arkkitehti. Arkkitehtiutiset. Helsingin Sanomat. Hiidenkivi. Kuntalehti. Kuntatekniikka. Maaseudun tulevaisuus. Rakennusvalvonta.

Radio-ohjelmat:

Ykkösaamu, 8.4.2005. Maailma ja maailmankuva, osa 11: Maailmankuva ja maailmankatsomus. Filosofii Ilkka Niiniluoto kertoo ajatuksiaan tiedosta, tieteestä ja maailmaa koskevista käsityksistä. Toimittajana on Hannu Reime.

Televisio-ohjelmat:

TV1 3.8.2000 Kaupunki asukkaille. Tanskalainen arkkitehti Jan Gehl tutkii pohjoismaisissa pääkaupungeissa, miten arkkitehtuuri vaikuttaa asukkaiden käyttäytymiseen ja viihtyvyyteen.

Internet:

Lüscher, Heidi (2004)

Iconclass – Ikonografista luokittelua. Pro-gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. Taiteiden tutkimuksen laitos.

Myyryläinen, Heikki (1998)

Mikkelin markkinat. Internetix/Mikkeli-seura.18.7.2002

Rasinkangas, Reijo (2006)

Tieteen ja ajattelun historia. <http://cc.oulu.fi/~rar/historia/johdanto.html>

Routio, Pentti (2005)

Tuotteen kauneus. 20.4.2005. <http://www2.uiah.fi/projects/metodi>

Routio, Pentti (2007)

Tuotteen kauneus 4.1.2007. <http://www2.uiah.fi/projects/metodi>

Sirén, Olle (ei vuosilukua)

Seurahuone – moninaisten nautintojen temppeli (Teatterista, musiikista ja muista huveista Loviisan Seurahuoneella sen alkuaikoina sekä myöhemmistä perinteistä). Loviisan kaupungin kotisivu 9-06.

Wilhelmson, Pia (ei vuosilukua)

Loviisan Seurahuone – kadonneet kattomaalaukset. Loviisan kaupungin kotisivu 9-06.

Haastattelut

Lappalainen, Kalevi 30.10.2002 / Ulla Lindström

Pekkala, Marja 13.2.2003

Hafrén, Mikael 29.7.2003

Mankonen, Teuvo 13.8.2003

Painettu tutkimuskirjallisuus ja lehtiartikkelit

Abercrombie, Patrick (1933)

Town & Country Planning. Thornton Butterworth Ltd. London.

Ahlberg, Nils (1997)

Stadsgrundningar och gaturegleringar. Teoksessa Hall Thomas - Dunér Katarina (toim.) Den svenska staden. Planering och gestaltning – från medeltid till industrialism. Sveriges Radios förlag. Lund.

Ahtola-Moorhouse, Leena (1990)

Kuvanveisto 1900–1950. Teoksessa Ars Suomen taide 5. Otava, Keuruu.

Alberti, Leon Battista (1988/1486/1452)

On the Art of Building in Ten Books. The MIT Press. London.

Alexander, Christopher et al. (1977)

A Pattern Language. Towns, Buildings, Constructions. Oxford University Press. New York.

Alexander, Christopher et al. (1987)

A New Theory of Urban Design. Oxford University Press. New York. Oxford.

Allas, Aino (1993)

Ympäristömielikuvat ja kaupunkisuunnittelu. Ympäristökuvausten liittäminen osaksi kaupunkirakenteen ja kaupunkikuvan suunnittelua. Väitöskirja. Acta universitatis Ouluensis series C technica 71. Oulun yliopisto.

Andersson, Harri (1993)

Rakennettu ympäristö – kaupunkirakentamisen modernina projektina. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus A:10.

- Andersson, Harri - Eino Halonen (1996)
Kaavoitus ja yhdyskuntarakentaminen. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus A:52.
- Aura, Seppo - Juhani Katainen - Juha Suoranta (2001)
Arkkitehtuuri: teoria, tutkimus ja käytäntö. Näkökulmia arkkitehtuurin jatkokoulutukseen. Tampereen teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtuurin osasto. Suunnitteluperusteet. julkaisuja 3.
- Backman, Bjarne (1988)
Loviisan kaupungin soittokunta 1888–1988. Loviisan kaupunki, Östra Nylands tryckeri Ab.
- Backman, Bjarne (1989)
Lovisa frivilliga brandkår 1889–1989. Painoyhtymä Oy, Lovisa.
- Backman, Henrik (1776)
En historisk beskrivning öfver stapelstaden Lovisa. Åbo.
- Bacon, Edmund N. (1975/1967)
Design of Cities. A superbly illustrated account of the development of urban form, from ancient Athens to modern Brasilia. M.I.T.
- Badermann, Elmar (1990)
Täydennysrakentaminen vanhassa ympäristössä. Ympäristöministeriö. Kaavoitus- ja rakennusosasto. Tutkimusraportti 1/1990. Helsinki.
- Bellingham, David (1996/1989)
Kreikan mytologia. Jyväskylä, Helsinki.
- Benevolo, Leonardo (1985/1975)
The History of the City. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- Bergholm, Synnöve (1986)
Chiewitzin arkkitehtuuri Loviisassa. Teoksessa Chiewitz G.T. Näyttelyesite. Turun maakuntamuseo. Turku.
- von Bonsdorff, Bengt et al. (1998)
Suomen taiteen historia. Keskiajalta nykyaikaan. Helsinki.
- von Bonsdorff, Pauline (1990)
Arkkitehtuuri ajassa ja tilassa. Teoksessa Haapala Arto (toim.), Taiteen kritiikki. WSOY. Porvoo - Helsinki - Juva.
- von Bonsdorff, Pauline (1991A)
Arkkitehtuurin määrittely Suomessa 1940–1989. Valtion teknillinen tutkimuskeskus, Espoo.
- von Bonsdorff, Pauline (1991B)
Arkkitehtuuria määrittelevien kirjoitusten episteeminen tulkinta. Teoksessa von Bonsdorff - Burman - Lehtonen - Norvasuo - Rautsi - Sepänmaa - Säätelä - Vuorela, Ra-

kennetun ympäristön kauneus ja laatu. Esteettisesti ja laadullisesti korkeatasoinen fyysinen ympäristö ja uudet suunnittelutekniikat. Osa 1. VTT, Tiedotteita 1234. Espoo.

Boyer, M. Christine (1996/1994)

The City of Collective Memory. Its Historical Imagery and Architectural Entertainments. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.

Brinckmann, A. E. (1908)

Platz und Monument. Untersuchungen zur Geschichte und Ästhetik der Stadtbaukunst in neuerer Zeit. Berlin.

Broner-Bauer, Kaisa (1991)

Mitä on luova arkkitehtuuri? Teoksessa Arkkitehtuuri ja maailmankuva. Luentoja ja puheita 1989–91. Oulun yliopisto. Arkkitehtuurin osasto.

Byggnads-Ordning för Lovisa stad (1859)

Hans Kejserliga Majestäts i Nåder fastställda Byggnads-Ordning för Lovisa stad. Gifven i Helsingfors den 14 September 1858. Helsingfors.

Castells, Manuel (1997)

The Power of Identity. Massachusetts. London.

Castrén, Paavo - Leena Pietilä-Castrén (2000)

Antiikin käsikirja. Otava. Helsinki.

Cederlöf, Johannes (1939)

Lovisa stads historia III 1855–1918. Östra Nylands Tryckeri, Lovisa.

Cerdà (2001)

Cerdà. The Barcelona Extension (Eixample). Barcelona. Generalitat de Catalunya.

Christensen, Søren Møller - Mette Guldborg (red.)(2004)

Historisk kystkultur. En resource i nutiden. Nordisk ministerråd. Miljø. Nord 2004:6. København.

Clarke, Edward Daniel (1990)

Matka Suomen halki Pietariin 1799, suomentanut sekä johdannolla ja selityksin varustanut Jorma Ojala. Alunperin 1824. WSOY, Porvoo.

Connolly, Peter - Hazel Dodge (2000)

Den antika staden. Livet i det klassiska Athen och Rom (alunperin 1998). Könemann Verlagsgesellschaft mbH, Bonner Str. 126, D-50968 Köln.

Curtis William J. R. (1991)

Autentisuus, abstraktio ja muinaisuuden henki. Teoksessa Nikula, Riitta (toim.) (1991) Arkkitehtuuri on totta. Suomen rakennustaiteen museo.

Dissanayake, Ellen (2003)

The Core of Art: Making Special. Journal of the Canadian Association for Curriculum Studies. Volume 1 Number 2 Fall 2003.

Dovey, Kim (1999)

Framing Places. Mediating power in built form. Routledge. London.

- Drätselkammaren i Lovisa (1912)
Arkitektfirman Jung & Bomanson's förslag till ny stadsplan för Lovisa stad, förslagens uppkomst, gestaltning, ändamål m.m. Östra Nylands Tidnings & Tryckeri A.B. Lovisa.
- Eco, Umberto (1971)
Den frånvarande strukturen. Introduktion till den semiotiska forskningen. Lund.
- Edling, Barbro (1997)
Arkitektonisk centralism. Teoksessa Hall, Thomas – Dunér Katarina (red.) Den svenska staden. Planering och gestaltning – från medeltid till industrialism. Sveriges Radios förlag. Lund.
- Eimer, Gerhard (1961)
Die Stadtplanung im schwedischen Ostseereich 1600–1715. Lund.
- Eklund, Hans (1997)
Augustin Ehrensvärd. Nationalmusei årsbok 43. Statens konstmuseer, Stockholm.
- El Harouny, Elisa, Olli-Pekka Riipinen, Kaija Santaholma, Timo Tuomi (1996)
Suomalaisia puukaupunkeja. Loviisa. Ympäristöministeriö. Alueidenkäytön osasto. Selvitys 5 f 1995. Helsinki.
- Elomaa, Hanna - Teija Ojankoski (2000)
Pienuuteensa tyytyväinen Tammisaari. Pikkukaupunki-idyllin historialliset juuret porvarillisuudessa ja ruotsinkielisyydessä. Yhdyskuntasuunnittelu 2000:1, 6–20.
- Engelin perintö. Valtion rakentaminen käännekohdassa. (1995)
Rakennustieto Oy, Helsinki.
- Eriksson, Karin (1997)
Byggnadordningar och stadsgestaltning. Teoksessa Hall, Thomas - Dunér Katarina (red.) Den svenska staden. Planering och gestaltning – från medeltid till industrialism. Sveriges Radios förlag. Lund.
- Eskola, Tapani (2005)
Arkkitehtuuri käsitteenä. Arkkitehtonis-filosofinen tutkimus rakennuksesta modernissa. Väitöskirja. Teknillisen korkeakoulun tutkimuksia 2005/23.
- Foucault, Michel (2000/1975)
Tarkkailla ja rangaista. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu.
- Gardberg, C. J. (1981)
Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.
- Gardberg, C. J. (1986)
Chiewitz 1815–1862. Teoksessa Chiewitz G.T. Näyttelyesite. Turun maakuntamuseo. Turku.
- Gardberg, C. J. (1987)

Keskiajan rakennustaide. Teoksessa *Ars Suomen taide 1*. Otava, Keuruu.

Gardberg, C. J. (1996)

Viipuri – kivistä rakennettu kaupunki. Jyväskylä.

Gardberg, C. J. (1998)

Keskiaika. Uskonpuhdistuksesta isoonvihaan: rakennustaide. Uudenkaupungin rauhas-
ta vuoteen 1809: rakennustaide ja ympäristö. Suuriruhtinaskunnan aika: empire. Teok-
sessa *Suomen taiteen historia. Keskiajalta nykyaikaan*. Schildts Kustannus Oy, Hel-
sinki.

Gardberg, C. J.- Kari Palsila (1998)

Viapori Suomenlinna. Otava, Helsinki.

Gehl, Jan (1987/1980)

Life between Buildings. Using Public Space. Van Nostrand Reinhold. New York.

Gehl, Jan - Lars Gemzøe (1999/1996)

Public Spaces - Public Life, Copenhagen 1996. The Danish Architectural Press and the
Royal Danish Academy of Fine Arts School of Architecture Publishers.

Gehl, Jan - Lars Gemzøe (2000)

New City Spaces. The Danish Architectural Press.

Gelernter, Mark (1995)

Sources of architectural form. A critical history of Western design theory. Manchester
University Press, Manchester and New York.

Giddens, Anthony (2007)

Europe in the Global Age. Polity Press, UK.

Giedion, Siegfried (1959/1941)

Space, Time and Architecture. The growth of a new tradition. Cambridge. Harvard
University press. Third enlarged edition.

Gieryn, Thomas F. (2000)

A Space for Place in Sociology. *Lehdessä Annu. Rev. Sociol.* 2000. 26:463-96.

Gruen, Victor (1965/1964)

The Hearth of Our Cities. The urban crisis: diagnosis and cure. Thames and Hudson,
London.

Haaparanta, Leila ja Ilkka Niiniluoto (1986)

Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Helsingin yliopiston filosofian laitos. Helsinki.

Hall, Peter (1994/1988)

*Cities of Tomorrow. An Intellectual History of Urban Planning and Design in the
Twentieth Century*. Blackwell Publishers, UK, USA.

Hall, Thomas (1997)

Från Hippodamos till Howard sekä Den moderna planeringens genombrott. Lagstift-
ning, beslutsprocess och planeringsvisioner 1860–1910. Teoksessa Hall Thomas - Du-

nér Katarina (red.) Den svenska staden. Planering och gestaltning – från medeltid till industrialism. Sveriges Radios förlag. Lund.

Hankonen, Johanna (1994)

Lähiöt ja tehokkuuden yhteiskunta. Väitöskirja. Otatieto Oy ja Gaudeamus.

Healey, Patsy (1997)

Collaborative Planning. Shaping Places in Fragmented Societies. Palgrave MacMillan, London.

Hedman, Lars (1988)

Esipuhe teokseen Sundman, Mikael ja Mona Schalin (toim.1988), Bertel Jung – suurkaupungin hahmottaja. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto. Helsinki.

Heikkilä, Mikko - Seppo Karppinen - Tuomas Santasalo (1998)

Parempi kaupunkikeskusta – seitsemän kaupunkikeskustan kehittäminen. Ympäristöministeriö, Suomen ympäristö 186, Helsinki.

Heikkilä, Mikko - Tuomas Santasalo - Seppo Karppinen (1996)

Suomalaisia kävelykeskustoja. Ympäristöministeriö, Suomen ympäristö 23, Helsinki.

Heikkilä, Mikko - Tuomas Santasalo (2006)

Tori osana kauppaa ja kaupunkia. Suomalaisia kauppatoreja 2006. Elävä kaupunkikeskusta ry. ja ympäristöministeriö.

Heinimäki, Heikki (2002)

Kauppa – vuosisatojen kuluessa toimintaympäristöönsä sopeutunut. Teoksessa Ivars, Marja (toim.) Markkinoilta markettiin. Suomen kotiseutuliiton julkaisuja A:8.

Heinonen, Jouko (1996)

Miksi markkinaperinne sammui? Hiidenkivi 6/96.

Heinonen, Raija-L (1986)

Funktionalismin läpimurto Suomessa. Suomen rakennustaiteen museo, Yliopistopaino, Helsinki.

Helander, Vilhelm - Mikael Sundman (1970)

Kenen Helsinki – raportti kantakaupungista 1970. WSOY Helsinki – Porvoo.

Helander, Vilhelm - Mikael Sundman (1972)

Saneeraus suomalaisessa kaupungissa. Asuntohallituksen tutkimus- ja suunnittelutoimisto sarja A:5.

Helander, Vilhelm (1982)

Arkkitehtuuri. Teoksessa Tommila Päiviö, Reitala Aimo, Kallio Veikko (toim.) Suomen kulttuurihistoria III. Porvoo.

Helenius-Mäki, Leena (2005)

Vertailu kaupunkimarkkinoinnissa käytetyistä mielikuvista – case Tampere ja Turku. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 4/05, ss. 323–338.

Hellberg, Jan (1988)

- Torgens användning. Teoksessa Åström, Kell (1988), Stadens rum. Torget – gestalt, upplevelse, användning. Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.
- Hellspång, Mats (1981)
Städer. Teoksessa Hellspång-Löfgren, Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid. Lund 1981.
- Henriksson, Tomi (2003)
Maankäytön kehityskuva osana Vantaan kaupunkisuunnittelua. Vantaan kaupunki. Kaupunkisuunnitteluyksikkö. C20:2003 KSY 14/2003.
- Hentilä, Marjaliisa (1999)
Keikkavaaka ja koussikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan. Väitöskirja. Oy Edita Ab, Helsinki.
- Hetken työ tuhatvuosiin vaikuttaa (2006)
Varsinais-Suomen arkkitehtuuripoliittinen ohjelma. Varsinais-Suomen liitto ja Varsinais-Suomen taidetoimikunta.
- Hjerpe, Riitta (1990)
Kasvun vuosisata. Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Holmberg, C. E. (1905)
Lovisa-Vesijärvi järnväg.
- Honkala, Sampo (toim. 2002)
Augustin Ehrensvärd. Matka Suomessa 1747. SKS Helsinki.
- Honour, Hugh - John Fleming (1992/1982)
Maailman taiteen historia. Helsinki.
- Horelli, Liisa (1982)
Ympäristöpsykologia. Amer-yhtymä Oy Weilin + Göösin kirjapaino. Espoo.
- Hynynen, Ari (2007)
Verkostokylä ja maisemakaupunkeja. Kytkeytyvän ”maaseudun” suunnittelu. Yhdyskuntasuunnittelu 2007:2, ss. 64–69.
- Hägglom, Birger (ei painovuotta)
Loviisa. Loviisan kaupunki. Veikko Laihanen.
- Häkkinen, Kaisa (2004)
Nyky-suomen etymologinen sanakirja. WSOY Bookwell Oy Juva.
- Häkli, Jouni (1991)
Tila-käsitykset, aluetutkimus ja lokaliteetti. Teoksessa Häkli, Jouni - Jorma Kuitunen (toim.) Avauksia restruktuuraatioon. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Sarja A, 11.
- Häyrynen, Maunu (1994)
Maisemapuistosta reformipuistoon. Helsingin kaupunkipuistot ja puistopolitiikka 1880-luvulta 1930-luvulle. Helsinki-Seura – Helsingfors-Samfundet r.y. Helsinki. Väitöskirja.

- Häyrynen, Maunu ym. (2001)
Hortus Fennicus – Suomen puutarhataide. Viherympäristöliitto ry julkaisu nro 17.
Puutarhataiteen seura ry julkaisu nro 1. Helsinki.
- Itä-Suomen arkkitehtuuripolitiikka (2000)
Etelä-Savon, Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Savon alueelliset taidetoimikunnat. Mikkeli.
- Jaatinen, Martti I. (1997)
Sortavalan rakentaminen 1643–1944. Väitöskirja. YTK A 26, TKK, Espoo.
- Jacobs, Jane (1961)
The Death and Life of Great American Cities. New York.
- Jaeffe, Aniela (1991)
Symboliikka kuvataiteissa. Teoksessa Jung, Carl G. (1991/1964) Symbolit. Piilotajunnan kieli. Otava. Helsinki.
- Jangfeldt, Bengt (1998)
Svenska vägar till S:t Petersburg. Kapitel ur historien om svenskarna vid Nevans stränder. Trelleborg.
- Jauhiainen, Jussi S. (1995)
Kaupunkisuunnittelu, kaupunkiuudistus ja kaupunkipolitiikka. Kolme eurooppalaista esimerkkiä. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja no 146.
- Jung, Bertel (1918)
"Suur-Helsingin" asemakaavan ehdotus. Laatineet Eliel Saarinen et al. Teoksessa Sundman, Mikael ja Mona Schalin (toim. 1988), Bertel Jung suurkaupungin hahmottaja. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto. Helsinki.
- Jung, Carl G. (1991/1964)
Symbolit. Piilotajunnan kieli. Otava. Helsinki.
- Junkala, Pekka (1999)
Tila tutkimuskohteena. Teoksessa Junkala, Pekka - Nina Säaskilahti (1999) Kadun risteyksessä. Etnologinen analyysi kaupunkitilasta. Jyväskylä.
- Junttila, Ulla-Kirsti (1986)
Muuttuvat kadunkalusteet. Lisensiaatintyö. Rakennuskirja Oy, Helsinki.
- Junttila, Ulla-Kirsti (1995)
Kaupunkiympäristön suunnittelu. Rakennustieto Oy. Helsinki.
- Jutikkala, Eino (1938)
Suomen postilaitoksen historia 1638–1938. I Ruotsin vallan aika. Posti- ja lennätinhalitus. Helsinki.
- Jutikkala, Eino (toim. 1968)
Suomen talous- ja sosiaalishistorian kehityslinjoja. WSOY, Porvoo.
- Jutikkala, Eino (1980)

- Asutus ja väestö. Teoksessa Jutikkala - Kaukiainen - Åström (toim.) Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Jutikkala, Eino (1983)
Urbanisoituminen. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.
- Jyväskylän arkkitehtuuripolitiikka (2002)
Jyväskylän kaupungin arkkitehtuuripoliittinen ohjelma. Hyväksytty kaupunginvaltuustossa 17.6.2002. Jyväskylän kaupunki.
- Jäppinen, Jussi (2005)
"Oletko koskaan nähnyt kauniin kaupungin?" Jyväskylän ruutuasemakaava-alueen vaiheet 1800-luvulta 2000-luvulle. Väitöskirja. Minerva Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Kaavoitus ja arkkitehtuuri 1958–1978 (1978)
Suomen rakennustaiteen museo. Yhteiskuntasuunnittelun seura ry. Näyttelyjulkaisu.
- Kainulainen, Kimmo (2005)
Kunta ja kulttuurin talous. Väitöskirja. Tampereen Yliopistopaino Oy - Juvenes Print. Tampere.
- Kairamo, Maija (2006)
Restaurointitappeja aikaraitteella. Puoli vuosisataa rakennussuojelua ja restaurointia Suomessa. Lisensiaatintyö. Teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtiosasto 2006/25.
- Kaivanto, Kirsi (2001)
Mercato – kauppa hallissa. Tampereen kauppahalli 1901–2001. Tampereen museot. Tampere.
- Kallenautio, Jorma (1983)
Kunnallistalous, yhdyskuntatekniikka, liikelaitokset ja joukkoliikenne 1875–1917. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.
- Kallio, Veikko (1987)
Taiteen kultakausi. Teoksessa Suomen historian pikkujättiläinen (1987) (ss. 596–601) WSOY Porvoo.
- Karilas, Juhani - Eeva-Liisa Rautela - Kaisa Yli-Vakkuri (1975)
Loviisan Suolatori ja Raatihuoneentori. Arkkitehtuurihistorian peruskurssi, harjoitustyö 4/lukuvuosi 1972–73. TTKK arkkitehtuurin osasto UDK 711.4(09) sarja B 51, Tampere.
- Karppinen, Seppo - Mikko Heikkilä - Pasi Mäenpää (2001)
Kajaanin kävelykeskustan seurantatutkimus. Liikenne- ja viestintäministeriö, Ympäristöministeriö, Kauppa- ja teollisuusministeriö, Sosiaali- ja terveysministeriö, Ratahallintokeskus, Suomen Kuntaliitto, Tekes ja Tiehallinto. LYYLI-raporttisarja 30. Helsinki.
- Karvonen, Erkki (1999)
Elämää mielikuvayhteiskunnassa. Imago ja maine menestystekijöinä myöhäismodernissa maailmassa. Gaudeamus. Tampere.

- Kaupunkikeskusta polttopisteessä (1985)
Pietarsaaren kaupunki ja Keski-Pohjanmaan kesäyliopisto.
- Kaupunkiympäristön parantaminen (1985)
Kaupunkiliiton julkaisu C 93. Karprint, Huhmari.
- Kerkelä, Heikki (2004)
Yhteiskunnallisten muutosten käsitteellistämisestä. *Sosiologia* 2/2004.
- Kilpinen, Pekka (toim. 2005)
Kuninkaantieltä kerrottua. SKS. Helsinki.
- Kirjakka, Marjut (1982)
Kaupunkirakentaminen Suomessa vuoteen 1875. Asemakaavoituksen sekä rakentamista ohjanneiden määräysten ja päätösten vaikutus kaupunkirakenteeseen. Lisensiaatintyö. YTK, TKK, Espoo.
- Kirjakka, Marjut (1996)
The Orthogonal Finnish Town 1620–1860. Its structure, components and dimensions. Väitöskirja. YTK A 23, Espoo.
- Kirjakka, Marjut (1997)
Kaupunkien ajallisista kerrostumista. Teoksessa *Aika ja kaupunki* (toim. Liisa Knuuti). TKK. YTK C 44. Espoo.
- Kivinen, Osmo & Tero Piironen (2007)
Yhteiskuntametafysiikasta sosiaalisen elämän tutkimukseen – luonnos evolutionaaris-pragmatistiseksi toimijan näkökulmaksi. *Sosiologia* 2/207, ss. 95–108.
- Klinge, Matti (1997)
Keisarin Suomi. Schilds, Helsinki.
- Klinge Matti (1999)
Lukuja teoksessa Klinge, Matti ja Laura Kolbe, Helsinki *Itämeren tytär*, lyhyt historia. Otava.
- Knapas, Rainer (1988)
Vanhan Suomen kaupungit 1743–1809. Linnoitusten rakentaminen ja sotilasarkkitehtuuri. Puutarhataide Suomessa 1750–1810. Teoksessa *Ars Suomen taide* 2. Otava, Keuruu.
- Knuuti, Liisa (toim. 1997)
Aika ja kaupunki. TKK. YTK C 44. Espoo.
- Knuuti, Liisa (toim. 2003)
Täytyykö kaupungin menestyä? TKK. YTK C 59. Espoo.
- Koho, Timo (2003)
Menneisyyden muistikuvat. Perinne nykyajan arkkitehtuurissa. Atena Kustannus Oy. Jyväskylä.
- Kokkonen, Merja (1985)

- Torikauppaa Lappeenrannassa 1930–1970. Turun yliopisto, suomalainen ja vertaileva kansatiede. Pro gradu -tutkielma. Etelä-Karjalan museon julkaisusarja 11, Lappeenranta.
- Kolbe, Laura (1999)
Lukuja teoksessa Klinge, Matti ja Laura Kolbe, Helsinki Itämeren tytär, lyhyt historia.
- Kopomaa, Timo (1997)
Tori - marginaali - haastava kaupunki. Tilatapauksia julkisten ulkotilojen käytöstä ja reunimmaisista käytännöistä. Väitöskirja. SKS, Helsinki.
- Koponen, Olli-Paavo (2006)
Täydennysrakentaminen. Arkkitehtuuri, historia ja paikan erityisyys. TTY - arkkitehtuurin historian ja teorian laitos. Tampere.
- Korpelainen, Heini (toim. 2004)
Arkkitehtuurin ABC. Löytöretki rakennettuun ympäristöön. Suomen arkkitehtiliitto SAFA.
- Koskiahho, Briitta (1997)
Kaupungista ekokaupungiksi. Urbanin ekologian Eurooppa. Gaudeamus.
- Koskinen, Seppo - Tuija Martelin - Irma-Leena Notkola - Veijo Notkola - Kari Pitkänen (toim.) (1994)
Suomen väestö. Gaudeamus, Hämeenlinna.
- Kosonen, Leo (1994)
Kaupunkirakenne 2005. Kuopion yleiskaavoitus. Suunta lähiökaupungin uudistamiseen. Ympäristöministeriö. Alueidenkäytön osasto. Selvitys 6/1994.
- Kostiainen, Juha (2002)
Kaupunkimarkkinointi globaalissa kilpailutilanteessa. Esimerkkeinä Jyväskylän, Tampereen ja Turun kaupunkiseudut. Teoksessa : Kostiainen, Juha. Urban Economic Development Policy in the Network Society. Tekniikan Akateemisten Liitto TEK ry. Tampere. Väitöskirja.
- Kostof, Spiro (1995/1985)
A History of Architecture. Settings and Rituals. Oxford University Press, New York.
- Kostof, Spiro (1999/1992)
The City Assembled. The Elements of Urban Form through History. Thames & Hudson, London.
- Krier, Rob (1983)
Elements of Architecture. Architectural Design Profile 49. London.
- Krier, Rob (1984/1975)
Urban Space. Academy Editions, London.
- Krohn, Eino (1965/1955)
Esteettinen maailma. Otava. Keuruu.
- Kruft, Hanno-Walter (1994)

- A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present. Zwemmer. Princeton Architectural Press.
- Kuoppamäki-Kalkkinen, Riitta (1982)
Kaupunkitutkimuksen kansainvälisiä kehityslinjoja 1800–1980. Julkaisu B 52. Otapaino, Espoo.
- Küller, Rikard (1988)
Upplevelse av torgrum. Teoksessa Åström, Kell (1988), Stadens rum. Torget – gestalt, upplevelse, användning. Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.
- Kärki, Pekka (1988)
Kaupunkien asuntokulttuuri myöhäisbarokin kaudella. Teoksessa Ars Suomen taide 2. Otava, Keuruu.
- Laakso, Seppo & Loikkanen Heikki A. (2004)
Kaupunkitalous. Johdatus kaupungistumiseen, kaupunkien maankäyttöön sekä yritysten ja kotitalouksien sijoittumiseen. Helsinki.
- Lahtinen, Tauno Juhana
Artikkelisarja Loviisan sanomissa 1984–1986.
- Lammenranta, Markus (1990)
Beardsley ja esteettinen arvo. Teoksessa Haapala, Arto (toim.), Taiteen kritiikki. WSOY Juva.
- Lapintie, Kimmo (1986)
Kaupungin tilallinen logiikka – Hämeenlinnan keskustan vaiheet. TTKK, arkkitehtuurin osasto, yhdyskuntasuunnittelun laitos, Tampere.
- Lapintie, Kimmo (1993)
The So-Called Good Environment. Väitöskirja. DATUTOP 17. Tampere.
- Lapintie, Kimmo (1995)
Nature Morte. Ekologinen kaupunki ja suunnittelun perinne. Teoksessa Lapintie - Koskiaho - Ikonen - Tiilikainen. Ekopolis. Ekologisen kaupungin juuria etsimässä. Gaudeamus.
- Lapintie, Kimmo (2003)
Suunnittelun paradigman muutokset ja tieto/valta. Yhdyskuntasuunnittelu 2003 :2 vol 41.
- Le Corbusier (1987/1929)
The City of To-morrow and its Planning. Dover Publications, inc. New York.
- Lefebvre, Henri (1998/1991/1974)
The Production of Space. Oxford, UK, Malden, USA.
- Lehtovuori, Panu (2005)
Experience and conflict. The dialectics of the production of public urban space in the light of new event venues in Helsinki 1993-2003. Väitöskirja. Helsinki University of Technology. Espoo.

- Lehtonen, Turo-Kimmo, Pasi Mäenpää (1995)
Elementtejä Itäkeskuksesta. Teoksessa Schulman, Harry - Vesa Kanninen (toim.),
Kaupunki kohtauspaikkana. Näkökulmia kulttuuriseen kaupunkitutkimukseen. YTK C
33. Espoo.
- Lempäälän kuntakeskusta 2020 (2007)
Tarinallinen johdatus. Kuvia ja mielikuvia. Lempäälän kunta.
- Lilius, Henrik (1964)
Kaupunkiemme rakennussuojelu ja sen kohteet. Teoksessa Heimala Aarne (toim.) Ra-
kennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu (sivut 155–166). WSOY ja Suomen Unes-
co-toimikunta. Helsinki ja Porvoo.
- Lilius, Henrik (1967)
Der Pekkatori in Raahe. Studien über einen eckverschlossenen Platz und seine
Gebäudetypen. Väitöskirja. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 65, Hel-
sinki.
- Lilius, Henrik (1980)
Kajaanin Raatihuoneentori - torin synty ja rakennusvaiheet 1860-luvulle. Teoksessa
Lackman, Matti (toim.), Scripta Historica VI. Oulun historiaseuran julkaisuja. Tornio.
- Lilius, Henrik (1981)
Kaupunkirakentaminen 1617–1856. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 1.
Keskiajalta 1870-luvulle. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.
- Lilius, Henrik (1983)
Kaupunkirakentaminen 1856–1917. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 2.
1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.
- Lilius, Henrik (1984A)
Esplanadi 1800-luvulla. Anders Nyborg A/S. Rungsted Kyst, Denmark.
- Lilius, Henrik (1984B)
Joensuu 1848–1890. Erään suomalaisen kaupungin vaiheita. Pohjois-Karjalan museo.
Joensuu.
- Lilius, Henrik (1985)
Suomalainen puukaupunki. Anders Nyborg A/S, Denmark.
- Lilius, Henrik (1986)
Chiewitz asemakaavoittajana. Teoksessa Chiewitz G. T., Näyttelyesite. Turun maa-
kuntamuseo. Turku.
- Lilius, Henrik (1987)
Vanhemman Vaasa-ajan kaupunkirakennustaide. Teoksessa Ars Suomen taide 1. Ota-
va, Keuruu.
- Lilius, Henrik (1988)
Kaupunkirakennustaide suurvalta-ajalla. Kaupunkirakennustaide 1743–1775. Kaupun-
kirakennustaide kustavilaisella ajalla 1775–1809. Teoksessa Ars Suomen taide 2. Ota-
va, Keuruu.

- Lilius, Henrik (1989A)
Helsingin monumentaalikeskusta. Kaupunkirakennustaide autonomian alusta 1850-luvulle. Teoksessa *Ars Suomen taide* 3. Otava, Keuruu. ISBN 951-35-4204-1.
- Lilius Henrik (1989B)
Kaupunkirakennustaide 1800-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa *Ars Suomen taide* 4. Otava, Keuruu.
- Lilius, Henrik (1996)
Toriaukioiden asemakaavahistoriaa. Vihkosessa *Torit ja aukiot*. Euroopan rakennusperintöpäivä 14.–15.9.1996.
- Lilius, Henrik (1999/1965)
Suomalaisen kadun historia. Teoksessa *Motiivi ja metodi*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 20. Taidehistoriallinen seura. Helsinki.
- Lilius Henrik (1999/1968)
Suomalaisen kaupunkiteorian varhaisvaiheita. Teoksessa *Motiivi ja metodi*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 20. Taidehistoriallinen seura. Helsinki.
- Lilius, Henrik (2003)
Kaupan arkkitehtuuria suomalaisessa puukaupungissa. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Lilius, Henrik (2006)
Miksi vaalimme kulttuuriperintöä? *Museo* 4-2006.
- Lindahl, Göran (1991)
Militärstatens ansikte. *Arkitektur* 3-1991. *Arkitektur i Karlskrona*.
- Lindh, Erik (2000/1989)
Aktiebolaget Degerby Rusthåll 60 år 2.9.1989. Teoksessa *Sirén Olle och Lindh Erik: Degerby Rusthåll och Degerby Gille*. Traditionsförvaltare i Lovisa. Ab Degerby Rusthåll och Degerby Gille r.f. Lovisa.
- Loviisan kaupungin matkailutoimisto (2007)
Loviisa 2007. Etelärannikon idylli.
- Loviisan kaupunki (1957)
Loviisan kaupungin rakennusjärjestys (vahvistettu 3.3.1958). *Östra Nylands Tidnings- & Tryckeri A.B.*
- Loviisan puhelinosuuskunta (1962)
Östra Nylands Tidnings- & Tryckeri Ab. Lovisa.
- Lovisa frivilliga brandkår 1889–1914 (1914)
Uppkomst och första verksamhetsår. *Östra Nylands Tidnings & Tryckeri Aktiebolag*. Lovisa.
- Lynch, Kevin (1960)
The Image of the City. The Technology Press & Harvard University Press. Cambridge.
- Lynch, Kevin (1981)

- A Theory of Good City Form. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts; London, England.
- Maankäyttö- ja rakennuslaki perusteluineen.
Lakikokoelma 2005. Edita. Helsinki.
- Maanmittaushallitus (1950)
Suomi Finland yleiskartta.
- Madanipour, Ali (2003)
Public and Private Spaces of the City. Routledge. London and New York.
- Maiste, Juhan (1993)
Ajan sydämessä. Matka Tallinnasta Tarttoon. Jyväskylä.
- Markkola, Pirjo (toim. 2004)
Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. SKS Helsinki.
- Mattila, Hanna (2003A)
Vuorovaikutteinen suunnittelu ja kaupunkisuunnittelijan esteettinen asiantuntemus. Yhdyskuntasuunnittelu 2/2003.
- Mattila, Hanna (2003B)
Mitä on estetiikka kaupunkisuunnittelussa? Tekniikka ja kunta-lehti 4-5/2003.
- Mattila, Hanna (2006)
Puutarhakaupunki utopiana. Teoksessa Haapala, Arto ja Mia Kunnaskari (toim.), Paradokseja paratiiseissa. Näkökulmia urbaanin luonnon kysymyksiin. Helsinki.
- Mauranen, Tapani (1980)
Kotimaankauppa. Teoksessa Jutikkala - Kaukiainen - Åström (toim.), Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Meri, Veijo (1982)
Sanojen synty.
- Meurman, Otto-I (1982/1947)
Asemakaavaoppi, Rakennuskirja Oy, Jyväskylä.
- Meurman, Otto-Iivari, Maarit Huovinen (1989)
99 vuotta Mörrin muistelmia. WSOY. Porvoo - Helsinki - Juva.
- Mikkola, Kirmo (1984)
Eliel Saarinen aikansa kaupunkisuunnittelunäkemyksen tulkkinäkökulma – Suomen aika. Väitöskirja. YJK A 14, Espoo.
- Mikkola, Kirmo (1985)
Aalto. Gummerus, Jyväskylä.
- Mikkola, Kirmo (1990)
Eliel Saarinen ja kaupunkisuunnittelu. Teoksessa Hausen - Mikkola - Amberg - Valto, Eliel Saarinen, Suomen aika. Suomen rakennustaiteen museo, Helsinki.

MITÄ MISSÄ MILLOIN 2005
Helsinki 2004.

Morris, A. E. J. (1979)
History of Urban Form. London.

Mumford, Lewis (1949)
Kaupunkikulttuuri. Porvoo (alunperin The Culture of Cities. Secker and Warburg, London.)

Mumford, Lewis (1987/1961)
The City in History. Its origins, its transformations and its prospects. Penguin Books.
In association with Martin Secker & Warburg Ltd.

Mårtelius, Johan (1992)
Den europeiska staden återupprättad. Teoksessa Det offentliga rummet. Uppsala.

Mäenpää, Marjatta (1977)
Kaupunkiemme kokonaisrakenteen ja keskustojen suunnittelusta. Lisensiaatintyö. YJK B14. Otaniemi.

Mäenpää, Pasi & Turo-Kimmo Lehtonen (1999)
Ihmisten ilmoilla. Kaupallisen tilan uusi luonne. Artikkeliteoksessa Sarantola-Weiss, Minna (toim.), Yhteiset olohuoneet. Näkökulmia suomalaiseen sisustusarkkitehtuuriin 1949–1999. Otava, Helsinki 1999.

Mäenpää, Pasi (2005)
Narkissos kaupungissa. Tutkimus kuluttaja-kaupunkilaisesta ja julkisesta tilasta. Väitöskirja. Tammi. Helsinki.

Mäntysalo, Raine (2000)
Land-use planning as inter-organizational learning. Väitöskirja. Department of Architecture, University of Oulu. Technica C 155.

Mäntysalo, Raine & Kaj Nyman (2001)
Kaavoitus – suunnittelua? Suunnittelun patologioita maankäyttö- ja rakennuslain sovelluksissa. Arkkitehtuurin osasto, Oulun yliopisto. Julkaisu A, AOA 30.

Niemenmaa, Vivi (2005)
Helsingin paikallisagenda. Tarina osallistumisesta ja suunnittelun subjektiivisuudesta. Väitöskirja. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskus, Espoo.

Niiniluoto, Ilkka - Esa Saarinen (toim. 2002)
Nykyajan filosofia. WSOY. Helsinki.

Nikander, Gabriel (1930)
Lovisa stads historia I 1745–1808. Östra Nylands Tryckeri. Lovisa.

Nikander, Gabriel (1932)
Lovisa stads historia II 1808–1855. Östra Nylands Tryckeri. Lovisa.

Nikula, Oscar (1960)

Augustin Ehrensverd. Åbo.

Nikula, Oscar (1981)

Kaupunkilaitos 1721–1875. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keski-ajalta 1870-luvulle. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.

Nikula, Riitta (1981)

Yhtenäinen kaupunkikuva 1900–1930. Suomalaisen kaupunkirakentamisen ihanteista ja päämääristä, esimerkkeinä Helsingin Etu-Töölö ja Uusi Vallila. Väitöskirja. Helsinki.

Nikula, Riitta (1983)

Asemakaavoitus n. 1900–1920. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.

Nikula, Riitta (1988)

Bertel Jung modernin kaupunkisuunnittelun käynnistäjänä. Teoksessa Sundman, Mikael ja Mona Schalin (toim. 1988), Bertel Jung suurkaupungin hahmottaja. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto. Helsinki.

Nikula, Riitta (toim.) (1989A)

Modernismi – historismi. Suomen rakennustaiteen museo. Rakennuskirja Oy.

Nikula, Riitta (1989B)

Asemakaavoitus vuosisadan vaihteessa. Teoksessa Ars Suomen taide 4. Otava, Keuruu.

Nikula, Riitta (1990)

Rakennustaiteen 1920- ja 1930-luku. Teoksessa Ars Suomen taide 5. Otava, Keuruu.

Nikula, Riitta (toim. 1991)

Arkkitehtuuri on totta. Suomen rakennustaiteen museo.

Nikula, Riitta (1993)

Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat. Otava, Helsinki.

Norberg-Schulz, Christian (1963)

Intentions in Architecture. Universitetsforlaget. Rome, Italy.

Nupponen, Terttu (2000)

Arkkitehdit, sota ja yhdyskuntasuhteiden hallinta. Alvar Aallon Kokemäkjokilaakson aluesuunnitelma tilansääntelyprojektina. Bibliotheca historica 52. SKS, Helsinki.

Nurmiainen, Jouko (2005)

Degerby-Loviisan perustaminen. Esimerkki 1700-luvun ruotsalaisesta tapulikaupunkipolitiikasta. Teoksessa Joutsivuo, Timo - Markku Kekäläinen (toim.), Kaupunkikuvia ajassa. SKS. Helsinki.

Nyman, Kaj (1989)

Husens språk. Den byggda tingslighetens och de arkitektoniska intentionernas dialektik. Väitöskirja. WSOY.

Nyman, Kaj (2003)

Sinisilmäisyyden aika. Suunnittelun myyttejä 1950–2000. Rakennusalan Kustantajat RAK, Kustantajat Sarmala Oy, Helsinki.

Nyman, Kaj (2005)

Viihtymisen taide on olemassa. Yhdyskuntasuunnittelu 2/2005.

Nyström, Maria (1917, 1918)

Min Födelsestad (Lovisa). Minnen och anteckningar af Maria Nyström. Östra Nylands Tidnings & Tryckeri Aktiebolags Förlag, Lovisa. Förra delen 1917, senare delen 1918.

Ojankoski, Teija (1995)

Suomalainen pikkukaupunki. Teoksessa Schulman, Harry - Vesa Kanninen (toim.), Kaupunki kohtauspaikkana. Näkökulmia kulttuuriseen kaupunkitutkimukseen. YTK C 33. Espoo.

Ojankoski, Teija (1998)

Oikea pieni kaupunki. Maantieteen ja asukkaiden näkökulma suomalaiseen pikkukaupunkiin. Väitöskirja. Turun yliopisto.

Oulun arkkitehtuuripoliittinen ohjelma (2002)

Oulun kaupunki.

Pakarinen, Terttu (1982)

Urban space in social context. Väitöskirja. Datutop 1, 37–48. Tampere University of Technology. Department of Architecture, Report No 74.

Pakarinen, Terttu (1984)

Towards Space as a Social Substance. A Study of Residential Architecture in Relation to Social Development. Tampere University of technology. Publications 25. Tampere.

Pakarinen, Terttu (1987)

Kahden urbaanin murros. Teollisen kaupungin kaavoitus 1905–1945. TTKK - A - Yhdyskuntasuunnittelun laitos: julkaisuja. Tampere.

Pakarinen, Terttu (1988)

Ideologinen maisema, nyt ja ei-nyt. TTKK - A - Yhdyskuntasuunnittelun laitos: julkaisuja 10. Tampere.

Pakarinen, Terttu (1992)

Urban planning. Then and now; planning theory in history and contemporary planning problems. Tampere University of Technology. Department of Architecture. Institute of Urban Planning. Publications 28. Tampere.

Pakarinen, Terttu (2003)

Kadonnutta kaupunkia etsimässä. Yhdyskuntasuunnittelu 2003 (vol. 41:4).

Pakarinen, Terttu (2004)

Hervanta ja kaupunkiseudun kehitys. Teoksessa Ylä-Anttila, Kimmo (toim.), Teknopolis-Hervanta – kestävä Hervanta. Tampere.

Palladio, Andrea (1965/1570)

The Four Books of Architecture. Dover Publications, Inc., New York.

- Palokangas, Markus et al.(toim.)(1977)
Suomenlahden rauniolinnat Bomarsund - Hanko - Svartholma - Ruotsinsalmi. So-
tasokeat ry:n kevätjulkaisu, Helsinki.
- Paulsson, Gregor (1950)
Svensk stad 1. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet. Studentlitteratur, Lund
1950.
- Paulsson, Gregor (1953)
Svensk stad 2. Från bruksby till trädgårdsstad. Studentlitteratur, Lund 1953.
- Paulsson, Thomas (1959)
Den glömda staden. Svensk stadsplanering under 1900-talets början med särskild hän-
syn till Stockholm Idéhistoria, teori och praktik. Monografier utgivna av Stockholms
kommunalförvaltning. Stockholm 1959.
- Peirce, Charles S. (2001/1894)
Mikä merkki on? Ajatus 58, 2001, 9–19.
- Pettersson, Lars (1968)
Suomenlinna arkkitehtuurin muistomerkkinä. Kirjassa Silvast - Perkki - Myllyniemi
(toim.), Suomenlinna Sveaborg-Viapori, Rannikkotyökistön upseeriyhdistys, Helsinki
1968.
- Pettersson, Lars (1989)
Kirkkojen rakentaminen 1800-luvun alkukymmenille. Teoksessa Ars Suomen taide 4.
Otava, Keuruu.
- Pfeifer, Johan Peter (1979)
Kaupunkimallit. Niiden synty ja kehitys. Lisensiaatintyö. TKK. Espoo.
- Profiles (1983, 1989)
Pioneering women architects from Finland. Museum of Finnish architecture. ISBN
951-9229-31-0.
- Pulma, Panu (1994)
Mullistusten aika 1906–1939. Teoksessa Pulma, Panu - Oiva Turpeinen, Pikkukau-
pungin unelma. Kajaani 1906–1976. Kajaanin kaupunki.
- Puustinen, Sari (2004)
Yhdyskuntasuunnittelu ammattina. Suomalaiset kaavoittajat ja 2000-luvun haasteet.
Ympäristöministeriö. Helsinki.
- Puustinen, Sari (2006)
Suomalainen kaavoittajaprofessio ja suunnittelun kommunikatiivinen käänne. Vuoro-
vaikutukseen liittyvät ongelmat ja mahdollisuudet suurten kaupunkien kaavoittajien
näkökulmasta. Väitöskirja. TKK. YTK. Espoo.
- Raamattu (1992)
Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön otta-
ma suomennos. Porvoo, Helsinki, Juva.
- Rabinow, Paul (1989)

- Kaupunkitilan säätely. Teoksessa Kaupunki, Tila, Valta. TTKK, A, Yhdyskuntasuunnittelun laitos. Julkaisuja 16. Tampere.
- Radović, Ranko (1996)
On Cities, Planning & Urban Design. Finnish Experience 1991–1995. YTK C 40. Espoo.
- Rajaniemi, Juho (2006)
Kasvun kaavoitus - Tapaus Raahe 1961–1996. Väitöskirja. Pokkari. Messon Oy 2006-2.
- Rakennettu kulttuuriympäristö (1993)
Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Ympäristöministeriö. Museovirasto. Helsinki.
- Ranta, Raimo (1980)
Ulkomaan- ja kotimaankauppa. Teoksessa Jutikkala - Kaukiainen - Åström (toim.) Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Ranta, Raimo (1981)
Kaupunkilaitos 1617–1721. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keski-ajalta 1870-luvulle. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.
- Rapoport, Amos (1982)
The Meaning of the Built Environment. Beverly Hills / London / New Delhi.
- Rasila, Viljo (1982)
Kauppa ja rahaliikenne. Teoksessa Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Tammi, Helsinki.
- Raunio, Mika (2001)
Asuin- ja elinympäristön laatu kaupunkiseutujen kilpailuetuna. Teoksessa Sotarauta Markku, Nina Mustikkamäki (toim. 2001) Alueiden kilpailukyvyn kahdeksan elementtiä. Suomen Kuntaliitto. Helsinki.
- Ringbom, Sixten (1988)
Johdanto. Teoksessa Ars Suomen taide 2. Otava, Keuruu.
- Ringbom, Sixten (1998)
Uskonpuhdistuksesta isoonvihaan: johdanto. Uudenkaupungin rauhasta vuoteen 1809: johdanto. Suuriruhtinaskunnan aika: johdanto; uusgotiikka, teollisuusarkkitehtuuri ja uusrenessanssi; jugend, kansallisromantiikka ja rationalismi. Itsenäisyyden aika: 1920-luvun myöhäiseklektisismi ja rationalismi. Teoksessa Suomen taiteen historia. Keski-ajalta nykyaikaan. Schildts Kustannus Oy, Helsinki.
- Risberg, Einar (1959)
Suomen lennätinlaitoksen historia 1855–1955. Posti- ja lennätinhallitus. Helsinki.
- Rodriguez-Gabriel, Ana (toim.1994)
Kaupunkisuunnittelun historia. TKK, Arkkitehtiosasto 1994/10, 1993–94 harjoitustyöt.
- Roos, J. P. (1991)

- Arkkitehtuuri ja ajan henki. Teoksessa Arkkitehtuuri ja maailmankuva. Luentoja ja puheita 1989–91. Oulun yliopisto. Arkkitehtuurin osasto.
- Rosenau, Helen (1974/1959)
The Ideal City. Its architectural evolution. Studio vista, Edinburgh.
- Rossi, Aldo (1986/1982/1966)
The Architecture of the City. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts and London. England.
- Räisänen, Tauno (1959)
Iisalmen kauppalan ja kaupungin historia 1860–1930. Iisalmen kaupunki.
- Saarikivi, Sakari (1978/1965)
Taidehistorian ääriiivat. Helsinki.
- Salmela, Ulla (2004)
Urban Space and Social Welfare. Otto-Iivari Meurman as a Planner of Finnish Towns. Taidehistorian seura. Taidehistoriallisia tutkimuksia 30. Helsinki.
- Salminen, Tapio (1993)
Suuri rantatie. Tielaitos ja painatuskeskus. Helsinki 1993.
- Salokorpi, Asko (1984)
Kaupunkirakentaminen. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 3. Itsenäisyyden aika. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.
- Sarajas-Korte, Salme (1989)
Maalaustaide 1880-luvulla – ulkoilmarealismi. Teoksessa Ars Suomen taide 4. Otava, Keuruu.
- Sassen, Saskia (1994)
Place and Production in the Global Economy. Teoksessa LeGates, Richard T and Frederic Stout (ed.), The City Reader. Routledge. London and New York.
- Schalin, Mona (2001)
Esplanadi – pysyvä ja muuttuva. Yleinen promenadi, Esplanadi, Puistikko, Kylpyläpuisto. Luokittelu ja tyypittely 1800-luvun kaupunkipuistoista puhuttaessa. Teoksessa Hortus Fennicus – Suomen puutarhataide. Viherympäristöliitto ry. Puutarhataiteen seura ry. Helsinki.
- Schildt, Göran (1982)
Valkoinen pöytä. Alvar Aallon nuoruus ja taiteelliset perusideat. Otava.
- Schildt, Göran (1985)
Nyky aika. Alvar Aallon tutustuminen funktionalismiin. Otava.
- Schildt, Göran (1990)
Inhimillinen tekijä. Alvar Aalto 1939–1976. Otava.
- Schildt, Henri (1996)

- Vitruvius ja Mayamata. Antiikin ja Intian arkkitehtuuriteorioiden vertailua. Lisensiaa-
tintyö. TKK Arkkitehtiosasto. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia
1996/9.
- Schulman, Harry (1990)
Alueelliset todellisuudet ja visiot: Helsingin kehitys ja kehittäminen 1900-luvulla. Väi-
töskirja. YTK Espoo.
- Schulman, Harry - Vesa Kanninen (toim. 1995)
Kaupunki kohtauspaikkana. Näkökulmia kulttuuriseen kaupunkitutkimukseen. YTK C
33. Espoo.
- Sepänmaa, Yrjö (1991)
Kauneuden käsite & Ympäristö kokonaistaideteoksena. VTT, Tiedotteita 1294. Espoo.
- Simmel, Georg (2005)
Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917. Gaudeamus, Hel-
sinki.
- Sinisalo, Antero (1980)
Arkkitehtuuri. Teoksessa Tommila, Päiviö - Aimo Reitala - Veikko Kallio (toim.),
Suomen kulttuurihistoria II. Porvoo 1980.
- Sinisalo, Antero (1986)
Chiewitz Helsingissä. Teoksessa Chiewitz, G.T., Näyttelyesite. Turun maakuntamu-
seo. Turku.
- Sinisalo, Jarkko (1992)
Arkkitehtikunnan muotoutuminen Suomessa. Arkkitehdit ja rakennushallinto 1810–
1865. Teoksessa Arkkitehdin työ. Suomen Arkkitehtiliitto - Finlands Arkitektförbund
r.y. ja Rakennustieto Oy, Helsinki.
- Sirén, J. S. (1977/1975)
Muoto-oppi. Teknillinen korkeakoulu, Arkkitehtiosasto. Julkaisu A 35/1977.
- Sirén, Olle (1962)
Idrott i småstad. G & IF Tor 1909–1959. Östra Nylands Tidnings- & Tryckeri Ab.
- Sirén, Olle (1975)
Loviisa ja sen päätöksentekijät. Kunnallishallinnon ja kunnallispolitiikan historia. Itä-
Uudenmaan paino Oy, Loviisa.
- Sirén, Olle (1991)
Loviisan-seudun puhelin 1883–1931–1991. Loviisan Puhelinosuuskunta, Loviisa.
- Sirén, Olle (1995)
Loviisan kaupungin historia 1745–1995. Loviisan kaupunki, Loviisa.
- Sirén, Olle (2000)
Traditioner från 1600-talet och 1700-talet. Om husets öden och klubbivets pionjärer.
Teoksessa Sirén, Olle - Erik Lindh, Degerby Rusthåll och Degerby Gille. Traditions-
förvaltare i Lovisa. Ab Degerby Rusthåll och Degerby Gille r.f. Lovisa.

- Sitte, Camillo (2001/1889)
Kaupunkirakentamisen taide. Sarmala Oy / Rakennusalan Kustantajat RAK, Helsinki.
- Smith, Philip (2001)
Cultural Theory. An Introduction. Blackwell Publishers. Malden, Massachusetts, USA. Oxford, UK.
- Soiri-Snellman, Helena (1986)
Chiewitzin vaikutteita. Teoksessa Chiewitz, G.T., Näyttelyesite. Turun maakuntamuseo.
- Sotarauta, Markku (2001)
Kehittämispelit ja alueiden kilpailukyvyn kahdeksas elementti. Teoksessa Sotarauta, Markku - Nina Mustikkamäki (toim. 2001), Alueiden kilpailukyvyn kahdeksan elementtiä. Suomen Kuntaliitto. Helsinki.
- Sotarauta, Markku & Nina Mustikkamäki & Reija Linnamaa (2001)
Alueet uusien haasteiden edessä. Teoksessa Sotarauta, Markku, Nina Mustikkamäki (toim. 2001) Alueiden kilpailukyvyn kahdeksan elementtiä. Suomen Kuntaliitto. Helsinki.
- Sparbanken i Lovisa. (1926)
1851–1926. Östra Nylands Tryckeri.
- Staffans, Aija (2004)
Vaikuttavat asukkaat. Vuorovaikutus ja paikallinen tieto kaupunkisuunnittelun haasteina. Väitöskirja. Teknillinen korkeakoulu. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja A 29. Espoo.
- Stenros, Anne (1991)
Arkkitehtuuri ja maailmankuva. Teoksessa Arkkitehtuuri ja maailmankuva. Luentoja ja puheita 1989–91. Oulun yliopisto. Arkkitehtuurin osasto.
- Strandvik, Gugge - Olle Sirén (1998)
Jedvard D:son Iverus 1846–1922. Östra Nylands tryckeri Ab. Lovisa.
- Strengell, Gustaf (1923/1922)
Kaupunki taideluomana. Otava. Helsinki.
- Sundman, Mikael ja Mona Schalin (1988)
Bertel Jung suurkaupungin hahmottaja. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto. Helsinki.
- Sundman, Mikael (2004)
Rakennussuojelun sietämätön keveys I. Rakennettu Ympäristö 4/2004.
- Suomen arkkitehtuuripolitiikka (1999)
Valtioneuvoston arkkitehtuuripoliittinen ohjelma 17.12.1998. Taiteen keskustoimikunta / Opetusministeriö.
- Suomen historian pikkujättiläinen (1987)
WSOY Porvoo.

- Suomen matkailijayhdistys (1902)
Suomi-kartasto 1902.
- Suomen matkailijayhdistys (1915/1984)
Suomi-kartasto 1897/1915.
- Suomen taiteen historia (1998)
Schildts, Helsinki.
- Suomen taloushistoria 1 (1980)
Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Suomen taloushistoria 2 (1982)
Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Suomen taloushistoria 3 (1983)
Historiallinen tilasto. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1995 (1995)
Tilastokeskus 1995. Painatuskeskus Oy, Helsinki.
- Swahn, Bo (1999)
De första stadsplanerna och stortorget. Teoksessa Karlskrona ett världsarv. Karlskrona 1999.
- Sääskilahti, Nina (1999)
Pienenevä kasvava kaupunki. Teoksessa Junkala, Pekka - Nina Sääskilahti (1999)
Kadun risteyksessä. Etnologinen analyysi kaupunkitilasta. Jyväskylä.
- Tarragó, Salvador (2001)
Three holistic proposals for a complete, new, integrated city. Teoksessa Cerdà. The Barcelona Extension (Eixample). Barcelona. Generalitat de Catalunya.
- Taylor, Nigel (1998)
Urban Planning Theory since 1945. SAGE Publications. London. Thousand Oaks. New Delhi.
- Teräsvirta, Timo (toim. 1973)
Parempaan ympäristöön. Jyväskylä 1973.
- Teräväinen, Helena (2006)
Lapuan Vanha Paukku – uudeksi rakennettu ja puhuttu. Kulttuuriympäristön diskursiivinen muodostuminen tapaustutkimuksessa. Väitöskirja. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 2006/24. TKK. Arkkitehtiosasto. Yhdyskunta- ja kaupunkisuunnittelu. Espoo 2006.
- Torit ja aukiot (1996)
Euroopan rakennusperintöpäivä 14.–15.9.1996. Euroopan neuvosto, Ympäristöministeriö, Suomen kotiseutuliitto, Suomen kuntaliitto, Museovirasto, Opetushallitus.
- Tuan, Yi-Fu (1995/1977)
Space and Place. The Perspective of Experience. Minneapolis / London.

- Tuomi, Timo - Kristiina Paatero - Eija Rauske (toim. 1997)
Hilding Ekelund (1893–1984). Suomen rakennustaiteen museo. Helsinki.
- Tuomi, Timo (2005)
Kaupunkikuvan muutokset. Suomalaisten kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamisesta toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin. Väitöskirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1046.
- Tuovinen, Pentti (1992)
Ympäristökuva ja symboliikka. Ympäristökuvan ja siihen liittyvien merkitysten analysointimetodiikasta. Väitöskirja. YTK A 20, Espoo.
- Turpeinen, Oiva (1995)
Kunnallistekniikka Suomessa keskiajalta 1990-luvulle. Jyväskylä.
- Tynkkynen, Aulis (1997)
Loviisan torit ja aukiot. Loviisan kaupungin museo, julkaisuja 6, Loviisa.
- Tynkkynen, Aulis (2002)
Markkinoita Loviisan torilla jo 250 vuotta 30.7.2002. Loviisan markkinat vanhan suurtorin aikaan. Loviisan markkinat ennen autojen vallankumousta. Loviisan Sanomissa 13.8. ja 20.8.2002. julkaistut artikkelit.
- Vainionpää, Jussi (1994)
Markkinat Suomessa keskiajalta talvisotaan. Markkinaperinteen tuki ry.
- Valtiokalenterit
- Valtioneuvoston päätös valtakunnallisista alueidenkäyttötavoitteista (2001)
Annettu julkipanon jälkeen Helsingissä 30 päivänä marraskuuta 2000. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto.
- Vantaan arkkitehtuuristrategia (2006)
Vantaan kaupunki A7:2005, Kaupsu 9/2005. Hyväksytty kaupunginvaltuustossa 30.1.2006.
- Vantaan kaupunki (2006)
Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen Vantaalla. Vantaan kaupunki. Kaupunkisuunnitelu. C13:2006 Kaupsu 7/2006. 28.4.2006.
- Varto, Juha - Esko Marjomaa (1989)
Arkkitehtuuri ja filosofia. Tampereen yliopisto.
- Veivo, Harri - Tomi Huttunen (1999)
Semiotiikka. Merkeistä mieleen ja kulttuuriin. Edita, Helsinki.
- Verwijnen, Jan (1997)
Tyyppi, typologia ja typomorfolgia. Teoksessa Mälkki, Mikko ja Verwijnen Jan: Avauksia (toim.), kaupungin anatomiaa. Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Viiste, Juhani O. (1948)
Viihtyisä vanha Wiipuri. WSOY, Porvoo.

- Vikstedt, J. (1926)
Suomen kaupunkien vanhaa rakennustaidetta. Otava, Helsinki.
- Viljo, Eeva Maija (1985)
Theodor Höijer. En arkitekt under den moderna storstadsarkitekturens genombrottstid i Finland från 1870 till sekelskiftet. Väitöskirja. Helsinki.
- Viljo Eeva Maija (1989)
Kaupungistuvan yhteiskunnan rakennustaide. Teoksessa *Ars Suomen taide* 4. Otava, Keuruu.
- Virtanen, Pekka V. (1999)
Kaupungin imago. Mikä tekee Pariisista Pariisiin ja Pisasta Pisan? Rakennustieto Oy. Helsinki.
- Virtanen, Pekka V. (2000)
Nimet ja kaavoitus. *Rakennusvalvonta* 2/2000, 26–31.
- Virtanen, Pekka V. (2003)
Yhdyskuntasuunnittelun haasteita. Mikä meni pieleen – vai menikö mikään? Rakennustieto Oy, Helsinki.
- Virtanen, Pekka V. (2004)
Rakennusperinnön arvottaminen. *Yhdyskuntasuunnittelu* 2/2004.
- Visanti, Matti (2004)
Rehellisyydestä arkkitehtuurissa. *Yhdyskuntasuunnittelu* 2004:3–4.
- Vitruvius (Marcus Vitruvius Pollio 160/1914/00-luku eaa.)
The Ten Books on Architecture. Alunperin *De Architectura Libri Decem*. Translated by Morris Hicky Morgan. Dover Publications, inc. New York.
- Vuojala, Petri (1997)
Pathosformel. Väitöskirja. *Jyväskylä Studies in the Arts*. Jyväskylä.
- Vuojala, Petri ja Pasi Kovalainen (2001)
Någon regularité och mehra ordning. Oulun kaupungin ajanmukaistamisyhtymästä 1775–1809. Teoksessa *Taidehistoriallisia tutkimuksia* 23. Taidehistorian seura, Helsinki.
- Vuorinen, Juha (2001)
Miten suunnitella avoin muoto? Arkkitehtuurin ja sosiologian rajankäyntiä hyvinvointivalttiollistuvassa Suomessa. Teoksessa *Taidehistoriallisia tutkimuksia* 23. Taidehistorian seura, Helsinki.
- Ward-Perkins, J.B. (1974)
Cities of Ancient Greece and Italy. Book Club Associates, London.
- Waris, Heikki (1968)
Muuttuva suomalainen yhteiskunta. WSOY, Porvoo.
- Waris, Heikki (1973/1932)

- Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle. Weilin + Göös.
- Webb, Michael (1990)
The City Square. London.
- Weber, Max (1992/1921)
Kaupunki. Suomentanut ja toimittanut Tapani Hietaniemi. Vastapaino, Tampere.
- Wegelius, Sirkka (1997)
Yhdenmukaisuus ja ainutlaatuisuus. Paikan identiteetti lähiöparannuksen lähtökohtana. Lisensiaatintyöhön perustuva. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 1997/11.
- Whyte, William (1988)
The Design of Spaces. Teoksessa LeGates Richard T. and Frederic Stout (ed.) The City Reader. Routledge. London and New York.
- Wiberg, Matti (2005)
Valta kunnassa. Kunnallisan alan kehittämissäatiö, Polemia-sarjan julkaisu nro 58. Vammala.
- Wickberg, Nils Erik (1981)
Senaatintori. Anders Nyborg A/S, Helsinki.
- Wickberg, Nils Erik (1946)
Ajatuksia arkkitehtuurista. Otava. Helsinki.
- Wycherley, R. E. (1962)
How the Greeks Built Cities. The relationship of architecture and town planning to everyday life in ancient Greece. W. W. Norton & Company. New York. London.
- Wäre, Ritva (1983)
Rakennustoiminta 1900–1917. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto, Vantaa.
- Wäre, Ritva (1988)
Bertel Jungin näkemys kaupungista. Teoksessa Sundman, Mikael ja Mona Schalin (toim. 1988), Bertel Jung suurkaupungin hahmottaja. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto. Helsinki.
- Wäre, Ritva (1989)
Arkkitehtuuri vuosisadan vaihteessa. Teoksessa Ars Suomen taide 4. Otava, Keuruu.
- Ylinen, Jaakko (1973/1968)
Arkkitehtoninen tila ja muoto. Lisensiaatintyö. Teknillisen korkeakoulun ylioppilaskunta, Otaniemi.
- Ympäristöministeriö (2005)
Strategiasta toimintapolitiikkaan – rakennusperinnön hoidon peruskivet. Seurantatyöryhmän ehdotukset rakennusperinnön säilyttämisen ja hyvän hoidon tehostamiseksi. Helsinki.

- Zilliacus, Ville (1989)
Rakas vanha Eurooppa. Kulttuurikuvia vuosisatojen varrelta. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Zilliacus, Ville (1992)
Torin tarinoita. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Zucker, Paul (1959)
Town and Square. From Agora to the Village Green. Columbia University Press, New York.
- Åström, Kell (1967)
Svensk stadsplanering. Ab Byggmästarens Förlag. Stockholm.
- Åström, Kell (1985)
Stadens rum. Offentliga platsbildningar i svensk stadsutbyggnad 1945–80. Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.
- Åström, Kell (1988)
Stadens rum. Torget – gestalt, upplevelse, användning. Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.
- Åström, Sven-Erik (1980)
Itä-Suomen uusi vientitavara. Teoksessa Jutikkala - Kaukiainen - Åström (toim.) Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Äikäs, Topi Antti (2001)
Imagosta maisemaan. Esimerkkeinä Turun ja Oulun kaupunki-imagojen rakentaminen. Väitöskirja. Nordia Geographical Publication. Volume 30:2. Oulu University Press.
- Äikäs, Topi Antti (2003)
Häntä koira heiluttaa? Viranhaltijat, kaupunki-imagot ja mielikuvien merkitykset. Yhdyskuntasuunnittelu 2003:1, 31–50
- Äikäs, Topi Antti (2004)
Imagoa etsimässä. Kaupunki- ja aluemarkkinoinnin haasteista mielikuvien mahdollisuuksiin. Suomen Kuntaliitto. Helsinki.
- Öhman, Georg (1891)
Badorten Lovisa jämte omnäjd. Helsingfors.